

๒. อัพภัณฑรมาติกา ๑๒๕ บท

๑. ปญจกฺขนฺธา	จันท์ ๕
๒. ทวาทสายนานิ	อายตนะ ๑๒
๓. อฏฺฐารส ธาตุโย	ธาตุ ๑๘
๔. จตฺตาริ สจฺจานิ	สัจจะ ๔
๕. พาวีสตินุทฺรียานิ	อินทรี ๒๒
๖. ปฏฺิจจสมุปฺปาโท	ปฏิจจสมุปบาท
๗. จตฺตาริ สติปฏฺุชานา	สติปฏฺุชาน ๔
๘. จตฺตาริ สมฺมปฺปชานา	สัมมปฺปชาน ๔
๙. จตฺตาริ อิทฺธิปาทา	อิทธิบาท ๔
๑๐. จตฺตาริ ฌานานิ	ฌาน ๔
๑๑. จตฺตโร อปฺปมณฺเณโย	อัปมัญญา ๔
๑๒. ปญฺจินุทฺรียานิ	อินทรี ๕
๑๓. ปญฺจ พลานิ	พละ ๕
๑๔. สจฺจ โปชฺฌนฺกา	โพชฌงค์ ๗
๑๕. อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค	อริยมรรคมืองค์ ๘
๑๖. ผสฺโส	ผัสสะ
๑๗. เวทนา	เวทนา
๑๘. สญฺญา	สัญญา
๑๙. เจตนา	เจตนา
๒๐. จิตฺตํ	จิต
๒๑. อธิโมกฺโข	อธิโมกษ์
๒๒. มนสิกาโร	มนสิการ

๓. นยमुखมัตถิกา ๔ นัย

๑. ตีหิ สตฺถุโห   การสงเคราะห์ได้ด้วยธรรม ๓
๒. ตีหิ อสตฺถุโห   การสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรม ๓
๓. จตฺตฺหิ สมฺปโยโค   การประกอบได้ด้วยธรรม ๔
๔. จตฺตฺหิ วิปฺปโยโค   การประกอบไม่ได้ด้วยธรรม ๔

๔. ลักษณะมัตถิกา ๒ ลักษณะ

๑. สภาโคธรรมที่มีส่วนเสมอกัน
๒. วิสสภาโค ธรรมที่มีส่วนไม่เสมอกัน

๕. พาหิรมัตถิกา

ธัมมสังคณี แม้ทั้งหมด เป็นมัตถิกาแห่งธาตุกถาแล.

จบมัตถิกา

ปรมัตถทีปนี

อรรถกถาปัญจปกรณ์

อรรถกถาธาตูกถาปกรณ์

อารัมภกถา

พระมหาวิรเจ้า ผู้ทรงชนะมาร ครั้นทรงแสดง
วิภังคปกรณ์ ด้วยวิภังค์ ๑๘ วิภังค์จบลงแล้ว เมื่อจะ
ทรงประกาศความต่างกันแห่งธาตุ จึงได้ตรัสธาตูกถา-
ปกรณ์ ไว้ในลำดับแห่งวิภังคปกรณ์นั้นนั้นแหละ
ข้าพเจ้า (พระพุทโธมาจารย์) จักแสดงเนื้อความแห่ง
ธาตูกถาปกรณ์นั้น ขอสาธุชนทั้งหลาย จงมีจิตตั้งมั่น
สดับพระธรรมเทอญ.

อรรถกถา

นยมาติกา ๑๔ นัย

พระธรรมสังคหอาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า ปกรณ์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำแนกไว้ ๑๔ นัย ด้วยสามารถแห่งคำว่า " สงฺคโห อสงฺคโห " เป็นต้น คำนั้นแม้ทั้งหมดท่านตั้งไว้ ๒ อย่าง คือ โดยอุทเทศ และนิทเทศ. อุทเทศ แห่งธรรมมีขันธ เป็นต้น ชื่อว่า มาติกา.

มาติกา นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ ๕ อย่าง คือ นยมาติกา อัပ္ภันตรมาติกา นยमुखมาติกา ลักษณะมาติกา และพาหิรมาติกา.

บรรดามาติกาเหล่านั้น มาติกาที่ทรงตั้งไว้ ๑๔ บท มีคำว่า " สงฺคโห อสงฺคโห ฯเปฯ วิปฺยุตฺเตน สงฺคหิตฺ อสงฺคหิตฺ " นี้ ชื่อว่า นยมาติกา. จริงอยู่ มาติกา นี้ พระองค์ตรัสเรียกว่า นยมาติกา ก็เพราะความที่ มาติกา นี้ ทรงตั้งไว้เพื่อแสดงว่า " ธรรมทั้งหลายในธาตุกถาอันพระองค์ทรงจำแนกไว้แล้ว โดยนัยอันสงเคราะห์เข้ากันได้เป็นต้นนี้ " ดังนี้. นยมาติกา นี้ แม้จะเรียกว่า " มูลมาติกา " ก็ควร เพราะความเป็นมูลแห่งบททั้งหลายเหล่านั้น.

มาติกาที่ทรงตั้งไว้ ๑๒๕ บท ว่า " ปรฺยจฺกฺขฺนฺธา ฯเปฯ มนสิกาโร " นี้ชื่อว่า อัပ္ภันตรมาติกา.

จริงอยู่ มาติกา นี้ ท่านเรียกว่า อัပ္ภันตรมาติกา เพราะความที่ มาติกา นี้ พระองค์ไม่ตรัสไว้แบบนี้ว่า " ธรรมสังคณีแม้ทั้งหมด เป็นมาติกาใน

ธาตุกถา" ดังนี้ แต่ทรงแสดงธรรมมีขั้นเป็นต้น ที่ควรจำแนกโดยนัยมี การสงเคราะห์เข้ากันได้เป็นต้นไว้โดยย่อ แล้วตั้งไว้ในภายในแห่งธาตุกถานั้น แหละ. ข้อนี้ แม้จะกล่าวว่า " เป็นปภินณกมัตติกา " ดังนี้ก็ไ้ เพราะ ความที่บททั้งหลายมีขั้นเป็นต้นมิได้สงเคราะห์ไว้ในชั้นมตังคณิมาตติกา.

มาตติกาที่ทรงตั้งไว้ด้วยบททั้งหลาย ๔ บท คือ " ตีหิ สงฺคโห, ตีหิ อสงฺคโห, จตฺตฺติ สมฺปโยโค, จตฺตฺติ วิปฺปโยโค " นี้ชื่อว่า นยมุขมาตติกา.

จริงอยู่ ธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้ และสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้นี้พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบไว้ในธรรมทั้งหลายมีปัญจขั้นเป็นต้นแม้ทั้งปวง และในธรรมแห่งมาตติกาทั้งหลายมีกุสลตักกะเป็นต้น ด้วยบทแห่งขั้น ๓ และธาตุทั้ง ๓ นั้นแหละ. โดยทำนองเดียวกัน สัมปโยคะกัตี วิปฺปโยคะกัตี ก็ทรงประกอบไว้ด้วยรูปขั้นทั้ง ๔. บททั้ง ๔ เหล่านี้ ทรงเรียกว่านยมุข- มาตติกา เพราะความที่ธรรมเหล่านั้นเป็นธรรมที่ทรงตั้งไว้เพื่อแสดงถึงหัวข้อ แห่งนัยทั้งหลายมีธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้เป็นต้นเหล่านี้.

มาตติกาที่ทรงตั้งไว้ด้วยบททั้ง ๒ คือ " สภาคะและวิสภาคะ " ชื่อว่า ลักขณมาตติกา. จริงอยู่ นัยแห่งธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกอบไว้ด้วยธรรมทั้งหลายอันมีลักษณะที่เสมอกัน นัยแห่งธรรมที่สง- เเคราะห์เข้ากันไม่ได้ ทรงประกอบไว้ด้วยธรรมทั้งหลายที่มีลักษณะไม่เสมอกัน นัยแห่งสัมปโยคะ และวิปฺปโยคะก็เหมือนกัน. ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส เรียกว่าลักขณมาตติกา เพราะความที่บทเหล่านั้นพระองค์ทรงตั้งไว้เพื่อแสดง ลักษณะแห่งธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งลักษณะที่เป็น สภาคะและวิสภาคะ.

มาติกาที่ทรงย่อตั้งบทติกะ ๖๖ และบททุกะ ๒๐๐ ว่า " ธรรมสังคณี
แม่ทั้งหมดเป็นมาติกาในธาตุกถา " นี้ ชื่อว่า พาหิรมาติกา.

จริงอยู่ มาติกา นี้ เรียกว่า " พาหิรมาติกา " ก็เพราะความที่ มาติกา
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสไว้ภายในธาตุกถาอย่างนี้ว่า " ปญจกจนุชา ฯลฯ
มนสิกาโร " ดังนี้ ทรงตั้งไว้ภายนอกจากมาติกาแห่งธาตุกถา อย่างนี้ว่า " ธรรม-
สังคณีแม่ทั้งปวงเป็นมาติกา " ดังนี้.

บัณฑิต ทราบความที่ มาติกา เป็นภาวะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไว้ ๕ อย่างด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ พึงทราบธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้
๔ อย่าง ในคำทั้งหลาย มีคำว่า " สงฺกโห อสงฺกโห " เป็นต้น ด้วยสามารถ
แห่งชาติ สัญชาติ กิริยา คณนสังคหะก่อน.

บรรดาสังคหะ. (คือธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้) เหล่านั้น การ
สงเคราะห์ที่กล่าวไว้ว่า " พวกกษัตริย์ทั้งปวงจงมา พวกพราหมณ์ทั้งปวง
พวกแพศย์ทั้งปวง พวกผู้บริสุทธิต่างปวงจงมา คู่ก่อนวิสาขะผู้มีอายุ
ธรรมเหล่านี้ คือ สัมมามาจาโต สัมมาภิมันตะโต สัมมาอาชีวะโต
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์เข้าในศีลชั้นนี้ " นี้ ชื่อว่า ชาติสังคหะ
(สงเคราะห์ที่เข้ากันได้โดยชาติ). เพราะว่าเป็นอริการนี้ ธรรมแม่ทั้งปวงถึงซึ่ง
การสงเคราะห์เป็นอันเดียวกันโดยชาติ ราวกะในฐานะที่ท่านกล่าวแล้วว่า " คน
ทั้งหลายผู้มีชาติเดียวกันจงมา " ดังนี้.

การสงเคราะห์ที่กล่าวไว้ว่า " ชาวโกศลทั้งปวงจงมา ชาวมคธทั้ง
ปวงจงมา ชาวอรุทกัจจนะทั้งปวงจงมา คู่ก่อนวิสาขะผู้มีอายุ ธรรม
เหล่านี้ คือ สัมมาวายามะโต สัมมาสติโต สัมมาสมาธิโต พระผู้
มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์เข้าในสมาธิชั้นนี้ " นี้ ชื่อว่า สัญชาติสังคหะ

เข้าโดยสัญชาติ). จริงอยู่ ในที่นี้ คนทั้งหมดถึงแล้วซึ่งการสงเคราะห์เป็นอันเดียวกันโดยสถานที่แห่งความเกิด คือ โดยโอกาสที่อาศัยอยู่ ราวกะในที่อื่น ท่านกล่าวแล้วว่า " **คนทั้งหลายผู้เกี่ยวเนื่องกันโดยชาติ จงมา** " ดังนี้.

การสงเคราะห์ที่กล่าวว่า " **พวกทหารช้าง (นายควาญช้าง) จงมา พวกทหารม้าจงมา พวกทหารรถจงมา** **ดูก่อนวิสาขะผู้มีอายุ ธรรมเหล่านี้ คือ สัมมาทิฏฐิโต สัมมาสังกัปปะโต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ไว้ในปัญญาขั้น** " นี้ ชื่อว่า **กิริยาสังคหะ** (คือ การสงเคราะห์เข้ากันได้โดยการกระทำ). เพราะชนเหล่านั้นแม้ทั้งหมดถึงแล้วซึ่งการสงเคราะห์เข้าเป็นอันเดียวกันด้วยการกระทำของตน.

ถามว่า จักขวยตนะ ย่อมถึงซึ่งคณนา (คือ การนับ) ว่าเป็นขั้นไหน ?

ตอบว่า จักขวยตนะ ย่อมถึงซึ่งการนับว่าเป็น รูปขั้น. การสงเคราะห์ที่กล่าวว่า " **ก็ถ้าจักขวยตนะถึงซึ่งการนับว่าเป็นรูปขั้นไซ้** **ดูก่อนผู้เจริญ ด้วยเหตุนี้ท่านพึงกล่าวว่าจักขวยตนะสงเคราะห์เข้าด้วยรูปขั้น** " นี้ ชื่อว่า **คณนสังคหะ** (คือ การสงเคราะห์เข้าโดยการนับ หรือเรียกว่า การนับสงเคราะห์). คณนสงเคราะห์นี้ ท่านประสงค์เอาในที่นี้. บัณฑิตพึงทราบธรรมที่นับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมนั้น. พึงทราบ บทว่า " **สงฺคหิตฺเตน อสงฺคหิตํ** " เป็นต้น โดยการกำหนดซึ่งธรรมเหล่านั้น. พึงทราบสัมปโยคธรรม ด้วยสามารถแห่งความเป็น เอกุปปาตะ เอกนิโรธะ เอกวัตถุกะ เอการัมมณะ. พึงทราบวิปโยคะ โดยเป็นธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อสัมปโยคะนั้น. พึงทราบบทว่า " **สมฺปยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตํ** " เป็นต้น

โดยการกำหนดซึ่งธรรมเหล่านั้น. พึงทราบบทว่า " **สงฺคหิตน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตํ** " เป็นต้น โดยการกำหนดซึ่งธรรมที่เกี่ยวข้องกันทั้ง ๒ บท. ก็ คำว่า " **ปญฺจกฺขนุชา** " เป็นต้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในชั้นชวักงศ์ เป็นต้นนั้นแหละ. แต่ธรรมทั้งหลายมีผัสสะ เป็นต้น ในที่นี้พึงทราบว่ ท่าน กล่าวแล้ว โดยการเกิดขึ้นของสัพพจิตตสาธารณะ ตามที่กล่าวแล้วด้วยสามารถ แห่งสันนิษฐานบท ดังนี้แล.

จบอรรถกถา มาติกา

๑. สังคหาสังคหাপทนิทเทศ

อัปกันตรมาติกา

ชั้นชปทนิทเทศ

[๒] รูปขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. รูปขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๓] เวทนาขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. เวทนาขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๔] สัญญาขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สัญญาขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๕] สังขารขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สังขารขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๖] วิญญาณขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. วิญญาณขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๗] รูปขันธ์และเวทนาขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ธาตุเท่าไร ? รูปขันธ์และเวทนาขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๘] รูปขันธ์และสัญญาขันธ์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๙] รูปขันธ์และสังขารขันธ์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๐] รูปขันธ์และวิญญาณขันธ์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๓ ไม่มีอายุตนะ ธาตุอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๑] รูปขันธ์ เวทนาขันธ์และสัญญาขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วย ขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์และสัญญาขันธ์ สงเคราะห์ ได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๒] รูปขันธ์ เวทนาขันธ์และสังขารขันธ์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๓] รูปขันธ์ เวทนาขันธ์และวิญญาณขันธ์ ฯลฯ สงเคราะห์ ได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ธาตุ

เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ ไม่มีอายตนะ ธาตุอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๔] รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้น

สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้นและสังขารชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๕] รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น และวิญญาณชั้น

ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ ไม่มีอายตนะ ธาตุอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๖] รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้นและ

วิญญาณชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้นและวิญญาณชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๗] ชั้น ๕ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?

ชั้น ๕ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

อรรถกถาสังคหาลังคหปทนิทเทศ

อรรถกถาขันธปทนิทเทศ

บัดนี้ เพื่อจะแสดงมาติกาตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ ด้วยสามารถแห่งปัญญาขันธเป็นต้น ประกอบกับบท นยมาติกา ทั้งหลาย มีคำว่า "สจฺจโห อสจฺจโห" เป็นอาทิ พระผู้มีพระภาคเจ้าเริ่มนิทเทศวาระโดยนัยเป็นต้นว่า "รูปกุขฺนุโร กตฺติหิ ขนฺนุเชหิ" ดังนี้. บรรดามาติกาเหล่านั้น เพราะนยมาติกา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ว่า "ตฺติหิ สจฺจโห" (คือ การสงเคราะห์ด้วยธรรม ๓ คือ โดยขันธ อายตนะ และธาตุ) ตฺติหิ อสจฺจโห (คือ การสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมทั้ง ๓) ด้วยนยมาติกาว่า "สจฺจโห อสจฺจโห" เป็นต้น ฉะนั้น เพื่อแสดงการนับสงเคราะห์รูปขันธเป็นต้น ท่านจึงยกบททั้ง ๓ คือ ขันธ อายตนะ และธาตุนั้นแหละขึ้นแสดงว่า "ธรรมเหล่านี้ นับสงเคราะห์ได้ด้วยขันธเท่าไร ได้ด้วยอายตนะเท่าไร ได้ด้วยธาตุเท่าไร" ดังนี้ บรรดาธรรมทั้งหลาย มีสัจจะ ๔ เป็นต้น แม้อย่างหนึ่งไม่เป็นปรัมมัญญะ (คือไม่เป็นอารมณ์ของปรัมมาส).

ก็ ลักษณมาติกา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้อย่างนี้ว่า "สภาคโ วิสภาคโ" ดังนี้ ฉะนั้น ในการวิชันนาปัญหานี้ จึงตรัสว่า "รูปขันธนับสงเคราะห์ได้ด้วยขันธหนึ่ง" เป็นต้น เพราะว่า ธรรมมีขันธเป็นต้นเหล่านี้ เป็นสภาะของลักษณะมาติกานั้น. บรรดาบทเหล่านั้น สอนบทว่า "เอเกน ขนฺนุเชน" ได้แก่ (นับสงเคราะห์ได้) ด้วยรูปขันธเท่านั้น. จริงอยู่. รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมถึงการนับสงเคราะห์ว่าเป็นรูปอย่างเดียว เพราะความเป็นธรรมเสมอกับรูปขันธ. เพราะฉะนั้น รูปท่านจึงสงเคราะห์ด้วยรูปขันธนั้นแหละ

กำหนดเอาด้วยรูปขั้นนั้นแหละ. สองบทว่า "เอกาทสฺหิ อายตเนหิ" ได้
แก่ เว้นจากมนายตนะ. เพราะรูปขั้นแม่ทั้งปวงเป็นอายตนะ ๑๐ และเป็น
ส่วนหนึ่งแห่งธัมมายตนะ ฉะนั้น รูปขั้นนั้น ท่านจึงนับเอาแล้ว กำหนด
แล้วด้วยอายตนะ ๑๑. สองบทว่า "เอกาทสฺหิ ธาตุหิ" ได้แก่ ด้วยธาตุ ๑๑
เว้นจากวิญญาณธาตุ ๗. ด้วยว่า ชื่อว่ารูปที่มีได้นับเนื่องในธาตุเหล่านั้นย่อม
ไม่มี. ในนิทเทศแห่งอสังคหณัย ทรงทำคำถามโดยย่อไว้ว่า "กตฺติหิ อสงฺคหิโต"
ดังนี้ แต่เพราะในการวิสัชนาแห่งปัญญานั้น อรูปขั้น ๔ มนายตนะ ๑
วิญญาณธาตุ ๗ เป็นวิสภาคะของรูปขั้น ฉะนั้น จึงตรัสว่า "จตุหิ ขนฺุเรหิ"
เป็นต้น. บัณฑิตพึงทราบบท สงฺคโห อสงฺคโห ในบททั้งปวงโดยนัยนี้.

อนึ่ง ในคำว่า "รูปกฺขนุโร กตฺติหิ ขนฺุเรหิ" เป็นต้น

ในชั้นนิทเทศนี้ ทรงแสดงคำปุจฉา ๕ และวิสัชนา ๕ ในสังคหณัยอันเป็น
เอกมุลไว้โดยย่อก่อน. ในอสังคหณัย ก็แสดงคำปุจฉา ๕ และคำวิสัชนา ๕
โดยย่อ. แม้ในมุลทั้งหลายมี ทุกมุล เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบคำปุจฉาและ
คำวิสัชนาทั้งหลายโดยอุบายนี้. ก็ในนิทเทศนี้ ทรงแสดงทุกะติกะและจตุกกมุล
ไว้ในรูปกขันธมุลนั้นแหละ. แต่ในปัญจกมุลทรงทำปุจฉาวิสัชนาไว้ ๒ อย่าง
คือ โดย เกทะ (หมายถึงการแยก) อย่างนี้ว่า "รูปกฺขนุโร จ ๆ เป ๆ
วิญญาณกฺขนุโร จ" และโดย อเกทะ (คือ การไม่แยก) อย่างนี้ว่า
"ปญฺจกฺขนุธา กตฺติหิ ขนฺุเรหิ" ดังนี้. บัณฑิตพึงทราบนัยแห่งพระบาลีดัง
พรรณนามาจะนี้.

จบอรรถกถาชั้นรปทนิทเทศแห่งอัปภันตรมาติกา

อายตнопทนิทเทศ

[๑๘] จักขวยตนะ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๓ ธาตุ ๓ เท่าไร ?

จักขวยตนะสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๓ ธาตุ ๓ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๓.

[๑๙] โสตตยตนะ ฆณายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ

รูปายตนะ สัททายตนะ คันถายตนะ รสายตนะ โยภูฏัพพายตนะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย ขั้น อายตนะ ๓ ธาตุ ๓ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๓.

[๒๐] มนายตนะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ๓ ธาตุ ๓ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๒๑] รัชมายตนะ ฯลฯ ยกเว้น นิพพาน โดยความเป็นขั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ๓ ธาตุ ๓ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๓.

[๒๒] จักขวยตนะและโสตตยตนะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย

ขั้น ๑ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ๓ ธาตุ ๓ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๒๓] จักขวยตนะและฆณายตนะ จักขวยตนะและชิวหา-

ยตนะ จักขวยตนะและกายายตนะ จักขวยตนะและรูปายตนะ จักขวยตนะและสัททายตนะ จักขวยตนะและคันถายตนะ จักขวยตนะและรสายตนะ จักขวยตนะและโยภูฏัพพายตนะ ฯลฯ สงเคราะห์

ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๒๔] จักขวยตนะและมนายตนะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ชั้น ๒ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๒๕] จักขวยตนะและธัมมยตนะ ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความ
เป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๒๖] อายุตนะ ๑๒ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
อายุตนะ ๑๒ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น
๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

อรรถกถาอายุตนะปทนิทเทสเป็นต้น

ในนิทเทสทั้งหลาย มีอายุตนะปทนิทเทสเป็นต้น พิงทราบ
อายุตนะปทนิทเทส ก่อน. คำว่า " จักขวยตนะ เอเคน ขนุเชน " ความว่า
จักขวยตนะ พิงทราบว่า นับสงเคราะห์ได้ด้วยรูปชั้น ๑ ด้วยจักขวยตนะ ๑
ด้วยจักขุธาตุ ๑. แม้ในโสตายตนะเป็นต้นก็พิงทราบการนับสงเคราะห์ได้ และ
สงเคราะห์ไม่ได้ โดยนัยนี้เทียว. แต่ในคำว่า " อสงขตฺตํ ขนุชฺโถ จเปตฺวา "
นี่เพราะอสังขตะ คือ นิพพาน ชื่อว่า ธัมมยตนะ ก็ธัมมยตนะ คือ นิพพาน
นั้น ไม่ถึงซึ่งการนับสงเคราะห์ว่าเป็นชั้น ฉะนั้น จึงตรัสว่า " ขนุชฺโถ

รเปตฺวา " ยกเว้นโดยความเป็นขั้นนี้ ดังนี้. สองบทว่า " จตุหิ ขนฺุหิ " ใต้แก่ (สงเคราะห์ได้) ด้วยขั้นสี่คือ รูป เวทนา สัญญา และสังขารขั้น. เพราะ ว่าธัมมายนะเวนนิพพานแล้ว นับสงเคราะห์ได้ด้วยขั้นทั้งหลาย มีรูปขั้นเป็น ต้น เหล่านี้. ส่วนอายตนะนั้น เว้นธัมมายนะ และธัมมธาตุแล้ว นับสงเคราะห์ ไม่ได้ด้วยวิญญาณขั้น อายตนะและธาตุที่เหลือ. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสไว้ว่า " ธัมมายนะ นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ (คือ วิญญาณขั้น) ด้วย อายตนะ ๑๑ (คือ โอปาริกายตนะ ๑๐ และมนายตนะ ๑) ด้วยธาตุ ๑๗ (คือ โอปาริกธาตุ ๑๐ และวิญญาณธาตุ ๗)" ดังนี้. ก็นัยทั้งหลายที่มีรูปขั้น เป็นมูลในหนหลัง ฉันฺโด พิงฺทรายนัยทั้งหลาย ที่มีจักขวยตนะเป็นมูลแม่ ในที่นี้ ฉันฺนํ. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงบาฬิทุกะ (คือ เกทสุทระ และเกทเอกมูลาทิ) พอควรแล้ว จึงทำคำปุจฉาวิสัยนาโดย อภะทว่า " ทฺวาทสายนานิ " ดังนี้ แม้ในชาตุนิทเทศกัณฺณินฺนํແລະ.

จบอรรถกถาอายตนปทนิเทศเป็นต้น

ชาตุนิทเทศ

[๒๗] จักขุธาตุ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?

จักขุธาตุ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๒๘] โสตธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ รูปธาตุ
สัทธาธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ จักขุวิญญานธาตุ
โสตวิญญานธาตุ ฆานวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ กายวิญ-
ญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๒๙] รัम्मธาตุ ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สง-
เคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๓๐] จักขุธาตุและโสตธาตุ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑
อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๓๑] จักขุธาตุและฆานธาตุ จักขุธาตุและชิวหาธาตุ จักขุ-
ธาตุและกายธาตุ จักขุธาตุและรูปธาตุ จักขุธาตุและสัทธาธาตุ จักขุ-
ธาตุและคันธธาตุ จักขุธาตุและรสธาตุ จักขุธาตุและโผฏฐัพพธาตุ
ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๓๒] จักขุธาตุและจักขุวิญญานธาตุ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๒ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๓๓] จักขุธาตุและโสตวิญญานธาตุ จักขุธาตุและฆาน-
วิญญานธาตุ จักขุธาตุและชิวหาวิญญานธาตุ จักขุธาตุและกาย-
วิญญานธาตุ จักขุธาตุและมโนธาตุ จักขุธาตุและมโนวิญญานธาตุ

๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๔] **จักขุธาตุและธัมมธาตุ** ๗๗ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็น ชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑. ธาตุ ๑๖.

[๑๕] **ธาตุ ๑๘** สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธาตุ ๑๘ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

สังขนิทเทศ

[๑๖] **ทุกขสังข** สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ทุกขสังข สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่ สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๗] **สมุทตสังข มัคคสังข** ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๘] **นิโรธสังข** ๗๗ ไม่มีชั้นอะไรที่สงเคราะห์ได้ สงเคราะห์ได้ ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๙] **ทุกขสังขและสมุทตสังข** ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๐] **ทุกขสังขและมคคสังข** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น आयตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๑] **ทุกขสังขและนิโรธสังข** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้น แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น आयตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๒] **ทุกขสังข สมุทยสังข และมคคสังข** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น आयตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๓] **ทุกขสังข สมุทยสังข และนิโรธสังข** ยกเว้นนิพพานโดย ความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ ไม่ได้ด้วยชั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น आयตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๔] **ทุกขสังข สมุทยสังข มคคสังข และนิโรธสังข** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น आयตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๘๕] **สังขจะ ๔** สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? สังขจะ ๔ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มี ชั้น आयตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

อรรถกถาสัจจนิตเทศ

ใน สัจจนิตเทศ ทุกะตีกะจตุกคะแม่ทั้งปวง ทรงแสดงไว้ชัดแล้วใน พระบาลี. แต่เพราะคำวิสัยนา แม้นในมัคคัสัจจะในทุกะตีกะทั้งหลายเช่นกับ สมุททัยัสัจจะนั่นแหละ ฉะนั้นจึงตรัสมัคคัสัจจะนั่น ในลำดับแห่งสมุททัยัสัจจะ.

จบอรรถกถาสัจจนิตเทศ

อินทริยนิเทศ

[๔๖] จักขุนทริยฺ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ?
จักขุนทริยฺ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น ๑ อายุตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๑
ชาติ ๑๓.

[๔๗] โสตินทริยฺ ฆานินทริยฺ ชิวหินทริยฺ กายินทริยฺ
อิตถินทริยฺ ปุริสทริยฺ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๓.

[๔๘] มนินทริยฺ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๗.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑.

[๔๙] ชีวิตินทรีย์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑

ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๕๐] สุกชินทรีย์ ทุกชินทรีย์ โสมนัสสตินทรีย์ โทมนัสสติน-
ทรีย์ อุปกชินทรีย์ ลัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมာชินทรีย์
ปัญญินทรีย์ อัญญัตถัญญัสตามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวิ-
นทรีย์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๕๑] จักขุนทรีย์และโสตินทรีย์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑
อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑. ธาตุ ๑๖.

[๕๒] จักขุนทรีย์และฆานินทรีย์ จักขุนทรีย์และชีวหินทรีย์
จักขุนทรีย์และกายินทรีย์ จักขุนทรีย์ละอิตถินทรีย์ จักขุนทรีย์
และปริสทินทรีย์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔
อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๕๓] จักขุนทรีย์และมณินทรีย์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒
อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๕๔] จักขุนทรีย์และชีวิตินทรีย์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒
อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๕๕] จักขุนทรีย์และสุจินทรีย์ จักขุนทรีย์และทุกจินทรีย์
จักขุนทรีย์และโสมนัสสินทรีย์ จักขุนทรีย์และโทมณัสสินทรีย์ จัก-
ขุนทรีย์และอุเปกจินทรีย์ จักขุนทรีย์และสัทชินทรีย์ จักขุนทรีย์และ
วิริยินทรีย์ จักขุนทรีย์และสตินทรีย์ จักขุนทรีย์และสมาชินทรีย์
จักขุนทรีย์และปัญญาญินทรีย์ จักขุนทรีย์และอนัญญัตถัญญูสตามิตินทรีย์
จักขุนทรีย์และอัญญินทรีย์ จักขุนทรีย์และอัญญาตาวินทรีย์ ฯลฯ สง-
เคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ
ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๕๖] อินทรีย์ ๒๒ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
อินทรีย์ ๒๒ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๗ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๕
ธาตุ ๕.

อรรถกถาอินทรีนิตเทศ

ใน นิตเทศแห่งอินทรี คำว่า " ชีวิตินทรี ทวีหิ ขนุเชหิ "
ความว่า รูปชีวิตินทรีย์นับสงเคราะห์ได้ด้วยรูปขั้น อรูปชีวิตินทรีย์นับสงเคราะห์
ได้ด้วยสังขารขั้น. ฟังทราบอินทรีที่เหลือโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วนั้น
แหละ. ส่วนการกำหนดพระบาลีในนิตเทศนี้เช่นกับอายุตนะนิตเทศ และธาตุ
นิตเทศนั้นแล.

จบอรรถกถาอินทรีนิตเทศ

ปฏิจจนรูปาทนิตเทศ

[๕๗] อวิชา ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น
๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๕๘] สังขาร เพราะอวิชาเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น
๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ธาตุ เท่าไร?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๕๙] วิญญาณ เพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ธาตุ
เท่าไร สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๖๐] นามรูป เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ธาตุ
เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๖๑] สพายตนะ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ชั้น ๒ อายตนะ ๖ ธาตุ ๑๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ธาตุ
เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๖ ธาตุ ๖.

[๖๒] ผัสสะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย เวทนา เพราะผัสสะ
เป็นปัจจัย ตัณหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทาน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
กัมมภพ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๖๓] อุปัตติภพ กามภพ สัญญาภพ ปัญจโวการภพ

๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้นอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๖๔] รูปภพ ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๕ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้นอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๗ ธาตุ ๑๐.

[๖๕] อรูปภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ จตุโวการภพ

๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุเท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๖๖] อสัญญาภพ เอกโวการภพ ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๖๗]ชาติ ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๒, ชรา ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๒, มรณะ ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๖๘] โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัญฐาน

สัมมัมปชาน ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

อิทธิบาทนิทเทศ

[๖๙] อิทธิบาท ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๒ ธาตุ
๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๓ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

ฌานนิทเทศ

[๗๐] ฌาน ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๓ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

อัปมัถุญยานิทเทศ เป็นต้น

[๗๑] อัปมัถุญญา ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริย-
มรรคมีองค์ ๘ ศัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา อธิโมกข์ มนสิการ
๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๗๒] จิต ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔
อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

พาหิรมาติกา

ติกมาติกานิทเทศ

[๗๓] กุศลธรรม อกุศลธรรม สงเคราะห์ได้ด้วยขั้นอายุตนะ
ชาตุ เท่าไร ? กุศลธรรม อกุศลธรรม สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒
ชาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑. ชาตุ ๑๖.

[๗๔] อัปยาคตธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ชาตุอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๗๕] สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม
ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ชาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๕.

[๗๖] อทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ชาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๑.

[๗๗] วิปากธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒
ชาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

[๗๘] วิปากธัมมธรรม สังกิลิภูฐสังกิลิสิกธรรม ฯลฯ สง-
เคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ
ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖.

[๗๕] เนววิปากนวิปากัมมธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น आयตนะ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๗๖] อุปาทินุปาทานियธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ आयตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้นอะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย आयตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๗๗] อนุปาทินุปาทานियธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ आयตนะ ๗ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้นอะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย आयตนะ ๕ ธาตุ ๑๐.

[๗๘] อนุปาทินานุปาทานियธรรม อสังกิลิฐฐาสังกิลิทธิ-
ธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๗๙] อสังกิลิฐฐาสังกิลิทธิธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น आयตนะ ธาตุ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๘๐] สวิตักกสวิจารธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒ ธาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๘๑] อวิตักกวิจาร์มัตตธรรม ปีติสหคตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๘๖] **อวิตกกาวิจารธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชาติ ๑.

[๘๗] **สุขสหคตธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕.

[๘๘] **อุปกาสสหคตธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๑.

[๘๙] **ทัสสนปหัตถัพพธรรม ภาวนापหัตถัพพธรรม ทัสสน-
ปหัตถัพพเหตุกธรรม ภาวนापหัตถัพพเหตุกธรรม อัจยคามิธรรม
อปัจยคามิธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม มหัคคตธรรม** ฯลฯ
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๙๐] **เนวทัสสนนภาวนापหัตถัพพธรรม เนวทัสสนนภาวนา
ปหัตถัพพเหตุกธรรม เนวัจยคามินาปัจยคามิธรรม เนวเสกขานา-
เสกขธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตนะ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๙๑] **ปริตตธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตนะ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๒] **อัปป์มาณธรรม ปถิตธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดย
ความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาตุ ๒. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐

[๕๓] **ปริตตารัมมณธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ
๒ ชาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

[๕๔] **มหัคคตารัมมณธรรม อัปป์มาณารัมมณธรรม หีน
ธรรม มิจฉัตตนิยตธรรม สัมมัตตนิยตธรรม มัคคารัมมณธรรม
มัคคเหตุกธรรม มัคคาธิปติธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ
๒ ชาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖.

[๕๕] **มัชฌิมธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒
ชาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น
อายุตนะ ชาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๖] **อนियตธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ชาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้

[๕๗] **อุปปันนธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒
ชาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ
ชาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๘] **อนุปันนธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ
๗ ชาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อะไร ๆ
ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๕ ชาตุ ๑๐.

[๕๕] อุปาทิธรรมชาติ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๑

ชาต ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาต เท่าไร ? ไม่มีขั้น อะไรๆ
ที่ สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ชาต ๑.

[๑๐๐] อดีตธรรม อนาคตธรรม ปัจจุบันนธรรม อัชฌัตต

ธรรม อัชฌัตตพหิตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒

ชาต ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาต เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ
ชาต อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๐๑] พหิตธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาต ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุขณะ ชาตเท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ ชาต อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๐๒] อตีตารัมมณธรรม อนาคตารัมมณธรรม ฯลฯ สงเคราะห์

ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ๒ ชาต ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาต
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาต ๑๖.

[๑๐๓] ปัจจุบันนารัมมณธรรม อัชฌัตตารัมมณธรรม

พหิตารัมมณธรรม อัชฌัตตพหิตารัมมณธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้

ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๒ ชาต ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาต
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาต ๑๐.

[๑๐๔] สนิทสนสัปปฏิมธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑

อายุขณะ ๑ ชาต ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาต เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๑๑ ชาต ๑๗.

[๑๐๕] อนิสสนสัปปฏิมธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑

อายุขณะ ๕ ชาต ๕. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาต เท่าไร ?

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๓ ชาต ๕.

[๑๐๖] อนิทัสสนาปฏิฆมธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพาน โดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๒ ชาติ ๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ๓ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๐.

ทุกมติกานิทเทศ

[๑๐๗] เหตุธรรม เหตุสเหตุกธรรม เหตุเหตุสัมปยุตตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ขั้น ๑ อายุขณะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ๓ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๑๐๘] นเหตุธรรม อเหตุกธรรม เหตุวิปยุตตธรรม นเหตุ-อเหตุกธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพาน โดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ๓ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ ๓ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๐๙] สเหตุกธรรม เหตุสัมปยุตตธรรม สเหตุกนเหตุธรรม เหตุสัมปยุตตนเหตุธรรม นเหตุสเหตุกธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ๓ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๑๑๐] สปปัจจยธรรม สัจจธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ๓ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ ๓ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๑๑] อปปัจจยธรรม อัจจธรรม ฯลฯ ไม่มีขั้น อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ได้ สงเคราะห์ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ๓ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๑ ชาติ ๑๗

[๑๑๒] สนิทสนนธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ

๑ ชาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗.

[๑๑๓] อนิสสนนธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้น แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาตุ ๑.

[๑๑๔] สปปฎิณธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาตุ ๑๐. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาตุ ๘.

[๑๑๕] อัปปฎิณธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายตนะ ๒ ชาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

[๑๑๖] ฐปีธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ชาตุ ๗.

[๑๑๗] อฐปีธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

[๑๑๘] โลภียธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น ๑ อายตนะ ชาตุ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๑๕] **โลกุตตรธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๑๒๐] **เกณจิวิญญูยธรรม** **เกณจินวิญญูยธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น आयตนะ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๒๑] **อาสวธรรม** **อาสวสาสวธรรม** **อาสวอาสวสัมปยุตต-
ธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น आयตนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ आयตนะ
๑๑ ชาติ ๑๗.

[๑๒๒] **โนอาสวธรรม** **อาสววิปยุตตธรรม** ฯลฯ ยกเว้น
นิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ชาติ
๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น आयตนะ
ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๒๓] **สาสวธรรม** **สาสวโนอาสวธรรม** **อาสววิปยุตตสา-
สวธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น आयตนะ ชาติ อะไร ๆ
ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๒๔] **อนาสวธรรม** **อาสววิปยุตตอนาสวธรรม** ฯลฯ ยก
เว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒ ชาติ ๒.

[๑๓๐] **ปรามาสสัมปยุตตธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔

อายตนะ ๒ ชาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖.

[๑๓๑] **สารัมมณธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ

๒ ชาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

[๑๓๒] **อนารัมมณธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้น

แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ชาตุ ๗.

[๑๓๓] **จิตตธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาตุ

๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๔ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๑.

[๑๓๔] **โนจิตตธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาตุ ๗.

[๑๓๕] **เจตสิกธรรม จิตตสัมปยุตตธรรม จิตตสังสัฏฐธรรม**

ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗.

[๑๓๖] **อุเจตสิกธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑๒ ชาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ ไม่มีอายตนะ ชาตุ
อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๓๗] จิตตวิปยุตตธรรม จิตตวิสังสัจจธรรม ฯลฯ ยกเว้น

นิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๑ ชาติ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๑ ชาติ ๗.

[๑๓๘] จิตตสมุฏฐานธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุ-
ขณะ ๖ ชาติ ๖. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? สง-
เคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๖ ชาติ ๑๒.

[๑๓๙] โนจิตตสมุฏฐานธรรม โนจิตตสหุธรรม โนจิตตา-
นุประวัติธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้
ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่า
ไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ ไม่มีอายุขณะ ชาติ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๔๐] จิตตสหุธรรม จิตตานุประวัติธรรม ฯลฯ สงเคราะห์
ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๑๔๑] จิตตสังสัจจสมุฏฐานธรรม จิตตสังสัจจสมุฏฐานสห-
ุธรรม จิตตสังสัจจสมุฏฐานานุประวัติธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๓ อายุขณะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๑๔๒] โนจิตตสังสัจจสมุฏฐานธรรม โนจิตตสังสัจจสมุฏ-
ฐานสหุธรรม โนจิตตสังสัจจสมุฏฐานานุประวัติธรรม ฯลฯ ยกเว้น
นิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๓ ไม่มีอายุขณะ ชาติ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๔๓] อัชฌัตติกกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ

๖ ชาต ๑๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาต เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๖ ชาต ๖.

[๑๔๔] พาหิรกรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๖ ชาต ๖. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาต เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๖ ชาต ๑๒.

[๑๔๕] อุปาทากรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐

ชาต ๑๐. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาต เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาต ๘.

[๑๔๖] โนอุปาทากรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้น

แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๓ ชาต ๙. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาต เท่าไร ? ไม่มีชั้น อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๙ ชาต ๙.

[๑๔๗] อุปาทินนกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ

๑๑ ชาต ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาต เท่าไร ? ไม่มีชั้น อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาต ๑.

[๑๔๘] อนุปาทินนกรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้น

แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๓ ชาต ๙. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาต เท่าไร ? ไม่มีชั้น อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๕ ชาต ๑๐.

[๑๔๙] อุปาทานกรรม กิเลสกรรม กิเลสสังกิลิสิกกรรม

กิเลสสังกิลิฐฐกรรม กิเลสสัมปยุตตกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑

อายตนะ ๑ ชาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗.

[๑๕๐] โนกิเลสธรรม อสังกิลิฐฐธรรม กิเลสวิปยุตตธรรม
ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายตนะ
๑๒ ชาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น
อายตนะ ชาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๕๑] สังกิลิทธิธรรม สังกิลิทธิโนกิเลสธรรม กิเลส-
วิปยุตตสังกิลิทธิธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายตนะ ๑๒
ชาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น
อายตนะ ชาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๕๒] อสังกิลิทธิธรรม กิเลสวิปยุตตอสังกิลิทธิธรรม
ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ
๒ ชาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖.

[๑๕๓] สังกิลิฐฐธรรม กิเลสสัมปยุตตธรรม สังกิลิฐฐโน-
กิเลสธรรม กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น
๔ อายตนะ ๒ ชาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖.

[๑๕๔] ทัสสนปหัตถัพพธรรม ภวานापหัตถัพพธรรม ทัสส-
นปหัตถัพพเหตุกธรรม ภวานापหัตถัพพเหตุกธรรม ฯลฯ สงเคราะห์
ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ
ชาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖.

[๑๕๕] นทสสนปหัตถัพพธรรม นภวานาปหัตถัพพธรรม

นทสสนปหัตถัพพเหตุกธรรม นภวานาปหัตถัพพเหตุกธรรม ฯลฯ

ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขั้น
อายุตนะ ธาตุอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๕๖] สวิตักกธรรม สวิจารธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๑๕๗] อวิตักกธรรม อวิจารธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดย
ความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๗.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตนะ
อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๑๕๘] สปปิติกธรรม ปิติสหคตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ
เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๕๙] อัปปิติกธรรม นปีตีสหคตธรรม นสุขสหคตธรรม
ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ
๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขั้น
อายุตนะ ธาตุอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๖๐] สุขสหคตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๒
ธาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๑๖๑] อุปเพกขาสหคตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓
อายตนะ ๒ ชาต ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาต เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ อายตนะ ๑๐ ชาต ๑๑.

[๑๖๒] นออุปเพกขาสหคตธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็น
ชั้นแล้วสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาต ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ชั้นอายตนะ ชาต เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชาต ๕.

[๑๖๓] กามาวจรธรรม ปรียาป็นนธรรม สอตุตตรธรรม
ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาต ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น
อายตนะ ชาต เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาต อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๖๔] นกามาวจรธรรม อปรียาป็นนธรรม อนุตตรธรรม
ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ
๒ ชาต ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาต เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาต ๑๖.

[๑๖๕] รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม นียยานิกรรณ นียต-
ธรรม สรณธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ๒ ชาต ๒.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาต เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑
อายตนะ ๑๐ ชาต ๑๖.

[๑๖๖] นรูปาวจรธรรม นอรูปาวจรธรรม อนียยานิกรรณ
อนียตธรรม อรณธรรม สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาต เท่าไร?
อรณธรรม ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ชาต ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตเท่าไร ?
ไม่มีชั้น อายตนะ ชาต อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

จบสังคหาสังคหปทนิทเทศ

มิได้ยึดไว้โดยความเป็นผล (คือ มิใช่เป็นกัมมขรูป) สัททายตนะนั้น พระองค์ จึงไม่ได้ทรงถือเอาในที่นี้.

ใน รูปภวนิทเทศ สองบทว่า " ปรุจฺหิ อายตเนหิ " ได้แก่ ด้วยจัก ขวายตนะ โสตายตนะ มนายตนะ รูปลายตนะ และธัมมายตนะ.

สองบทว่า " อฏฺฐหิ ธาตุหิ " ได้แก่ ธาตุ ๘ คือจกฺขุธาตุ โสตธาตุ จกฺขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ รูปรธาตุ ธัมมธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญาณ-ธาตุ. กพทั้ง ๓ แม้มีรูปกพเป็นต้น แสดงรวมกัน เพราะความเป็นคำวิสัชนา ทำนองเดียวกัน. อสฺสญฺญิกพ เอกโวการกพ ก็ฉนั้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า " ทฺวิหิ อายตเนหิ " ได้แก่ อายตนะ ๒ คือ รูปลายตนะและธัมมายตนะ. แม้ในธาตุทั้งหลาย ก็นัยนี้แหละ.

หนึ่งในนิทเทศนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกรูปลายตนะขึ้นแสดง เพราะความที่รูปลายตนะแห่งพรหมนั้นเป็นอารมณ์แก่พรหมทั้งหลายที่เหลือผู้อยู่ ในพื้นพิภพเดียวกัน เพราะการเกิดขึ้นแห่งจกฺขุ.

คำว่า " ธาตฺติ ทฺวิหิ ขนฺุเชหิ " ได้แก่ รูปชาติ นับสงเคราะห์ได้ด้วยรูป ชันธฺ รูปชาติ นับสงเคราะห์ได้ด้วยสังขารชันธฺ. แม้ในขราและมรณะ ก็นัยนี้. คำว่า " เอกเณ ขนฺุเชน " แม้ในธรรมมีโสกะเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบชันธฺ ที่แปลกันอย่างนี้ว่า

โสภทุกขโทมนัสสะ นับสงเคราะห์ได้ด้วยเวทนาชันธฺ

ปริเทวะ นับสงเคราะห์ได้ด้วยรูปชันธฺ

อุปายาสะเป็นต้น นับสงเคราะห์ได้ด้วยสังขารชันธฺ.

คำว่า " อิทฺธิปาโท ทฺวิหิ ขนฺุเชหิ " เป็นต้น ได้แก่ นับสงเคราะห์ ได้ด้วยสังขารชันธฺ วิญญาณชันธฺ ด้วยมนายตนะ ธัมมายตนะ ด้วยธัมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ.

คำว่า "ณานํ ทวีหิ ขนฺุเชหิ" ได้แก่ ด้วยเวทนาชั้น และสังขารชั้น. ธรรมทั้งหลายมี อัปมัญญา เป็นต้น อธิบายไว้ร่วมกัน เพราะความเป็นคำวิเศษนาทำนองเดียวกัน. แต่ จิต แม้ตั้งไว้ในลำดับแห่งเจตนา ก็ทรงแสดงในภายหลัง เพราะมีคำวิเศษนาไม่เหมือนกัน. บรรดาบททั้งหลายมี อัปมัญญา เป็นต้นเหล่านั้น คำว่า "เอเกน ขนฺุเชน" ได้แก่ เวทนานับสงเคราะห์ได้ด้วยเวทนาชั้น สัญญานับสงเคราะห์ได้ด้วยสัญญาชั้น ธรรมที่เหลือนับสงเคราะห์ได้ด้วยสังขารชั้น ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบชั้นที่แปลกกันด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสังคหาสังคหบทในอัภันตรมัตติกาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดง พาทิรมัตติกา จึงเริ่มคำว่า "กุสลาธมฺม" เป็นอาทิ. บรรดามัตติกาเหล่านั้น ในเวทนาติกะ^๑ คำว่า "ตีหิ ธาตุหิ" ได้แก่ ด้วยกายวิญญาณธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และธัมมธาตุ. คำว่า "สตฺตฺติ ธาตุหิ" ได้แก่ ด้วยธาตุ ๘ คือ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธัมมธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ. ในวิปากติกะ^๒ คำว่า "อฏฺฐหิ ธาตุหิ" ได้แก่ ด้วยธาตุทั้ง ๘ เหล่านี้นั้นแหละ กับด้วยกายวิญญาณธาตุ^๓. แต่วิปากธัมมธัมมา ถือเอารวมกัน เพราะคำวิเศษนาเช่นเดียวกันกับด้วยสังกิลิฏฐสังกิลิสะทั้งหลาย. ก็แลนิเทศเหล่านั้นแสดงไว้ฉันทใด ในบทติกะและทุกะทั้งปวง (ในพาทิรมัตติกา^๓) ก็ฉันทนั้น คือว่า บทใดๆ เป็นคำวิเศษนาพร้อมกับบทใด ๆ บทนั้น ๆ แม้ไม่เป็นไปตามลำดับ ท่านก็ถือเอาคำวิเศษนาพร้อมกับด้วยบทนั้น ๆ. สังคหาสังคหนัยในที่นี้ พึงทราบโดยทำนองที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาสังคหาสังคหบทนิเทศ

๑. บาลีข้อ ๓๓-๓๔

๒. ข้อ ๓๕-๓๖

๓. ข้อ ๓๗-๓๘

๒. สังคหิตนอสังคหิตปทนิทเทศ

[๑๖๗] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยจักขายตนะ ๗๑ โภฏ-
จัพพายตนะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยจักขุธาตุ ๗๑ โภฏจัพพธาตุ
โดยขั้นตังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะตังคหะ ธาตุตังคหะ ธรรม-
เหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๖๘] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยจักขุวิญญาณธาตุ โสต-
วิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กานวิญญาณธาตุ
มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ โดยขั้นตังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดย
อายตนะตังคหะ ธาตุตังคหะ ๗๑ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔
อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๒.

[๑๖๙] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์
ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริถินทรีย์ โดย
ขั้นตังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะตังคหะ ธาตุตังคหะ ๗๑
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๗๐] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยอสังขารภาพ เอกโวการ-
ภาพ โดยขั้นตังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะตังคหะ ธาตุตังคหะ
๗๑ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๓ ธาตุ ๙.

[๑๗๑] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยปริเทวะ และ สนิทสน-
สัปปฏิฆกรรม โดยขั้นตังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะตังคหะ ธาตุ
ตังคหะ ๗๑ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๗๒] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยอนิสสณสัปปิฏฐธรรม โดยชั้นสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๐ ชาต ๑๖.

[๑๗๓] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยอนิสสณธรรม โดยชั้นสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาต ๘.

[๑๗๔] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยสัปปิฏฐธรรม อุปาทา-
ธรรม โดยชั้นสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนสังคหะ ชาตสังคหะ
ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาต เท่าไร ? ธรรม
เหล่านั้นสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาต ๑๗.

อายตนะ ๑๐ ชาต ๑๗ อินทรีย์ ๗ อสัณฺญาภพ ๑ เอกโวการภพ ๑
ปริเทวะ ๑ สนิทฺสณธรรม ๑ สนิทฺสณสัปปิฏฐธรรม ๑ อนิสสณสัปปิ-
ฏฐธรรม ๑ สัปปิฏฐธรรม ๑ อุปาทาธรรม ๑ (รวม ๔๒ บท) ด้วยประการฉะนี้.

จบสังคหิตนอสังคหิตปทนิทเทส

อรรถกถาสังคหิตนอสังคหิตปทนิทเทส

บัดนี้ เพื่อจำแนก สังคหิตน อสังคหิตบท พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงเริ่มคำว่า "จกฺขุวายนน" เป็นอาทิ. ในบทนี้ ฟังทราบลักษณะ
ดังนี้ ก็ในวาระนี้บทใด (หมายถึงรูป๒๗เว้นจักขายตนะ) นับสงเคราะห์ได้ด้วย
บทแห่งชั้น แต่ นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยบทแห่งอายตนะและชาต หรือว่า
บทใด (วิญญานชาต ๗ เว้นจักขุวิญญานชาต) นับสงเคราะห์ได้ด้วยบทแห่ง

ชั้นและอายตนะ แต่นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยบทแห่งธาตุ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงทำปุจฉาและวิสัชนาซึ่งบทอันสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้นแห่งบทนั้น กับบท (ที่สงเคราะห์ไม่ได้) นั้น ย่อมไม่ประกอบในธรรมทั้งหลาย มีรูปชั้นเป็น ต้น. เพราะว่า รูปชั้นสงเคราะห์ได้ด้วยรูปชั้นเท่านั้น แต่รูปชั้นนั้น ชื่อว่านับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายตนะและธาตุ ๑๑ ทั้งกึ่งก็ไม่มี เวทนาที่ยวนับสงเคราะห์ได้ด้วยเวทนาชั้นเท่านั้น แม้เวทนาชั้นนั้นชื่อนับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสัมผัสตนะและสัมผัสธาตุทั้งหลาย ก็หาไม่. เมื่อไม่มี เพราะธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ไม่ได้ดังนี้ บททั้งหลายเหล่านี้ นั้น และบทมีมนายตนะสัมผัสตนะ เป็นต้น มีรูปอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ทรงสงเคราะห์ไว้ในวาระนี้. แต่บทเหล่าใด ย่อมต้องถึงเอกเทศแห่งรูปอันไม่เจือด้วยรูป และซึ่งเอกเทศแห่งวิญญาณอันไม่เจือด้วยธรรมอื่น บทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ไว้ในนิเทศแห่งบทนี้. ในที่สุด ทรงแสดงธรรมเหล่านั้นไว้ในอุทานคาถาอย่างนี้ว่า

"ทสยตนา สตุตฺรส ธาตุโย
สตุตฺติทฺทริยา อสฺสณฺณภโว เอกโวการภโว
ปริเทโว สนิทฺสฺสนสฺปฺปฏิขัม
อนิทฺสฺสนํ ปุณฺเรว* สฺปฺปฏิขัม อุปฺปาทา".

แปลว่า นิเทศนี้มี ๔๒ บท คือ
โอฬาริกายตนะ ๑๐ บท
ธาตุ ๑๑ บท (เว้นสัมผัสธาตุ)
รูปอินทรีย์ ๓ บท (คือ จักขุนทรีย์เป็นต้น จนถึงปฐินทรีย์
เป็นที่สุด)

* บางแห่งเป็น ปุณฺเทว

อสังขสิทธิ์ ๑ บท

เอกโวการภพ ๑ บท

ปริเทวะ ๑ บท

นิทสสนสัปปฏิมะ ๑ บท

อนิทสสนสัปปฏิมะ ๑ บท

สนิทสสนะ ๑ บท

สัปปฏิมะ ๑ บท

อุปาทาธรรม ๑ บท.

เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบ การนับสงเคราะห์ธรรมที่ไ้และไม่
ได้ด้วยสามารถแห่งบทเหล่านั้นนั่นแหละ. ก็ว่าด้วยอำนาจแห่งปัญญา ในวาระนี้
ทรงทำไว้ ๘ ปัญหา คือ

ปัญหา ๑ ทำไว้เพราะรวบรวมธรรม ๒๐ ด้วยสามารถแห่ง
อายตนะ (โอฬาริกายตนะ ๑๐) และธาตุ (โอฬาริกธาตุ ๑๐) ไว้ใน
คำวิสัชนาทำนองเดียวกัน

ปัญหา ๑ ทำไว้เพราะรวบรวมวิญญาณธาตุ ๗.

ปัญหา ๑ ทำไว้เพราะรวบรวมอินทรีย์ ๗ (คือ มีจักขุน-
ทรีย์เป็นต้น)

ปัญหา ๑ ทำไว้เพราะรวบรวมภพทั้ง ๒ และ

ปัญหา ๑ ทำไว้ด้วย ปริเทวบท และสนิทสสนสัปปฏิมะบท.

ปัญหา ๑ ทำไว้ด้วย อนิทสสนสัปปฏิมะบท.

ปัญหา ๑ ทำไว้ด้วย สนิทสสนบททั้งหลาย.

ปัญหา ๑ ทำไว้ด้วย สัปปฏิมะบททั้งหลาย และอุปาทาธรรม
ทั้งหลาย.

บรรดาปัญหาเหล่านั้น ฟังทราบการจำแนกชั้นเป็นต้น อย่างนี้ คือ

ในปัญหาที่ ๑ ก่อน. สองบทว่า " จตุหิ ขนุเรหิ " ได้แก่ สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยรูปชั้น ๔. สองบทว่า " ทวิหยาตเนหิ " ได้แก่ สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยมนายตนะ ๑ กับบรรดาจักขวยตนะเป็นต้นอย่างละหนึ่ง ๆ. สองบทว่า
" อฏฺฐหิ ธาตุหิ " ได้แก่สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย ธาตุ ๘ คือ ด้วยวิญญาณธาตุ ๗
กับบรรดาจักขุธาตุเป็นต้น อย่างละหนึ่ง ๆ ในนิเทศนี้ฟังทราบนัยดังนี้ว่า จัก
ขวยตนะสงเคราะห์โดยความเป็นชั้น เป็นรูปชั้นได้ เมื่อจักขวยตนะนั้น
สงเคราะห์ด้วยรูปชั้นแล้ว จักขวยตนะหนึ่งนั้นแหละก็สงเคราะห์ได้ด้วยการ
สงเคราะห์เป็นอายตนะ ส่วนอายตนะ ๑๐ ที่เหลือนับสงเคราะห์ไม่ได้. แม้
โดยการสงเคราะห์ด้วยธาตุ จักขุธาตุหนึ่งนั้นแหละนับสงเคราะห์ด้วยธาตุได้.
ธาตุ ๑๐ ที่เหลือนับสงเคราะห์ไม่ได้. เพราะเหตุนี้อายตนะ ๑๐ เหล่าใดนับ
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจักขวยตนะนั้น อายตนะเหล่านั้น ไม่นับสงเคราะห์ด้วย
อายตนะ ๒ คือ จักขวยตนะ และมนายตนะ. ธาตุ ๑๐ แม้เหล่าใดนับ
สงเคราะห์เข้าไม่ได้ ธาตุเหล่านั้น ก็นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจักขุธาตุและ
วิญญาณธาตุ ๗ ดังนี้. แม้ในรูปายตนะเป็นต้นก็นัยนี้นั้นแหละ.

ในปัญหาที่ ๒ เพราะวิญญาณชั้น ท่านสงเคราะห์ได้ด้วยวิญญาณ-
ธาตุอย่างใดอย่างหนึ่ง วิญญาณชั้นนั้น ชื่อว่าสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยมนายตนะ
ไม่มี ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า " อายตนสงฺคเหน สงฺคหิตา "
ดังนี้. ก็ในการวิสัชนาปัญหาที่ ๒ นี้ สองบทว่า " จตุหิ ขนุเรหิ " ได้แก่ ด้วย
ชั้น ๔ มีรูปเป็นต้น. สองบทว่า " เอกาทสหิ อายตเนหิ " ได้แก่ สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑๑ เว้นมนายตนะ. สองบทว่า " ทฺวาทสหิ ธาตุหิ " ได้แก่
ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑๒ ที่เหลือ โดยนำวิญญาณธาตุ ๖ ออกตามสมควร. เพราะว่า

จักขุวิญญาณธาตุนับสงเคราะห์ได้ด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้นแหละ ธาตุนอกนี้
สงเคราะห์ไม่ได้. แม้ในโสตวิญญาณธาตุเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน.

ในปัญหาที่ ๓ การวิชันนจักขุนทรีย์เป็นต้น เช่นเดียวกับจักขวายนตะ
เป็นต้นนั้นแหละ. แต่ในอิตถินทรีย์และปริสทินทรีย์ ฟังทราบอายตนะ ๒ คือ
มนายตนะ* กับธัมมายตนะ และธาตุ ๘ คือ วิญญาณธาตุ ๗ กับธัมมธาตุ ๑
(นับสงเคราะห์เข้าด้วยอินทรีย์ทั้ง ๒ นี้ไม่ได้).

ในปัญหาที่ ๔ สองบทว่า " ตีหยาตเนหิ " ได้แก่ (นับสงเคราะห์
ไม่ได้) ด้วยรูปายตนะ ธัมมายตนะ มนายตนะ. เพราะว่า ในภาพเหล่านั้น
นั้น ว่าโดยอำนาจแห่งรูปายตนะและธัมมายตนะ ได้อายตนะ ๒ เท่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายตนะ ๓ คือ ด้วยอายตนะ ๒ (คือ รูปายตนะ ธัมมา-
ยตนะ) เหล่าเหล่านั้นแหละ และมนายตนะ ๑. สองบทว่า " นวหิ ธาตุหิ "
ได้แก่ ด้วยธาตุ ๕ คือวิญญาณธาตุ ๗ กับรูปธาตุ และธัมมธาตุ.

ในปัญหาที่ ๕ สองบทว่า " ทวีหยาตเนหิ " หมายถึงอบทที่ ๑
(คือ ปรีเทวธรรม) ซึ่งนับสงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยสัททายตนะ และมนายตนะ.
หมายถึงอบทที่ ๒ (คือ อนิทัสสนสัปปฏิฆกรรม) ซึ่งนับสงเคราะห์ไม่ได้ ด้วย
รูปายตนะ และมนายตนะ. แม้ธาตุทั้งหลาย ก็ฟังทราบว่า วิญญาณธาตุ ๗
กับอายตนะอย่างละ ๑ ในบรรดาอายตนะเหล่านั้นนั้นแหละ.

ในปัญหาที่ ๖ สองบทว่า " ทสหยาตเนหิ " ได้แก่ อายตนะ ๑๐
เว้นรูปายตนะและธัมมายตนะ. สองบทว่า " โสพสหิ ธาตุหิ " ได้แก่ ธาตุ ๑๖
เว้นรูปธาตุ และธัมมธาตุ. ถามว่า ข้อนี้อธิบายอย่างไร ตอบว่า ก็เพราะ
โอฬาริกายตนะ ๕ ชื่อว่า อนิทัสสนสัปปฏิฆกรรม เมื่ออายตนะเหล่านั้น

* คำว่า มนายตนะ ในอรรถกถาเห็นจะตกไป เพราะว่า ท่านกล่าวว่า อายตนะ ๒ (คือ
มนายตนะ และธัมมายตนะ) แต่ในอรรถกถานี้ กล่าวไว้แต่เพียง ธัมมายตนะเท่านั้น.

สงเคราะห์เข้าในรูปชั้นโดยชั้นสงเคราะห์แล้ว อายตนะเหล่านั้นนั่นแหละ ก็สงเคราะห์ได้ด้วยอายตนะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปายตนะและธัมมายตนะ. แม้ว่าโดยธาตุสงเคราะห์ โอปาริกธาตุ ๕ สงเคราะห์เข้ากันได้ แต่รูปธาตุและธัมมธาตุ นับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ด้วยอายตนะนั่นนั่นแหละ. ด้วยเหตุนี้ อันนับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายตนะเหล่านั้น ส่วนอายตนะเหล่านั้น พึงทราบอายตนะ ๒ เหล่าไคว่ำนับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑๐ คือ โอปาริกายตนะ ๕ และมนายตนะ ๑ เว้นรูปายตนะ และธัมมายตนะ. ธาตุทั้ง ๒ แม้เหล่าไคว่ำนับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธาตุเหล่านั้น พึงทราบว่า นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑๖ คือ โอปาริกธาตุ ๕ และวิญญูณธาตุ ๑๑ เว้นรูปธาตุและธัมมธาตุ.

ในปัญหาที่ ๗ สองบทว่า "ทวิหยาตเนหิ" ได้แก่ ด้วยอายตนะ ๒ คือ รูปายตนะและมนายตนะ. สองบทว่า "อภฺรหิ ธาตุหิ" ได้แก่ ด้วยธาตุ ๘ คือ ด้วยรูปธาตุ และวิญญูณธาตุ ๗.

ในปัญหาที่ ๘ สองบทว่า "เอกาทสหายตเนหิ" หมายเอาสัพ-ปฎิฆธรรมทั้งหลายเว้นธัมมายตนะ และหมายเอาอุปาทาธรรมทั้งหลาย เว้นโณรัฐพายตนะ. แม้ในธาตุทั้งหลาย ถิ่นยนี้นั่นแหละ. ก็การประกอบเนื้อความในนิทเทศแห่งบทนี้ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล.

จบอรรถกถาสังคหิตนอสังคหิตบท

๓. อสังคหิตนสังคหิตปทนิทเทส

[๑๗๕] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยเวทนาชั้น ๓ สัญญา-
ชั้น ๓ สังขารชั้น ๓ สมุทยสัง ๓ มัคคสัง โดยชั้นธสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้
โดยอายตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้นยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๗๖] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยนิโรธสัง โดยชั้นธ-
สังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๗๗] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชีวิตินทรีย์ โดยชั้นธ-
สังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ธาตุสงเคราะห์ ธรรมเหล่า
นั้นยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๒ อายตนะ
๑ ธาตุ ๑.

[๑๗๘] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์
สุจินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเปกจินทรีย์
สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อัญญู-
ตัณญูสสามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชา สังขาร
เพราะอวิชาเป็นปัจจัย ผัสสะเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย เวทนา
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเพราะ
ตัณหาเป็นปัจจัย กัมมภพเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย โดยชั้นธสังคหะ

แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้นยกเว้นนิพพาน โดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาต ๑.

[๑๗๕] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย **ชาติ ขรามรณะ ฌาน** โดยขั้นตสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑ ชาต ๑.

[๑๗๖] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย **โสกะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัญญา สัมมัปปธาน อปัมฺมยฺญา อินทริย ๕ พละ ๕ โภชนก ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา อธิโมกษ์ มนสิการ เหตุธรรม เหตุสเหตุกธรรม เหตุเหตุสัมปยุตต-ธรรม** โดยขั้นตสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาต ๑.

[๑๗๗] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย **อปปิจจยธรรม อสัง-ขตธรรม** โดยขั้นตสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ชาต ๑.

[๑๗๘] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย **อาสวธรรม อาสว-สวาสวธรรม อาสวาออสวสัมปยุตตธรรม** โดยขั้นตสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาต ๑.

[๑๘๓] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสัญญาธรรม คันถ-
ธรรม โอนธรรม โยคธรรม นีวรณธรรม ปรามาสธรรม ปรามาส-
ปรัมัญญธรรม โดยขั้นธสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตนสังคหะ ชาตุ
สังคหะ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้
ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาตุ ๑.

[๑๘๔] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยเจตสิกธรรม จิตต-
สัมปยุตตธรรม จิตตสังสังขธรรม จิตตสังสังขสมุฏฐานธรรม จิตต-
สังสังขสมุฏฐานสหขธรรม จิตตสังสังขสมุฏฐานานุปริวัตติธรรม
โดยขั้นธสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตนสังคหะ ชาตุสังคหะ ธรรม
เหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑
อายตนะ ๑ ชาตุ ๑.

[๑๘๕] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจิตตสหขธรรม จิตตา-
นุปริวัตติธรรม โดยขั้นธสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้โดยอายตนสังคหะ
ชาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้นอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ได้ สงเคราะห์
ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาตุ ๑.

[๑๘๖] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอุปาทานธรรม กิเลส-
ธรรม กิเลสสังกิเลสขธรรม กิเลสสังกิเลสขธรรม กิเลสกิเลสสัมป-
ยุตตธรรม โดยขั้นธสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้โดยอายตนสังคหะ ชาตุสังคหะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร? ธรรม
เหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓
อายตนะ ๑ ชาตุ ๑.

จบอสังคหิตนสังคหิตปทนิทเทศ

อรรถกถาสังคหิตนสังคหิตปทนิทเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก อสังคหิตน สังคหิตบพ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเริ่มคำว่า "เวทนากุขุณฺเฐน" เป็นอาทิ. ในบทนี้ พึงทราบลักษณะ ดังนี้ ในวาระนี้ บพใดนับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้โดยขันธ แต่นับสงเคราะห์เข้ากันได้โดยบพแห่งอายตนะและธาตุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำปุจฉาและวิสัชนา การนับสงเคราะห์ซึ่งบทนั้นโดยขันธเป็นต้น. ก็แต่ บพ (อสังคหิตนสังคหิตะ) นั้น ย่อมไม่ประกอบในบททั้งหลายมีรูปขันธ วิญญาณขันธ และจักขายตนะเป็นต้น. เพราะว่า รูปขันธนับสงเคราะห์นามขันธ ๔ โดยขันธสงเคราะห์ไม่ได้. บรรดาธรรมเหล่านั้น แม้ธรรมหนึ่ง ชื่อว่า นับสงเคราะห์ได้โดยอายตนะและธาตุทั้งหลายเหล่านั้น ก็ย่อมไม่มี. เมื่อมีคำถามว่า เวทนาเป็นต้น นับสงเคราะห์เข้ากันได้โดยธัมมายตนะ มิใช่หรือ. ตอบว่า เวทนาเป็นต้นที่นับสงเคราะห์เข้ากันได้โดยธัมมายตนะ แต่ไม่ใช่ธัมมายตนะ คือ รูปขันธ. เพราะทรงจำแนกธัมมายตนะสักว่าเป็นสุขุมรูปโดยความเป็นรูปขันธ ฉะนั้น ธรรมเหล่าใด ที่นับสงเคราะห์เข้ากันได้โดยธัมมายตนะ ธรรมเหล่านั้น มิได้ชื่อว่า นับสงเคราะห์เข้าได้โดยรูปขันธ. ขันธ ๔ นอกนี้ก็สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ แม้กับวิญญาณขันธ. บรรดาธรรมเหล่านั้น ธรรมแม่หนึ่ง ชื่อว่านับสงเคราะห์เข้ากันได้โดยอายตนะและธาตุเหล่านั้นก็ย่อมไม่มี. เพราะความที่บพเหล่านี้ นับสงเคราะห์เข้ากันอย่างไม่มียู่ บพทั้งหลาย นอกนั้นก็ดี จึงนับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ในวาระนี้. ส่วนบพเหล่าใด ย่อมส่องถึงเอกเทศแห่งธัมมายตนะอันไม่เจือด้วยวิญญาณหรือโอพาริกรูป บพเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาในที่นี้. พึงทราบอุทานแห่งบพเหล่านั้น ดังนี้.

ตโย ขนฺธา ตธา สจฺจา   อินฺทฺริยา ปน โสพส
ปทานิ ปจฺจยาการ   จุทฺทสฺสฺสฺสฺสฺส
สมตฺตีสฺส ปทา โหนฺติ   โคจฺจเกสฺส ทสฺสวถ
ทฺเว จุพฺนตฺรทฺภา   อฏฺฐ โหนฺติ มหนฺตฺรา.

แปลว่า ชั้น ๓ (คือ เจตสิกชั้น ๓) สัจจะ ๓ (คือ สมุทัย นิโรธ มรรค) อินทรี ๑๖ (คือ เว้นปสาทอินทรี ๕ และมนินทรี) ปัจจัยการ ๑๔ (คือปฏิจายสมุปปาท ๑๔ เว้นวิญญาณ นามรูป สพายตนะ อุปปัตติภาวะ ปรีเทวะ) บทที่ต่อมาจากปัจจัยการอีก ๑๔ บท (คือ บทสติปัญฐานเป็นต้น เว้นอิทธิบาท) บททั้งหลาย ๓๐ บทที่อยู่ในโคจจกะสิป จุพันตฺรทฺกะ ๒ บท (คือ อับปัจจัยบท และอสังขตบท) มหันตฺรทฺกะ ๘ บท (รวม ๕๐ บท).

ก็บรรดาบทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปัญหาทั้งหมดไว้ ๑๒ บท โดยรวมบท ๖ บท ที่เป็นคำวิสัชนาเช่นเดียวกัน. บัณฑิตพึงทราบการจำแนก ชั้นในบทเหล่านั้นอย่างนี้. แต่ในอายตนะและธาตุทั้งหลาย มิได้มีความต่างกัน.

ในปัญหาที่ ๑ ก่อน. สองบทว่า " ตีหิ ขนฺเธหิ " ได้แก่ (นับ สงเคราะห์ได้) ด้วยชั้น ๓ คือ รูปชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น. ส่วน อายตนะและธาตุ พึงทราบการนับสงเคราะห์ได้ด้วยสามารถแห่งขัมมายตนะ และขัมมธาตุ. ในนิทเทสนี้ พึงทราบนัยดังนี้ว่า นิพพาน สุขุมรูป สัญญา สังขารชั้น ไม่นับสงเคราะห์โดยชั้นสังคหะกับด้วยเวทนาชั้น แต่เป็นธรรม ที่นับสงเคราะห์ได้ด้วยอายตนะ (คือ ขัมมายตนะ) และธาตุ (คือ ขัมมธาตุ). บรรดาธรรมเหล่านั้น นิพพานไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นชั้น. ธรรมที่เหลื้อม ถึงการสงเคราะห์ได้ ด้วยรูปชั้น สัญญาชั้นและสังขารชั้น. แม้นิพพานก็ อย่อมถึงซึ่งการนับสงเคราะห์ว่าเป็นอายตนะและธาตุนั้นแหละ. ด้วยเหตุนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า " อสงขตฺติ ขนฺธโต จเปตฺวา ตีหิ ขนฺธเหหิ
เอเคนายตเนน เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตา " ดังนี้. แต่ในฝ่ายสัญญาชั้น
ในที่นี้ นำสัญญาชั้นออกแล้ว ฟังทราบว่าเป็นชั้น ๓ กับด้วยเวทนาชั้น.
ในสังขารชั้นเป็นต้น นำสังขารชั้นออกแล้ว ฟังทราบว่าเป็นชั้น ๓ ด้วย
สามารถแห่งรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น.

ในปัญหาที่ ๒ สองบทว่า " จตุหิ ขนฺธเหหิ " ได้แก่ ชั้น ๔ เว้น
วิญญาณชั้น. ด้วยว่า ธรรมเหล่านั้น นับสงเคราะห์ด้วยนิโรธ โดยเป็นชั้น
สังคหะไม่ได้ แต่นับสงเคราะห์ได้ด้วยอายตนะและธาตุ.

ในปัญหาที่ ๓ คำว่า " ทฺวิหิ " ได้แก่ (นับสงเคราะห์ได้) ด้วย
ชั้น ๒ คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น. เพราะว่า เวทนา สัญญา วิญญาณชั้น-
นับสงเคราะห์โดยเป็นชั้นสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปอินทรีย์และอรุปอินทรีย์. แต่
ในธรรมเหล่านั้น เวทนา สัญญา นับสงเคราะห์ได้โดยการสงเคราะห์เป็น
อายตนะและธาตุ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า " เวทนา สญฺญา-
ขนฺธเหหิ " บัณฑิตฟังทราบ ความต่างกันแห่งชั้นในบททั้งปวง โดย
อุบายนี้.

ก็เบื้องหน้าแต่นี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวชื่อของชั้นทั้งหลายพอสมควรเท่า
นั้น.

ในปัญหาที่ ๔ สองบทว่า " ตีหิ ขนฺธเหหิ " ได้แก่ ในอดีตินทรีย์
และปริสทินทรีย์ ฟังทราบการนับสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ คือ เวทนา สัญญา
สังขารชั้น. ในหมวด ๕ แห่งเวทนา ฟังทราบ ด้วยรูป สัญญา สังขาร-
ชั้น. ในสัททินทรีย์เป็นต้น มีผัสสะ เป็นที่สุด ฟังทราบว่าสงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยรูป เวทนา สัญญาชั้น. ฟังทราบในเวทนา เช่นกับเวทนาชั้นนั้นแหละ.
ฟังทราบวินิจฉัยในตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะทั้งหลาย เช่นกับสังขารชั้น.

ในปัญหาที่ ๕ ฟังทราบวินิจฉัย ในชาติขรามณะ เช่นกับชีวิติน-
ทริย์. เพราะนิพพาน สุขุมรูป สัญญา กับฉาน นับสงเคราะห์โดยเป็น
ชั้นสงเคราะห์ไม่ได้ แต่นับสงเคราะห์เข้าโดยเป็นอายตนะและธาตุได้ ฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาธรรมนั้น นับสงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ คือรูป
ชั้นและสัญญาชั้น.

ในปัญหาที่ ๖ ฟังทราบวินิจฉัย ในหมวด ๓ แห่งโสกะเป็นต้นนับ
สงเคราะห์กับเวทนาชั้น ฟังทราบในอุปายาสะเป็นต้น เช่นกับสังขารชั้น.
ฟังทราบในเวทนาอีกเช่นกับเวทนาชั้น. ฟังทราบในสัญญาเช่นกับสัญญา
ชั้น ฟังทราบวินิจฉัยในเจตนาเป็นต้น เช่นกับสังขารชั้น.

แม้ ในปัญหาที่ ๗ เป็นต้น ก็ฟังทราบธรรมที่นับสงเคราะห์ได้ และ
ไม่ได้ โดยอุบายนี้ แล.

จบอรรถกถาสังคหิตปทนิทเทศ

๔. สังคหิตนสังคหิตปทนิทเทศ

[๑๘๗] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วย สมุทยสัง มัคคสัง
โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ. ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์
ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๘๘] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วย อิตตินทริย์ ปุริสินทริย์
สุจินทริย์ ทุกจินทริย์ โสมนัสสินทริย์ โทมนัสสินทริย์ อุเปกจิน-

ทริย์ สัทธินทริย์ วิริยินทริย์ สตินทริย์ สมานินทริย์ ปัญฺญินทริย์
อนัญญัตถุญฺสตามิตินทริย์ อัญญินทริย์ อัญญาตาวินทริย์ อวิชา
สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ผัสสะเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย
ตัณหาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กรรม-
ภพเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส
สติปัญญา สัมมปฺปธาน อปฺปมัญญา อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชนงค์
๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผัสสะ เจตนา อธิโมกษ์ มนสิการ เหตุธรรม
เหตุสเหตุกรรม เหตุเหตุสัมปยุตตกรรม อาสวกรรม สัญโญชนกรรม
คันถกรรม โอมกรรม โยคกรรม นีวรณกรรม ปรามาสกรรม
อุปาทานกรรม กิเลสกรรม กิเลสสังกิลิสิกกรรม กิเลสสังกิลิฏฐ-
กรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตตกรรม โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ชาติ
สังคหะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ
อายตนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ อายตนะ
ชาติ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑.

จบสังคหิตนสังคหิตปทนิทเทศ

อรรถกถาสังคหิตนสังคหิตปทนิทเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก สังคหิตน สังคหิตบท พระผู้มีพระภาคเจ้า จึง
เริ่มคำว่า "สมุทยสจุเจน" เป็นอาทิ. ในนิทเทศนั้น บทใด นับสงเคราะห์
ได้ด้วยสามารถแห่งขันธสงเคราะห์เป็นต้น โดยธรรมมีขันธเป็นต้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงทำปุจฉา วิตฺตนา ซึ่งการสงเคราะห์บทนั้นนั่นแหละ ด้วยขันธ

เป็นต้นอีก. บทนั้นแม้บทหนึ่ง มิได้ประกอบในบททั้งหลายที่ท่านถือเอาส่วน
ทั้งสี่ตั้งไว้ ในชั้น อายตนะและธาตุ. เพราะว่า บทอื่น ชื่อว่าสงเคราะห์
และด้วยสามารถแห่งชั้นเป็นต้น โดยบทแห่งชั้นเป็นต้นทั้งสิ้น มิได้มี.
บทใด รวมบทที่สงเคราะห์ได้แก่ตน มีอยู่ บทนั้นพึงถึงการนับสงเคราะห์ด้วย
สามารถแห่งชั้นเป็นต้น นั้นแหละอีก ฉะนั้น บททั้งหลายเช่นนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้ามิได้ทรงถือเอาในวาระนี้. ส่วนบทเหล่าใด ย่อมส่งถึงเอกเทศ
แห่งสังขารชั้นอันไม่ปนด้วยบทอื่น หรือย่อมส่งถึงเวทนาชั้น หรือสุขุมรูป
หรือเอกเทศแห่งสังขารชั้นอันไม่ปนด้วยบทอื่น บทเหล่านั้น พระองค์ทรงถือเอา
ในวาระนี้. พึงทราบอุทานแห่งบทเหล่านั้น ดังนี้

"เทว สจฺจา ปณฺณรสิฺนทฺริยา เอกาทส ปฏฺิจจปทาห

อุทฺธํ ปน เอกาทส โคจฺจนกปทเมตฺถ ตีสุวิชา".

แปลว่า สัจจะ ๒ (คือ สมุทสัจจะ มัคคสัจจะ) อินทรี ๑๕
(คือ เว้นปสาทินทรี ๕ ชีวิตินทรี ๑ มนินทรี ๑) ปฏิจจสมุปบาท ๑๑ บท
(คือ เว้นวิญญาณ นามรูป สพายตนะ เวทนา อุปปัตติภาวะ ชาติ ชรา มรณะ)
บทที่ต่อจากปฏิจจสมุปบาทอีก ๑๑ บท (คือ สติปัญญา สัมมปธาน
อัปปมัญญา ปัญจอินทรี พละ โพชฌงค์ มัคคังคะ ผัสสะ เจตนา อธิโมกษ์
มนสิการ) บทในโคจจนกะ ๓๐ บท (รวม ๖๕ บท).

ก็ในนิทเทศแห่งบทนี้ มี ๒ ปัญหาเท่านั้น. ในปัญหาเหล่านั้น บทใด
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นเพื่อปุจฉา บทนั้นนั่นแหละ นับสงเคราะห์ได้
ด้วยสามารถแห่งชั้นเป็นต้น ด้วยธรรมเหล่าใด ทรงหมายเอาธรรมเหล่านั้น
จึงตรัสคำว่า "เอเกน ขนฺุเรน" เป็นต้นไว้ในที่ทั้งปวง. ในปัญหานั้น พึง
ทราบนัย ดังนี้ว่า ก็สังขารทั้งหลายยกเว้นค้นหาแล้ว นับสงเคราะห์ได้ด้วย

ชั้นสังเคราะห์เป็นต้นได้ด้วยสมุทัยสังจะ. ตัณหานั้นแหละ ก็ยังสังเคราะห์เข้า
กันได้กับด้วยกรรมเหล่านั้นได้อีก. ตัณหานั้นจึงชื่อนับสังเคราะห์ได้ด้วยชั้น
สังเคราะห์เป็นต้น ด้วยสังขารทั้งหลายนั้นแหละอีก. ในบททั้งปวงก็ย่นยั้น
แหละ. แต่ในปุจฉาแห่งรูปธรรมทั้งหลายในที่นี้ ชื่อว่ามีชั้นหนึ่ง คือสังขาร
ชั้น หรือเวทนาชั้น. ในปุจฉาแห่งกรรม ชื่อว่ามีชั้นหนึ่ง คือ รูปชั้น.
ในปุจฉาแห่งบทปริเทวะ ชื่อว่ามีอายตนะหนึ่ง คือสัททอายตนะ ชื่อว่ามีธาตุหนึ่ง
คือสัททธาตุนั้นแหละ บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในบทที่เหลือด้วยสามารถแห่ง
ฉัมมายตนะและฉัมมธาตุ ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสังคหิตนสังคหิตปทานิทเทศ

๕. อสังคหิตนอสังคหิตปทานิทเทศ

[๑๘๕] ธรรมเหล่าใด สังเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปชั้น โดยชั้นสังคหะ
อายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สังเคราะห์ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น
โดยชั้นสังคหะ. อายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สังเคราะห์ไม่
ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้น สังเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๘๖] ธรรมเหล่าใดสังเคราะห์ไม่ได้ด้วยเวทนาชั้น สัญญาชั้น
สังขารชั้น โดยชั้นสังคหะ อายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สังเคราะห์ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น โดยชั้นสังคหะ อายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ
ธรรมเหล่านั้น สังเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๕๑] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญาณขั้น มนายตนะ
จักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ มนินทรีย์ โดย
ขั้นตังคหะ อายตตังคหะ ชาติตังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ด้วยธรรม
เหล่านั้น โดยขั้นตังคหะ อายตตังคหะ ชาติตังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑.

[๑๕๒] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย จักขายตนะ ฯลฯ
โณภูมัพพายตนะ จักขุธาตุ ฯลฯ โณภูมัพพธาตุ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขั้นตังคหะ อายตตังคหะ ชาติตังคหะ ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๘.

[๑๕๓] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธัมมายตนะ ธัมมธาตุ
อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โดยขั้นตังคหะ อายตตังคหะ ชาติ
ตังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขั้นตังคหะ
อายตตังคหะ ชาติตังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑
อายตนะ ๑ ชาติ ๗.

[๑๕๔] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสมุทยัจฉ มรรคัจฉ
นิโรธัจฉ โดยขั้นตังคหะ อายตตังคหะ ชาติตังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขั้นตังคหะ อายตตังคหะ ชาติตังคหะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑ ชาติ ๑๗.

[๑๕๕] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจักขุนทรีย์ ฯลฯ
กายินทรีย์ โดยขั้นตังคหะ อายตตังคหะ ชาติตังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขั้นตังคหะ อายตตังคหะ ชาติตังคหะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๘.

[๑๙๖] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสุจินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุปกจินทรีย์ สัทจินทรีย์ วิริยจินทรีย์ สตินทรีย์ สมานจินทรีย์ ปัญญจินทรีย์ อนัญญัตถัญญัสตามิตินทรีย์ อัญญจินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชา สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตุสังคหะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ आयตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗.

[๑๙๗] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญาณเพราะสังขารเป็นปัจจัย โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตุสังคหะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ आयตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๑.

[๑๙๘] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยนามรูปเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตุสังคหะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ आयตนะ ๑ ชาตุ ๗.

[๑๙๙] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสพายตนะเพราะนามรูปเป็นปัจจัย โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตุสังคหะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๓ आयตนะ ๑ ชาตุ ๑.

[๒๐๐] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยผัสสะเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย เวทนาเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กรรมภพ โดยขันธสังคหะ

อายตตงคหะ ชาตตงคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธ์ตงคหะ อายตตงคหะ ชาตตงคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗.

[๒๐๑] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอรุปรภ นวสัณญานาสัณญารภ จตุโวการภ อิทธิบาท โดยขันธ์ตงคหะ อายตตงคหะ ชาตตงคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธ์ตงคหะ อายตตงคหะ ชาตตงคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

[๒๐๒] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอัสณญารภ เอกโวการภ ขาติ ขรา มรณะ โดยขันธ์ตงคหะ อายตตงคหะ ชาตตงคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธ์ตงคหะ อายตตงคหะ ชาตตงคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ ชาตุ ๗.

[๒๐๓] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยปริเทวะ โดยขันธ์ตงคหะ อายตตงคหะ ชาตตงคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธ์ตงคหะ อายตตงคหะ ชาตตงคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ ชาตุ ๘.

[๒๐๔] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยโสกะ ทุกข์ โทมนัส อูปายาส สติปัญญา สัมมปปธาน ฌาน อัปมัณญา อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผัสสะ เวทนา สัณญานเจตนา อธิโมกษ์ มนสิการ โดยขันธ์ตงคหะ อายตตงคหะ ชาตตงคหะ ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธ์ตงคหะ อายตตงคหะ ชาตตงคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗.

[๒๐๕] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจิต โดยชั้นสังคหะ
อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น
โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๑.

[๒๐๖] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกุศลธรรม อกุศลธรรม
สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม อทุกขมสุข-
เวทนาสัมปยุตตธรรม วิปากธรรม วิปากขัมมธรรม อนุปาทินานู-
ปาทานิยธรรม สังกิลิณฐสังกิลิสิกธรรม อสังกิลิณฐาสังกิลิสิกธรรม
สวัตักกสวิจารธรรม อวัตักกสวิจารมัตตธรรม ปีติสหคตธรรม สุข-
สหคตธรรม อุเปกขาสหคตธรรม ทัสสนปหาตัพพธรรม ภาวนา-
ปหาตัพพธรรม ทัสสนปหาตัพพเหตุกธรรม ภาวนापหาตัพพเหตุก-
ธรรม อัจยคามิธรรม อปจยคามิธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม
มหัคคตธรรม อัปมาณธรรม ปริตตารัมมณธรรม มหัคคตารัมม-
ณธรรม อัปมาณารัมมณธรรม หีนธรรม ปณีตธรรม มิจฉัตต-
นियตธรรม สัมมัตตนิยตธรรม มัคคารัมมณธรรม มัคคเหตุกรรม
มัคคาธิปัตติกรรม อตีตารัมมณธรรม อนาคตารัมมณธรรม ปัจจุบัน-
นารัมมณธรรม อัชฉัตตารัมมณธรรม พหิทถารัมมณธรรม อัช-
ฉัตตพหิทถารัมมณธรรม โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ
ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยชั้นสังคหะ อายตน-
สังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐
ชาตุ ๑๐.

[๒๐๗] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสันทสนสัปปฏิม-
กรรม อนิสสสนสัปปฏิมกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาต
สังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ
อายุคนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔
อายตนะ ๒ ชาตุ ๘.

[๒๐๘] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยเหตุกรรม เหตุสเหตุ-
กรรม เหตุเหตุสัมปยุตตกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาต
สังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ
อายุคนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒
อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗.

[๒๐๙] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสเหตุกรรม เหตุ-
สัมปยุตตกรรม สเหตุคนเหตุกรรม เหตุสัมปยุตตเหตุกรรม นเหตุ-
สเหตุกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาตสังคหะ
กรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

[๒๑๐] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอัปปัจจยกรรม อสัง-
ขตกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาต
สังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗.

[๒๑๑] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสันทสนกรรม สัป-
ปฏิมกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาตสังคหะ
กรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ชาตุ ๘.

[๒๑๒] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปีธรรม โดยขันธ-
สังคหะ. आयตनสังคหะ ชาตुสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตुสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ आयตन ๑ ชาตु ๑.

[๒๑๓] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอรูปีธรรม โลกุตตร-
ธรรม โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตुสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาตुสังคหะ ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ आयตन ๑๐ ชาตु ๑๐.

[๒๑๔] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอสาवธรรม อสว-
สาवธรรม อสวาสาवสัมपยุตตธรรม โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ
ชาตुสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ
आयतनสังคहะ चातुसंगकहะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒
आयतन ๑๑ चातु ๑๑.

[๒๑๕] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอนาवธรรม อสว-
สัมपยุตตธรรม อสวสัมपยุตตโนअवธรรม अस्वविपपुत्तअव-
ธรรม โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ चातुसंगकहะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ आयतनसंगकहะ चातुसंगकहะ ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ आयตन ๑๑ चातु ๑๐.

[๒๑๖] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสัญญาชนธรรม คันถ-
ธรรม โอมธรรม โยคธรรม นีวณธรรม ปรามาสธรรม ปรามาส-
ปรัมัญญธรรม โดยขันธสังคหะ आयतनसंगकहะ चातुसंगकहะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ आयतनसंगकहะ चातुसंगकहะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ आयตन ๑๐ चातु ๑๑.

[๒๑๗] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอปรัมภัญญธรรม ปริ-
มาตสัมปยุตตธรรม ปริมาตวิปยุตตอปรัมภัญญธรรม สारัมมณธรรม
โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรม
เหล่านั้นสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

[๒๑๘] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอนารัมมณธรรม โน-
จิตกรรม จิตตวิปยุตตธรรม จิตตวิสังสัญญธรรม จิตตสมุฏฐานธรรม
จิตตสหุกรรม จิตตานุประวัติธรรม พาหิรกรรม อุปาทากรรม โดย
ชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาตุ ๗.

[๒๑๙] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจิตตกรรม โดยชั้น-
สังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๑.

[๒๒๐] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยเจตสิกกรรม จิตต-
สัมปยุตตธรรม จิตตสังสัญญธรรม จิตตสังสัญญสมุฏฐานธรรม จิตต-
สังสัญญสมุฏฐานสหุกรรม จิตตสังสัญญสมุฏฐานานุประวัติกรรม
โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗.

[๒๒๑] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอัมมัตติกกรรม โดย
ชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย

ธรรมเหล่านั้น โดยชั้นสังคหะ อายุตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาตุ ๑.

[๒๒๒] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอุปาทานธรรม กิเลส-
ธรรม กิเลสสังกิเลสสิกขธรรม กิเลสสังกิลิฏฐธรรม กิเลสกิเลสสัมป-
ยุตตธรรม โดยชั้นสังคหะ อายุตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านี้ใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยชั้นสังคหะ อายุตนสังคหะ ชาต-
สังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๑.

[๒๒๓] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอสังกิเลสสิกขธรรม
สังกิลิฏฐธรรม กิเลสสัมปยุตตธรรม สังกิลิฏฐโนกิเลสธรรม กิเลส-
สัมปยุตตโนกิเลสธรรม กิเลสวิปยุตตอสังกิเลสสิกขธรรม ทัสสน-
ปหัตถัพพธรรม ภาวนาปหัตถัพพธรรม ทัสสนปหัตถัพพเหตุกขธรรม
ภาวนาปหัตถัพพเหตุกขธรรม สวิตักกขธรรม สวิจารณ์ธรรม สัมปติก-
ขธรรม ปิติสหคตขธรรม สุขสหคตขธรรม อุปกขาสหคตขธรรม น-
กามาวจรขธรรม รูปาวจรขธรรม อรูปาวจรขธรรม อปริยาป็นนขธรรม
นียยานิกขธรรม นียตขธรรม อนุตตรขธรรม สรณขธรรม โดยชั้นสังคหะ
อายุตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น
โดยชั้นสังคหะ อายุตนสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาตุ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

ข้อธรรมในอสังกหิตนอสังกหิตบท

รูป ชัมมายนะ ชัมมชาตุ อิตถินทริยฺ ปุริสินทริยฺ จีวิตินทริยฺ
นามรูป ภพ๒ ชาติ ชรา มรณะ รูป อนารัมมณธรรม โนจิตตะ
จิตตวิปปยุตตะ วิสังกฺขณฺฐะ สมุฏฺฐานะ สหภู อนุปริวัตติ พาหิระ
อุปาทา.

รวม ๒๒ นัย นี้เป็นนัยที่ให้อ่านได้ง่าย

จบอสังกหิตนอสังกหิตบทนิตเทศ

อรรถกถาอสังกหิตนอสังกหิตบทนิตเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก อสังกหิตน อสังกหิตบท พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงเริ่มคำว่า "รูปกฺขณฺเชน" เป็นอาทิ. ในนิตเทศแห่งบทนั้น บทใด
นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสามารถแห่งขั้นเป็นต้น ด้วยบทอันสงเคราะห์ไม่ได้
โดยขั้นเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำปุจฉาวิสังขนา ซึ่งการสงเคราะห์
บทนั้นนั่นแหละ ด้วยขั้นเป็นต้นอีก. บท (อสังกหิตน อสังกหิตตะ) นั้น
ย่อมไม่ประกอบในบททั้งหลาย มีทุกขสังขจะเป็นต้น อันเป็นไปด้วยขั้น ๕
และในบททั้งหลายอันมีอนิทัสสนาปปฏิฆะเป็นต้น อันเป็นไปด้วยสุขุมรูป กับ
ด้วยวิญญาณ. เพราะพระนิพพานไม่พึงสงเคราะห์เข้าเป็นขั้นได้โดยบทเช่น
นั้น. ส่วนบทที่เหลือ ชื่อว่าเป็นธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยขั้นเป็นต้น
ย่อมไม่มี ฉะนั้น บททั้งหลายอันมีรูปเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรง
ถือเอาในวาระนี้. ก็แต่ บทเหล่าใด ไม่แสดงวิญญาณในขั้น ๕ โดยรวมกับ

สุขุมรูป บทเหล่านั้นพระองค์ทรงถือเอาในที่นี้. บัณฑิตพึงทราบอุทานแห่ง
บทเหล่านั้น ดังนี้.

"สพฺเพ ขนฺธา ตถายตน-	ธาตุโย สจฺจโต ตโย
อินฺทฺริยานิปี สพฺพานิ	เตวีสติ ปฏฺิจจโต.
ปรโต โสฬส ปทา	เตจตฺตทาพีสทฺตติเก
โคจฺจเก สทฺตติ เทว จ	สทฺต จฺพนฺตเร ปทา.
มหนฺตเร ปทา วุตฺตา	อฏฺฐารส ตโต ปริ
อฏฺฐารเสว ฌาตพฺพา	เสธา อิธ น ภาสิตา".

แปลว่า ชั้นทั้งหมด आयตนะทั้งหมด ธาตุทั้งหมด สัจจะ ๓ (คือ
สมุทยสัจจะ นิโรธสัจจะ มัคคสัจจะ) อินทรีย์ทั้งหมด ปฏิจสมุปบาท ๒๓
(เวีนอุปปีตติภาวะ กามภาวะ รูปภาวะ สัญญีภาวะ ปัญจโวการภาวะ) ต่อจาก
ปฏิจสมุปบาทอีก ๑๖ บท (คือ สติปฏิฐานเป็นต้น จนถึงมนสิการเป็นที่สุด)
ในติกะ ๔๓ บท ในโคจจกะ ๗๒ บท ในจูพันตฺรทฺกะ ๗ บท ในมหันตฺรทฺกะ
๑๘ บท ข้างหน้านี้อีก ๑๘ บท (คือ ปิฎฺฐิทฺทฺกะ) รวมทั้งหมด ๒๕๗ บท
บทที่เหลือ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงแสดงไว้ในนิตเทศนี้.

ก็ในนิตเทศนี้ ปัญหาแม่ทั้งหมดมี ๓๔ พร้อมกับบทที่ทรงรวบรวมไว้
ด้วยสามารถแห่งคำวิชันนาทำนองเดียวกัน. ในนิตเทศแห่งบทเหล่านั้น บทใด
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเพื่อปุจฉา บทนั้นนั่นแหละสงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยธรรมเหล่าใดมีชั้นเป็นต้น ทรงหมายเอาธรรมเหล่านั้น จึงตรัสว่า
"เอเกน ขนฺธฺเชน" เป็นอาทิ. ในข้อนี้ พึงทราบนัยดังนี้ว่า ชั้น ๔
นิพพาน ๑ นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปชั้น โดยชั้นสงเคราะห์ ยกเว้น
วิญญานแล้ว ธรรมที่เหลือนับสงเคราะห์ได้โดยการสงเคราะห์เป็นอายตนะและ

ธาตุ เพราะฉะนั้น วิญญาณนั้นแหละ. ชื่อว่าสงเคราะห์เข้าไม่ได้ แม้โดยการ
สงเคราะห์ทั้ง ๓ มีชั้นสงเคราะห์เป็นต้น. ชั้น ๔ ก็นับสงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยนิพพาน กับด้วยวิญญาณ โดยการสงเคราะห์เข้าเป็นชั้นเป็นต้น. ธรรม
เหล่านั้นทั้งหมด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญาณนั้นแหละ โดยชั้นสงเคราะห์
เป็นต้นอีก ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อนับสงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยชั้น ๑
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. อีกนัยหนึ่ง วิญญาณใดนั้นแหละ นับสงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยรูปชั้น โดยการสงเคราะห์ทั้ง ๓ มีชั้นสงเคราะห์เป็นต้น รูปธรรม
เหล่านั้นเทียว ก็สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญาณธรรม แม้เหล่านั้น โดยการ
สงเคราะห์ทั้ง ๓. และรูปธรรมเหล่านั้น ก็นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญาณ
โดยการสงเคราะห์ทั้ง ๓ อีก. ด้วยว่า วิญญาณ เมื่อว่าโดยชั้น เป็นวิญญาณ-
ชั้น ๑ เมื่อว่าโดยอายตนะ เป็นอายตนะ ๑ เมื่อว่าโดยธาตุ เป็นวิญญาณ
ธาตุ ๑ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า "เอเกน ขนฺธเณ"
เป็นอาทิ. โดยอุบายนี้ ในบททั้งปวง บทใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้น
แสดงเพื่ออุปมา บทนั้นแหละ นับสงเคราะห์ไม่ได้ โดยธรรมเหล่าใดด้วย
สามารถแห่งชั้นเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบชั้นเป็นต้น ที่สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
สามารถแห่งธรรมเหล่านั้น .

ในนิเทศนั้น ปัญหาที่ ๒ พึงทราบด้วยสามารถแห่งรูป และ
วิญญาณก่อน เพราะว่า เวทนาเป็นต้น นับสงเคราะห์ไม่ด้วยรูปและ
วิญญาณนั้นแหละ โดยการสงเคราะห์เป็นชั้นเป็นต้น. ด้วยว่า ชั้นทั้ง ๒
เหล่านั้น เป็นอายตนะ ๑๑ เป็นธาตุ ๑๑.

ในปัญหาที่ ๓ วิญญาณ นับสงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยชั้น ๔ มีรูปชั้น เป็นต้น ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบ ธรรมทั้งหลายมีชั้น เป็นต้น ด้วยสามารถ แห่งธรรมเหล่านั้น.

ในปัญหาที่ ๔ พึงทราบธรรมทั้งหลายมีชั้น เป็นต้น ในปัญหาทั้ง ปวงโดยนัยนี้ว่า จักขวยตนะ นับสงเคราะห์ไม่ได้ โดยชั้น ๔ มีเวทนา เป็นต้น. ในปริโยสานธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในอุทานกาลานั้น แลหาว่า "รูป ฌมฺมายตนะ" เป็นอาทิ เป็นการแสดงย่อไว้โดยอาการอื่น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาสังคหิตนอสังคหิตปทานิทเทศ

๖. สัมปโยควิปโยคปทานิทเทศ

[๒๒๔] รูปชั้น ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๓ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ๓ ธาตุที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๓ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบ ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๒๕] เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น ประกอบได้ด้วย ชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บาง อย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๓ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วย

๑. บางอย่าง หมายความว่า ธรรมที่นับเนื่องอยู่ในชัมมายตนะและชัมมธาตุ ได้เฉพาะ บางอย่าง คือไม่ได้ทั้งหมด.

ชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๒๖] วิญญาณชั้น ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๒๗] จักขวยตนะ ฯลฯ โสภณรูปพวยตนะ ประกอบได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๒๘] มนายตนะ ประกอบได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๒๙] จักขุธาตุ ฯลฯ โสภณรูปพธาตุ ประกอบได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๐] จักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๑] สมุทยสัง มัคคสัง ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๒] นิโรธสัง จักขุนทรีย์ ฯลฯ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปริสินทรีย์ ประกอบได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๓] มนินทรีย์ ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๔] ลูจินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โสมนัส-สินทรีย์ ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๕] อุเปกจินทรีย์ ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๖ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๖] สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์
ปัญญินทรีย์ อนัญญุตัญญุสตามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตา-
วินทรีย์ สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ
๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประ-
กอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑
อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๗] วิญญาณเพราะสังขารเป็นปัจจัย ประกอบได้ด้วยขั้น ๓
อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ
เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้
ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๘] ผัสสะเพราะสภาพตนะเป็นปัจจัย ประกอบได้ด้วยขั้น
๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บาง
อย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วย
ขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๓๙] เวทนาเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ประกอบได้ด้วยขั้น ๓
อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประ-
กอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ
๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๐] ตัณหาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหา
เป็นปัจจัย กัมมภพเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ประกอบได้ด้วยขั้น ๓
อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑
อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๑] รูปภพ ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มี
ชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ
เท่าไร ไม่มีชั้น อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วย
ชาติ ๓.

[๒๔๒] อรูปภพ เนวสัญญานาสัญญภพ จตุโวการภพ ประ-
กอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบ
ได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วย
ชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑
บางอย่าง.

[๒๔๓] อสัญญภพ เอกโวการภพ ปริเทวะ ประกอบได้ด้วย
ชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบ
ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑
ชาติ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๔] โสกะ ทุกข์ โทมนัส ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ
๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้
ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐
ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๕] อุปายาส สติปัญญา สัมมปธาน ประกอบได้ด้วย
ชั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

อายตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๑] **จิต** ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๒] **อิโหมกษ์** ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๒ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๓] **กุศลธรรม อกุศลธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ๓ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๔] **สุขเวทนา สัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนา สัมปยุตตธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๕] **อทุกขมสุขเวทนา สัมปยุตตธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ๓ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๖] **วิปากธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีชั้น อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ
ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบ
ไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๗] **วิปากัมมธรรม** สังกิลิฐฐสังกิลิฐธรรม ประกอบ
ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบ
ได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วย
ชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๕๘] **เนววิปากนวิปากัมมธรรม** อนุปาทินุปาทานิยธรรม
ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ที่ประกอบได้.
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะอะไร ๆ
ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๒๕๙] **อนุปาทินนุปาทานิยธรรม** อสังกิลิฐฐสังกิลิฐ-
ธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ
ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่
มีชั้น อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๒๖๐] **สวิตักกสวจารธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๑] **อวิตักกวจารมัตตธรรม** ปีติสหคตธรรม ประกอบได้
ด้วยชั้น ๑ ประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบ

ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุเท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๒] **อวิตักกาวิจารธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุเท่าไร ? ไม่มีชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น ๑ อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๒๖๓] **สุขสหคตธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ และประกอบได้ด้วย อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุเท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๔] **อุปกาสสหคตธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๕] **ทัตสนปหัตถัพพธรรม ภวานาปหัตถัพพธรรม ทัตสนปหัตถัพพเหตุกธรรม ภวานาปหัตถัพพเหตุกธรรม อัจยคามิธรรม อปจยคามิธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม มหัคคตธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๖] **อัปมาณธรรม ปณิตธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบ

ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๖.

[๒๖๗] **ปริตตารัมมณธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ. ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๘] **มหัคคตารัมมณธรรม อัปมาณารัมมณธรรม หีนธรรม มิจฉัตตนิยตธรรม สัมมัตตนิยตธรรม มัคคารัมมณธรรม มัคคเหตุกธรรม มัคคาธิปสรรณ** ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๙] **อนุปปันนธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๕.

[๒๗๐] **อติตารัมมณธรรม อนาคตารัมมณธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๗๑] **ปัจจุปปันนารัมมณธรรม อัชฉัตตารัมมณธรรม พหิทถารัมมณธรรม อัชฉัตตพหิทถารัมมณธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบ

ไม่ได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ชาติ เท่าไร ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๒] สนิทสนสัพปฏิภมม อนิทสนสัพปฏิภมม ประกอบได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีจันทร์ อายตนะ ชาติ ที่ ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ ๔ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๓] เหตุธรรม เหตุสเหตุธรรม เหตุเหตุสัมปยุตตธรรม ประกอบได้ด้วยจันทร์ ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยจันทร์ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๔] สเหตุกธรรม เหตุสัมปยุตตธรรม ประกอบได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีจันทร์ อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบ ไม่ได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖. และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๕] สเหตุกนเหตุธรรม เหตุสัมปยุตตนเหตุธรรม นเหตุ- สเหตุกธรรม ประกอบได้ด้วยจันทร์ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๖] อัปปัจจยธรรม อสังขตธรรม สนิทสนมธรรม สัพ- ปฏิภมม รูปิภมม ประกอบได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีจันทร์ อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ อายตนะ

ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๗] โลกกุตตรธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๒๓๘] อาสวธรรม อาสวาสวธรรม อาสวาสามัญญธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๙] อนาสวธรรม อาสววิပ္พยุตตอนาสวธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๒๔๐] อาสามัญญธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๑] อาสามัญญตโนาสวธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๒] สัตถุญจนธรรม คันถธรรม โอมธรรม โยคธรรม

นิวณธรรม ปรามาสธรรม ปรามาสปรัมภัญญธรรม ประกอบได้ด้วย
ชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑
บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้
ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑
บางอย่าง.

[๒๘๓] อปรัมภัญญธรรม ปรามาสวิปยุตตอปรัมภัญญธรรม

ประกอบได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ชาติ ที่ประ-
กอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ
อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๖.

[๒๘๔] ปรามาสสัมปยุตตธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ

๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๕] สारัมมณธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ

เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น
อายุตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และ
ประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๖] อนารัมมณธรรม จิตตวิปยุตตธรรม จิตตวิสังสุญญ-

ธรรม อุปาทาธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีชั้น
อายุตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑
ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๗] จิตตกรรม ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๘] เจตสิกกรรม จิตตสัมปยุตตกรรม จิตตสังสังกรรม จิตตสังสังสมุฏฐานกรรม จิตตสังสังสมุฏฐานสหกรรม จิตตสังสังสมุฏฐานานุปริวัตติกรรม ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๙] อนุปาทินกรรม ประกอบได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๒๙๐] อุปาทานกรรม กิเลสกรรม กิเลสสังกิเลสกรรม กิเลสสังกิเลสกรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตตกรรม ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๙๑] อสังกิเลสกรรม กิเลสวิปยุตต อสังกิเลสกรรม ประกอบได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ธาตุ ที่ประ-

๑. บาฬี เป็น กิเลสวิปยุตต ฐมา คำว่า ฐมา เกิดไป จึงไม่แปลตามเพราะคิดทุกมัตถิกา.

ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีชั้น อายตนะ
อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๖.

[๒๔๒] **สังกิลิฐฐธรรม กิเลสสัมปยุตตธรรม** ประกอบไม่ได้
ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้.
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑
อายตนะ ๑ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๓] **สังกิลิฐฐโนกิเลสธรรม กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสธรรม**
ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วย
ชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐
ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๔] **ทัสสนปหัตตัพพธรรม ภวานาปหัตตัพพธรรม ทัสสน**
ปหัตตัพพเหตุกธรรม ภวานาปหัตตัพพเหตุกธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น
อายตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่
ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐
ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๕] **สวิตักกธรรม สวิจารณ์ธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑
อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๖] **อวิตักกธรรม อวิจารณ์ธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ
ชาติ เท่าไร? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาติ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น
อายตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีชั้น อายตนะ อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบ
ไม่ได้ด้วยชาติ ๑.

[๒๕๗] สัปตติกธรรม ปิติสหคตธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น ๑

อายตนะ ๑ ชาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุเท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖ ประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ
๑ ชาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๘] สุขสหคตธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาตุ ๑
บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้
ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วย อายตนะ ๑ ชาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๕๙] อุปกาสสหคตธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑
ชาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายตนะ ๑ ชาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๐๐] นกามาวจรธรรม อปริยาป็นนธรรม อนุตตรธรรม
ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ชาตุ ที่ประ-
กอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ
อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาตุ ๖.

[๓๐๑] รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม นียยานิกธรรม นียต-
ธรรม สรณธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น
อายตนะ ชาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาตุ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายตนะ ๑ ชาตุ ๑ บางอย่าง.

จบสัมปโยควิปโยคปทนิทเทศ

อรรถกถาสัมปโยควิปโยคปทนิเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนกบท สัมปโยค วิปโยค พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงเริ่มคำว่า "รูปกฺขนุโ" เป็นอาทิ. ในนิเทศนั้น บทใด ย่อมได้บทใด ย่อมไม่ได้ บททั้งหมดนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาเพื่อปุจฉา. แต่ในการวิสัชนา บทใดย่อมไม่ได้ บทนั้นพระองค์ปฏิเสธว่า "นตฺถิ" (ไม่มี). การประกอบซึ่งกันและกันของรูปขันธ์ทั้งหลายนั้นแหละ อันเกิดขึ้นในสันดานหนึ่ง ในขณะที่ อันมีส่วนเสมอด้วยรูปขันธ์ ๔ นั้นแหละ ย่อมได้จากพระบาลีว่า "จตุหิ สมฺปโยโค จตุหิ วิปฺปโยโค สภาโค วิสฺภาโค" ดังนี้. ก็ชื่อว่า สัมปโยค (คือ การประกอบ) ของรูปทั้งหลาย กับด้วยรูป หรือด้วยนิพพาน และสัมปโยคของนิพพาน กับด้วยรูป ย่อมไม่มี. โดยทำนองเดียวกัน การประกอบของรูป และนิพพานกับด้วยรูปขันธ์ทั้งหลาย ก็ย่อมไม่มี. เพราะว่า ธรรมเหล่านั้น มีส่วนไม่เสมอกันกับธรรมเหล่านั้น. ก็ การประกอบรูปขันธ์ทั้งหลาย กับด้วยรูปหรือนิพพาน ย่อมไม่มีฉนใด การประกอบรูปขันธ์ทั้งหลาย กับแม้ด้วยรูปธรรมทั้งหลาย อันมีสันดานแยกกันมีขณะต่าง ๆ กัน ก็ไม่มีนั้นแหละ. ด้วยว่า ธรรมแม้เหล่านั้นเป็นวิสภาคะแก่ธรรมเหล่านั้น โดยความเป็นวิสภาคะโดยสันดานและขณะนั้นแหละ. ก็แต่ความเป็นวิสภาคะนี้ ไม่มีในสังคหณัย (คือ นัยที่สงเคราะห์เข้ากันได้) เพราะผิดด้วยอรรถแห่งการสงเคราะห์. จริงอยู่ เหตุสักว่าการเข้าถึงซึ่งการนับ จัดเป็นอรรถแห่งการสงเคราะห์. แต่ในสัมปโยคนัย มีอยู่. ก็เพราะ ลักษณะแห่งความเกิดขึ้นเป็นต้น เป็นอรรถแห่งสัมปโยค ฉะนั้น ความเป็นวิสภาคะนั้น จึงไม่ประกอบลักษณะแห่งสัมปโยคในที่นี้แม้ด้วยธรรมหนึ่งแห่งบทใดอย่างนี้ เพื่อปุจฉาซึ่งบทนั้นแม้กระทำการสงเคราะห์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ปฏิเสธ

ว่า "ไม่มี" ธรรมของบพใด ย่อมประกอบลักษณะแห่งวิปโยคะ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงวิปโยคะของธรรมบพนั้น. ก็บพเหล่านี้ย่อมแสดงถึงมิสสกรรมทั้งหลาย อันไม่เป็นวิปยุตด้วยธาตุแม่หนึ่งในวิญญาณธาตุ ๓ ด้วยรูป หรือด้วยนิพพาน บพเหล่านั้นแม่โดยประการทั้งปวง ย่อมไม่ประกอบไว้ในนิทเทสนี้ เพราะฉะนั้น บพเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงไม่ถือเอา. พึงทราบอุทานแห่งบพเหล่านั้น ดังนี้

"ธัมมายตนะ ธัมมธาตุ	ทุกขสัจจะ จีวัตติ
สพายตนะ นามรูป	จตตารโ จ มหาภาว.
ชาติ ชรา จ มรณ	ติเกเสฏฐนวิสติ
โคจรเกสุ จ ปญญา	สอฏฐ จุพฺพตเต ปทา.
มหนุตเร ปญฺจรส	อฏฐารส ตโต ปเร
เตวีสปทสโต เอต	ตมฺปิโยเค น ลพฺภติ".

แปลว่า ธัมมายตนะ ๑ ธัมมธาตุ ๑ ทุกขสัจจะ ๑ จีวัตติ ๑ สพายตนะ ๑ นามรูป ๑ กฬใหญ่ ๔ (คือ อุปปัตติภาวะ กามภาวะ สัตถุภาวะ ปัญจโวการภาวะ) ชาติ ชรา มรณะในติกะ ๑๘ บพ ในโคจรกะ ๕๐ บพ ในจุฬันตรทุกะ ๘ บพ ในมหันตรทุกะ ๑๘ บพ ต่อจากนั้นอีก ๑๘ บพ รวมเป็น ๑๓๒ บพ บพเหล่านั้นไม่ได้ในสัมปโยคะ.

จริงอยู่ ธัมมายตนะอันใคร ๆ ไม่อาจกล่าวว่า "สัมปยุต" แม้ด้วยวิญญาณ ไม่นับเนื่องในนิทเทสนั้น เพราะความที่ธัมมายตนะเหล่านั้น เป็นสภาพเจือด้วยรูปและนิพพาน. ก็เพราะในนิทเทสนี้ ธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นสัมปยุตด้วยวิญญาณ ฉะนั้น จึงไม่อาจเพื่อกล่าวว่าเป็นวิปยุต. แม้ในบพที่เหลือทั้งหลาย ก็นัยนี้แหละ. บพเหล่านั้นแม้ในที่ทั้งปวง ย่อมไม่ประกอบ

กันด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น บทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ทรงถือเอาในที่นี้. บทที่เหลือมีขั้นเป็นต้น ย่อมประกอบกันได้ ฉะนั้น พระองค์จึงถือเอาบทเหล่านั้นทำปัญหาและวิัจฉนา ด้วยสามารถแยกแต่ละบท และโดยรวมบทนั้น ๆ ไว้.

บรรดาปัญหาเหล่านั้น ปัญหาที่ ๑ บทว่า "เอเคนายตเนน" ได้แก่ ไม่ประกอบด้วยมนายตนะ. บทว่า "เกหิจิ" ได้แก่ ไม่ประกอบด้วยเวทนา สัญญา สังขาร อันนับเนื่องด้วยธัมมายนะและธัมมชาตุ.

ในปัญหาที่ ๒ บทว่า "ตึหิ" ได้แก่ ด้วยขั้นที่เหลือทั้งหลาย ยกเว้นขั้นที่ถามแล้วและถามแล้ว. สองบทว่า "เกหิจิ สมฺปยุตุโต" ได้แก่ เวทนาขั้น สัมปยุทาด้วยสัญญาขั้นและสังขารขั้น. แม้ขั้นนอกนี้ ยกเว้นตัวเองแล้วก็สัมปยุตด้วยขั้นนอกนี้ได้. สองบทว่า "เกหิจิ วิปฺปยุตุโต" ได้แก่ (ไม่ประกอบ) ด้วยรูปและนิพพาน. อรูปในธัมมายนะและธัมมชาตุ พึงเห็นในการไม่ประกอบด้วยรูป และรูปก็พึงเห็นในการไม่ประกอบด้วยอรูป ในบททั้งปวง ด้วยประการฉะนี้.

ในปัญหาที่ ๓ มีอรรถตั้งทั้งนั้น.

ในปัญหาที่ ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ตรัสคำว่า "กตึหิ ขนฺุเชหิ" เป็นอาทิ แต่ตรัสว่า "สมฺปยุตุโต" และคำว่า "นตุติ" ดังนี้. บทนั้น พึงทราบด้วยสามารถแห่งธรรมทั้งหลาย มีขั้นเป็นต้น. ในปัญหาทั้งหลาย อันมีรูปอย่างนี้แม้ข้างหน้าก็เช่นนี้นั้นแหละ. พระบาลีข้างหน้าทรงย่อไว้ เพราะแสดงโดยสรุปไว้ในปัญหาดัง. บัณฑิตพึงทราบการประกอบเนื้อความในบททั้งปวงโดยนัยนี้. ก็แต่ในที่ใด ปัญหายังไม่ปรากฏ ข้าพเจ้าจักทำปัญหานั้น ให้ปรากฏเป็นไปในที่นั้นนั้นแหละ.

สองบทว่า "โสฬสหิ ธาตุหิ" อธิบายว่า จักขุวิญญาณธาตุ ยกเว้นตัวเองก่อนแล้ว ไม่ประกอบด้วย วิญญาณธาตุ ๖ และรูปธาตุ ๑๐. แม้ในธาตุที่เหลือทั้งหลาย ก็นัยนี้นั่นแหละ. สองบทว่า "ตีสหิ ขนุเรหิ" ได้แก่ (สัมปยุต) ด้วยขั้นที่ที่เหลือทั้งหลาย ยกเว้นสังขารขั้น. สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา" ได้แก่ ด้วยมโนวิญญาณธาตุ. เพราะว่า สัมปโยคะของสมุทัยและมรรคด้วยธาตุอื่น ย่อมไม่มี. สองบทว่า "เอเกน ขนุเรน" ได้แก่ ด้วยสังขารขั้น. บทว่า "เอเกนายตเนน" ได้แก่ ด้วยธัมมายนะ. สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา" ได้แก่ ด้วยธัมมธาตุ. เพราะบรรดาสังขารเหล่านั้น สังขาร ๒ สัมปยุตได้ด้วยธัมมธาตุบางอย่าง.

ในปัญหาว่าด้วย สุนิหิ เป็นต้น บทว่า "ตีสหิ" ได้แก่ สัมปยุตด้วยขั้น คือ สัญญา สังขาร และวิญญาณ. สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา" ได้แก่ (สัมปยุต) ด้วยกายวิญญาณธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ. สองบทว่า "ลหิ ธาตุหิ" ได้แก่ ไม่ประกอบด้วยวิญญาณธาตุทั้งหลาย ยกเว้นกาย-วิญญาณธาตุ.

ในปัญหาว่าด้วย รูปภพ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "น เกหิจิ" ดังนี้ เพราะความที่อรุณขั้น และอรุณอายตนะแม่ทั้งหมดมีอยู่. แต่ตรัสว่า "ตีสหิ ธาตุหิ วิปยุตโต" ดังนี้ เพราะความที่ ฌานวิญญาณ จีหวาวิญญาณ กายวิญญาณธาตุทั้งหลาย ไม่มีอยู่.

๑. คำว่า ด้วยมโนวิญญาณธาตุ ไม่น่าจะมี เพราะบาลีว่า "เอกาย ธาตุยา" แปลว่า สัมปยุตด้วยธาตุ ๑ และธาตุหนึ่งในที่นี้ ได้แก่ กายวิญญาณธาตุเท่านั้น.

๒. ในอรรถกถา และธาตุกถาบาลี ตอนสัมปโยควิปโยคปทวรรณนาที่ หน้า ๘๕ บรรทัดที่ ๖ นับลงว่า "อรุณภวปญฺहे ฌานจิวหากายวิญญาณธาตุนํ ปน นตฺถิย ตีสหิ ธาตุหิ วิปยุตโตติ วุตฺตํ" แปลว่าไม่ตรงสภาวะ แต่ในบาลีอรรถกถาของพม่า ไม่มีคำว่า "อรุณภว-ปญฺहे" ซึ่งถ้าแปลตามบาลีอรรถกถาพม่าและตรงกับสภาวะ ในที่นี้จึงแปลตามบาลีอรรถกถาพม่า โดยตัดคำว่า "อรุณภวปญฺहे" ออก.

ในปัญหาว่าด้วย อธิโมกษ์ สองบทว่า "ทวิหิ ธาตุหิ" ได้แก่ สัมปยุตด้วยมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ. บทว่า "ปณฺณรสฺหิ" ได้แก่ วิปยุตด้วยรูปธาตุ ๑๐ ที่เหลือ และวิญญาณธาตุ ๕ มีจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น.

ในปัญหาว่าด้วย กุศล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธสัมปโยคะ เพราะความที่ขันธแม่ทั้ง ๔ เป็นภาวะอันกุศลทั้งหลายถือเอาแล้ว

ในปัญหาว่าด้วย เวทนาติกะ สองบทว่า "เอเกน ขนฺุเชน" ได้แก่ ด้วยเวทนาขันธเท่านั้น. บทว่า "ปณฺณรสฺหิ" ได้แก่ วิปยุตด้วยจักขุ- วิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ/SUP มโนธาตุ และรูปธาตุทั้งหลาย. บทว่า "เอกาทสฺหิ" ได้แก่ ด้วยรูปธาตุทั้งหลาย (คือ โอปาริกธาตุ ๑๐) กับกายวิญญาณธาตุ ๑.

ในปัญหาว่าด้วย เนววิปากนวิปากธัมมธรรม (คือ ธรรมที่มีใช้ วิปาก และมีใช้เป็นเหตุแห่งวิปาก) บทว่า "ปณฺุจฺหิ" ได้แก่ ด้วยปัญจ- วิญญาณธาตุ ๕ มีจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น.

ในปัญหาว่าด้วย อหุปาทินหุปาทานิยะ (คือ สภาวะธรรมทั้งหลาย ที่กรรมไม่ได้ยึดไว้โดยเป็นผล และไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) บทว่า "จฺหิ" ได้แก่ ด้วยธาตุ ๖ ยกเว้นมโนวิญญาณธาตุ.

ในปัญหาว่าด้วย สวิตกกสวิจาระ บทว่า "ปณฺณรสฺหิ" ได้แก่ ด้วยรูปธาตุทั้งหลาย กับปัญจวิญญาณธาตุ.

ในปัญหาว่าด้วย อวิตกกวิจารมัตตา สองบทว่า "เอเกน ขนฺุเชน" เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบด้วยสามารถแห่งสังขารขันธ. จริงอยู่ เว้นวิจารณ์

* อรรถกถาบาลีหน้า ๒๑ บรรทัดที่ ๑๒ นับลง ว่า ปณฺณรสฺหิตี จักขุโสตฆานชิวหากาย- วิญญาณธาตุ มโนธาตุหิ เจว รูปธาตุหิ จ. แปลแล้วได้ธาตุเกินกว่า ๑๕ ตรวจสอบบาลีอรรถกถา ของพม่า ไม่มีคำว่า กาย หน้าคำว่าวิญญาณธาตุ ซึ่งเมื่อแปลตามบาลีอรรถกถาของพม่าแล้วได้ ครบ ๑๕ ถูกต้องตามสภาวะ.

ทุคฺคิยฆาน ชฺรรมทีเหลื่อ ชื่อว่า "ไม่มีวิตกมีแต่เพียงวิจารณ์. ยกเว้นปิตีแล้ว
ชฺรรมทีเหลื่อ ชื่อว่า เกิดพร้อมกัปปิตี. ในปัญหานี้ วิจารณ์ไม่สัมปยุตต์กัปปิตี
วิจารณ์ ปิตีก็ัไม่สัมปยุตต์กัปปิตี เพราะฉะนั้น ชฺรรมเหล่านี้ จึงชื่อว่า
สัมปยุตต์กัปปิตีชฺรรมบางอย่างในสังขารขันธ รัมมายนณะ และรัมมธาตุ. บทว่า
"โศฬสหิ" ได้แก่ ด้วยธาตุทั้งหลาย ๑๖ ยกเว้นรัมมธาตุ และมนโณวิญญาน-
ธาตุ.

ในปัญหาว่าด้วย อวิตกกถาวิจารณ์ สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา"
ได้แก่ ด้วยมนธาตุ. สุขสหคตชฺรรม และอุเปกขาสหคตชฺรรม ตรัสไว้ใน
เวทนาติกะนั้นแหละ. ทัสเสนนปหาตัพพชฺรรมเป็นต้น เช่นกัปปิตีชฺรรม
แหละ. ปรีตตารมณัเช่นกัปปิตีชฺรรม. สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา"
ได้แก่ ด้วยรัมมธาตุ. บทว่า "เกหิจิ" ความว่า ชฺรรมเหล่าใด เป็น
ปรีตตารมณัไม่มีในบทนั้น วิปยุตต์กัปปิตีชฺรรมเหล่านั้น ห้ามได้. ก็แต่
ว่า รัมมธาตุยอมแยกปฏิเสชในบทแรกเท่านั้น เพราะความที่ปรีตตารมณัเป็น
สภาพอันสงเคราะห์ด้วยขันธทั้ง ๔ ได้ ด้วยสามารถแห่งจิตตูปบาท ๖ ดวง.
มหัคคตารมณัเป็นต้น เป็นเช่นกัปปิตีชฺรรมอันเป็นกัปปิตีชฺรรม. ในอนุปปีน-
ชฺรรม (คือ สภาพชฺรรมที่ยังไม่เกิด) ทั้งหมด. สองบทว่า "ปลยจหิ ธาตุหิ"
ได้แก่ วิปยุตต์กัปปิตีชฺรรม ๕ มีจักขุวิญญานธาตุเป็นต้น. ก็แล วิญญาน.
ธาตุ ๕ เหล่านั้น ย่อมไม่แยกส่วนที่เกิเกิดขึ้นแห่งชฺรรมทั้งหลายที่เป็นอุปปาติ-
ชฺรรม (คือ สภาพชฺรรมที่สำเร็จแล้วอันจะเกิเกิดขึ้น) โดยส่วนเดียว แม้แต่ส่วน
แห่งอุปปีนชฺรรม (คือ ชฺรรมที่กำลังเกิเกิดขึ้น หรือกำลังถึงขณะทั้ง ๓). ชฺรรม
ที่เป็นปัจจุปปีนารมณัเป็นต้น เช่นเดียวกับชฺรรมที่เป็นปรีตตารมณั. ชฺรรม
ที่เป็นเหตุเป็นต้น เช่นกัปปิตีชฺรรมที่เป็นสมุทัย. ชฺรรมที่มีสัมปยุตต์เหตุ แต่ไม่

ใช้เหตุ เช่นกับปีติสหคตธรรม. ปราสาทสัมปยุตตธรรม ก็ฉนั้น. **อนุปาทินนธรรม** (คือ ธรรมอันกรรมมิได้ยึดถือไว้โดยความเป็นผล) เช่นเดียวกับอนุปปันนธรรมนั้นแหละ. ธรรมที่เหลือในบททั้งปวงมีอรรถตั้งทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสัมปโยควิปโยคปทนิทเทศ

๑. สัมปยุตเตนวิปยุตตปทนิทเทศ

[๓๐๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ มนายตนะ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุเท่าไร? ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และ ประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๐๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย จักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๓๐๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย มนินทรีย์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๐๕] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **อุปกจินทรีย์** ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๓๐๖] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย**วิญญาณ**เพราะสังขารเป็นปัจจัย **ผัสสะ**เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย **เวทนา**เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต มนสิการ** ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๐๗] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **อธิโมกษ์** ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๓๐๘] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **อทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตตธรรม อุปกขาสหคตธรรม** ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๓๐๙] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **สวิตักกสวิจารธรรม** ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๓๑๐] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **จิตตธรรม เจตสิกธรรม จิตตสัมปยุตตธรรม จิตตสังสัจจธรรม จิตตสังสัจจสมุฏฐานธรรม จิตตสังสัจจสมุฏฐานสหุจธรรม จิตตสังสัจจสมุฏฐานานุปริวัตติ-**

ธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ชาติ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๑๑] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยสวิตักกธรรม สวิจารณ์ธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีชั้น อายุตนะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๑.

[๓๑๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยอุปกาสหกตธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้น ไม่มีชั้น อายุตนะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๕.

สรุปข้อความ

ชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ชาติ ๗ อินทรีย์ ๒ ปฏิจจสมุปบาท ๓ ธรรมหมวด ๕ มีผัสสะเป็นต้น อธิโมกษ์เจตสิก มนสิการเจตสิก ธรรม ๓ บทในติกะ ธรรม ๗ บทในมหันตรทุกะ ธรรมที่สัมปยุต ด้วยมนายตนะอีก ๒ คือที่สัมปยุตด้วยวัตถุ วิจารณ์ และที่สัมปยุตด้วย อุเบกขา.

จบสัมปยุตเตนวิปยุตตปทานิทเทศ

อรรถกถาสัมปยุตเตนวิปยุตตปทานิทเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนกบท สัมปยุตเตน วิปยุตตะ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเริ่มคำว่า "เวทนาทุกขุชน" เป็นอาทิ. ในบทนี้ มีลักษณะดังนี้ ก็ใน

วาระนี้ ธรรมเหล่าใด สัมปยุตด้วยบทที่ยกขึ้นแสดง เพื่อปุจฉา คือ ธรรมเหล่าใด วิปยุตด้วยธรรมเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำปุจฉาวิชันนา ซึ่งการไม่ประกอบแห่งธรรมเหล่านั้น ด้วยขั้นเป็นต้น . กีบท (สัมปยุตเตน วิปยุตเต) นั้น ย่อมไม่ประกอบในธรรมทั้งหลาย มีรูปขั้นเป็นต้น . เพราะ ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า สัมปยุตด้วยรูปขั้น ย่อมไม่มี ฉะนั้น รูปขั้นนั้นด้วย บทอื่นมีรูปอย่างนี้ด้วย พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงถือเอาในวาระนี้. ส่วนบทเหล่าใด ย่อมส่งถึงสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ในชั้นมชาตุ และวิญญาณอันไม่เจือด้วยธรรมอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาในวาระนี้. พึงทราบอุทานแห่งธรรมเหล่านั้น ดังนี้

"จตุตตารโ ขนุชายนตณฺจ เอกํ

เทว อินฺทริยา ธาตุปทานิ สตุต

ตโย ปฏิจฺจาท ผสฺสสตุตกํ

ติเก ตโย สตุส มหฺนฺตเร จ

เอกํ สวิตกฺกํ สวิจฺจเรณํ

ยุตฺตํ อุเปกฺขาย เจ เอกเมว".

แปลว่า นามขั้น ๔ อายตนะ ๑ (คือ มนายนตนะ) วิญญาณธาตุ ๗ อินทริย์ ๒ (คือ มนินทริย์ อุเปกขินทริย์) ปฏิจจสมุปบาท ๑ (คือ วิญญาณ ผัสสะ เวทนา) หมวด ๗ แห่งธรรมมีผัสสะเป็นต้น ติกมาติกา ๑ (คือ อทุกขมสุขายเวทนาย สวิตกักสวิจจรบท อุเปกขาสหคตบท) มหันตฺรทฺกะ ๗ (คือ จิตตบท เจตสิกบท สัมปยุตตบท จิตสัมปยุตตบท จิตตสังสัฏฐบท จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหุบท จิตตสังสัฏฐานานุปริวัติบท) สวิตักกบท ๑ สวิจจรบท ๑ อุเปกขาสหคตบท ที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา ๑ บท (รวม ๓๗ บท).

เนื้อความนี้นั้นแหละ นับสงเคราะห์ในกาลที่สุด แม้ด้วยคำว่า "ขนฺธา จตุโร" เป็นต้น. ในนิทเทสนั้น บทเหล่าใด มีคำวิชันาท่านองเดียวกัน บทเหล่านั้น แม้ไม่เป็นไปตามลำดับ ท่านก็รวมไว้ทำปัญหา อันมีเวทนาขันธ เป็นต้น ในที่นั้น. ในปัญหาเหล่านั้น ฟังทราบการจำแนกขันธ เป็นต้น อย่างนี้.

ในปัญหาว่าด้วย เวทนาขันธเป็นต้นก่อน. บทว่า "เอเกน" ได้แก่ (ไม่ประกอบ) ด้วยมนายตนะ. บทว่า "สตฺตฺติ" ได้แก่ด้วยวิญญาณธาตุ ๗. บทว่า "เกหิจิ" ได้แก่ด้วยเวทนาเป็นต้น ในธัมมายตนะ.

ในปัญหาว่าด้วย วิญญาณธาตุ คำว่า "เต ธมฺมาน เกหิจิ" ความว่ายกเว้น วิญญาณธาตุที่ยกขึ้น เพื่อปุจฉาแล้ว ธรรมที่เหลือเหล่านั้น มีวิญญาณธาตุ ๖ รูปและนิพพาน ไม่วิปยุตด้วยขันธทั้งหลายบางอย่าง หรือด้วยอายตนะทั้งหลาย เพราะความที่ขันธและอายตนะทั้งหมดนั้นยังสงเคราะห์ได้. สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา" ได้แก่ ธรรมใดๆ ที่ยกขึ้น เพื่อปุจฉา วิปยุตแล้วด้วยธรรมนั้น ๆ.

ในปัญหาว่าด้วย อุเปกขินทรีย์ บทว่า "ปญฺจฺหิ" ได้แก่ (วิปยุต) ด้วยจักขุวิญญาณธาตุ เป็นต้น อันประกอบด้วยอุเบกขา (คือ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ มโนธาตุ). บัณฑิต ฟังทราบเนื้อความในบททั้งปวง ด้วยสามารถแห่งบททั้งหลาย อันวิปยุตกับด้วยบทที่ยกขึ้นเพื่อปุจฉาโดยนัยนี้ ด้วยประการฉะนี้ แล.

จบอรรถกถาสัมปยุตเตนวิปยุตคปทนิทเทส

๘. วิปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

[๓๑๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย รูปชั้นธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีชั้น อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้.

[๓๑๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขาร วิญญาณชั้น ฯลฯ สรณธรรม อรณธรรม ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีชั้น อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้.

จบวิปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

อรรถกถาวิปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

บัดนี้ เพื่อจำแนกบท วิปยุตเตน สัมปยุตเต พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเริ่มคำว่า "รูปกุขุเนน" เป็นอาทิ. ปุจฉาแม้ทั้งหมดในบทเหล่านั้น เป็นโมฆปุจฉาเทียว. เพราะว่า นามชั้น ๔ ชื่อว่า วิปยุตด้วยรูปชั้น. สัมปโยคะของธรรมเหล่านั้น ด้วยธรรมเหล่านี้ จึงไม่มี. รูปและนิพพาน วิปยุตด้วยเวทนาชั้น. สัมปโยคะของธรรมเหล่านั้น ก็ไม่มีด้วยธรรมอะไร ๆ. บัณฑิตพึงทราบความเป็นสัมปโยคะของวิปยุตตธรรมทั้งหลาย ในบททั้งปวงอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า "นตฺถิ" (ไม่มี) นั้นแหละ ในคำวิสาขนาปัญหาทั้งหมด เพราะความเป็นโมฆะแห่งคำปุจฉา ดังพรรณนามาจะนี้ แล.

จบอรรถกถาวิปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

๕. สัมปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

[๓๑๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยเวทนาจันท์ สัจญ์จันท์
สังขารจันท์ ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น
ประกอบได้ด้วยจันท์ อายตนะ ชาติ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้
ด้วยจันท์ ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๗ และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑
บางอย่าง.

[๓๑๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยวิญญูณจันท์ มหายตนะ
จักขุวิญญูณชาติ ฯลฯ มโนชาติ มโนวิญญูณชาติ ธรรมเหล่าใด
ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยจันท์ ๓ และประ-
กอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๑๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยสมุทยสัง มัคคสัง ธรรม
เหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยจันท์ ๓
อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยจันท์ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บาง
อย่าง.

[๓๑๘] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยมโนทริย ธรรมเหล่าใด
ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยจันท์ ๓ และ
ประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๑๙] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยสุจินทริย ทุกจินทริย
โสมนัสสินทริย โทมนัสสินทริย ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรม
เหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยจันท์ ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และ
ประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๐] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยอุปกิณฑริย์ ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๖ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๑] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญัตถุญสสามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชา สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย วิญญาณเพราะสังขารเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ ประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย ผัสสะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย เวทนา เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๕] ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วย ตัณหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กัมมภพ ธรรมเหล่าใดประกอบ

ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑
ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๖] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย โสกะ ทุกขะ โทมนัสสะ
ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วย
ขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บาง
อย่าง.

[๓๒๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย อุปายาส สติปัญญา
สัมมัตตธาน ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น
ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑
อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย อิทธิบาท ธรรมเหล่านี้
ประกอบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๒ และ
ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย ฌาน ธรรมเหล่านี้
ประกอบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ
๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย อัปมัชฌญา อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย
กรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑
และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย ผัสสะ เจตนา มนสิการ
ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วย

ขั้น ๓ อายุคน ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุคน ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย เวทนา สัญญา ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุคน ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยอายุคน ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย จิต ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ และประกอบได้ด้วยอายุคน ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย อริโมกข์ ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุคน ๑ ธาตุ ๒ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุคน ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม อทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ และประกอบได้ด้วยอายุคน ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย สวิตักกสัจจธรรม อวิตักกวิจาร์มัตตธรรม ปิติสหคตธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุคน ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย สุขสหคตธรรม อุpekha-สหคตธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ และประกอบได้ด้วยอายุคน ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๘] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยเหตุธรรม เหตุสเหตุกรรม เหตุเหตุสัมปยุตตกรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ आयตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย สเหตุกนเหตุกรรม เหตุสัมปยุตตกนเหตุกรรม นเหตุสเหตุกรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย อาสวกรรม อาสวสาสวกรรม อาสวาสาสวสัมปยุตตกรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ आयตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย อาสวสัมปยุตตโนอาสวกรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย สัญโญชนกรรม กัณถกรรม โอมกรรม โยคกรรม นีวณกรรม ปรามาสกรรม ปรามาสปรัมัญฐกรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ आयตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย ปรามาสสัมปยุตตกรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง,

[๓๔๔] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **จิตตธรรม** ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ ประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๕] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **เจตสิกธรรม จิตตสัมปยุตตธรรม จิตตสังสังกรรม จิตตสังสังฐสมุฏฐานธรรม จิตตสังสังฐสมุฏฐานสหกรรม จิตตสังสังฐสมุฏฐานานุปริวัตติกรรม** ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๓๔๖] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **อุปาทานธรรม กิเลสธรรม กิเลสสังกิเลสกรรม กิเลสสังกิเลสกรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตตธรรม** ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๗] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **สังกิเลสโนกิเลสกรรม กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสกรรม สวิตักกกรรม สวิจารณ์กรรม สัมปีติกกรรม ปีติสหคตกรรม** ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๘] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **สุขสหคตกรรม อุpekขา-สหคตกรรม** ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

จบสัมปยุตตเตนสัมปยุตตปทานิเทศ

อรรถกถาสัมปยุตเตนสัมปยุตตปทนิเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนกบท สัมปยุตเตน สัมปยุตตตะ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงเริ่มคำว่า "เวทนกฺขนุเชน" เป็นอาทิ. ในนิเทศนั้น บทใด สัมปยุตต์ด้วยสามารถแห่งขั้นเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำปุจฉาวิสัชนา สัมปโยคะบทนั้นนั่นแหละด้วยขั้นเป็นต้นอีก. บท (สัมปยุตเตน สัมปยุตตะ) นั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยรูปหรือด้วยบททั้งหลายอันเจือด้วยรูป หรือด้วยบทอัน สงเคราะห์ด้วยรูปขั้นทั้งหมด. เพราะว่า สัมปโยคะของกรรมเหล่าอื่นด้วยรูป. หรือด้วยกรรมอันเจือด้วยรูป ไม่มี, บทอื่นก็ไม่มีนั่นแหละ เพราะความที่ขั้นเป็นต้น อันควรแก่สัมปโยคะทั้งหมด ท่านถือเอาด้วยกรรมอันสงเคราะห์ด้วยรูปขั้นทั้งปวง. บทใดพึงถึงการประกอบกับบทนั้น ฉะนั้นบทเช่นนั้น ท่านไม่ถือเอาในที่นี้. แต่บทเหล่าใด ย่อมส่องถึงเอกเทศแห่งรูปอันไม่เจือด้วยรูป บทเหล่านั้น ทรงถือเอาในนิเทศนี้. พึงทราบอุทานของบทเหล่านั้น ดังนี้

"อรุปกฺขนุชา จตุตาโร	มนายตนเมว จ
วิญญานธาตุโย สตุต	เทว สจฺจา จุฑฺทสินฺฑุริยา.
ปจฺจเย ทฺวาทส ปทา	ตโต อุปริ โสฬส
ติเกสุ อฏฺฐ โคจฺจนเก	เตจตุตาพิสเนว จ.
มหนฺตรทฺเฏ สตุตา	ปทา ปิฏฺฐิจฺทฺเฏสุ ฉ
นวมสฺส ปทสฺเสเต	นิทฺเทเส สงฺคหํ คตา".

แปลว่า นามขั้น ๔ มนายตนะ ๑ วิญญานธาตุ ๗ สัจจะ ๒ (คือ สมุทยสัจจะมัคคสัจจะ.) อินทรีย์ ๑๔ (คือ มนินทรีย์เป็นต้น ถึงอัญญาตา วินทรีย์เป็นที่สุด) ปฏิจฺจสมุปฺบาท ๑๒ (คือ อวิชชา สังขาร วิญญาน ผัสสะ

เวทนา ตัณหาอุปาทาน กัมมภาวะ โสกะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาสะ) ต่อจากนั้น ปฏิจสมุปบาท ๑๖ บท (คือ สติปัญญาเป็นต้น จนถึงมนสิการเป็นที่สุด) ใน ดิกะ ๘ บท (คือ เวทนาติกะ ๓ บท วิตักกติกะ ๒ บท ได้แก่ปฐมบทและทุติยบท และปิตติติกะ ๓ บท) ในโคจจกะ ๔๓ บท (คือ เหตุโคจจกะ ๖ บท อาสวโคจจกะ ๔ บท สัญโญชนโคจจกะ ๔ บท คันถโคจจกะ ๘ บท โอมโคจจกะ ๔ บท โยคโคจจกะ ๔ บท นีวรณโคจจกะ ๔ บท ปรามาสโคจจกะ ๓ บท อุปาทานโคจจกะ ๔ บท กิเลสโคจจกะ ๖ บท) ในมหันตรทุกะ ๑๑ บท (คือ จิตตบท เจตสิกบท จิตตสัมปยุตตบท จิตตสังสัฏฐบท จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานบท จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูบท จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติบท) ในปิฎกติกะ ๖ บท (คือ สวิตักกบทสวิจารณ์บท สัมปิตติบท ปิติสหคตบท สุขสหคตบท อุปেকขาสหคตบท) ธรรมทั้งหลาย (๑๒๐ บท) ถึงการสงเคราะห์แห่งบทที่ ๕.

ก็ในปัญหาทั้งปวง ธรรมเหล่านี้ ทรงยกขึ้นเพื่อปูจลา ธรรมเหล่านี้ สัมปยุตด้วยธรรมเหล่านี้ มีอยู่ บัณฑิตพึงทราบประเภทแห่งธรรมมีขั้นเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งธรรมเหล่านั้น. เพราะว่า นามขั้น ๓ นอกนี้ สัมปยุตด้วยเวทนาขั้น เวทนาขั้นก็สัมปยุตด้วยขั้นเหล่านั้นอีก คือ เวทนาขั้นนั้น สัมปยุตด้วยขั้น ๓ มีสัญญาขั้นเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยมนายตนะ ๑ ด้วยวิญญาณธาตุ ๑ และด้วย สัญญา สังขารทั้งหลายบางอย่างนั้นแหละใน รัมมยตนะและรัมมธาตุ. ในปัญหาทั้งปวง ก็นัยนี้นั้นแหละ ดังนี้แล.

อรรถกถาสัมปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

๑๐. วิปยุตเตนวิปยุตตปทนิทเทส

[๒๔๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย รูปชั้น ๓ ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ आयตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ आयตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วย आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย เวทนาชั้น ๓ สัญญา-ชั้น ๓ สังขารชั้น ๓ วิญญาณชั้น ๓ มนายตนะ ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วย आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย จักขวยตนะ ๗ เป ๗ โภจัญญัพพายตนะ จักขุธาตุ ๗ เป ๗ โภจัญญัพพธาตุ ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วย आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยจักขุวิญญาณธาตุ ๗ เป ๗ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ สมุทยสัง มรรคสัง ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย นิโรธสัง จักขุนทรีย์ ๗ เป ๗ กายอินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ आयตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วย आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย มนินทรีย์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรม เหล่าเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย อุปกจินทรีย์ ธรรม เหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๗] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วย สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญฺญินทรีย์ อนัญญุตัญญุตคามินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชา สังขารมีเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๘] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วย วิญญาณมีเพราะสังขาร เป็นปัจจัย ผัสสะมีเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย เวทนามีเพราะผัสสะ เป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๕๙] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย **ตัณหา**มีเพราะเวทนา เป็นปัจจัย อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย **กรรมภพ** ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๐] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย **รูปภพ** ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีชั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๓.

[๓๖๑] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วย **อสังขยาภพ** เอกโวการภพ **ปริเทวะ** ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย **อรูปภพ** **เนวสังขยา-** **นาสังขยาภพ** **จตุโวการภพ** **โสกะ** **ทุกข์** **โสมนัส** **อุปายาส** **สติ-** **ปัญญา** **สัมมปชาน** **อิทธิบาท** **ฌาน** **อัปมัชฌา** **อินทรีย์** ๕ **พละ** ๕ **โพชฌงค์** ๗ **อริยมรรคมีองค์** ๘ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๓] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วย **ผัสสะ** **เวทนา** **สังขยา** **เจตนา** **จิต** **มนสิการ** ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย อธิโมกษ์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วย ชั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย กุศลธรรม อกุศลธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย สุขเวทนาสัมปยุตต-
ธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุขณะ ๑๐
ชาติ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย อทุกขมสุขเวทนา-
สัมปยุตตธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรม
เหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๑ และประกอบ
ไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง .

[๓๖๘] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย วิปากธรรม ธรรม
เหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วย
ชั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ชาติ ๑
บางอย่าง.

[๓๖๙] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย วิปากธัมมธรรม สัง-
กิลิณฺฐสังกิลิณฺฐธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น

กรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๗๐] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **เนววิปากนวิปากัมม-
กรรม อนุปาทินอนุปาทานิยกรรม** กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรม
เหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายุขณะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้
ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๕.

[๓๗๑] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อนุปาทินนาอนุปาทา-
นิยกรรม อสังกิลิภูฐาสังกิลิทธิกรรม** กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้
ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายุขณะ อะไร ๆ ที่ประกอบ
ไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๖.

[๓๗๒] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **สวิตกกถวิจาร์กรรม**
กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ประกอบไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ
ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๗๓] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อวิตกกถวิจาร์กรรม**
ปีติสหคตกรรม กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรม
เหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบ
ไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๗๔] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อวิตกกถวิจาร์กรรม**
กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น
อายุขณะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๑.

[๓๗๕] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **สุขสหคตกรรม** กรรม
เหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วย

ชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๗๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย อุpekขาสหคตธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๗๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย ทัสสนปหัตตัพพธรรม ภาวนापหัตตัพพธรรม ทัสสนปหัตตัพพเหตุกธรรม ภาวนापหัตตัพพเหตุกธรรม อายคามิธรรม อปยคามิธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม มหัคคตธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๗๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย อัปปมาณธรรม ปณิต-
ธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มี
ชั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๓๗๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย ปริตตารัมมณธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย มหัคคตารัมมณธรรม อัปปมาณารัมมณธรรม หีนธรรม มิจฉัตตนิยตธรรม สัมมัตตนิยต-
ธรรม มัคคตารัมมณธรรม มัคคเหตุกธรรม มัคคคาริปีตธรรม

กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๑] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อนุปปีนกรรม** ฯลฯ
กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นไม่มีขั้นอายุตนะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๕.

[๓๘๒] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อดีตารัมมณกรรม**
อนาคตารัมมณกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น
กรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๓] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **ปัจจุบันนารัมมณกรรม**
อัชฌัตตารัมมณกรรม **พหิทธารัมมณกรรม** **อัชฌัตตพหิทธารัมมณ-**
กรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น
ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๔] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **สนิทัสสนัตถปฏิม-**
กรรม **อนิทัสสนัตถปฏิมกรรม** กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรม
เหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑ ชาติ ๗ และ
ประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๕] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **เหตุกรรม** **สเหตุก-**
กรรม **เหตุสัมปยุตตกรรม** **เหตุสเหตุกกรรม** **สเหตุกนเหตุกรรม**
เหตุสัมปยุตตกรรม **เหตุสัมปยุตตนเหตุกรรม** **นเหตุสเหตุกกรรม**

กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๖] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย อัปปัจจยกรรม อสังขตกรรม สนิทสนนกรรม ตัปปฏิมกรรม รูปิกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๗] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย โลกุตตรกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๓๘๘] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย อาสวกรรม อาสวสัมปยุตตกรรม อาสวสาสวกรรม อาสวอาสวสัมปยุตตกรรม อาสวสัมปยุตตโนอาสวกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้นกรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖. และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๙] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย อนาสวกรรม อาสววิปยุตตอนาสวกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้นกรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๓๙๐] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยสัญญาชนกรรม คันถกรรม โอนกรรม โยคกรรม นีวณกรรม ปรามาสกรรม ปรามาสสัมปยุตตกรรม ปรามาสปรัมภัญจกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้

ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐
ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๕๑] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อปรมัญจธรรม**
ปรมาสวิปปยุตตอปรมัญจธรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรม
เหล่านั้น กรรมเหล่านั้นไม่มีขั้น อายุขณะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบ
ไม่ได้ด้วย ธาตุ ๖.

[๑๕๒] กรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **สาร์म्मณธรรม จิตตธรรม**
เจตสิกธรรม จิตตัมปยุตตธรรม จิตตสังสังกรรม จิตตสัง-
สังกรรม จิตตสังสังกรรม จิตตสังสังกรรม จิตตสัง-
สังกรรม จิตตสังสังกรรม จิตตสังสังกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านี้
นั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และ
ประกอบไม่ได้ด้วย อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๕๓] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อนารัมมณธรรม จิตต-**
วิปปยุตตธรรม จิตตวิสังสังกรรม. อุปาทาธรรม กรรมเหล่านี้ประกอบ
ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ
๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๕๔] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย **อนุปาทินนธรรม** กรรม
เหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นไม่มีขั้น อายุขณะ
อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๑๕๕] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย **อุปาทานธรรม กิเลส-**
ธรรม สังกิเลสกรรม กิเลสสัมปยุตตธรรม กิเลสกิเลสกรรม
กิเลสสังกิเลสกรรม สังกิเลสโนกิเลสกรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตต-

กรรม กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๕๖] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยอสังกิเลสกรรม กิเลส-วิปยุตตกรรม อสังกิเลสกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ อายุตนะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๑๕๗] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย ทสสนปหัตถ์พพกรรม ภาวนาปหัตถ์พพกรรม ทสสนปหัตถ์พพเหตุกกรรม ภาวนาปหัตถ์พพเหตุกกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๕๘] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอวิตกกกรรม สวิจารณ์กรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๕๙] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอวิตกกกรรม อวิจารณ์กรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๑๖๐] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยสัปติกกรรม ปีติสหคตกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๑] ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยสุขสหคตธรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๒] ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย อุปกขาสหคตธรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๓] ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยนกามาจรธรรม อปริยา-
ปັນนธรรม อนุตตรธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านี้ ธรรมเหล่านั้นไม่มีชั้น อายุคนะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๖.

[๔๐๔] ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยรูปาวจรธรรม อรูปาวจร-
ธรรม นียยานิกรธรรม นียตธรรม สรณธรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุคนะ ชาติ
เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

จบวิปปัญตเคนวิปปัญตตปทนิทเทส

อรรถกถาวิปยุตเตนวิปยุตตปทนิทเทส

บัดนี้ เพื่อจำแนก วิปยุตเตน วิปยุตตปท พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงเริ่มคำว่า "รูปกฺขณฺชน" เป็นอาทิ. ในนิทเทสนั้น ธรรมเหล่าใด มีรูปขั้นเป็นต้น ที่พระองค์ยกขึ้นแสดงไว้ในนิทเทสแห่งสัมปโยค. วิปโยคะ. ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละทรงยกขึ้นแสดงในคำปุจฉาท้งปวง. ส่วนบททั้งหลายที่มาโดยลำดับแห่งบทอื่น ก็เพราะท่านรวมคำวิสัญญานอันเป็นทำนองเดียวกันไว้. บรรดาปัญหาเหล่านั้น บทใด ยกขึ้นแสดงเพื่อปุจฉา บทนั้น วิปยุตด้วยธรรมเหล่าใด บัณฑิตพึงทราบการจำแนกธรรมมีขั้นเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งธรรมเหล่านั้น. ด้วยว่า ธรรมทั้งหลาย มีเวทนาเป็นต้น วิปยุตด้วยรูปขั้น และรูปขั้นก็วิปยุตด้วยธรรมเหล่านั้น. สำหรับนิพพานมิกคิ อย่างสุขุมรูปนั้นแหละ. รูปขั้นนั้น วิปยุตด้วยนามขั้น ๔ ด้วยมนายตนะ ๑ ด้วยวิญญาณธาตุ ๗ และด้วยธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นบางอย่างในธัมมายตนะและธัมมธาตุ. ในบททั้งปวง ก็นัยนี้ แล.

จบอรรถกถาวิปยุตเตนวิปยุตตปท

๑๑. สังคหิตนสัมปยุตตวิปยุตตปทนิทเทส

[๔๐๕] ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ได้ด้วยสมุทยสัง มัคคสัง โดยขั้นสังคหะ आयตनสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้นอายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ आयตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบ

ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๓๓ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ๓๓ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ๓๓ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๖] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ได้ด้วย อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ โดยชั้นตักขะ อายุตนตักขะ ๓๓ตักขะ ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย ชั้น ๑ อายุตนะ ๓๓ เท่าไร? ไม่มีชั้น ๑ อายุตนะ ๓๓ ที่ประกอบได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๓๓ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ๓๓ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ๓๓ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๗] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ได้ด้วย สุจินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ โดยชั้นตักขะ อายุตนตักขะ ๓๓ตักขะ ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ๓๓ ๗ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ๓๓ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๓๓ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ๓๓ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ๓๓ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๘] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ได้ด้วยอุปกจินทรีย์ โดยชั้นตักขะ อายุตนตักขะ ๓๓ตักขะ ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ๓๓ ๒ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ๓๓ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๓๓ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ๓๓ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ๓๓ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๙] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ได้ด้วย สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญัตถุญฐสสามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชา สังขารเพราะอวิชาเป็น ปัจจัย ผัสสะเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ตัณหาเพราะเวทนาเป็น

ปัจจัย อุปาทานเพราะค้นหาเป็นปัจจัย กรรมภพ โดยขันธสังคหะ
อายตนะสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ ๓ อายตนะ
๑ ชาต ๓ และประกอบได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ชาต ๑ บางอย่าง
ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ชาต เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑
อายตนะ ๑๐ ชาต ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาต ๑ บางอย่าง.

[๔๑๐] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ได้ด้วย **ปริเทวะ** โดยขันธสังคหะ
อายตนะสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ อายตนะ ชาต
เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ชาต ที่ประกอบได้ ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ
อายตนะ ชาต เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ชาต ๓
และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาต ๑ บางอย่าง.

[๔๑๑] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ได้ด้วย **โสกะ ทุกข์ โทมนัส**
โดยขันธสังคหะ อายตนะสังคหะ ชาตสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วย
ขันธ ๓ อายตนะ ๑ ชาต ๓ และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาต ๑
บางอย่าง ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ชาต เท่าไร? ประกอบไม่ได้
ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาต ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาต ๑
บางอย่าง.

[๔๑๒] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ได้ด้วย **อุปายาส สติปัญญา สัม-**
มัปปธาน อัปมัถุญา อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมี
องค์ ๘ ผัสสะ เจตนา อธิโมกข์ มนสิการ เหตุธรรม เหตุสเหตุ-
กธรรม เหตุเหตุสัมปยุตตธรรม อาสวธรรม อาสวสาสวธรรม
อาสวอาสวสัมปยุตตธรรม สัตถุโณชนธรรม คันถธรรม โอมธรรม
โยคธรรม นีวรณธรรม ปรามาสธรรม อุปาทานธรรม กิเลสธรรม

กิเลสสังกิลิทธิกรรม กิเลสสังกิลิทธิกรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตตกรรม

โดยชั้นสังกหะ อายตนสังกหะ ชาติสังกหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วย
ชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑
ชาติ ๗ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบ
ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ชาติ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐
ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

จบสังกหิตนสัมปยุตตวิปยุตตปทานิทเทศ

อรรถกถาสังกหิตนสัมปยุตตวิปยุตตปทานิทเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก สังกหิตน สัมปยุตตะ วิปยุตตบท พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงเริ่มคำว่า "สมุทฺยสจฺเจน" เป็นอาทิ. ในนิทเทศนั้น ธรรม
เหล่าใด มีสมุทฺยสจฺจะ เป็นต้น ที่พระองค์ทรงยกขึ้นแสดงแล้ว ในนิทเทศแห่ง
สังกหิตน สังกหิตตบท ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละทรงยกขึ้นแสดงในปุจฉาทั้งปวง
(ในที่นี้) ส่วนบททั้งหลายที่มาโดยลำดับแห่งบทอื่นนั้น เพราะรวมคำวิสัยนา
เป็นทำนองเดียวกัน. ในนิทเทศนั้น ธรรมเหล่าใดนับสงเคราะห์ได้ ด้วยบทที่
ยกขึ้นแสดงเพื่อปุจฉา โดยสงเคราะห์ด้วยชั้น เป็นต้น สัมปโยคะ หรือวิป-
โยคะของธรรมเหล่านั้น มีอยู่ด้วยธรรมเหล่าใด บัณฑิตพึงทราบการจำแนก
ชั้น เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งธรรมเหล่านั้น.

ในปัญหานี้ มีนัยดังนี้. ธรรมทั้งหลาย อันนับเนื่องในสังขารชั้น
นับสงเคราะห์ได้ด้วยสมุทฺยสจฺจะ โดยการสงเคราะห์เป็นชั้นเป็นต้นก่อน. ก็
ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นสังขารชั้นทั้งหลายในมัชฌายตนะและมัชฌชาติทั้งหลาย

ชื่อว่า สัมปยุตด้วยชั้น ๓ ที่เหลือด้วยอายตนะ ๑ ด้วยวิญญาณธาตุ ๗ และยกเว้นตัณหาเสียแล้ว ชื่อว่า สัมปยุตด้วยธรรมบางอย่าง เพราะสัมปยุตด้วยธรรมที่เหลือ. และวิปยุตด้วยรูปชั้น ๑ ด้วยรูปายตนะ ๑๐ ด้วยรูปธาตุ ๑๐ ชื่อว่า วิปยุตด้วยธรรมบางอย่าง ในธัมมายตนะ ๑ ในธัมมธาตุ ๑ เพราะความวิปยุตด้วยรูปและนิพพาน. บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในปัญหาทั้งปวงโดยนัยนี้ ด้วยประการฉะนี้ แล.

จบอรรถกถาสังคหิตนสัมปยุตตวิปยุตตปทนิทเทศ

๑๒. สัมปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทศ

[๔๑๓] ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วย เวทนาชั้น สัตถุญาชั้น สังขารชั้น ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุเท่าไร ? ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๑๔] ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วย วิญญาณชั้น มนายตนะ จักขุวิญญาณธาตุ ๗๑ ๗ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ๗๑ ๗ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๔๑๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยสมุทยสัง มัคคสัง ๗๑๗ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๑๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย มนินทรีย์ ๗๗ ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ชั้น ๒ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑
ธาตุ ๑.

[๔๑๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย สุนทรีย ทุกขินทรีย
โสมนัสสินทรีย โทมนัสสินทรีย ๗๗ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วย
ชั้น ๓ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ आयตนะ ๒
ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๔๑๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย อุปกอินทรีย ๗๗ ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ชั้น ๒ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑
ธาตุ ๑.

[๔๑๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย สัททรินทรีย วิริยินทรีย
สตินทรีย สมานทรีย ปัญญินทรีย อนัญญัตถัญญัสตามิตินทรีย
อัญญินทรีย อัญญาตาวินทรีย อวิชา สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย
๗๗ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยชั้น ๓ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒
 आयตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑
ธาตุ ๑.

[๔๒๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย วิญญาณเพราะสังขารเป็น
ปัจจัย ๗๗ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑
 आयตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๔๒๑] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยผัสสะเพราะสพายนะ เป็นปัจจัย ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒ ชาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ชาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

[๔๒๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยเวทนาเพราะผัสสะเป็น ปัจจัย ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ आयตนะ ๒ ชาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ชาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ आयตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๐.

[๔๒๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยตัณหาเพราะเวทนาเป็น ปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กรรมภพ ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒ ชาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ชาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖.

[๔๒๔] ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยโสกะ ทุกข์ โทมนัส ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ आयตนะ ๒ ชาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ชาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ आयตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖.

[๔๒๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยอุปายาส สติปัญญา สัมมัตถิยา ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒ ชาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ชาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ชาตุ ๑๖.

[๔๒๖] ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยอิทธิบาท ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ आयตนะ ๑ ชาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น आयตนะ ชาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ आयตนะ ๑๑ ชาตุ ๑๗.

[๔๒๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยฌาน ๗๓ ๗ ธรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๔๒๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอัปปมัญญา อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพขฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ๗๓ ๗ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์
ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ
ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๔๒๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยผัสสะ เจตนา มนสิการ
๗๓ ๗ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ
๑๐ ชาติ ๑๐.

[๔๓๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยเวทนา สัญญา ๗๓ ๗
ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘. สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐
ชาติ ๑๐.

[๔๓๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยจิต ๗๓ ๗ ธรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๔๓๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอริโมกข์ ๗๓ ๗ ธรรม
เหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐
ชาติ ๑๕.

[๔๓๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยสุขเวทนาสัมปยุตตธรรม
ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม อทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตตธรรม สวิ-
ตักกสวิจารธรรม อวิตักกวิจาร์มัตตธรรม ปิติสหคตธรรม สุขส-
หคตธรรม อุปกขาสหคตธรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วย
ชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ
เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๔๓๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยเหตุธรรม เหตุสเหตุก-
กรรม เหตุเหตุสัมปยุตตธรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น
๕ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๔๓๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยสเหตุกนเหตุกรรม เหตุ-
สัมปยุตตนเหตุกรรม นเหตุสเหตุกกรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์
ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ
ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑๗.

[๔๓๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอสาवธรรม อสาवสาव-
กรรม อสาवอสาवสัมปยุตตกรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วย
ชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ
เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๔๓๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอสาवสัมปยุตตโนอสาव-
กรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๔๓๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยสัญญาชนธรรม คันถธรรม โอมธรรม โยคธรรม นีวณธรรม ปรามาสธรรม ปรามาสปรัมภัสสรธรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๓๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยปรามาสัมปยุตตธรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๔๔๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยจิตตธรรม ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๔๔๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยเจตสิกธรรม จิตตสัมปยุตตธรรม จิตตสังสัณฐิตธรรม จิตตสังสัณฐิตสมุฏฐานธรรม จิตตสังสัณฐิตสมุฏฐานสหุทธธรรม จิตตสังสัณฐิตสมุฏฐานานุปริวัตติธรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๔๔๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอุปาทานธรรม กิเลสธรรม กิเลสสังกิเลสสิกธรรม กิเลสสังกิเลสสิกธรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตตธรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๔๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยสังกิลิฏฐโนกิเลสธรรม
กิเลสสัมปยุตโนกิเลสธรรม สวิตกกกรรม สวิจารณ์กรรม สัมปติก-
กรรม ปิติสหคตกรรม สุขสหคตกรรม อุปกขาสหคตกรรม ฯลฯ
กรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๓๓๓ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ๓๓๓ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุคนะ ๓๓๓ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ๑๑ ๓๓๓ ๑๑.
จบสัมปยุตเตนสังกิตาสังกิตปทนิทเทส

อรรถกถาสัมปยุตเตนสังกิตาสังกิตปทนิทเทส

บัดนี้ เพื่อจำแนกบท สัมปยุตเตน สังกิตะ อสังกิตะ พระผู้-
มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มคำว่า "เวทนาขุณฺเฐน" เป็นอาทิ. ในนิทเทสนั้น
กรรมเหล่านี้มีเวทนาขั้นเป็นต้น ที่พระองค์ทรงยกขึ้นแสดงในนิทเทสแห่ง
สัมปยุตเตน สัมปยุตตบท ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละ ทรงยกขึ้นในคำปุจฉาทัง
ปวง. ในปัญหานี้ ธรรมเหล่านี้ สัมปยุตกับด้วยบทที่ยกขึ้นแสดงเพื่อปุจฉา
การนับสงเคราะห์เข้ากันได้ หรือการนับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ของกรรมเหล่านี้
นั้น ด้วยกรรมเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบการแยกธรรมมีขั้นเป็นต้น ด้วย
สามารถแห่งกรรมเหล่านั้น. ในปัญหานี้ มีนัยดังนี้. ก็เวทนาขั้น สัมปยุต
ด้วยกรรมทั้งหลายมีสัญญาเป็นต้น. ธรรมเหล่านั้นมีสัญญาเป็นต้น นับสงเคราะห์
ได้ ด้วยขั้น ๓ มีสัญญาเป็นต้น ด้วยอายุคนะ ๒ คือ รัมมายคนะ มนายคนะ

ด้วยธาตุ ๘ คือ ด้วยธัมมธาตุ ๑ วิญญาณธาตุ ๑ แต่นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขันธ์ อายตนะ และธาตุที่เหลือ. บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในปัญหาทั้งปวง
โดยอุบายนี้ แล.

จบอรรถกถาสัมปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทศ

๑๓. อสังคหิตেনสัมปยุตตวิปยุตตปทนิทเทศ

[๔๔๔] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปขันธ์ โดยขันธ-
สังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์
อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบ
ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๔๕] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธัมมอายตนะ ธัมมธาตุ
อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ นามรูปเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
อสังขณภาพ เอกโวการภาพ ชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ โดยขันธสังคหะ
อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๒
ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบ
ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๔๖] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอรูปรูปภาพ เนวสังขญา-
นาสังขญาภาพ จตุโวการภาพ อิทธิบาท ฯลฯ โดยขันธสังคหะ อายตน-

สังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ธาตุ
เท่าไร? ไม่มีชั้น ๑ อายตนะ ธาตุที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗
และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๔๗] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกุศลธรรม อกุศลธรรม
สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม อทุกขมสุข-
เวทนาสัมปยุตตธรรม วิปากธรรม วิปากัมมธรรม อนุปาทินานา-
ปาทานิยธรรม สังกิลิฏฐสังกิลิฏฐธรรม อสังกิลิฏฐสังกิลิฏฐธรรม
สวิตกกถาธรรม อวิตกกถาธรรม ปิติสหคตธรรม สุข-
สหคตธรรม อุเปกขาสหคตธรรม ทัสสนปหาตัพพธรรม ภาวนา-
ปหาตัพพธรรม ทัสสนปหาตัพพเหตุกรรม ภาวนापหาตัพพเหตุก-
กรรม อายคามิธรรม อปจยคามิธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม
มหัคคตกรรม อปปรมาณธรรม ปรีตตารัมมณธรรม มหัคคตารัมมณ-
กรรม อปปรมาณารัมมณกรรม หินธรรม ปณีตกรรม มิจฉัตตนิยต-
กรรม สัมมัตตนิยตกรรม มัคคารัมมณกรรม มัคคเหตุกรรม มัคคา-
ชิปิตกรรม อตีตารัมมณกรรม อนาคตารัมมณกรรม ปัจจุบันนา-
รามณกรรม อัชฉัตตารัมมณกรรม พหิทธารัมมณกรรม อัชฉัตต-
พหิทธารัมมณกรรม สเหตุกรรม เหตุสัมปยุตตกรรม สเหตุกน-
เหตุกรรม เหตุสัมปยุตตคนเหตุกรรม นเหตุสเหตุกรรม ฯลฯ โดยชั้น
สังคหะ อายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีชั้น ๑ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่
ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑
ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๔๘] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปีธรรม โดยขันธ-
สังคหะ आयตनสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ ๓
และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ
อายตนะ ชาติ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐
และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๔๔๙] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอรูปีธรรม โลกุตตร-
ธรรม อนาสวธรรม อาสวสัมปยุตตธรรม อาสวสัมปยุตตโนาสว-
ธรรม อาสววิปยุตตอนาสวธรรม อสังโยชนียธรรม อคันถนียธรรม
อโนมนียธรรม อโยคนียธรรม อนีวรณียธรรม อปรัมมัญจธรรม
ปรัมมาสสัมปยุตตธรรม ปรัมมาสวิปยุตตอปรัมมัญจธรรม ธารัมมณ-
ธรรม ฯลฯ โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
ประกอบได้ด้วยขันธ อายตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ชาติ
ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ชาติ เท่าไร? ประกอบ
ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ ประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑
บางอย่าง.

[๔๕๐] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอนารัมมณธรรม โน-
จิตตธรรม จิตตวิปยุตตธรรม จิตตวิสังสังัญจธรรม จิตตมัญฐาน-
ธรรม จิตตสหัญจธรรม จิตตานุปริวัตติธรรม พาหิรธรรม อุปาทาธรรม
โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วย
ขันธ อายตนะ ชาติ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ ๓ และประกอบ
ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ชาติ
เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่
ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๔๕๑] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย อนุปาทานิยธรรม
อนุปาทานสัมปยุตตธรรม อนุปาทานสัมปยุตตโนอนุปาทานธรรม อนุปา-
ทานวิปยุตตอนุปาทานิยธรรม อสังกิลีสกธรรม อสังกิลิฏฐธรรม
กิลีสสัมปยุตตธรรม สังกิลิฏฐโนกิลีสธรรม กิลีสสัมปยุตตโน-
กิลีสธรรม กิลีสวิปยุตตอสังกิลีสกธรรม ทัสสนปหัตถัพพธรรม
ภาวนาปหัตถัพพธรรม ทัสสนปหัตถัพพเหตุกธรรม ภาวนาปหา-
ตถัพพเหตุกธรรม สวิตักกธรรม สวิจารธรรม สัปปีติกธรรม ปีติ-
สหคตธรรม สุขสหคตธรรม อุเปกขาสหคตธรรม นกามาวจรธรรม
รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม อปริยาป็นนธรรม นียยานิกธรรม
นียตธรรม อนุตตรธรรม สรณธรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ
ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขันธ อายุคนะ ธาตุ ที่ประกอบได้ ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายุคนะ ๑
ธาตุ ๗ ประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

จบอสังกหิตนสัมปยุตตวิปยุตตปทานิทเทศ

อรรถกถาสังคหิตนสัมปยุตตวิปยุตตปทานิทเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก อสังคหิตน สัมปยุตตะ วิปยุตตบท พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำว่า " รูปกฺขณฺเณ " เป็นอาทิ. ในนิทเทศนั้น
ธรรมเหล่านี้ใด มีปัญหาเช่นกับด้วยรูปขันธ ในนิทเทศแห่งอสังคหิตน อสังคหิตตบท
ที่ ๕ และธรรมเหล่านี้ใดเช่นกับด้วยอรูปรูปกขณ ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละ พระองค์
ทรงยกขึ้นแสดงไว้ ส่วนบททั้งหลายที่เหลือที่มีได้ยกมา (ในที่นี้) ฉะนั้น บท
เหล่านั้นจึงมิได้ยกขึ้นแสดง. เพราะว่า รูปและอรูปรูปธรรมทั้งหลายมิได้นับ

สงเคราะห์ด้วยเวทนาขั้น โดยอำนาจแห่งความเป็นขั้นเป็นต้น ทั้งชื่อว่า สัมปโยคะแห่งบทเหล่านั้นก็มีได้มี ฉะนั้น บทเหล่าใด ที่มีได้ยกมาแสดง บทเหล่านั้นนั้นแหละ ทรงยกขึ้นแสดงรวมพร้อมกับคำวิชันนาอันเป็นทำนองเดียวกัน. ในปัญหานี้ ธรรมเหล่าใด ที่สงเคราะห์ได้ ด้วยธรรมที่ยกขึ้น แสดงเพื่อปุจฉา ด้วยสามารถแห่งธรรมมีขั้นเป็นต้น ธรรมเหล่านั้นสัมปยุต และวิปยุตด้วยธรรมเหล่าใด บัณฑิตพึงทราบการจำแนกธรรมมีขั้นเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งธรรมเหล่านั้น. ในปัญหานี้ มีนัยดังนี้ วิญญาณเทียวนับ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปขั้น โดยการสงเคราะห์ ๓ อย่างก่อน. วิญญาณนั้น สัมปยุตด้วยขั้น ๓ มีเวทนาขั้นเป็นต้น และด้วยธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นในสัมมายตนะและสัมมชาตทั้งหลาย. และวิปยุตด้วยรูปขั้น ๑ ด้วย รูปายตนะ ๑๐ ด้วยรูปธาตุ ๑๐ และด้วยธรรม คือ รูปและนิพพานใน สัมมายตนะและสัมมชาต พระผู้มีพระภาคเจ้าหมายเอาวิญญาณนั้น จึงตรัสว่า "เต ชมฺมา ตีหิ ขนฺฺเชหิ" เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบเนื้อความทั้งปวง โดย นัยนี้ แล.

จบอรรถกถาสังคหิตเตนสัมปยุตตวิปยุตตบท

๑๔. วิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทส

[๔๕๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยรูปขั้น ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๕๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยเวทนาชั้น สัตถุญาชั้น
สังขารชั้น วิญญาณชั้น มนายตนะ มนินทรีย์ ธรรมเหล่านั้น
ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑๑
ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยชั้น ๔ आयตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๔๕๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยจักขวยตนะ ฯลฯ
โณภูฏัพพายตนะ จักขุธาตุ ฯลฯ โณภูฏัพพธาตุ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ आयตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๕๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยจักขุวิญญาณธาตุ โสต-
วิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณธาตุ
มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดย
ความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีชั้น आयตนะ
อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๔๕๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยทุกขสัจ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๕๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยสมุทยสัจ มัคคสัจ
ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น आयตนะ ธาตุ เท่าไร?
ไม่มีชั้น आयตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๕๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยนิโรธสัง จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๕๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยมโนมินทรีย์ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้น นิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๔๖๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสุจินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๖๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอุเปกจินทรีย์ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๔๖๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญุตัญญสสามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชา สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น

อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๖๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยวิญญาณเพราะสังขาร
เป็นปัจจัย ผัสสะเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย เวทนาเพราะผัสสะเป็น
ปัจจัย ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้
ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๔๖๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยตัณหาเพราะเวทนาเป็น
ปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กรรมภพ ธรรมเหล่านั้น
ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น
อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๖๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุปปัตติภพ สัญญาภพ
ปัญจโวหารภพ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒
ธาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๔๖๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกามภพ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๕. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๓.

[๔๖๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยรูปภพ อสัญญาภพ
เอกโวหารภพ ปรีทวะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ

๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๖๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอรูปภพ เนวสัญญานาสัญญารูป จตุโวหารภพ โสกะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัญญา สัมมปปธาน อิทธิบาท ฌาน อัปมัชฌา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้..

[๔๖๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต มนสิการ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๔๗๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอธิโมกข์ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๔๗๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกุศลธรรม อกุศลธรรม สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๗๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอัพยาตธรรม ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๗๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยยอกุทขมสุขเวทนาสัม-
ปยุตตธรรม วิปากธรรม ธรรมเหล่านี้ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้น
แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีชั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์
ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๔๗๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยวิปากัมมธรรม สัง-
กิลิฐฐสังกเลสิกธรรม ธรรมเหล่านี้ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้น
แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่มีด้วย
ชั้น อายุตนะ. ธาตุ เท่าไร? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์
ไม่ได้.

[๔๗๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยเนววิปากนวิปากัมม-
ธรรม อนุปาทินอนุปาทานิยธรรม อนุปาทินนานุปาทานิยธรรม อสัง-
กิลิฐฐสังกเลสิกธรรม ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ
๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๗๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุปาทินนุปาทานิยธรรม
ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๓. สงเคราะห์

ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๔๗๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอสังกิลิฐฐสังกิลิทธิ-
ธรรม ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑. ธาตุ ๑๖.

[๔๗๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสวิตกกถาธรรม
ธรรมเหล่านี้ ยกเว้น นิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕
อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มี
ขั้น ๑ อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๔๗๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอวิตกกถาธรรม
ปีติสหคตธรรม สุขสหคตธรรม ธรรมเหล่านี้ ยกเว้นนิพพานโดยความ
เป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ
ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๘๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอวิตกกถาธรรม
ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๑. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑
อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๔๘๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุปกาสหคตธรรม
ธรรมเหล่านี้ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕
อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร?
ไม่มีขั้น ๑ อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๔๘๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยทสสนปหัตถัพพธรรม
ภวานาปหัตถัพพธรรม ทสสนปหัตถัพพเหตุกธรรม ภวานาปหัตถัพพ-
เหตุกธรรม อายคามิธรรม อปยคามิธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม
มหัคคตธรรม ธรรมเหล่านี้ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๘๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยเนวทสสนภวานาปหา-
ตัพพธรรม เนวทสสนภวานาปหัตถัพพเหตุกธรรม เนวอายคามิ-
นาปยคามิธรรม เนวเสกขานาเสกขธรรม ปรีตตธรรม ธรรมเหล่านี้
นั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐
ชาติ ๑๖.

[๔๘๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอัปมาณธรรม ปลิต-
ธรรม ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๒ ชาติ ๘.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๐.

[๔๘๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยปรีตารัมมณธรรม
ธรรมเหล่านี้ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ
เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยชาติ ๖.

[๔๘๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยมหัคคตารัมมณธรรม
อัปมาณารัมมณธรรม หีนธรรม มิจฉัตตนิยตธรรม สัมมัตตนิยต-

ธรรม มัคคารัมมณธรรม มัคคเหตุกธรรม มัคคาธิปัตติธรรม ธรรม
เหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๘๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **มัชฌิมธรรม** อนิยต-
ธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๘๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อุปปีนธรรม** **อนุป-**
ปีนธรรม **อุปปาทิตถธรรม** **อดีตถธรรม** **อนาคตถธรรม** **ปัจจุปปันน-**
ธรรม **อัมมัตถธรรม** **พหิตถธรรม** **สนิทัสสนสัปปฏิมถธรรม**
อนิทัสสนสัปปฏิมถธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔.
อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๘๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อตีตารัมมณธรรม**
อนาคตารัมมณธรรม **อัมมัตตารัมมณธรรม** **พหิตถารัมมณธรรม**
ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๙๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **ปัจจุปปันนารัมมณธรรม**
อัมมัตตพหิตถารัมมณธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความ

เป็นขั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๒. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุขณะอะไร ๆ ที่สงเคราะห์
ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยชาติ ๖.

[๔๕๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย เหตุธรรม สเหตุก-
กรรม เหตุสัมปยุตตกรรม เหตุสเหตุกกรรม สเหตุกนเหตุกรรม
เหตุเหตุสัมปยุตตกรรม เหตุสัมปยุตตนเหตุกรรม นเหตุเหตุกรรม
ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕
อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร?
ไม่มีขั้น อายุขณะ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๕๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอเหตุกรรม เหตุวิปป-
ยุตตกรรม นเหตุอเหตุกรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น
๔ อายุขณะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๔๕๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอปัจจยธรรม อสัง-
ขตกรรม สนิทสนนกรรม สัมปฏิมกรรม รูปีกรรม โลกุตตรกรรม
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๒ ชาติ ๘. สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ
๑๐ ชาติ ๑๐.

[๔๕๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยโลกียกรรม ธรรมเหล่า
นั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐
ชาติ ๑๖.

[๔๕๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอาสวธรรม อาสวสัม-
ปยุตตธรรม อาสวสาสวธรรม อาสวอาสวสัมปยุตตธรรม อาสววิป-
ยุตโนอาสวธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้

[๔๕๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสาสวธรรม อาสว-
วิปยุตตธรรม สาสวโนอาสวธรรม อาสววิปยุตตสาสวธรรม ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคน ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้
ขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

[๔๕๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย อนาสวธรรม อาสว-
วิปยุตตอนาสวธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย คันถ-
อายุคนะ ๒ ชาติ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๐.

[๔๕๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสัณฺญชฺชนธรรม คันถ-
ธรรม โอมธรรม โยคธรรม นีวรณธรรม ปรามาสธรรม ปรามาส-
สัมปยุตตธรรม ปรามาสปรัมัญญธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพาน
โดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ ชาติ
อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๕๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย ปรัมัญญธรรม ปรา-
มาสวิปยุตตธรรม ปรัมัญญโนปรามาสธรรม ปรามาสวิปยุตต-
ปรัมัญญธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๒ ชาติ ๒.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑
อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๕๐๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอปรมัญจธรรม ปรามาส-
วิปยุตตอปรมัญจธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔
อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๕๐๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสาร์म्मณธรรม จิตต-
ธรรม เจตสิกธรรม จิตตสัมปยุตตธรรม จิตตสังสังัญจธรรม จิตต-
สังสังัญจสมุฏฐานธรรม จิตตสังสังัญจสมุฏฐานสหุธรรม จิตตสังสังัญ-
จสมุฏฐานานุปริวัตติธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็น
ขั้นแล้วสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๕๐๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอนารัมมณธรรม จิตต-
วิปยุตตธรรม จิตตวิสังสังัญจธรรม อุปาทาธรรม อนุปาทินนธรรม
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๐.

[๕๐๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอนุปาทินนธรรม ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๕๐๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุปาทานธรรม กิเลส-
ธรรม สังกิณัญจธรรม กิเลสสัมปยุตตธรรม กิเลสสังกิเลสิกธรรม
กิเลสสังกิณัญจธรรม สังกิณัญจโนกิเลสธรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตต-
ธรรม กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดย

ความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคณะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคณะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคณะ ชาติ อะไรๆ ที่
สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๐๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยสังกิลิทธิกรรม อสัง-
กิลิทธิกรรม กิลิทธิวิปยุตตกรรม สังกิลิทธิโนกิลิทธิกรรม กิลิ-
วิปยุตตสังกิลิทธิกรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคณะ
๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคณะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคณะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๕๐๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยอสังกิลิทธิกรรม กิลิ-
วิปยุตตอสังกิลิทธิกรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔
อายุคณะ ๒ ชาติ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคณะ ชาติ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคณะ ๑๐ ชาติ ๑๐.

[๕๐๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยทัสสนปหัตตัพพกรรม
ภวานาปหัตตัพพกรรม ทัสสนปหัตตัพพเหตุกรรม ภวานาปหัตตัพ-
เหตุกรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์
ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคณะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคณะ
ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคณะ ชาติ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๐๘] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยนทัสสนปหัตตัพพกรรม
นภวานาปหัตตัพพกรรม นทัสสนปหัตตัพพเหตุกรรม สภวานา-
ปหัตตัพพเหตุกรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคณะ
๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคณะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคณะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๕๐๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสวัตักกธรรม สวิจารณ์-
ธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้
ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ
ชาติเท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยชาติ ๑.

[๕๐๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสัปปัตติกธรรม ปิติสห-
คตธรรม สุขสหคตธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็น
ขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๔. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตนะ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์
ไม่ได้.

[๕๐๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุเปกขาสหคตธรรม
ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น
๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร?
ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชาติ ๕.

[๕๐๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกามาวจรธรรม ปรียา-
ป็นนธรรม สอตุตตรธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔
อายุตนะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๕๐๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยนกามาวจรธรรม
อปรียาป็นนธรรม อนุตตรธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น
๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐.

[๕๑๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยรูปาวจรธรรม อรูปา-
วจรธรรม นียยานิกธรรม นียตธรรม สรณธรรม ธรรมเหล่านี้ ยกเว้น
นิพพาน โดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ
๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ไม่มีขั้น อายุคนะ
ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๑๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยนรูปาวจรธรรม นอรูปา-
วจรธรรม อนียยานิกธรรม อนียตธรรม อสรณธรรม ธรรมเหล่านี้
นั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร? ธรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุคนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

สรุปข้อธรรมดังกล่าวมาแล้ว

สัมมายนะ สัมมชาติ ชีวิตินทรีย์ นามรูป สพายนะ
ชาติ ขราและมรณะและใน ๒ ติกะย่อมน (แสดง) ไม่ได้.

ในหมวดแรก ได้ธรรม (ในจุฬันตรทุกะ) ๗ บทและ (ในโคจกกะ)
๑๐ บท ในหมวดถัดมาได้ธรรม (ในมหันตรทุกะ) ๑๔ บท ในหมวดสุดท้าย
ได้ธรรม (ในปิฎกฐิตทุกะ) ๖ บท.

ธรรม ๔๗ เหล่านี้ ตั้งพรรณนามาจะนี้ (แสดงไม่ได้) ย่อมได้โดย
สมุจเฉท และโดยโมฆปุจฉะ ฉะนี้แล.

จบวิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทานิทเทศ

ธาตุกถา จบบริบูรณ์

อรรถกถาวิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก วิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปท พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำว่า "รูปกฺขณฺเชน" เป็นอาทิ. ในนิทเทศนั้น วิปโยคะของบทเหล่านี้ ที่มีได้ยกขึ้นมา (ในที่นี้) บทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงถือเอาในวาระนี้. ถามว่า ก็บทเหล่านั้น เป็นบทอะไร ตอบว่าเป็นบทธัมมายนะเป็นต้น. เพราะว่าวิปโยคะ ย่อมไม่มีในธรรมทั้งหลาย มีขันธเป็นต้นของธัมมายนะ แม้สักบทเดียว. แม้ในธัมมชาตเป็นต้น ก็นัยนี้นั้นแหละ. บัณฑิตพึงทราบอุทานแห่งบทเหล่านั้นดังนี้.

"ธมฺมายนํ ธมฺมชาตํ	ชีวิตินุทริยเมว จ
นามรูปปทญฺเจว	สพายนเมว จ.
ชาติอาทิตฺตํ เอกํ	ปทํ วิสตีเม ติเก
ติกาตฺตานิกํ เอกํ	สตุต จุพฺนุตฺเร ปทา.
ทสฺสว โคจฺจนเก โทหนฺติ	มทฺทนุตฺตรมฺหิ จุทฺทส
ฉ ปทานิ ตโต อุกฺขํ	สพฺพานิปี สมาสโต.
ปทานิ จ สพฺภนฺติ	จตุตฺตาสึสญฺจ สตุตฺตา".

แปลว่า

ธัมมายนะ ธัมมชาตํ ชีวิตินุทริยํ นามรูป
สพายนะ ธรรมทั้ง ๓ มีชาติเป็นต้น (คือ ชาติ ชรา
มรณะ) ในติกะที่ ๒๐ บทหนึ่ง (คือ อัชฌัตตพหิททบท)
บทสุดท้ายของติกะ ๑ บท คือ (อนิทัสสนอัปปฏิมบท)
ในจุพันตรุกะ ๗ บท ในโคจจนกะ ๑๐ บท ในมหันตร--

ทูกะ ๑๔ บท ต่อจากนั้นอีก ๖ บท (คือ ปิฎฐิทูกะ ๖)

บทเหล่านี้ แม้ทั้งหมดท่านแสดงไว้โดยย่อ รวม ๔๗ บท

เหล่านี้ ย่อมประกอบไม่ได้ (หมายความว่า เป็น

วิปยุต).

แม้กาลาสูกท่าย มีคำว่า. "ธมฺมายนํ ธมฺมชาตฺตํ" เป็นต้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้เพื่อแสดงอรรถนีน้นแหละ. ก็แต่ว่า เว้นบทเหล่านี้แล้ว
บทที่เหลือแม้ทั้งหมด ย่อมได้ (คือ หมายความว่า สงเคราะห์เข้ากันได้).
การจำแนกโดยความเป็นชั้นเป็นต้น ในบทเหล่านั้น บัณฑิตพึงทราบโดย
ทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละดังนี้แล.

จบ อรรถกถาวิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทส

คำนิคม

ด้วยคำมีประมาณเท่านั้น พระตถาคตอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ฉลาดในการจำแนกธาตุ ตรัสคัมภีร์
ธาตุกถาอันใดไว้ บัดนี้ การประกาศส่วนนยมุข คือ
หัวข้อที่เป็นประธานของคัมภีร์นั้นจบลงแล้ว. ก็แล นัย
แม่ทั้งหมดนั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้เป็นเพียงสังเขปกถา
บุคคลผู้ฉลาดอาจเพื่อรู้ส่วนนยมุข คือหัวข้อที่พระองค์
ทรงแสดงนี้ได้. ก็ถ้าว่า ข้าพเจ้าจะฟังกล่าวเนื้อความ
พิสดารแห่งคัมภีร์นี้ทุก ๆ บทไซ้ รั ก็จะมีฟังกล่าวถ้อยคำ
นั้นมากเหลือเกิน ทั้งเนื้อความนั้น ก็มีได้แปลกัน
เลย.

บุญกุศลใด อันข้าพเจ้า ผู้กระทำคัมภีร์นี้ เพื่อ
แบบแผน มีประมาณ ๒ ภาณวารหย่อนสำเร็จลงแล้ว
ด้วยประการฉะนี้ ขอกุศลผลบุญนั้น จงถึงแก่สัตว์โลก
ทั้งหลาย เพื่อความสุขเกษมสำราญตลอดกาลนิรันดร์
เทอญ.

จบ อรรถกถาแห่งธาตุกถาปกรณ์

พระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา-บุคคลบัญญัติ เล่ม ๓ - หน้าที่ 154

พระอภิธรรมปิฎก

เล่มที่ ๓

บุคคลบัญญัติ

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อุทเทสวาระ

[๑] บัญญัติ ๖ ประการ คือ

๑. ชั้นบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นชั้น
๒. อายุตนบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นอายตนะ
๓. ธาตุบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นธาตุ
๔. สัจบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นสัจจะ
๕. อินทรีย์บัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นอินทรีย์
๖. บุคคลบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นบุคคล

๑. ชั้นบัญญัติ

[๒] การบัญญัติธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันว่า **ชั้น** มีเท่าไร **ชั้น** มี ๕ คือ

๑. รูปชั้น
๒. เวทนาชั้น

๑. บาลีเล่มที่ ๓๖. คัมภีร์ที่ ๔

๓. สัญญาชั้น

๔. สังขารชั้น

๕. วิญญาณชั้น

การบัญญัติธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันว่า ชั้น ก็มี ๕ ตามจำนวนหมวดธรรมเหล่านั้น.

๒. आयตนบัญญัติ

[๓] การบัญญัติธรรมอันเป็นบ่อเกิดว่า आयตนะ มีเท่าไร आयตนะ มี ๑๒ คือ

๑. จักขวยตนะ

๒. รูปายตนะ

๓. โสตายตนะ

๔. สัททายตนะ

๕. ฆณายตนะ

๖. คันธายตนะ

๗. ชิวหายตนะ

๘. รสอายตนะ

๙. กายายตนะ

๑๐. โผฏฐัพพายตนะ

๑๑. มนายตนะ

๑๒. รัมมายตนะ

การบัญญัติธรรมที่เป็นบ่อเกิดว่า आयตนะ ก็มี ๑๒ ตามจำนวนธรรมเหล่านั้น.

๓. ธาตุบัญญัติ

[๔] การบัญญัติธรรมที่ทรงอยู่ว่า ธาตุ มีเท่าไร ธาตุมี ๑๘ คือ

๑. จักขุธาตุ
๒. รูปธาตุ
๓. จักขุวิญญาณธาตุ
๔. โสตธาตุ
๕. สัทธาตุ
๖. โสตวิญญาณธาตุ
๗. ฆานธาตุ
๘. คันธธาตุ
๙. ฆานวิญญาณธาตุ
๑๐. ชิวหาธาตุ
๑๑. รสธาตุ
๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ
๑๓. กายธาตุ
๑๔. โสภณทัฬหธาตุ
๑๕. กายวิญญาณธาตุ
๑๖. มโนธาตุ
๑๗. รัम्मธาตุ
๑๘. มโนวิญญาณธาตุ

การบัญญัติธรรมที่ทรงอยู่ว่า ธาตุ ก็มี ๑๘ ตามจำนวนธรรมเหล่านี้.

นี้.

๔. สัจบัญญัติ

[๕] การบัญญัติธรรมที่เป็นของจริงว่า สัจจะ มีเท่าไร สัจจะ มี ๔ คือ

๑. ทุกขสัจจะ
๒. สมุทัยสัจจะ
๓. นิโรธสัจจะ
๔. มัคคสัจจะ

การบัญญัติธรรมที่เป็นของจริงว่า สัจจะ ก็มี ๔ ตามจำนวนธรรมเหล่านี้.

๕. อินทริยบัญญัติ

[๖] การบัญญัติธรรมที่เป็นใหญ่ว่า อินทริย์ มีเท่าไร อินทริย์ มี ๒๒ คือ

๑. จักขุนทริย์
๒. โสตินทริย์
๓. ฆานินทริย์
๔. ชิวหินทริย์
๕. กายินทริย์
๖. มนินทริย์
๗. อิตถินทริย์
๘. ปุริสินทริย์
๙. ชีวิตินทริย์

๑๐. สุขินทรีย์
๑๑. ทุกขินทรีย์
๑๒. โสมนัสสตินทรีย์
๑๓. โทมนัสสตินทรีย์
๑๔. อูปกขินทรีย์
๑๕. สัทชนทรีย์
๑๖. วิริยินทรีย์
๑๗. สตินทรีย์
๑๘. สมาธินทรีย์
๑๙. ปัญฺญินทรีย์
๒๐. อนัญญุตัญญุสสามิตินทรีย์
๒๑. อัญญินทรีย์
๒๒. อัญญาตาวินทรีย์

การบัญญัติธรรมที่เป็นใหญ่ว่า อินทรีย์ ก็มี ๒๒ ตามจำนวนธรรมเหล่านี้.

๖. บุคคลบัญญัติ

การบัญญัติจำพวกบุคคลของบุคคลทั้งหลาย มีเท่าไร

เอกกมาติกา

[๗] บุคคล ๑ จำพวก

๑. บุคคลผู้พ้นแล้วในสมัย

๒. บุคคลผู้มีมิใช่พ้นแล้วในสมัย
๓. บุคคลผู้มีธรรมกำเริบ
๔. บุคคลผู้มีธรรมไม่กำเริบ
๕. บุคคลผู้มีธรรมอันเสื่อม
๖. บุคคลผู้มีธรรมอันไม่เสื่อม
๗. บุคคลผู้ควรโดยเจตนา
๘. บุคคลผู้ควรโดยตามรักษา
๙. บุคคลผู้ที่เป็นปุถุชน
๑๐. โคตรณบุคคล
๑๑. บุคคลผู้งดเว้นเพราะกลัว
๑๒. บุคคลมิใช่ผู้งดเว้นเพราะกลัว
๑๓. บุคคลผู้ควรแก่การบรรลุมรรคผล
๑๔. บุคคลผู้ไม่ควรแก่การบรรลุมรรคผล
๑๕. บุคคลผู้เที่ยงแล้ว
๑๖. บุคคลผู้ไม่เที่ยง
๑๗. บุคคลผู้ปฏิบัติ
๑๘. บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล
๑๙. บุคคลผู้ชื่อว่า สมถีสี
๒๐. บุคคลผู้ชื่อว่า จิตกัมปี
๒๑. บุคคลผู้เป็นอริยะ
๒๒. บุคคลผู้ไม่เป็นอริยะ
๒๓. บุคคลผู้เป็นเสกขะ

๒๔. บุคคลผู้เป็นนอเสกขะ
๒๕. บุคคลผู้เป็นเสกขะกัมมิไซ์ ผู้เป็นนอเสกขะกัมมิไซ์
๒๖. บุคคลผู้มีวิชา ๓
๒๗. บุคคลผู้มีอภิญญา ๖
๒๘. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
๒๙. พระปัจเจกพุทธเจ้า
๓๐. บุคคลผู้ชื่อว่า อุกโทภาควิมุต
๓๑. บุคคลผู้ชื่อว่า ปัญญาวิมุต
๓๒. บุคคลผู้ชื่อว่า กายสักขี
๓๓. บุคคลผู้ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ
๓๔. บุคคลผู้ชื่อว่า สัทธาวิมุต
๓๕. บุคคลผู้ชื่อว่า รัมมานุสารี
๓๖. บุคคลผู้ชื่อว่า สัทธานุสารี
๓๗. บุคคลผู้ชื่อว่า สัตตักขัตตอุปรมะ
๓๘. บุคคลผู้ชื่อว่า โกลังโกละ
๓๙. บุคคลผู้ชื่อว่า เอกพีธี
๔๐. บุคคลผู้ชื่อว่า สกทาคามี
๔๑. บุคคลผู้ชื่อว่า อนาคามี
๔๒. บุคคลผู้ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี
๔๓. บุคคลผู้ชื่อว่า อุปัจจปรินิพพายี
๔๔. บุคคลผู้ชื่อว่า อสังขารปรินิพพายี
๔๕. บุคคลผู้ชื่อว่า สสังขารปรินิพพายี

- ๔๖. บุคคลผู้ชื่อว่า อุตธังโสโตกนิฐคามิ
- ๔๗. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล
เป็นโสดาบัน
- ๔๘. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผล
เป็นสกทาคามี
- ๔๙. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผล
เป็นอนาคามี
- ๕๐. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล
เป็นอรหันต์

จบ เอกกมาติกา

ทุกมาติกา

- [๘] บุคคล ๒ จำพวก
- ๑. บุคคลผู้มักโกรธ
บุคคลผู้ผูกโกรธ
  - ๒. บุคคลผู้ลบลหู่บุญคุณของผู้อื่น
บุคคลผู้ตีเสมอผู้อื่น
  - ๓. บุคคลผู้มีความริษยา
บุคคลผู้มีความตระหนี่
  - ๔. บุคคลผู้โอ้อวด
บุคคลผู้มีมารยา

๕. บุคคลผู้ไม่มีหิริ
    บุคคลผู้ไม่มีโอตตปปะ
๖. บุคคลผู้ว่ายาก
    บุคคลผู้มีมิตรชั่ว
๗. บุคคลผู้มีทวารอันไม่คุ้มครองแล้วในอินทรีย์
    ทั้งหลาย
    บุคคลผู้ไม่รู้ประมาณในโภชนะ
๘. บุคคลผู้มีสติหลง
    บุคคลผู้ไม่มีสัมปชัญญะ
๙. บุคคลผู้มีศีลวิบัติ
    บุคคลผู้มีทักขณวิบัติ
๑๐. บุคคลผู้มีตัณหาในภายใน
    บุคคลผู้มีตัณหาในภายนอก
๑๑. บุคคลผู้ไม่มักโกรธ
    บุคคลผู้ไม่ผูกโกรธ
๑๒. บุคคลผู้ไม่ลบหลู่บุญคุณของผู้อื่น
    บุคคลผู้ไม่ตีเสมอผู้อื่น
๑๓. บุคคลผู้ไม่มีความริษยา
    บุคคลผู้ไม่มีความตระหนี่
๑๔. บุคคลผู้ไม่โอ้อวด
    บุคคลผู้ไม่มีมารยา

๑๕. บุคคลผู้มีหิริ
    บุคคลผู้มีโอตตปปะ
๑๖. บุคคลผู้ว่าง่าย
    บุคคลผู้มีมิตรดี
๑๗. บุคคลผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย
    บุคคลผู้รู้ประมาณในโภชนะ
๑๘. บุคคลผู้มีสติตั้งมั่น
    บุคคลผู้มีสัมปชัญญะ
๑๙. บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศีล
    บุคคลผู้พร้อมด้วยทิวัจฉิ
๒๐. บุคคล ๒ จำพวกที่หาได้ยาก
๒๑. บุคคล ๒ จำพวกที่ให้อิ่มได้ยาก
๒๒. บุคคล ๒ จำพวกที่ให้อิ่มได้ง่าย
๒๓. อาสวะย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก
๒๔. อาสวะย่อมไม่เจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก
๒๕. บุคคลผู้มีอัชยาศัยแล้ว
๒๖. บุคคลผู้มีอัชยาศัยประณีต
๒๖. บุคคลผู้อิ่มแล้ว
    บุคคลผู้ให้คนอื่นอิ่ม

จบ ทุกมาติกา

ติग्มาติกา

[๕] บุคคล ๓ จำพวก

๑. บุคคลผู้ไม่มีความหวัง

บุคคลผู้มีความหวัง

บุคคลผู้มีความหวังปราศไปแล้ว

๒. บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวก

๓. บุคคลผู้ชื่อว่า กายสักขีะ

บุคคลผู้ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ

บุคคลผู้ชื่อว่า สัทธาวิมุต

๔. บุคคลผู้มีวาจาเหมือนนกก

บุคคลผู้มีวาจาเหมือนนกกไม้

บุคคลผู้มีวาจาเหมือนน้ำผึ้ง

๕. บุคคลผู้มีจิตเหมือนแพลเรือร้าง

บุคคลผู้มีจิตเหมือนฟ้าแลบ

บุคคลผู้มีจิตเหมือนฟ้าผ่า

๖. บุคคลผู้บอด

บุคคลผู้มีกาข้างเดียว

บุคคลผู้มีตาสองข้าง

๗. บุคคลผู้มีปัญญาตั้งหม้อคว่ำ

บุคคลผู้มีปัญญาตั้งหน้าตัก

บุคคลผู้มีปัญญามาก

๘. บุคคลบางจำพวกยังไม่สิ้นทั้งกามราคะและภวราคะ
บุคคลบางจำพวกสิ้นกามราคะแล้วแต่ภวราคะยังมีอยู่
บุคคลบางจำพวกสิ้นหมดแล้วทั้งกามราคะและภวราคะ
๙. บุคคลเสมือนรอยขีดในหิน
บุคคลเสมือนรอยขีดในแผ่นดิน
บุคคลเสมือนรอยขีดในน้ำ
๑๐. บุคคลเปรียบด้วยผ้าปาน ๓ จำพวก
๑๑. บุคคลเปรียบด้วยผ้าแคว้นกาสี ๓ จำพวก
๑๒. บุคคลที่ประมาณได้ง่าย
บุคคลที่ประมาณได้ยาก
บุคคลที่ประมาณไม่ได้
๑๓. บุคคลบางคนไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้
บุคคลบางคนควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้
บุคคลบางคนควรตัดการะเคารพแล้ว จึงสมาคม จึงคบ จึงเข้าใกล้
๑๔. บุคคลบางคนควรเกลียด ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้
บุคคลบางคนควรเฉย ๆ เสีย ไม่ควรสมาคม ไม่

ควรคบ ไม่ควรเข้าใจ

บุคคลบางคนควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใจ

๑๕. บุคคลบางคนมีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีล มีปกติ
ทำพอประมาณในสมาธิ มีปกติทำพอประมาณใน
ปัญญา

บุคคลบางคนมีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีลด้วย มี
ปกติทำให้บริบูรณ์ในสมาธิด้วย มีปกติทำพอประ-
มาณในปัญญา

บุคคลบางคนมีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีลด้วย มี
ปกติทำให้บริบูรณ์ในสมาธิด้วย มีปกติทำให้บริ-
บูรณ์ในปัญญาด้วย

๑๖. ศาสตรา ๓ ประเภท

๑๗. ศาสตรา ๓ ประเภท แม้อื่นอีก

จบติกมาติกา

จตุกกมาติกา

[๑๐] บุคคล ๔ จำพวก

๑. คนที่เป็นอัสตบุรุษ

คนที่เป็นอัสตบุรุษยิ่งกว่าอัสตบุรุษ

คนที่เป็นัสตบุรุษ

คนที่เป็นัสตบุรุษยิ่งกว่าัสตบุรุษ

๒. คนลามก

คนลามกยิ่งกว่าคนลามก

คนดี

คนดียิ่งกว่าคนดี

๓. คนมีธรรมลามก

คนมีธรรมลามกยิ่งกว่าคนมีธรรมลามก

คนมีธรรมงาม

คนมีธรรมงามยิ่งกว่าคนมีธรรมงาม

๔. คนมีโทษ

คนมีโทษมาก

คนมีโทษน้อย

คนไม่มีโทษ

๕. บุคคลผู้เป็นอุคฆฏัตถุญญ

บุคคลผู้เป็นวิปัลลิตถุญญ

บุคคลผู้เป็นเนยยะ

บุคคลผู้เป็นปทปรมะ

๖. บุคคลผู้ได้ตอบถูกต้องแต่ไม่ว่องไว

บุคคลผู้ได้ตอบว่องไวแต่ไม่ถูกต้อง

บุคคลผู้ได้ตอบถูกต้องและว่องไว

บุคคลผู้ได้ตอบไม่ถูกต้องและไม่ว่องไว

๗. บุคคลผู้เป็นธรรมกถึก ๔ จำพวก

๘. บุคคลผู้เปรียบเทียบด้วยวลาหก ๔ จำพวก

๕. บุคคลผู้เปรียบด้วยหนู ๔ จำพวก

๑๐. บุคคลผู้เปรียบด้วยมะม่วง ๔ จำพวก

๑๑. บุคคลผู้เปรียบด้วยหม้อ ๔ จำพวก

๑๒. บุคคลผู้เปรียบด้วยห้วงน้ำ ๔ จำพวก

๑๓. บุคคลผู้เปรียบด้วยโคลน ๔ จำพวก

๑๔. บุคคลผู้เปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวก

๑๕. บุคคลบางคนไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว พุตสรร-
เสริญคนที่ไม่ควรสรรเสริญ

บุคคลบางคนไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว พุ
ตติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ

บุคคลบางคนไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว มีความ
เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส

บุคคลบางคนไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว ไม่
เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส

๑๖. บุคคลบางคนใคร่ครวญ ไตร่ตรองแล้ว พุตติเตียน
คนที่ควรติเตียน

บุคคลบางคนใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว พุตสรรเสริญ
คนที่ควรสรรเสริญ

บุคคลบางคนใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว ไม่เลื่อมใสใน
ฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส

บุคคลบางคนใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว เลื่อมใสใน
ฐานะที่ควรเลื่อมใส

๑๗. บุคคลบางคนพูดดีเทียบคนที่ควรดีเทียบ อันจริงแท้
ตามกาล แต่ไม่พูดสรรเสริญ คนที่ควรสรรเสริญ อันจริงแท้ตามกาล

บุคคลบางคนพูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ อันจริง
แท้ตามกาล แต่ไม่พูดดีเทียบคนที่ควรดีเทียบ อันจริงแท้ตามกาล

บุคคลบางคนพูดดีเทียบคนที่ควรดีเทียบ อันจริงแท้
ตามกาล และพูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ อันจริงแท้ตามกาล

บุคคลบางคนไม่พูดดีเทียบคนที่ควรดีเทียบ อันจริงแท้
ตามกาล และไม่พูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ อันจริงแท้ตามกาล

๑๘. บุคคลผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น มีชีพดำรง
ชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญ

บุคคลดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญ มีชีพดำรงชีพอยู่ด้วย
ผลแห่งความหมั่น

บุคคลดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่นด้วย ดำรงชีพ
อยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย

บุคคลผู้มีชีพดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น ทั้งมีชีพ
ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย

๑๙. บุคคลผู้มีตมามีตไป

บุคคลผู้มีตมาสว่างไป

บุคคลผู้สว่างมามีตไป

บุคคลผู้สว่างมาสว่างไป

๒๐. บุคคลผู้ต่ำมาแล้วต่ำไป

บุคคลผู้ต่ำมาแล้วสูงไป

บุคคลผู้สูงมาแล้วต่ำไป

บุคคลผู้สูงมาแล้วสูงไป

๒๑. บุคคลผู้เปรียบด้วยต้นไม้ ๔ อย่าง

๒๒. บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณเลื่อมใสในเสียง

บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณเลื่อมใสในเสียง

บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณเลื่อมใสใน

ความเศร้าหมอง

บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณเลื่อมใสในธรรม

๒๓. บุคคลบางคนปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์คนอื่น

บุคคลบางคนปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น ไม่ปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์ตน

บุคคลบางคนปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์คนอื่นด้วย

บุคคลบางคนไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์คนอื่น

๒๔. บุคคลบางคนทำคนให้เดือดร้อน ขวนขวายประกอบ
สิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน

บุคคลบางคนทำคนอื่นให้เดือดร้อน ขวนขวายประ-
กอบสิ่งที่ทำคนอื่นให้เดือดร้อน

บุคคลบางคนทำตนให้เดือดร้อน ขวนขวายประกอบ
สิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อนด้วย ทำคนอื่นให้เดือดร้อน ขวนขวาย
ประกอบสิ่งที่ทำคนอื่นให้เดือดร้อนด้วย

บุคคลบางคนไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ชวนชวาย
ประกอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำคนอื่นให้เดือดร้อน ไม่
ชวนชวายประกอบสิ่งที่ทำคนอื่นให้เดือดร้อน บุคคลนั้นไม่ทำตน
ให้เดือดร้อน ไม่ทำคนอื่นให้เดือดร้อน เป็นผู้หมัดหว เป็นผู้ดับ
แล้ว เป็นผู้เย็นแล้ว เสวยความสุขมีตนอันประเสริฐ สำเร็จ
อิริยาบถอยู่ในทวิภูฏฐธรรมเทียว

๒๕. บุคคลมีราคะ

บุคคลมีโทสะ

บุคคลมีโทสะ

บุคคลมรมานะ

๒๖. บุคคลบางคนได้เจโตสมณะในภายใน แต่ไม่ได้ปัญญา
เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคืออธิปัญญา

บุคคลบางคนได้ปัญญาเห็นแจ้งในธรรมคืออธิปัญญา
แต่ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน

บุคคลบางคนได้เจโตสมณะในภายในด้วย ได้ปัญญา
เห็นแจ้งในธรรมคืออธิปัญญาด้วย

บุคคลบางคนไม่ได้เจโตสมณะในภายในด้วย ไม่ได้
ปัญญาเห็นแจ้งในธรรม คืออธิปัญญาด้วย

๒๗. บุคคลผู้ไปตามกระแส

บุคคลผู้ไปทวนกระแส

บุคคลผู้ตั้งตัวได้แล้ว

บุคคลผู้ข้ามถึงฝั่งยืนอยู่บนบก เป็นพราหมณ์

๒๘. บุคคลผู้มีสัจจะน้อย และได้ประโยชน์เพราะสัจจะ

บุคคลผู้มีสัจจะน้อย แต่ได้ประโยชน์เพราะสัจจะ

บุคคลผู้มีสัจจะมาก แต่ไม่ได้ประโยชน์ เพราะสัจจะ

บุคคลผู้มีสัจจะมาก และได้ประโยชน์เพราะสัจจะ

๒๙. บุคคลผู้เป็นสมณะไม่หวั่นไหว

บุคคลผู้เป็นสมณะบัวหลวง

บุคคลผู้เป็นสมณะบัวขาว

บุคคลผู้เป็นสมณะสุขุมालีนหฺมฺสมณะ

จบจตุกกมัตติกา

ปัญจกมัตติกา

[๑๑] บุคคล ๕ จำพวก

๑. บุคคลบางคนต้องอาบัติด้วย เตือดร้อนด้วย ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้นของบุคคลนั้น.

บุคคลบางคนต้องอาบัติ แต่ไม่เตือดร้อน ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้นของบุคคลนั้น.

บุคคลบางคนไม่ต้องอาบัติ แต่เตือดร้อน ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้นของบุคคลนั้น.

บุคคลบางคนไม่ต้องอาบัติ ไม่เดือดร้อน แต่ไม่รู้ซัดตาม
ความเป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือ
แห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้นของบุคคลนั้น.

บุคคลบางคนไม่ต้องอาบัติ ไม่เดือดร้อน ทั้งรู้ซัดตาม
ความเป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่
เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้นของบุคคลนั้น.

๒. บุคคลให้แล้วดูหมิ่น

บุคคลดูหมิ่นด้วยการอยู่ร่วม

บุคคลผู้เชื่อง่าย

บุคคลโหด

บุคคลโง่งมง่าย

๓. บุคคลเปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕ จำพวก

๔. ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวก

๕. ภิกษุผู้ถือห้ามภักตอันนำมาเมื่อภายหลังเป็นวัตร ๕ จำพวก

๖. ภิกษุผู้ถือนั่งฉันทาสนะเดียวเป็นวัตร ๕ จำพวก

๗. ภิกษุผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๕ จำพวก

๘. ภิกษุผู้ถือเพียงไตรจีวรเป็นวัตร ๕ จำพวก

๙. ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวก

๑๐. ภิกษุผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร ๕ จำพวก

๑๑. ภิกษุผู้ถืออยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ๕ จำพวก

๑๒. ภิกษุผู้ถือการนั่งเป็นวัตร ๕ จำพวก

๑๓. ภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดไว้เป็นวัตร ๕

จำพวก

๑๔. ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๕ จำพวก

จบบัญญัติจากมัตติกา

ฉีกกมัตติกา

[๑๒] บุคคล ๖ จำพวก

๑. บุคคลบางคนแห่งตลอดสังขจะด้วยตนเองในธรรมทั้งหลาย
ที่มีได้ระดับแล้วในก่อน ทั้งบรรลุความเป็นสัพพัญญูในธรรมนั้นด้วย
ทั้งถึงความชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลายด้วย.

บุคคลบางคนแห่งตลอดสังขจะด้วยตนเองในธรรมทั้งหลาย
ที่มีได้ระดับแล้วในก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นสัพพัญญูในธรรมนั้น
ด้วย ทั้งมิได้ถึงความชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลายด้วย.

บุคคลบางคนไม่แห่งตลอดสังขจะด้วยตนเองในธรรมทั้ง
หลายที่มีได้ระดับแล้วในก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกขได้ในทิฏฐุธรรมเทียว
แต่ทั้งบรรลุสาวกบารมีด้วย.

บุคคลบางคนไม่แห่งตลอดสังขจะด้วยตนเองในธรรมทั้ง
หลายที่มีได้ระดับแล้วในก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกขได้ในทิฏฐุธรรมเทียว
ไม่ได้บรรลุสาวกบารมี.

บุคคลบางคนไม่แห่งตลอดสังขจะด้วยตนเองในธรรมทั้ง
หลายที่มีได้ระดับแล้วในก่อน ทั้งมิได้ทำที่สุดทุกขในทิฏฐุธรรมเทียว
เป็นอนาคามี ไม่มาแล้วสู่ความเป็นอย่างนี้.

บุคคลบางคนไม่แทงตลอดสัจจะด้วยตนเองในธรรมทั้ง
หลายที่มีได้สดับแล้วในก่อน ทั้งไม่ทำที่สุดทุกข์ในทวิภูตรธรรมเที่ยว
เป็นโสดาบัน และสกทาคามี มาแล้วสู่ความเป็นอย่างนี้.

จบนักกมาติกา

สัตตกมาติกา

[๑๓] บุคคล ๗ จำพวก

บุคคลเปรียบด้วยคนจมน้ำ ๗ เหล่าคือ

๑. บุคคลจมน้ำแล้วคราวเดียว ย่อมจมนอนั่นเอง ๑

บุคคลโผล่ขึ้นมาแล้ว จมลงอีก ๑

บุคคลโผล่ขึ้นมาแล้ว หยุดอยู่ ๑

บุคคลโผล่ขึ้นมาแล้ว เหลียวมองดู ๑

บุคคลโผล่ขึ้นมาแล้ว ว่ายข้อมไป ๑

บุคคลโผล่ขึ้นมา และว่ายไปถึงที่ที่ตื่นพอหยั่งถึงแล้ว ๑

บุคคลโผล่ขึ้นมาและข้อมไปถึงฝั่งแล้ว เป็นพราหมณ์ยืนอยู่

บนบก ๑

๒. บุคคลผู้เป็นอุภโตภาควิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุตติ ๑

บุคคลผู้เป็นกายตักขี ๑

บุคคลผู้เป็นทัญญีปัตตะ ๑

บุคคลเป็นสัทธาวิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นชัมมานุสारी ๑

บุคคลผู้เป็นสัทธานุสारी ๑

จบสัจจกมัตติกา

อัญญกมัตติกมัตติกา

[๑๔] บุคคล ๘ จำพวก

๑. บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔

บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยผล ๔

จบอัญญกมัตติกา

นวกมัตติกา

[๑๕] บุคคล ๕ จำพวก

๑. บุคคลผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ๑

บุคคลผู้เป็นพระปัจเจกพุทธะ ๑

บุคคลผู้เป็นอุภโตภาควิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นกายสักขี ๑

บุคคลผู้เป็นทัญญีปัตติ ๑

บุคคลผู้เป็นสัทธาวิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นธัมมานุสारी ๑

บุคคลผู้เป็นสัทธานุสारी ๑

จบนวกมาติกา

ทสกมาติกา

[๑๖] บุคคล ๑๐ จำพวก

ความสำเร็จของพระอริยบุคคล ในกามาวจรภูมินี้ ๕
จำพวก.

ความสำเร็จของพระอริยบุคคล เมื่อละกามาวจรภูมิ
นี้ไปแล้ว ๕ จำพวก.

จบทสกมาติกา

จบมาติกาบุคคลบัญญัติ

ปรมัตถทีปนี

อรรถกถาปัจจุกรณ์

อรรถกถาบุคคลบัญญัติปกรณ์

อารัมภกถา

พระศาสดา ผู้ทรงประกาศประเภทแห่งธาตุ ครั้น
ทรงแสดงธาตุกถาปกรณ์ ซึ่งมีอรรถอันละเอียดใน
สุรालัทยทวารโลกจบแล้ว พระชินเจ้าผู้เป็นอัครบุคคลใน
โลก ตรัสคัมภีร์บุคคลบัญญัติได้ไว้ อันแสดงถึงประ-
เภทแห่งบัญญัติ ในลำดับแห่งธาตุกถานั้น.

บัดนี้ ถึงโอกาสแห่งการพรรณนาคัมภีร์บุคคล-
บัญญัตินั้นแล้ว เพราะฉะนั้นข้าพเจ้า (พระพุทฺธโฆษา-
จารย์) จักพรรณานปกรณ์นั้น ท่านทั้งหลายจงมีจิต
ตั้งมั่น สดับพระสัทธรรมนั้น เทอญ.

พรรณนามาติกา

(อุทเทศวาระ)

อุทเทศนี้แห่งบุคคลบัญญัติว่า **ฉ ปณฺณตฺตโย** ฯลฯ **ขนฺธปณฺณตฺตโย** **ปุกฺกผลปณฺณตฺตโย** ดังนี้ก่อน. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉ** เป็นการกำหนดจำนวน. ด้วยคำนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์จะบัญญัติธรรมเหล่าใดในปริกษณ์นี้ จึงทรงแสดงการกำหนดบัญญัติธรรมเหล่านั้น ด้วยการนับโดยสังเขป. บทว่า **ปณฺณตฺตโย** เป็นคำแสดงไชยธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดไว้. ในบทมาติกาเหล่านั้น การบัญญัติ การแสดง การประกาศในอากาศสถานว่า ตรีสบอก ทรงแสดง ทรงบัญญัติ ทรงแต่งตั้ง ชื่อว่า **บัญญัติ**. การแต่งตั้ง การวางไว้ ในอากาศสถานว่า เตียงและตั้งที่เขาตกแต่งไปไว้ดีแล้ว ดังนี้ ก็ชื่อว่า **บัญญัติ**. บัญญัติทั้งสองในที่นี้ย่อมสมควร.

จริงอยู่ คำว่า **ฉ ปณฺณตฺตโย** ได้แก่ การบัญญัติ ๖ การแสดง ๖ การประกาศ ๖ ดังนี้ก็ดี การตั้งไว้ ๖ การวางไว้ ๖ ดังนี้ก็ดี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาในที่นี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงธรรม (บัญญัติ ๖) เหล่านั้นประกอบด้วยนามบัญญัติบ้าง ย่อมทรงตั้งธรรมเหล่านั้นไว้ โดย โภคภูตานั้น ๆ บ้าง.

คำว่า **ขนฺธบัญญัติ** เป็นต้น เป็นคำแสดงสรูปบัญญัติเหล่านั้นไว้โดยย่อ. บรรดาบัญญัติ ๖ เหล่านั้น การบัญญัติ การแสดง การประกาศ การตั้งไว้ การวางไว้ซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นหมวดหมู่กันซึ่งเป็นชั้นทั้งหลายชื่อว่า **ขนฺธบัญญัติ**. การบัญญัติ การแสดง การประกาศ การตั้งไว้ การ

วางไว้ซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นบ่อเกิดแห่งอายตนะทั้งหลาย ชื่อว่า **อายตนะบัญญัติ**. การบัญญัติ...ซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นสภาพทรงไว้ซึ่งเป็นธาตุทั้งหลาย ชื่อว่า **ธาตุบัญญัติ**. การบัญญัติ...ซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นจริง ชื่อว่า **ลัจจบัญญัติ**. การบัญญัติ...ซึ่งธรรมที่เป็นใหญ่ทั้งหลาย ชื่อว่า **อินทริยบัญญัติ**. การบัญญัติ...ซึ่งบุคคลทั้งหลายว่า เป็นบุคคล ชื่อว่า **บุคคลบัญญัติ**.

บัญญัติ ๖ นอกพระบาลี

ที่ว่าโดยนัยแห่งอรรถกถาบาลีมุตตะกะ คือนอกจากพระบาลี บัญญัติ ๖ อื่นอีก คือ

๑. วิชขมานบัญญัติ
๒. อวิชขมานบัญญัติ
๓. วิชขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ
๔. อวิชขนาเนน วิชขมานบัญญัติ
๕. วิชขมานเนน วิชขมานบัญญัติ
๖. อวิชขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ.

บรรดาบัญญัติ ๖ เหล่านี้ การบัญญัติธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล อันเป็นของมีอยู่ เป็นอยู่ เกิดตามความเป็นจริงนี้แหละ ด้วยอำนาจแห่งสังกัถะและปรมัตถะ ชื่อว่า **วิชขมานบัญญัติ**.

อนึ่ง การบัญญัติคำทั้งหลายมีคำว่า หญิง ชาย เป็นต้น อันล้วนแต่คำเป็นภาษาของชาวโลก อันไม่มีอยู่ (โดยแท้จริง) ชื่อว่า **อวิชขมานบัญญัติ**.

แม้บัญญัติ คำว่า สัจจะที่ห้าเป็นต้น หรือคำว่า บุรุษตามปรกติของพวกเดียรถีย์ซึ่งสักว่าเป็นถ้อยคำและวัตถุอันค้นหามิได้ โดยประการทั้งปวงที่เดียว ก็ชื่อว่า **อวิชชมานบัญญัติ**. บัญญัติที่กล่าวนี้ไม่มีใช้ในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น จึงไม่ถือเอาในที่นี้. พึงทราบบัญญัติที่เหลือ (อีก ๔) ด้วยสามารถการกำหนดซึ่งวิชชมานะและอวิชชมานะเหล่านั้น ต่อไป.

จริงอยู่ วิชชา ๓ และอภิญา ๖ มีอยู่ (โดยแท้จริง) ส่วนบุคคลไม่มีอยู่ (โดยแท้จริง) ในประโยคว่า บุคคลมีวิชา ๓ บุคคลมีอภิญา ๖ เป็นต้น เพราะฉะนั้น บัญญัติเห็นปานนี้ จึงชื่อว่า **วิชชมานน อวิชชมานบัญญัติ** เพราะบัญญัติอวิชชมานะ (สิ่งที่ไม่มีอยู่) ร่วมกับวิชชมานะ (สิ่งที่มีอยู่) อย่างนี้ว่า บุคคลชื่อว่ามีวิชา ๓ เพราะอรรถว่า วิชชา ๓ ของเขามีอยู่ บุคคล ชื่อว่า มีอภิญา ๖ เพราะอรรถว่า อภิญา ๖ ของเขามีอยู่เป็นต้น

ก็หญิงและชาย ไม่มีอยู่ (โดยแท้จริง) รูป มีอยู่ (โดยแท้จริง) ในคำที่ว่า รูปหญิง รูปชาย เป็นต้น เพราะฉะนั้น บัญญัติเห็นปานนี้ จึงชื่อว่า **อวิชชานน วิชชมานบัญญัติ** เพราะบัญญัติวิชชมานะร่วมกับอวิชชมานะอย่างนี้ว่า รูปของหญิง ชื่อว่า รูปหญิง รูปของชาย ชื่อว่า รูปชายเป็นต้น.

ธรรมทั้งหลายมีจักขุเป็นต้นก็ดี ผัสสเจตสิกก็ดี มีอยู่โดยแท้จริง ในคำทั้งหลายมีคำว่า จักขุสัมผัส โสตสัมผัส เป็นต้น เพราะฉะนั้น บัญญัติเห็นปานนี้ จึงชื่อว่า **วิชชานน วิชชมานบัญญัติ** เพราะบัญญัติซึ่งวิชชมานะร่วมกับอวิชชมานะ อย่างนี้ว่า สัมผัสในจักขุ สัมผัสเกิดแต่จักขุ สัมผัสเป็นผลของจักขุชื่อว่า จักขุสัมผัสเป็นต้น.

อิสสระทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้นก็ดี ไม่มีอยู่ (โดยแท้จริง) บุตรของเขาก็ดี ก็ไม่มีอยู่ (โดยแท้จริง) ในคำทั้งหลาย มีคำว่า บุตรของกษัตริย์

บุตรของพราหมณ์ เป็นต้น เพราะฉะนั้น บัญญัติปานนี้ จึงชื่อว่า **อวิชขมานา** **อวิชขมานบัญญัติ** เพราะบัญญัติซึ่งอวิชขมานะร่วมกับอวิชขมานะ
อย่างนี้ว่า บุตรของกษัตริย์ชื่อว่า **จัตติยบุตร** เป็นต้น.

ในปกรณ์บุคคลบัญญัตินี้ บรรดาบัญญัติทั้ง ๖ นั้น ได้ ๓ บัญญัติ
ข้อแรก เท่านั้น.

จริงอยู่ ได้ชื่อว่า **วิชขมานบัญญัติ** เพราะบัญญัติสภาวะที่มีอยู่จริง
เท่านั้น ในฐานะนี้ว่า **ขันธบัญญัติ** ฯลฯ **อินทริยบัญญัติ** เป็นต้น. ในบทว่า
บุคคลบัญญัติ ชื่อว่า **อวิชขมานบัญญัติ** ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า แต่ในคำทั้ง
หลาย มีคำว่า บุคคลมีวิชา ๓ มีอภิญา ๖ เป็นต้น ได้ **วิชขมานา**
อวิชขมานบัญญัติ.

บัญญัติ ๖ ตามนัยของอาจารย์

ที่ว่าโดยนัยของอาจารย์อันเป็นอรรถกถามุตกะ(นอกไปจากอรรถกถา)
มีบัญญัติ ๖ อันอีก คือ.

๑. **อุปาทาบัญญัติ**
๒. **อุปนิธาบัญญัติ**
๓. **สโมธานบัญญัติ**
๔. **อุปนิกขิตตบัญญัติ**
๕. **ตัชชาบัญญัติ**
๖. **สันติบัญญัติ**

บรรดาบัญญัติ ๖ เหล่านั้น บัญญัตินี้ว่า "ธรรมใดแม้เป็นสภาวะที่ค้นหาไม่ได้ด้วยสักกัตถะและปรมัตถะ เหมือนธรรมทั้งหลายมีรูปและเวทนา เป็นต้น โดยความเป็นอย่างเดียวกัน หรือเป็นคนละอย่าง โดยเป็นรูปและเวทนา เป็นต้น สมมติกันว่าเป็นสัตว์ เพราะเข้าไปอาศัย คืออาศัยจันทร์ทั้งหลาย อันต่างด้วยรูปและเวทนา เป็นต้นกระทำให้เป็นเหตุ ชื่อว่า รถ บ้าน กำมือ เต่าไฟ เพราะอาศัยส่วน. ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ดังนี้ และ ชื่อว่า แผ่นผ้า เพราะอาศัยธรรมทั้งหลายมีรูปและรส เป็นต้น เหล่านั้น ๆ นั้นแหละ ชื่อว่า กาลเวลา ชื่อว่า ทิศทั้งหลาย เพราะอาศัยการหมุนเวียนแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เป็นต้น ชื่อว่า อุกกหนิมิต ชื่อว่า ปฏิภาคนิมิต อันเป็นของสมมติซึ่งปรากฏด้วยอาการนั้น ๆ เพราะเข้าไปอาศัย คืออาศัยซึ่งนิमितแห่งภูตรูปนั้น ๆ และอานิสงส์แห่งภาวนากระทำให้เป็นเหตุ " บัญญัติเห็นปานนี้ ชื่อว่า อุปาทาบัญญัติ. อนึ่ง บัญญัตินี้ ชื่อว่า บัญญัติ เพราะอรรถว่าอันบุคคลควรรู้ มิใช่ เพราะอรรถว่าอันบุคคลไม่ควรรู้และอุปาทาบัญญัตินี้ ก็คือ อวิชชามานบัญญัติ นั้นนั่นแหละ.

บัญญัติอันใดมีคำเป็นต้นว่า "ที่สอง ที่สาม" ดังนี้ เพราะตั้งไว้ซึ่งฉานที่หนึ่ง และที่สอง เป็นต้น และมีคำเป็นต้นว่า "ยาว สั้น ไกล ใกล้เคียง" เพราะการตั้งไว้อาศัยซึ่งกันและกัน บัญญัตินี้ ชื่อว่า อุปนิธบัญญัติ. อีกอย่างหนึ่ง อุปนิธบัญญัตินี้มีอเนกประการ โดยประเภทเป็นต้นว่า

ตทัญญาเปกขุปนินธบัญญัติ

หัตถถคตูปนินธบัญญัติ

สัมปยุตตูปนินธบัญญัติ

สมาโรปีตูปนินธบัญญัติ

อวิหุรคตูปนิชาบัญญัติ

ปฎิภาคูปนิชาบัญญัติ

ตัพพหุคตูปนิชาบัญญัติ

ตัพพิสิคฺคหุคตูปนิชาบัญญัติ

บรรดาบัญญัติเหล่านั้น คำว่า ที่สอง ที่สาม เป็นต้นนั้นแหละ ชื่อว่า **ตัพพัญญาเปกขูปนิชาบัญญัติ** เพราะกล่าวเพ่งเล็งธรรมอื่นจากนั้น.

บัญญัติมีคำว่า บุคคลมีร่มในมือ มีศัสตราในมือ เป็นต้น ชื่อว่า **หัตถคตูปนิชาบัญญัติ** เพราะกล่าวมุ่งการใช้มือ.

บัญญัติมีคำว่า บุคคลมีกุณฑล มีดอกไม้ประดับศีรษะ มีมงกุฎ เป็นต้น ชื่อว่า **สัมปยุตตูปนิชาบัญญัติ** เพราะกล่าวมุ่งเอาของที่สัมปยุต (ประกอบกับบุคคล).

บัญญัติคำว่า เกวียนข้าวเปลือก หม้อเนยใส เป็นต้น ชื่อว่า **สมาโร-ปิคตูปนิชาบัญญัติ** เพราะกล่าวมุ่งเอาวัตถุที่ยกขึ้น.

บัญญัติคำว่า ถ้าใกล้ดินอินทสาละ ถ้าใกล้ดินประยงค์ วิมานใกล้ ดินซึก เป็นต้น ชื่อว่า **อวิหุรคตูปนิชาบัญญัติ** เพราะกล่าวมุ่งถึงสถานที่ไม่ไกลกัน.

บัญญัติคำว่า มีผิวพรรณเหมือนทองคำ แม่โคเหมือนโคผู้ เป็นต้น ชื่อว่า **ปฎิภาคูปนิชาบัญญัติ** เพราะกล่าวมุ่งเอาส่วนเปรียบเทียบ.

บัญญัติคำว่า สระปทุม บ้านปราหมณ์ เป็นต้น ชื่อว่า **ตัพพหุคตูปนิชา-บัญญัติ** เพราะกล่าวมุ่งเอาวัตถุมีมากของสิ่งนั้น.

บัญญัติคำว่า กำไลมือทำด้วยเพชร เป็นต้น ชื่อว่า **ตัพพิสิคฺคหุคตูปนิชา-บัญญัติ** เพราะกล่าวมุ่งเอาวัตถุของสิ่งนั้นประเสริฐ.

ก็บัญญัติใด มีคำว่า ไม้ ๓ อัน บท ๘ บท กองข้าวเปลือก กองดอกไม้ เป็นต้น เพราะมุ่งการประสมของวัตถุเหล่านั้น ๆ บัญญัตินี้ ชื่อว่า **สโมธานบัญญัติ**.

บัญญัติใดมีคำว่า ๒,๓,๔ เป็นต้น เพราะมุ่งยกบทต้น ๆ นี้ก่อนแล้ว บัญญัติ นี้ชื่อว่า **อุปนิภิตตบัญญัติ**.

บัญญัติใด มีคำว่า ปรฐวี เตโช ความแข็ง ความร้อน เป็นต้น เพราะเพ่งสภาวะธรรมนั้น ๆ บัญญัตินี้ ชื่อว่า **ตัชชาบัญญัติ**.

ก็บัญญัติใด มีคำเป็นต้นว่า คนมีอายุ ๘๐ ปี คนมีอายุ ๕๐ ปี ดังนี้ เพราะเพ่งความเป็นของสืบต่อกันไม่ขาดสาย บัญญัตินี้ ชื่อว่า **สันตติบัญญัติ**.

อนึ่ง ในบรรดาบัญญัติ ๖ เหล่านี้ ตัชชาบัญญัติ ก็คือ วิชชมานบัญญัติ นั้นเอง. บัญญัติที่เหลือย่อรวมเป็นพวกอวิชชมานบัญญัติ และอวิชชมานเนน อวิชชมานบัญญัติ.

อิกนัยหนึ่งบัญญัติ ๖ ของอาจารย์

อิกนัยหนึ่ง บัญญัติ ๖ ตามนัยของอาจารย์ นอกจากอรรถกถาคือ

๑. กิจจบัญญัติ
๒. สัตถฐานบัญญัติ
๓. ลิงคบัญญัติ
๔. ภูมិบัญญัติ
๕. ปัจจัตตบัญญัติ
๖. อสังขตบัญญัติ

บรรดาบัญญัติ ๖ เหล่านี้ การบัญญัติด้วยสามารถแห่งกิจมีคำว่า **นักธรรมกถึก** เป็นต้น ชื่อว่า **กิจจบัญญัติ**.

การบัญญัติด้วยสามารถแห่งทรวคทรง มีคำว่า ผอม อ้วน กลม
สี่เหลี่ยม เป็นต้น ชื่อว่า **สัณฐานบัญญัติ**.

การบัญญัติ ด้วยสามารถแห่งเพศ มีคำว่า หญิง ชาย เป็นต้น ชื่อว่า
ลึงคบัญญัติ.

การบัญญัติ ด้วยสามารถแห่งภูมิ มีคำว่า กามาวจร รูปาวจร
อรุปาวจร ชาวโกศล ชาวमारุระ เป็นต้น ชื่อว่า **ภูมิบัญญัติ**.

การบัญญัติ ด้วยสามารถสักว่าการตั้งชื่อเฉพาะมีคำว่า ท่านติสสะ
นาคะ สุมณะ เป็นต้น ชื่อว่า **ปัจฉัตตบัญญัติ**.

การบัญญัติอสังขตธรรม มีคำว่า นิโรธ คือ พระนิพพาน เป็นต้น
ชื่อว่า **อสังขตบัญญัติ**.

บรรดาบัญญัติเหล่านั้น ภูมิบัญญัติบางอย่าง และอสังขต-
บัญญัติ ก็คือ วิชขมานบัญญัตินั้นแหละ. กิจบัญญัติ จัดเข้าเป็น
พวกวิชขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ. บัญญัติที่เหลือ ชื่อว่า อวิชข-
มานบัญญัติ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงจำแนกบัญญัติที่พระองค์ทรงสรุป
ไว้โดยย่อในอุทเทสวาระนั้นแล้วแสดง ด้วยสามารถแห่งการแสดง จึงตรัสคำว่า
กิตฺตาวตฺตา เป็นต้น . ในอุทเทสวาระนั้น บัญญัติพึงทราบเพื่อความแห่งคำถาม
อย่างนี้ก่อนว่า การบัญญัติ การแสดง การแต่งตั้งซึ่งธรรมที่เป็นกองทั้งหลาย
ว่า เป็นชั้น อันใดนี้ การบัญญัติ การแสดง การแต่งตั้งนั้น มีประมาณ
เท่าไร ดังนี้ เป็นกเถตุกัมยตาปุจฺจนา (ถามเพื่อจะตอบเอง). แม้ในคำทั้งหลาย
มีคำว่า กิตฺตาวตฺตา อายตฺตนาณํ เป็นต้น ข้างหน้าก็เช่นนี้แหละ.

ส่วนในคำวิสาขนา บัณฑิตพึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า คำว่า ชั้น ๕ โดยสังเขป หรือว่า โดยประเภท คือ รูปชั้น ๗๗ วิญญาณชั้น หรือว่า ในชั้น ๕ แม่นั้น รูปชั้นเป็นกามาวจร ชั้น ๔ ที่เหลือเป็นไปในภูมิ ๔ เป็นต้น การบัญญัติเห็นปานนี้ย่อมมีด้วยบัญญัติมีประมาณเท่าใด การบัญญัติธรรมทั้งหลายที่เป็นกองว่า เป็นชั้น มีอยู่โดยประมาณเท่านี้.

บัญญัติเห็นปานนี้ว่า อายุคนะมี ๑๒ โดยสังเขป หรือว่า โดยประเภทว่า จักขวยตนะ ๗๗ รัชมายตนะ หรือว่า ในอายุตนะแม่เหล่านั้น อายุตนะ ๑๐ เป็นกามาวจร อายุตนะ ๒ เป็นไปในภูมิ ๔ ดังนี้ ย่อมมีด้วยบัญญัติมีประมาณเท่าใด การบัญญัติธรรมทั้งหลายอันเป็นบ่อเกิดว่า เป็นอายุตนะ ย่อมมี ด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

ก็บัญญัติเห็นปานนี้ว่า ธาตุ ๑๘ โดยสังเขป หรือว่า โดยประเภทว่า จักขุธาตุ ๗๗ มโนวิญญาณธาตุ หรือว่า บรรดาธาตุแม่เหล่านั้น ธาตุ ๑๖ เป็นกามาวจร ธาตุ ๒ เป็นไปในภูมิ ๔ ดังนี้ ย่อมมีด้วยบัญญัติมีประมาณเท่าใด การบัญญัติธรรมทั้งหลายอันเป็นสภาวะทรงไว้ว่า เป็นธาตุ ย่อมมีด้วย คำมีประมาณเท่านี้.

บัญญัติเห็นปานนี้ว่า สัจจะมี ๔ โดยสังเขป หรือว่า โดยประเภทว่า ทุกขสัจจะ ๗๗ นิโรธสัจจะ หรือว่า บรรดาสัจจะแม่เหล่านั้น สัจจะ ๒ เป็นโลกียะ สัจจะ ๒ เป็นโลกุตตระ ดังนี้ ย่อมมีด้วยคำบัญญัติมีประมาณเท่าใด การบัญญัติธรรมทั้งหลายที่เป็นจริงว่า สัจจะ ย่อมมีด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

บัญญัติเห็นปานนี้ว่า อินทรีย์มี ๒๒ โดยสังเขป หรือโดยประเภทว่า จักขุนทรีย์ ๗๗ อัญญาตาอินทรีย์ หรือว่า บรรดาอินทรีย์แม่เหล่านั้น อินทรีย์ ๑๐ เป็นกามาวจร อินทรีย์ ๕ เป็นมิสสกะ อินทรีย์ ๓ เป็นโลกุตตระ ดังนี้

ย่อมมีด้วยคำบัญญัติมีประมาณเท่าใด การบัญญัติธรรมทั้งหลายที่เป็นใหญ่กว่า เป็นอินทรีย์ย่อมมีด้วยคำมีประมาณเท่านี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงจำแนก เรื่องบัญญัติโดยสังเขป ด้วยคำมีประมาณเท่านี้แล้วจึงทรงแสดงบัญญัติ ๕ ด้วย สามารถแห่งการแสดงต่อไป.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งทรงจำแนกเรื่องบัญญัติโดยพิสดาร แล้ว เพื่อจะทรงแสดงบุคคลบัญญัติ (บัญญัติว่าด้วยบุคคล) ด้วยสามารถแห่ง การแสดง สมยวิมุตโต อสมยวิมุตโต เป็นต้น. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นอุบุคคลผู้ที่ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ และบุคคลผู้กำลังเป็นไป ตรัสขันธ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องบัญญัตินี้ ๕ เหล่านี้ไว้โดยพิสดารในวิภังคปกรณ์แล้ว เพราะ ฉะนั้น ในปกรณ์บุคคลบัญญัตินี้ จึงตรัสธรรมมีขันธ์เป็นต้นเหล่านั้นโดย เอกเทศเท่านั้น. บุคคลบัญญัติที่ ๖ ก็มีได้ตรัสไว้ในหนหลังเลย ในอุทเทสวาร แม่นี้ ก็ตรัสไว้โดยเอกเทศเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีความ ประสงค์จะตรัสบุคคลบัญญัติอันเป็นบัญญัติที่ ๖ นั้น โดยพิสดาร จึงทรงตั้ง มาติกาไว้ว่า สมยวิมุตโต อสมยวิมุตโต เป็นต้น จำเดิมแต่บุคคล หนึ่งพวกจนถึงบุคคลสิบพวก แล.

จบพรรณานาบทมาติกา

เอกกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๑ จำพวก

[๑๗] สมยวิมุตตบุคคล บุคคลผู้พ้นแล้วในสมัย เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย ในกาลโดยกาล ในสมัยโดยสมัย แล้วสำเร็จอิริยาบถอยู่. อนึ่ง อาสวะบางอย่างของบุคคลนั้นหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้พ้นแล้วในสมัย.

อรรถกถาเอกกนิทเทศ สมยวิมุตตบุคคล

บัดนี้ เพื่อจะจำแนกมาติกา ตามที่ได้ตั้งไว้แต่ต้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า "กตโม จบุคฺคโถ สมยวิมุตฺโต" แปลว่า ก็สมยวิมุตตบุคคล เป็นไหน? ในคำเหล่านั้น คำว่า อิธ ได้แก่ ในสัตว์โลก. คำว่า เอกจฺโจ บุคฺคโถ ได้แก่ บุคคลคนหนึ่ง. ในคำว่า กาลเณ กาลํ นี้ พึงทราบเนื้อความด้วยสัตตมมีวิกัตติ. อธิบายว่า ในกาลหนึ่ง ๆ คำว่า "สมเยน สมยํ" นี้เป็นไวยากรณ์ของคำก่อนนั้นแหละ (คือเป็นไวยากรณ์ของคำว่า กาลเณ กาลํ) คำว่า "อฏฺฐ วิโมกฺเข" ได้แก่ สมابัตติ ๘ อันเป็นรูปาวจร และ อรูปาวจรฉาน. จริงอยู่ คำว่า วิโมกข์ นี้เป็นชื่อของสมابัตติ ๘ เหล่านั้นเพราะพ้นจากกรรมอันเป็นข้าศึกทั้งหลาย. คำว่า "กายเณ" ได้แก่ นามกายที่เกิดพร้อมกับวิโมกข์. คำว่า "มุติตฺวา วิหริติ" ได้แก่ ได้สมบัตติแล้ว จึงผลัดเปลี่ยนอิริยาบถอยู่.

ถามว่า ก็ สมยวิมุตตบุคคลนี้ ถูกต้องวิโมกข์ แล้วอยู่ในกาลไหน ?

ตอบว่า ก็ธรรมดาว่า กาลของท่านผู้ปรารถนาจะเข้าสมาบัติมีอยู่ แต่ชื่อว่า อกาล หามีไม่.

บรรดา กาลและอกาล คือ สมัย มิใช่สมัยทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็กาลที่กำลังปฏิบัติสรีระแต่เช้าตรู่ ๑ กาลที่กำลังทำวัตร ๑ ชื่อว่า สมัยมิใช่กาล ของท่านผู้เข้าสมาบัติ. กาลเป็นที่ปฏิบัติสรีระ และทำวัตรเสร็จแล้ว จึงเข้าไปสู่ที่อยู่พักอยู่จนกระทั่งถึงเวลาจะไปบิณฑบาต ในระหว่างนี้ ชื่อว่า กาลของท่านเข้าสมาบัติ.

ก็กาลเป็นวันทาพระเจดีย์ของภิกษุ ผู้กำหนดเวลาไปบิณฑบาตแล้วออกไป ๑ กาลเป็นที่ยืนอยู่ในโรงวัดของภิกษุ ผู้ที่แวดล้อมด้วยหมู่แห่งภิกษุ ๑ กาลเป็นที่เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต ๑ กาลเป็นที่เที่ยวไปในบ้าน ๑ กาลเป็นที่ค้มข้าวยาคุในโรงฉันภัต ๑ กาลเป็นที่กระทำวัตร ๑ กาลทั้งหมดนี้ ชื่อว่า อกาล คือ สมัยมิใช่กาลของท่านผู้เข้าสมาบัติ. ก็เมื่อโอกาสอันสงบในโรงฉันภัตมีอยู่ และยังไม่ถึงเวลาฉันภัตอาหาร ในระหว่างเวลาแม้นี้ ก็ชื่อว่า กาลของท่านผู้เข้าสมาบัติ.

อนึ่ง เวลารับภัตอาหาร ๑ เวลาไปสู่วิหาร ๑ เวลาเก็บรักษาบาตรและจีวร ๑ เวลากระทำวัตรในเวลากลางวัน ๑ เวลาในการสอบถาม ๑ กาลทั้งหมดนี้ ก็ชื่อว่า อกาล คือ สมัยมิใช่กาลของท่านผู้เข้าสมาบัติ. กาลใดมิใช่กาล กาลนั้นนั่นแหละ มิใช่สมัย.

กิจนั้น แม้ทั้งหมด ยกเว้นกาลที่เหลือ สมัยที่เหลือ ท่านเรียกว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ได้วิโมกข์ ๘ มีประการดังกล่าวแล้ว ด้วยสหชาตนามกายอยู่ ฯลฯ อีกประการหนึ่ง บุคคลนี้ ชื่อว่า ถูกต้องสหชาตธรรมทั้งหลาย พร้อมกับผัสสะ. ชื่อว่า ถูกต้องอัปปนา ด้วยอุปจาระ ชื่อว่า ย่อมถูกต้องอัปปนา

อื่นอีก ด้วยอัปนาแรก. ก็กรรมเหล่านี้เกิดพร้อมกับกรรมเหล่านี้ กรรมเหล่านี้ ชื่อว่า เป็นกรรมอันท่านได้แล้วกับกรรมนั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า ถูกต้องแล้วแม้ด้วยผัสสะ. แม้อุปจาระ. ก็เป็นเหตุแห่งการได้อัปนานั้น แผละ. อัปนาแรก ก็เป็นเหตุให้ได้อัปนาอื่น ๆ อีกเหมือนกัน ในอุปจาระและอัปนาเหล่านี้ พึงทราบการถูกต้องสหชาตกรรมทั้งหลาย ด้วยสหชาตกรรมทั้งหลายของพระโยคีบุคคลนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ที่ปฐมฌาน มีองค์ ๕ มีวิตกเป็นต้น เว้นองค์ฌานทั้ง ๕ เสียแล้ว กรรมที่เหลือเกิน ๕๐ เรียกว่า นามขันธ์ ๔. พระโยคีบุคคล ถูกต้อง คือ ได้เฉพาะปฐมฌานสมาบัติวิโมกข์ ด้วยนามกายนั้น แล้วจึงอยู่.

ทุติยฌาน มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา. ตติยฌาน มีองค์ ๒ คือ สุข และเอกัคคตา. จตุตถฌาน มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา. อนึ่ง อากาสนัญญาตนฌาน ฯลฯ เนวสัจญานาสัจญายตนฌาน มีองค์ ๒ เหมือนกับ จตุตถฌาน. ในฌานเหล่านั้น คือ ตั้งแต่ ปฐมฌาน ถึงเนวสัจญานาสัจญายตนฌาน ยกเว้นองค์ฌานเหล่านั้นเสียแล้ว กรรมทั้งหลายที่เหลือเกิน ๕๐ เรียกว่า นามขันธ์ ๔. พระโยคีบุคคล ถูกต้อง คือ ได้เฉพาะเนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติวิโมกข์ ด้วยนามกายนั้นแล้วจึงอยู่.

คำว่า "ปญญา จสฺส ทิสฺวา" อธิบายว่า เพราะเห็นความเป็นไปแห่งสังขารด้วยวิปัสสนาปัญญา เห็นสังขารทั้งสี่ ด้วยมรรคปัญญา. คำว่า "เอกจฺเจ อาสวา ปริกฺขิณา โหนฺติ" อธิบายว่า อาสวะทั้งหลาย อันปฐมมรรคเป็นต้น พึงฆ่าส่วนหนึ่ง ๆ ลีนไปแล้ว บุคคลนี้ ท่านเรียกว่า "สมยวิมุตโต" แปลว่า ผู้พ้นแล้วโดยสมัย. ในชื่อว่า "ปุคฺคโล สมย-วิมุตโต" นี้จะกล่าวว่ บุคคลผู้ได้สมาบัติ ๘ ถูกต้องวิโมกข์ ด้วยนามกายนั้น

แล้ว จึงอยู่ที่ควร แต่ในพระบาลีท่านกล่าวไว้ว่า "เอกอุเจ อาสวา ปริก
จिณา" แปลว่า อาสวะบางอย่างสิ้นไปแล้ว จริงอย่างนั้น จึงชื่อว่า อาสวะ
ทั้งหลายของปุถุชนสิ้นไปแล้วย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึง
ไม่ทรงประสงค์เอาปุถุชน ที่ถูกควรจะกล่าวว่า แม้พระจิณาสพ ผู้ได้สมบัติ
๘ ถูกต้องวิโมกข์ด้วยนามกายนั้นแล้วอยู่ แต่ว่า ธรรมดาว่าอาสวะทั้งหลายของ
พระจิณาสพนั้นยังไม่สิ้นไปมิได้มี เพราะฉะนั้น พระจิณาสพนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าก็มีได้ทรงพระประสงค์เอา. ก็คำว่า "อสมยวิมุตโต" นี้ ฟังทราบ
ว่าเป็นชื่อของพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี รวม ๓ จำพวก
เท่านั้น

จบอรรถกถาอสมยวิมุตตบุคคล

[๑๘] อสมยวิมุตตบุคคล บุคคลผู้มีใจพ้นแล้วในสมัย เป็น
ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย ในกาลโดย
กาล ในสมัยโดยสมัย สำเร็จอริยาบถอยู่ อนึ่ง อาสวะทั้งหลายของบุคคลนั้น
หมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้มีใจพ้นแล้วในสมัย
พระอริยบุคคลแม้ทั้งปวง ชื่อว่า ผู้มีใจพ้นแล้วในสมัย ในวิโมกข์ส่วนที่
เป็นอริยะ.

อรรถกถาอสมยวิมุตตบุคคล

ก็ในนิเทศว่า "อสมยวิมุตโต" ฟังทราบเช่นกับคำก่อน โดยนัยที่
กล่าวแล้วนั้นเทียว. อนึ่ง คำว่า "อสมยวิมุตโต" นี้ ในที่นี้เป็นชื่อของ

พระอรหันต์สุกขวิปัสสก แต่ว่าพระอรหันต์สุกขวิปัสสก พระโศคาบัน พระ-
สกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ผู้ได้สมบัติ ๘ และปฤชชน ย่อมไม่ได้
ในทุกะนี้ (ทุกะนี้ คือ สมยวิมุตโต อสมยวิมุตโต) ฉะนั้น จึงชื่อว่า
ทุกมุตตกบุคคล. เพราะฉะนั้น พระศาสดา จึงทรงรวบรวมบุคคลทั้งหลาย
ที่พระองค์ทรงถือเอา และไม่ทรงถือเอาในหนหลังแล้วยกขึ้นสู่แบบแผนพร้อม
กับด้วยปิฎกวิภูฏกบุคคลทั้งหลาย คือ ผู้หมุนไปข้างหลัง เพราะความที่พระองค์
เป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้แล้วด้วยดี จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "สพฺเพปิ
อริยบุคคลา" แปลว่า แม้ทั้งหมด เป็นพระอริยบุคคล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "อริยวิโมกฺเข" ได้แก่ วิโมกข์อัน
เป็นโลกุตตระอันถึงซึ่งการนับว่าเป็น "อริยะ" เพราะไกลจากกิเลสทั้งหลาย
ข้อนี้ มีคำอธิบายไว้ว่า

สมัยกัถิ อสมัยกัถิ ของท่านผู้เข้าสมบัติ ๘ ภายนอกพระพุทธศาสนา
มีอยู่, สมัยหรือ อสมัยของท่านผู้พ้นด้วยมรรควิโมกข์ย่อมไม่มี. ศรัทธาของ
บุคคลใดมีกำลังและวิปัสสนาอันบุคคลใดปรารถแล้ว มีอยู่ แต่การแทงตลอด
มรรค และผลของผู้นั้น ซึ่งกำลังเดิน, ยืน, นั่ง, นอน, เคี้ยว, และบริโภคน
ไม่มี เพราะฉะนั้น สมัย หรือ อสมัยของผู้พ้นด้วยมรรควิโมกข์ จึงไม่มี. ดัง
นั้น ชื่อว่า "มคฺควิโมกฺเขน วิมฺภุจฺจนฺตฺส สมโย วา อสมโย วา นตฺถิ"

นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงเป็นธรรมราชา ทรงรวบรวมบุคคลทั้งหลาย ที่
พระองค์ทรงถือเอา และไม่ทรงถือเอาในหนหลัง แล้วยกขึ้นสู่แบบแผน
อันเป็นปิฎกวิภูฏกะนี้. ทั้งปฤชชนผู้ได้สมบัติ ๘ พระองค์ก็มีได้ ทรงพระ
ประสงค์เอาด้วยแบบแผนนี้เลย แต่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรง
จำแนกบุคคลผู้ได้สมบัติ ๘ นั้น ก็พึงจำแนกซึ่งความเป็นสมยวิมุตตบุคคล
ด้วยอำนาจกิเลสที่ท่านข่มไว้แล้วด้วยสมบัติ.

จบอรรถกถาสมยวิมุตตบุคคล

[๑๕] กุปฺปชรรณบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันกำเริบ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติอันสหรัคตด้วยรูปฌาน หรือ สหรัคตด้วยอรูปฌาน แต่บุคคลนั้น มิใช่ผู้ได้โดยไมยาก มิใช่เป็นผู้ได้โดย ไม่ลำบาก ไม่สามารถจะเข้าหรือจะออกจากสมบัติใด ในที่ใด กำหนดเวลา เท่าใด ได้ตามปรารธนา ซื่อนี้ก็เป็นฐานะอยู่แล ที่สมบัติเหล่านั้นจะพึงกำเริบ ได้ เพราะอาศัยความประมาทของบุคคลนั้น บุคคลนี้เรียกว่า กุปฺปชรรณ- บุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันกำเริบ.

อรรถกถากุปฺปชรรณบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง "กุปฺปชรรณบุคคล" เป็นต้น. สมบัติธรรม อันบุคคลใด บรรลุแล้ว ย่อมกำเริบ ย่อมพินาศ เพราะเหตุนั้นบุคคลนั้นจึง ชื่อว่า "กุปฺปชรมุโ" แปลว่า ผู้มีธรรมอันกำเริบ. บทว่า "รูปสหคตานิ" อธิบายว่า สมบัติที่สหรัคตด้วยรูปนั้น กล่าวคือ ที่มีรูปเป็นนิมิต คือ เป็น ไปพร้อมกันกับรูปนั้น หมายความว่า ไมยากเว้น รูปาวจรฌานทั้ง ๔ ที่มีรูปเป็น อารมณฺ์. บทว่า "อรูปสหคตานิ" อธิบายว่า สิ่งอื่นเว้นจากรูปไม่ชื่อว่า รูป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อรูป สมบัติที่สหรัคตด้วยอรูป คือที่เป็นไปพร้อม กับอรูปนั้น ไมยากเว้นอรูปาวจรฌานทั้ง ๔ ที่มีอรูปเป็นอารมณฺ์. คำว่า "น นิภามลลภี" ความว่า ชื่อว่า มิใช่เป็นผู้ได้ตามความปรารธนา เพราะไม่ ได้ด้วยอาการที่ปรารธนา โดยความเป็นผู้ไม่ชำนาญในการประพฤติมาแล้วโดย อาการ ๕ อย่าง. อธิบายว่า ผู้ไม่ชำนาญเข้าสมบัติ. คำว่า "น อภิจฺจนลลภี" ได้แก่ ได้โดยลำบาก คือ ได้โดยยาก อธิบายว่า ผู้ใดข่มกิเลสทั้งหลายไว้ด้วย อากม บรรลุอุปจาระ บรรลุอัปปนา ได้อยู่ซึ่งจิตตมัญญุสา (หีบ คือ จิต

คงหมายถึงการสั่งสมสุขวิหารธรรม) ลำบากด้วยสัมปโยคะ คือ ความเพียรอันเป็นสสังขารอันยากลำบาก ย่อมไม่อาจเพื่อบรรลุสัมปทานั้น บุคคลนี้ชื่อว่า มิใช่เป็นผู้ได้โดยลำบาก. คำว่า "น อกสิธลลภี" ได้แก่ เป็นผู้ได้ไม่บริบูรณ์ อธิบายว่า เข้าสมาบัติแล้วไม่อาจเพื่อจะแผ่ไปตลอดกาลนานได้ คือให้เป็นไปได้เพียงหนึ่งวาระจิต หรือสองวาระจิต แล้วก็ออกโดยเร็วพลันนั้น เทียบ. บทว่า "ยตฺถิจฺจกัม" ได้แก่ ความปรารถนาเพื่อจะเข้าสมาบัติในโอกาสใด. บทว่า "ยทิจฺจกัม" ความว่า ย่อมปรารถนาเพื่อจะนั่งเข้าสมาบัติใด ๆ คือ ฌานมิกสิณเป็นอารมณ์ หรือฌานมีอานาปานะเป็นอารมณ์ หรือ ฌานมีสุกะเป็นอารมณ์. บทว่า "ยาวตฺถิจฺจกัม" ความว่า ย่อมปรารถนากาลมีประมาณเท่าใด โดยการกำหนดเวลายาวนาน.

ข้อนี้ มีคำอธิบายไว้ว่า ดังนี้

พระโยคี ย่อมปรารถนาจะเข้าบ้าง ออกบ้างซึ่งสมาบัติใด ๆ ในที่ใด ๆ ตลอดกาลนานมีประมาณเท่าใด ย่อมไม่อาจเพื่อจะเข้าบ้าง ออกบ้างซึ่งสมาบัตินั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ตลอดกาลนานมีประมาณเท่า นั้น คือ แลดูพระจันทร์ หรือ พระอาทิตย์แล้วกำหนดว่า "เมื่อพระจันทร์ หรือพระอาทิตย์นี้ไปสู่ที่มีประมาณเท่านี้แล้ว ข้าพเจ้าจะออกจากสมาบัติ" แล้วก็เข้าฌาน ย่อมไม่อาจเพื่อจะออกตามที่กำหนดไว้ ย่อมออกในระหว่างเทียว เพราะตนเป็นผู้ไม่ชำนาญในสมาบัติ.

บทว่า "ปมัททมาคฺคมม" ได้แก่ อาศัยความประมาณ. คำว่า "อัย วุจฺจติ" ได้แก่ บุคคล ๓ จำพวก คือ ปุณฺณผู้ได้สมาบัติ ๘ พระโสดาบัน พระสกทาคามี บุคคลเหล่านี้ท่านเรียกว่า "กุปฺปชฺชโม" แปลว่า ผู้มีธรรมอันกำริบ. ก็คำว่า "กุปฺปชฺชโม" นี้เป็นชื่อของบุคคล ๓ จำพวกนั้น. ก็

ธรรมทั้งหลาย อันเป็นข้าศึกต่อสมาธิ และวิปัสสนาของท่านเหล่านั้น ท่านข่มไว้ไม่ดี ชำระล้างไว้ไม่ดี เพราะฉะนั้นสมาบัติของท่านเหล่านั้นจึงพินาศไป เสื่อมไป. อนึ่ง สมาบัตินั้น พินาศไป เสื่อมไป เพราะศีลขาด หรือเพราะการไม่ก้าวล่วงอาบัติเท่านั้นก็หาไม่. ก็นาคริกโปกขธรรมนี้ ย่อมพินาศไป เพราะกรณียกิจ หรือเพราะเหตุสักว่าการแตกแห่งวัตร มีประมาณเล็กน้อย.

ในข้อนี้ มีเรื่องดังต่อไปนี้ เป็นอุทาหรณ์.

ได้ยินว่า พระเถระรูปหนึ่งใช้สมาบัติ คือ ใช้สถานที่แห่งหนึ่งเป็นที่สมาบัติ เมื่อท่านไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต พวกเด็กเล่นอยู่ที่บริเวณแล้วก็พากันหลีกไป พระเถระมาแล้วคิดว่า "พวกเด็กคงกวาดบริเวณ" ท่านจึงไม่กวาดเข้าไปสู่วิหารด้วยคิดว่า "เราจักเข้าสมาบัติ" ท่านไม่อาจเพื่อจะเข้าได้ จึงรำพึงถึงคิดว่า "อะไรหนอเป็นเครื่องกั้น" ไม่เห็นการก้าวล่วง แม้มีประมาณเล็กน้อย จึงตรวจดูว่า "วัตถุเภทการแตกแห่งวัตรของเรามีอยู่หรือ ทราบว่าไม่ได้กวาดบริเวณ จึงกวาดแล้ว ก็เข้าไปนั่งเข้าสมาบัติ.

จบอรรถกถากุปฺปธรรมบุคคล

[๒๐] ออุปธรรมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันไม่กำเริบ เป็น

ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมาบัติอันสหระคด้วยรูปฌานหรือสหระคด้วยรูปฌาน แต่บุคคลนั้น เป็นผู้ได้ตามต้องการ เป็นผู้ได้ไม่ยาก เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก สามารถจะเข้าหรือออกสมาบัติใด ในที่ใด กำหนดเวลาเท่าใด ได้ตามปรารถนา ข้อนี้ไม่เป็นฐานะไม่เป็นโอกาสที่สมาบัติเหล่านั้นจะพึงกำเริบ เพราะอาศัยความประมาทของบุคคลนั้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้

มีธรรมอันไม่กำเริบ พระอริยบุคคลแม่ทั้งหมด ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันไม่
กำเริบในวิโมกข์ส่วนที่เป็นอริยะ.

อรรถกถาอภิปุพฺพธรรมบุคคล

นิเทศแห่ง "อภิปุพฺพธรรมบุคคล" บัณฑิต พึงทราบด้วยความ
สามารถแห่งปฏิปักษ์นัย. ของอภิปุพฺพธรรมบุคคล ที่กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ. ก็คำว่า
"อภิปุพฺพมโห" เป็นชื่อของพระอริยบุคคล ๒ จำพวก คือ พระอนาคามี ผู้ได้
สมาบัติ ๘ และ พระชีนาสพ. จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายอันเป็นข้าศึกต่อสมาธิ และ
วิปัสสนาของท่านเหล่านั้น ท่านข่มไว้ดีแล้ว ชำระล้างไว้ดีแล้ว เพราะฉะนั้น
เมื่อท่านเหล่านั้น แม้ยังกาลให้ล่วงไปด้วยกิจ มีการสนทนา และความเป็นผู้
ยินดีด้วยหมุกณะเป็นต้น หรือด้วยความประมาทอันไม่สมควรแก่คนอย่างใด
อย่างหนึ่งอื่น ๆ สมาบัติก็ไม่กำเริบ ไม่พินาศ แต่ว่า พระโสดาบัน พระ-
สกทาคามี พระอนาคามี และพระชีนาสพ ผู้สุกขวิปัสสกะ ย่อมไม่ได้ในทุกระดับ
ท่านเหล่านั้นจึงชื่อว่า **ทุกมุตตกบุคคล.**

เพราะฉะนั้น พระศาสดา จึงทรงรวบรวมบุคคลทั้งหลาย ที่พระองค์
ทรงถือเอาและไม่ทรงถือเอาในหนหลัง แล้วยกขึ้นสู่แบบแผนกับด้วยปฏิฐิ-
วิภูฏกบุคคลทั้งหลายไว้ในทุกระดับนี้ เพราะพระองค์มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ดี
จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "**สพฺเพปิ อริยบุคคลา**" พระอริยบุคคลแม่ทั้งหมด.

อนึ่ง หากความกำเริบ ความพินาศแห่งสมาบัติ ๘ ของท่านจะพึงมี
ขึ้น แต่โลกุตตรธรรมที่ท่านแทงตลอดแล้วครั้งเดียวหากำเริบและพินาศไปไม่.
คำนี้ ท่านกล่าวหมายเอาผู้บรรลุโลกุตตรธรรม นั้น.

จบอรรถกถาอภิปุพฺพธรรมบุคคล

[๒๑] ปรีหานธรรมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันเลื่อม เป็น

โฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติอันสหรัศด้วยรูปฌาน หรือ สหรัศด้วยอรูปฌาน แต่บุคคลนั้น มิใช่เป็นผู้ได้ตามความต้องการ มิใช่ เป็นผู้ได้โดยไมยาก มิใช่เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก ไม่สามารถเข้าหรือออกสมบัติใด กำหนดเวลาเท่าใด ได้ตามปรารถนา ข้อนี้ก็เป็นฐานะอยู่แล ที่บุคคล จะพึงเลื่อมจากสมบัติเหล่านั้นได้ เพราะอาศัยความประมาท บุคคลนี้เรียกว่า **ปรีหานธรรมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันเลื่อม.**

[๒๒] อปรีหานธรรมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันไม่เลื่อม

เป็นโฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติอันสหรัศด้วยรูปฌาน หรือ สหรัศด้วยอรูปฌาน แต่บุคคลนั้นเป็นผู้ได้ตามต้องการ เป็นผู้ได้โดยไมยาก เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก สามารถจะเข้าหรือออกจากสมบัติใด ในที่ใด กำหนด เวลาเท่าใดได้ตามปรารถนา ข้อนี้ไม่เป็นฐานะไม่เป็นโอกาสที่บุคคลนั้นจะพึง เลื่อมจากสมบัติเหล่านั้น เพราะอาศัยความประมาท บุคคลนี้เรียกว่า **อปรี- หานธรรมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันไม่เลื่อม.** พระอริยบุคคลแม้ทั้งหมด เป็นผู้มิธรรมอันไม่เลื่อมจากวิโมกข์ส่วนที่เป็นอริยะ.

อรรถกถาบริหารธรรมบุคคล และ อปรีหานธรรมบุคคล

แม้เทศแห่ง**ปรีหานธรรมบุคคล** และ**อปรีหานธรรมบุคคล** ทั้งหลาย บัณฑิต พึงทราบด้วยสามารถแห่ง กุปฺปธรรมบุคคล และอกุปฺปธรรม บุคคล นั้นแหละ. ก็ในที่นี้ คำนี้ว่า "ความเลื่อมก็ดี ความไม่เลื่อมก็ดี

แห่งธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยความประมาทของบุคคล ท่านประสงค์เอา
อย่างเดียว จึงเป็นอันว่าแตกต่างกันเพียงแต่ปริยายเทศนาเท่านั้น ธรรมที่เหลือ
ทั้งหมด เหมือนกันนั้นแหละ.

จบอรรถกถาปริหานธรรมบุคคล และ อปริหานธรรมบุคคล

[๒๓] เจตนาภัพพบุคคล บุคคลผู้ควรโดยเจตนา เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติอันสหรถด้วยรูปฌาน หรือ
สหรถด้วยอรูปฌาน แต่บุคคลนั้นมิใช่เป็นผู้ได้ตามต้องการ มิใช่เป็นผู้ได้
โดยไม่ยาก มิใช่เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก ไม่สามารถจะเข้าหรือออกสมบัติใด
ในที่ใด กำหนดเวลาเท่าใด ได้ตามปรารถนา หากว่าคอยใส่ใจอยู่ ย่อมไม่
เสื่อมจากสมบัติเหล่านั้น บุคคลนี้เรียกว่าเจตนาภัพพบุคคล บุคคลผู้ควร
โดยเจตนา.

อรรถกถาเจตนาภัพพบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งเจตนาภัพพบุคคล. คำว่า "เจตนาภัพโพ"
ได้แก่ควรเพื่อจะถึงความไม่เสื่อมรอบแห่งเจตนา. คำว่า "สเจ อหุสญเจติ"
ได้แก่ ถ้าเข้าสมบัติ อธิบายว่า ก็พระโยคีเมื่อเข้าสมบัติ ชื่อว่า ย่อมเอาใจใส่
ท่านจึงไม่เสื่อม พระโยคีนอกจากนี้ย่อมเสื่อม.

จบอรรถกถาเจตนาภัพพบุคคล

[๒๔] อนุรักษนาภัพพบุคคล บุคคลผู้ควรโดยการตาม

รักษา เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติ อันสหรถด้วยรูปฌาน หรือสหรถด้วยอรูปฌาน และบุคคลนั้นแล มิใช่เป็นผู้ได้ตามต้องการ มิใช่เป็นผู้ได้โดยไม่งยาก มิใช่เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก ไม่สามารถจะเข้าหรือออก สมบัติใด ในที่ใด กำหนดเวลาเท่าใด ได้ตามปรารถนา หากว่าคอยรักษา อยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากสมบัติเหล่านั้น หากว่าไม่คอยรักษาก็เสื่อมจากสมบัติ เหล่านั้น บุคคลนี้เรียกว่า **อนุรักษนาภัพพบุคคล บุคคลผู้ควรโดยการ ตามรักษา.**

อรรถกถาอนุรักษนาภัพพบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งอนุรักษนาภัพพบุคคล. คำว่า " **อนุรักษนา-ภัพโพ**" ได้แก่ ควรเพื่อจะพึงถึงความไม่เสื่อมรอบแห่งการตามรักษา. คำว่า " **สเจ อุนุรักษติ**" ความว่า ถ้าพระโยคีสละธรรมที่ไม่มีอุปการะ เสพธรรมที่มีอุปการะเข้าสมบัติ. ก็เมื่อท่านปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า ตามรักษา ท่านจึงไม่เสื่อม พระโยคีนอกจากนี้ ย่อมเสื่อม พระโยคีแม้ทั้งสองพวกเหล่านั้น เป็นผู้สามารถเพื่อตั้งสมบัติกระทำให้อาวร แต่พระโยคีที่ชื่อว่าอนุรักษนาภัพพบุคคล เท่านั้น มีความสามารถมากกว่า พระโยคีผู้ชื่อว่า เจตนาภัพพบุคคล เพราะ ว่า เจตนาภัพพบุคคล ไม่รู้ธรรมที่มีอุปการะและไม่มีอุปการะ เมื่อไม่รู้จึง บรรเทา คือ ย่อมนำธรรมที่มีอุปการะออกไปแล้วเสพธรรมอันไม่มีอุปการะ เมื่อ เสพธรรมอันไม่มีอุปการะเหล่านั้น ท่านย่อมเสื่อมจากสมบัติ. แต่อนุรักษนา-ภัพพบุคคลย่อมรู้ธรรมอันมีอุปการะและไม่มีอุปการะ เมื่อรู้ก็ย่อมบรรเทา

คือนำธรรมอันไม่มีอุปการะออกไป เสพธรรมอันมีอุปการะทั้งหลาย เมื่อท่าน
เสพธรรมอันมีอุปการะเหล่านั้นจึงไม่เสื่อมจากสมบัติ. เปรียบเหมือนชาวนา
ผู้รักษานา ๒ คน เป็นอุทาหรณ์ ดังนี้.

คนหนึ่ง มีโรคผอมเหลือง ทนต่อความหนาวเป็นต้นไม่ได้ คนหนึ่ง
ไม่มีโรคอดทนต่อความหนาวเย็นเป็นต้นได้ คนที่มีโรคไม่ลงจากกระท่อมไป
ข้างล่าง เขาละทิ้งการรักษานา ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน พวกนกแขกเต้านก
พิลาป และนกยูงเป็นต้น พวกมันมาสู่นาของเขาในเวลากลางวัน จิกกินรวง
ข้าวลาลี ในเวลากลางคืน พวกเนื้อและสุกรเป็นต้น เข้าไปสู่ลานนาคู้ยเขี่ย
ราวกะที่อันตนทำไว้เอง ครั้นคู้ยเขี่ยแล้วก็ไป เขาย่อมไม่ได้แม้สักว่าข้าวปลูก
อีก เพราะเหตุแห่งความประมาทของตน ส่วนบุคคลผู้ไม่มีโรคไม่ละทิ้งการ
รักษานาตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน เขาย่อมได้ข้าวประมาณ ๔ เกวียนบ้าง
๘ เกวียนบ้าง จากที่ประมาณกรีสหนึ่ง เพราะความไม่ประมาทของตน. ใน
พระโยคี ๒ รูปนั้น บัณฑิตพึงเห็นพระโยคีผู้เจตนาภัพพบุคคล เหมือนคน
จีโรครักษานา พึงเห็นพระโยคีผู้อนุรักษนาภัพพบุคคล เหมือนคนไม่มีโรค.

บัณฑิตพึงทราบความเสื่อมจากสมบัติของเจตนาภัพพบุคคลผู้ไม่รู้
ธรรมมีอุปการะและไม่มีอุปการะ แล้วละธรรมอันมีอุปการะ เสพธรรมอัน
ไม่มีอุปการะอยู่ เหมือนกับการไม่ได้เมล็ดพืชที่จะปลูกอีกของคนมีโรค เพราะ
ความประมาทของตน พึงทราบความไม่เสื่อมจากสมบัติของอนุรักษนาภัพพ-
บุคคลผู้รู้ธรรมมีอุปการะและไม่มีอุปการะ แล้วละธรรมอันไม่มีอุปการะ เสพ
อยู่ซึ่งธรรมมีอุปการะ เปรียบเหมือนกับการได้ข้าว ๔ เกวียน ๘ เกวียน จาก
ที่ประมาณกรีสหนึ่ง ของบุคคลผู้ไม่มีโรคเพราะความไม่ประมาทของตน

อนุรักษนาภัพพบุคคลเท่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่ามีความสามารถกว่า กว่าจะตนาภัพพบุคคลในการทำสมาบัติให้มั่นคง ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาอนุรักษนาภัพพบุคคล

[๒๕] ปุถุชนบุคคล บุคคลผู้เป็นปุถุชน เป็นไหน ?

สัญญาโยชน์ ๓ อันบุคคลใดละไม่ได้ ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อละกรรมเหล่านั้น บุคคลนี้เรียกว่า ปุถุชน.

อรรถกถापุถุชนบุคคล

วินิจฉัย ในนิเทศแห่งปุถุชนบุคคล. คำว่า "ติณฺณิ สญฺโฆชนานิ"
ได้แก่ ทิณฺณิสัญญาโยชน์ ๑ สิลฺลพพตปรามาสัญญาโยชน์ ๑ และวิจิกิจฉาสัญญาโยชน์ ๑ ก็สัญญาโยชน์เหล่านั้นชื่อว่า ท่านละได้แล้วในขณะแห่งผลจิต. พระองค์ย่อมแสดงว่า ก็ปุถุชนนี้ย่อมไม่มีแม้ในขณะแห่งผลจิต. คำว่า "เตสญฺจ ธมฺมานิ"
ได้แก่ สัญญาโยชนธรรมเหล่านั้น. ก็ปุถุชน ชื่อว่าผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อละสัญญาโยชน์เหล่านั้น ในขณะแห่งมรรคจิต. แต่ปุถุชนนี้ย่อมไม่มีแม้ในขณะแห่งมรรคจิต
อุลพาลปุถุชนผู้โง่หยابนั้นแหละ ผู้สละกรรมฐานแล้ว บัณฑิตทราบว่ามีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในปุถุชนนิเทศนี้ ด้วยเหตุมีประมาณเพียงเท่านี้.

จบอรรถกถापุถุชนบุคคล

[๒๖] โคตรกบุคคล บุคคลผู้มีโคตรกญาณ เป็นไฉน ?

ความอย่างลงสู่อริยธรรมในลำดับแห่งธรรมเหล่าใด บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น นี้เรียกว่า โคตรกบุคคล.

อรรถกถาโคตรกบุคคล

วินิจฉัย ในนิเทศแห่งโคตรกบุคคล. ของบทว่า "เยถัม ชมฺมานัม" ได้แก่กุศลธรรมเกิน ๕๐ ที่เกิดขึ้นพร้อมกับโคตรกญาณเหล่าใด. บทว่า "อริยชมฺมุตฺต" ได้แก่ โลกุตตรมรรค. สองบทว่า "อวกฺกนฺตฺติ โหติ" ได้แก่ ย่อมก้าวลง คือบังเกิด ปรากฏ. สองบทว่า "อโย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า โคตรกบุคคล เพราะก้าวล่วงญาณของปุถุชน โคตรของปุถุชน มณฑลของปุถุชน และบัญญัติของปุถุชนทั้งปวง แล้วจึงก้าวลงสู่ญาณของพระอริยะ โคตรของพระอริยะ มณฑลของพระอริยะ บัญญัติของพระอริยะได้ ด้วยญาณอันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์.

จบอรรถกถาโคตรกบุคคล

[๒๗] ภยปรตบุคคล บุคคลผู้งดเว้นเพราะกลัว เป็นไฉน ?

พระเสขะ ๗ จำพวก และบุคคลปุถุชนผู้มีศีล ชื่อว่า ภยปรตบุคคล บุคคลผู้งดเว้นเพราะกลัว พระอรหันต์ ชื่อว่า อภยปรตบุคคล บุคคลมิใช่ผู้งดเว้นเพราะกลัว.

อรรถกถาญัตตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งญัตตบุคคล. บุคคลใดคงเว้นความชั่วเพราะความกลัว เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า ญัตตบุคคล ผู้งดเว้นความชั่วเพราะความกลัว. อธิบายว่า ก็พระเสกขบุคคล ๗ พวก กับ ปุถุชนทั้งหลาย ผู้มีศีล กลัวแล้วยอมงดเว้นจากบาป คือ ไม่กระทำความบาป.

บรรดาพระอริยะและปุถุชนทั้งหลาย ย่อมกลัวภัย ๔ อย่างคือ

๑. ทุกคติภัย
๒. วัฏฏภัย
๓. กิเลสภัย
๔. อุปวาทภัย

ในภัยเหล่านั้น ภัย คือ การไปสู่คติชั่ว ชื่อว่า ทุกคติภัย เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงกลัว. แม้ในภัยทั้ง ๓ ที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในท่านเหล่านั้น ปุถุชนกลัวทุกคติภัยด้วยคิดว่า ถ้าท่านจักทำความบาปไซ้ อบายทั้ง ๔ จักเป็น เช่นกับงูเหลือม กำลังหิวกระหายอ้าปากคอยทำอยู่ ท่านเมื่อเสวยทุกข์อยู่ในอบายเหล่านั้นจักทำอย่างไร ? จึงไม่ทำความบาป. ก็สังสารวัฏฏมีเบื้องต้นและที่สุด อันรู้มิได้นั้นแหละ ชื่อว่า วัฏฏภัย. อกุศลแม่ทั้งปวง ชื่อว่า กิเลสภัย. การดิเตียน ชื่อว่า อุปวาทภัย.

ปุถุชนกลัวภัยเหล่านั้น ย่อมไม่ทำความบาป แต่พระเสกขะ ๓ จำพวก คือพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ทั้ง ๓ นี้ล่วงพ้นจากทุกคติภัยได้แล้ว จึงยังกลัวภัยทั้ง ๓ ที่เหลืออยู่ ย่อมไม่ทำความบาป. พระเสกขะผู้ตั้งอยู่ในมรรค ชื่อว่า ผู้งดเว้นจากภัย ด้วยอำนาจแห่งการบรรลู่ หรือเพราะความเป็นผู้ตัดภัยยังไม่ขาด.

พระจินาสพ ชื่อว่า อภยปรตบุคคล ท่านไม่กลัวภัยแม่สักอย่างหนึ่ง ในภัยทั้ง ๔ เหล่านั้น. จริงอยู่ พระจินาสพ ท่านตัดภัยได้ขาดแล้ว เพราะ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "อภยปรโต" ผู้งดเว้นความชั่วมิใช่ เพราะความกลัวภัย.

ถามว่า ท่านก็ยอมไม่กลัวแม่แต่ อุปวาทภัย ภัยคือการตีเตียนหรือ ?

ตอบว่า ไม่กลัว แต่ไม่ควรกล่าววว่า ท่านรักษาอุปวาทภัย ข้อนี้ บัณฑิตพึงเห็นเหมือนพระจินาสพเถระในบ้านโทณุปปลาปี เป็นตัวอย่าง.

จบอรรถกถาภยปรตบุคคล และ อภยปรตบุคคล

[๒๘] อภัพพาคมนบุคคล บุคคลผู้ไม่ควรแก่การบรรลุมรรค ผลเป็นไฉน ?

บุคคลที่ประกอบด้วย กัมมารณั ประกอบด้วยกิเลสาวรณั ประกอบ ด้วยวิปากาวรณั ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทรม โง่เขลา เป็นผู้ไม่ควรหยั่งลงสู่นิยามอันถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย บุคคลเหล่านี้เรียกว่า อภัพพาคมนบุคคล บุคคลผู้ไม่ควรแก่การบรรลุมรรคผล.

[๒๙] ภัพพาคมนบุคคล บุคคลผู้ควรแก่การบรรลุมรรคผล เป็นไฉน ?

บุคคลที่ไม่ประกอบด้วยกัมมารณั ไม่ประกอบด้วยกิเลสาวรณั ไม่ ประกอบด้วยวิปากาวรณั มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญา ไม่โง่เขลา เป็นผู้ควรเพื่อหยั่งลงสู่นิยามอันถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย บุคคลเหล่านี้เรียกว่า ภัพพาคมนบุคคล บุคคลผู้ควรแก่การบรรลุมรรคผล.

อรรถกถาอภัพคมนบุคคล และ ภัพคมนบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง อภัพคมนบุคคล. ผู้ใดไม่ควรเพื่อจะ
บรรลุตัมมัตตนิยาม เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า อภัพคมนบุคคล. บทว่า
"กมุขวารณ" แปลว่า ด้วยกรรมอันเป็นเครื่องกั้น ได้แก่ อนันตริยกรรม
๕ อย่าง. บทว่า "กิเลสวารณ" แปลว่า ด้วยกิเลสเป็นเครื่องกั้น ได้แก่
นियตมิฉชาติกุฐิ. บทว่า "วิปากวารณ" แปลว่า ด้วยวิบากเป็นเครื่องกั้น
ได้แก่ปฏิสนธิด้วยอเหตุกะและทวิเหตุกจิต. บทว่า "อสุทฐา" แปลว่า ผู้ไม่มี
ศรัทธา ได้แก่ เป็นผู้เว้นจากความเชื่อในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. บทว่า
"อจฺจนุทิกา" แปลว่า ผู้ไม่มีฉันทะ ได้แก่ ผู้เว้นจากความพอใจ ในกัตตุ-
กัมยตากุศล. เว้นชาวชมพูทวีปเสียแล้ว บุคคลเหล่านั้น พึงทราบว่ามีอยู่ใน
ทวีปทั้ง ๓ นอกจากนี้ ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น มนุษย์ทั้งหลายชื่อว่า เข้าถึง
ความเป็นผู้ไม่มีฉันทะ. บทว่า "ทูปฺปลยฺธวา" แปลว่า มีปัญญาทราม ได้แก่
เว้นจากภวังคปัญญา. บทว่า "อภพฺพา" แปลว่า ผู้ไม่ควร ได้แก่ ไม่ได้
อุปนิสัยแห่งมรรคและผล. บทว่า "นินยาม" ได้แก่ มรรคนิยาม. บทว่า
"โอกุทฺมิตฺตํ" ความว่า ไม่ควรเพื่อจะก้าวล่วง คือก้าวลงไปสู่นิยาม กล่าวคือ
สัมมัตตะในธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลเพื่อจะตั้งมั่นในมรรคผลนั้นได้.

นิเทศแห่ง ภัพคมนบุคคล บัณฑิตพึงทราบโดยปฏิปกษณ์ัยจากคำ
ที่กล่าวแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในทุกะนี้ อย่างนี้ว่า

บุคคลใด กระทำปัญหานันตริยกรรม ๑ เป็นผู้ नियตมิฉชาติกุฐิ ๑
ผู้ถือปฏิสนธิมาด้วยอเหตุกะและทวิเหตุกจิต ๑ ผู้ไม่เชื่อพระรัตนตรัยมีพระพุทธ-
เจ้าเป็นต้น ๑ ความพอใจเพื่อจะทำกุศลของผู้ใดไม่มี ๑ ผู้มีภวังคปัญญาไม่

บริบูรณ์ ๑ อุปนิสัยมรรคผลของผู้ใดไม่มี ๑ บุคคลเหล่านั้น แม้ทั้งหมดเป็นผู้มีภัพวิปริตไม่พึงก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามธรรม คือ มรรคผลและนิพพาน" ดังนี้.

จบอรรถกถาอภัพวาทมนบุคคล และภัพวาทมนบุคคล

[๓๐] นียตบุคคล บุคคลผู้เที่ยงแล้ว เป็นไฉน ?

บุคคลผู้ทำอนันตริยกรรม ๕ จำพวก บุคคลผู้เป็นนียตมิจฉาทิฎฐิและพระอริยบุคคล ๘ จำพวกชื่อว่า นียตะ ผู้เที่ยงแล้ว. บุคคลนอกนั้นชื่อว่า อนียตะ คือ ผู้ไม่เที่ยง.

อรรถกถานียตบุคคล และอนียตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งนียตานียตบุคคล. บทว่า "อนนตริกา" ได้แก่ ผู้พร้อมด้วยอนันตริยกรรม. บทว่า "มิจฉาทิฎฐิกา" ได้แก่ ผู้พร้อมด้วยนียตมิจฉาทิฎฐิ. ก็บุคคลเหล่านั้น แม้ทั้งหมดชื่อว่า นียตะ (เที่ยง) เพราะเป็นผู้เที่ยงเพื่อประโยชน์แก่นรก. ส่วนพระอริยบุคคล ๘ จำพวก ชื่อว่า เที่ยง เพราะเป็นผู้เที่ยง เพื่อประโยชน์แก่มรรคและผลในเบื้องบน โดยความเป็นผู้เจริญปัญญาโดยชอบ และเพื่อประโยชน์แก่ อนุपाทาปรินิพพาน. ส่วนบุคคลที่เหลือมิตติไม่เที่ยง เปรียบเหมือนท่อนไม้ที่บุคคลขว้างไปในอากาศ เมื่อจะตกลงบนแผ่นดิน ใคร ๆ ก็ไม่ทราบว่าจะตกลงทางปลายหรือกลางหรือโคนจะตกลงก่อนอันใด บุคคลเหล่านั้นก็เหมือนกัน บัณฑิตพึงทราบว่าชื่อว่า ผู้ไม่เที่ยง เพราะการกำหนดแน่นอนไม่ได้ว่า ผู้นี้จะเกิดในคติชื่อนั้น ฉะนั้น.

ก็ตามที่ชนชาวอุตตรกุรุทวีปมีคติเที่ยงตามที่พระองค์ตรัสไว้ นั่นหาใช่
ตรัสด้วยอำนาจนियตธรรมไม่ แท้จริง มีจัตตธรรมและสัมมัตตธรรมเท่านั้น
ชื่อว่า **นียตะ**. ก็บุคคลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า "**บุคคลนียโม**"
ด้วยอำนาจแห่งมีจัตตะ และสัมมัตตธรรมเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถานियตบุคคล และ อนियตบุคคล

[๓๑] ปฏิปन्नกบุคคล บุคคลผู้ปฏิบัติ เป็นไฉน ?

บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ ชื่อว่า **ผู้ปฏิบัติ** บุคคลผู้พร้อม
เพรียงด้วยผล ๔ ชื่อว่า **ผู้ตั้งอยู่แล้วในผล**.

อรรถกถาปฏิปन्नกบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งปฏิปन्नกบุคคล. บทว่า "**มคฺคสมฺภุจฺจโน**"
แปลว่า ผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ได้แก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรค ก็บุคคลผู้ตั้งอยู่
ในมรรคเหล่านั้นชื่อว่า **ปฏิปन्नกบุคคล** เพราะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อต้องการ
ผล. บทว่า "**ผลสมฺภุจฺจโน**" ได้แก่ ผู้พร้อมเพรียงด้วยผล เพราะเป็นผู้
พร้อมเพรียงในการได้ผล. อันที่จริง นับตั้งแต่การได้ผลไปแล้ว ท่านเหล่านั้น
แม้ยังไม่เข้าผลสมาบัติ ก็ชื่อว่า ตั้งอยู่ในผลนั้นเทียว.

จบอรรถกถาปฏิปन्नกบุคคล

[๓๒] สมสึฏฐบุคคล บุคคลผู้ชื่อว่าสมสึฏฐเป็นไหน ?

การสิ้นไปแห่งอาสวะ และการสิ้นไปแห่งชีวิตของบุคคลใด มีไม่ก่อน
ไม่หลังกัน บุคคลนี้เรียกว่า สมสึฏฐ.

อรรถกถาสมสึฏฐบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งสมสึฏฐบุคคล. สองบทว่า "อปุพฺพ อจริมฺ"

ได้แก่ ไม่ก่อนไม่หลัง อธิบายว่า พร้อมกันนั่นเอง. บทว่า "ปริยาทานํ"

ได้แก่ ความสิ้นไปรอบ. บทว่า "อัยม" ความว่า บุคคลนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า

ตรัสเรียกชื่อว่าสมสึฏฐ. ก็สมสึฏฐบุคคลนี้มี ๓ พวก คือ

๑. อิริยาปถสมสึฏฐ
๒. โรคสมสึฏฐ
๓. ชีวิตสมสึฏฐ.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลใดกำลังจงกรมอยู่ เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้ว

บรรลुพระอรหัตต์ ยังจงกรมอยู่นั้นแหละ ย่อมปรินิพพานเหมือนพระปทุมเถระ.

บุคคลใดกำลังยืนอยู่ เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัตต์กำลังยืนอยู่นั้นแหละ

ย่อมปรินิพพานเหมือนพระติสสเถระผู้อยู่ในวิหารโกฏบรรพต. บุคคลใด

กำลังนั่งอยู่ เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัตต์กำลังนั่งนั้นแหละ ย่อมปรินิพ-

พาน. บุคคลใด กำลังนอนอยู่ เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัตต์กำลังนอน

นั้นแหละ ย่อมปรินิพพาน. บุคคลทั้งหมดดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า อิริยาปถ-

สมสึฏฐบุคคล.

อนึ่ง บุคคลใด เกิดโรคอย่างหนึ่งแล้ว เริ่มตั้งวิปัสสนาภายในโรค
นั้นแหละ แล้วบรรลुพระอรหัตแล้วปรินิพพานด้วยโรคนั้นนั่นแหละ ท่านผู้นี้
ชื่อว่า โรคสมสึสีบุคคล.

ถามว่า บุคคลผู้ชื่อว่า ชีวิตสมสึสี เป็นไฉน ?

ตอบว่า คำว่า "สึสะ" มี ๑๓ อย่าง คือ

๑. ตัณหา ชื่อว่า ปลิโพธสึสะ
๒. มานะ ชื่อว่า พันธนสึสะ
๓. ทิฏฐิ ชื่อว่า ปรามาสสึสะ
๔. อุทธัจจะ ชื่อว่า วิกเขปสึสะ
๕. อวิชชา ชื่อว่า กิเลสสึสะ
๖. ศรัทธา ชื่อว่า อธิโมกขสึสะ
๗. วิริยะ ชื่อว่า ปัคคหสึสะ
๘. สติ ชื่อว่า อุပ္ปัญฐานสึสะ
๙. สมာธิ ชื่อว่า อวิกเขปสึสะ
๑๐. ปัญญา ชื่อว่า ทัสสนสึสะ
๑๑. ชีวิตินทรีย์ ชื่อว่า ปวัตตสึสะ
๑๒. วิโมกข์ ชื่อว่า โคจรสึสะ
๑๓. นิโรธ ชื่อว่า สังขารสึสะ.

บรรดาสึสะเหล่านั้น อรหัตมรรค ข้อมกรอบงำอวิชชา คือ กิเลสสึสะ
จุดิจิตข้อมกรอบงำชีวิตินทรีย์ คือ ปวัตตสึสะ จิตที่กรอบงำอวิชชาข้อมไม่อาจ
เพื่อจะกรอบงำชีวิตินทรีย์ได้ จุดิจิตที่กรอบงำชีวิตินทรีย์ก็ไม่อาจเพื่อจะ

ครอบงำจิตที่มีวิชาได้ จิตที่ครอบงำวิชาก็เป็นอย่างหนึ่ง จิตที่ครอบงำชีวิตนทรีย์ก็เป็นอย่างหนึ่ง. สีสะทั้งสองอย่างนี้ของบุคคลใด ถึงความสิ้นไปพร้อม ๆ กัน บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **ชีวิตสมลีสี**.

ถามว่า สีสะทั้ง ๒ อย่างนี้ มีพร้อม ๆ กันได้อย่างไร ?

ตอบว่า เพราะมีพร้อม ๆ กันได้ด้วยวาระ. อธิบายว่า การออกจากมรรคย่อมมีในวาระใด วาระนั้นชื่อว่า มีพร้อม ๆ กัน คือว่า บุคคลใดตั้งอยู่ในปัจจเวกขณะญาณ ๑๕ อย่าง คือ ปัจจเวกขณะในโสคาปัตติมรรค ๕ อย่าง ในสกทามิมรรค ๕ อย่าง ในอนาคามิมรรค ๕ อย่าง ในอรหัตตมรรค ๔ อย่าง แล้วหยั่งลงสู่ภวังค์ จึงปรินิพพาน ความสิ้นไปแห่งสีสะทั้งสองอย่างนี้ จึงชื่อว่าพร้อม ๆ กัน เพราะความพร้อม ๆ กันด้วยวาระเหล่านั้น เพราะฉะนั้น บุคคลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ชีวิตสมลีสี**. ก็บุคคลนี้เท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาในสมลีสินีเทศนี้.

จบอรรถกถาสมลีสีบุคคล

[๓๓] **ฐิตกัปปบุคคล** บุคคลผู้ชื่อว่า **ฐิตกัปป** เป็นไฉน ?

บุคคลนี้ พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสคาปัตติผล และเวลาที่กัปปใหม่จะมี กัปปก็ไม่พึงใหม่ตราบเท่าที่บุคคลนี้ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสคาปัตติผล บุคคลนี้เรียกว่า **ฐิตกัปป**. บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรคแม้ทั้งหมดชื่อว่า **ฐิตกัปป** ผู้มีกัปปตั้งอยู่แล้ว.

อรรถกถาฐิตกัปปบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง ฐิตกัปปบุคคล. กัปปตั้งอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ฐิตกัปป. กัปปตั้งอยู่ของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า ฐิตกัปป แปลว่า ผู้มีกัปปอันตั้งอยู่. อธิบายว่า เป็นผู้สามารถ เพื่อจะให้กัปป ดำรงอยู่ได้.

คำว่า ทยุหนเวลา อสุตติ ฌายนกาโล ภเวยย เวลาเป็นที่ ไหม้ของกัปปนั้นมีอยู่ เพราะฉะนั้น กัปปนั้น จึงชื่อว่า ฌายนกาโล แปลว่า มีกาล เป็นที่ไหม้. คำว่า "เนว ตาว" ความว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยมรรคนี้ (มคฺคสมฺมุติบุคคล) ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งพระโสดาปัตติผลเพียงใด กัปปก็ยังไม่ถูกไฟไหม้เพียงนั้น แม้กัปปกำลังไหม้อยู่ ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยมรรคนี้ ไม่ไหม้เลย พึ่งดำรงอยู่ได้. จริงอยู่ขึ้นชื่อว่ากัปปวินาศเป็นวิกาลใหญ่ เป็น มหาปโยคะ เป็นมหาโลกวินาศ ด้วยสามารถแห่งการไหม้ตลอดแสนโกฏิจักรวาล. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหาวินาศนี้ พึ่งปรากฏอยู่อย่างนี้ทีเดียว แต่เมื่อพระ ศาสนายังทรงอยู่ ชื่อว่า กัปปวินาศก็ยังไม่ มี ทั้งศาสนาก็ย่อมไม่มีในเวลาทีกัปปินาศ. แต่ชื่อว่ากัปปวินาศ ย่อมมีในเวลาอันถึงที่สุดแล้ว. แม้เมื่อความเป็นอย่างนั้น

๑. มหากัปปหนึ่ง มีอายุเท่ากับ ๒๕๖ อัตรกัปป

อสังขัยกัปปหนึ่ง เท่ากับ ๑ ใน ๔ ของมหากัปป. ท่านแบ่งมหากัปปออกเป็น ๔ ภาค คือ

ก. สังวิภูฏอสังขัยกัปป ได้แก่ โลกที่กำลังถูกทำลาย ข. สังวิภูฏฐายีอสังขัยกัปป ได้แก่ โลกที่ถูกทำลายเสร็จแล้ว ค. วิวิภูฏอสังขัยกัปป ได้แก่ โลกที่กำลังก่อสร้าง ฉ. วิวิภูฏฐายีอสังขัยกัปป ได้แก่ โลกที่สร้างเสร็จแล้ว

อัตรกัปป ได้แก่ ระยะเวลาที่ท่านประมาณไว้ดังนี้ คือ เมื่อมนุษย์มีอายุอยู่ถึง ๑ อสังขัยปี แล้วก็ลดลงมาคือ ร้อยปีลดหนึ่งปี จนถึง ๑๐ ปี และกลับทับทวีเพิ่มขึ้นไปทุกชั่วระยะชีวิต จนถึง ๑ อสังขัยปีอีก จึงนับเป็นอัตรกัปปหนึ่ง ๖๔ อัตรกัปปจึงเป็นอสังขัยกัปปหนึ่ง. อนึ่ง ขัยอายุของมนุษย์ที่ลดลงและเพิ่มขึ้นระยะนั้น เรียกว่า อายุกัปป.

พระศาสดาทรงนำเหตุนี้มาเพื่อจะแสดงความไม่มีอันตราย. แม้เหตุนี้จะพึงมีแต่อันตรายทั้งหลายแห่งผลจิตของมรรคนุคคล อันอะไร ๆ ก็ไม่อาจจะกระทำได้ดังนี้. ถามว่า ก็บุคคลนี้แม้ให้กัปปตั้งอยู่ได้ พึงตั้งอยู่ตลอดกาลมีประมาณเท่าไร. ตอบว่า การออกจากมรรคย่อมมีในวาระใด ท่านก็พึงตั้งอยู่ตลอดกาลมีประมาณเท่านั้น.

คำว่า "อถ ภวํกั อวชฺเชนตํ มโนทวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ

ตโต ตีณิ อนุโลมานิ เอกํ โคตรภูจิตตํ เอกํ มคฺคจิตตํ เทว ผล-

จิตฺตานิ ปญฺจ ปจฺจเวกฺขณญฺญานานิ" อธิบายว่า เมื่อภวังคจิตดับแล้ว

มโนทวาราวชชนจิตก็พิจารณา ต่อจากนั้น อนุโลมญาณก็เกิดขึ้น ๓ ขณะ

โคตรภูจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ มรรคจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ ผลจิตเกิดขึ้น ๒ ขณะ

ปัจจเวกขณญาณเกิดขึ้น ๕ ครั้ง บุคคลนี้ พึงตั้งอยู่ตลอดกาลมีประมาณเท่านั้น.

อนึ่ง เพื่อจะแสดงเนื้อความนี้ด้วยข้ออุปมาที่มีในภายนอก พระอาจารย์ทั้งหลาย ท่านแสดงเรื่องนี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ก็ถ้าบุคคลพึงเอาเชือก ๓ เกลียว ผูกแห่งศิลาหนาทีบเป็นอันเดียวกัน

มีประมาณโยชน์หนึ่ง ห้อยไว้บนศีรษะของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยโสคาปัตติ-

มรรค เมื่อเชือกเกลียวหนึ่งขาดแล้ว แห่งศิลาก็ยังห้อยอยู่ด้วยเชือก ๒ เกลียว

เมื่อเกลียวที่สองขาดแล้ว ก็ยังห้อยอยู่ด้วยเชือกเพียงเกลียวเดียว ครั้นเชือกเกลียว

เดียวนั้นขาดแล้ว แห่งศิลานั้นก็ลอยอยู่บนอากาศเหมือนความหลอกลงของ

ก้อนเมฆลอยอยู่ ศิลา นั้นหาได้ทำอันตรายแก่บุคคลผู้มีมัคคานันตระ คือ ผู้ไม่

มีอะไรคั่นระหว่างมรรคกับผลนั้นไม่. การแสดงนี้เป็นการแสดงเพียงเล็กน้อย

การแสดงครั้งก่อนนั้นแหละเป็นการแสดงใหญ่. ก็บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสคาปัตติ-

มรรคเท่านั้น ชื่อว่า ตั้งอยู่ตลอดก็อย่างเดียวกัน แม้ผู้ถึงพร้อมด้วยมรรค นอกจากนั้นก็ตั้งอยู่ตลอดก็เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงชักเอาบุคคลที่พระองค์ทรงถือเอาและไม่ทรงถือเอาหนหลัง แล้วยกขึ้นสู่แบบแผนนี้ พร้อมกับปฏิญญาบุคคลทั้งหลาย. บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยมรรค แม้ทั้งหมด ชื่อว่า **๓๓** **ตักขิปี** ผู้ตั้งอยู่ตลอดก็ ดังนี้.

จบอรรถกถาฐิตักขิปีบุคคล

[๓๔] อริยบุคคล บุคคลผู้เป็นอริยะ เป็นไหน ?

พระอริยบุคคล ๘ เป็นอริยะ. บุคคลนอกนั้น ไม่ใช่อริยะ.

อรรถกถาอริยบุคคล

วินิจฉัย ในนิเทศแห่งพระอริยบุคคล. ชื่อว่า อริยะ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งหลาย. ชื่อว่า อริยะ เพราะประเสริฐกว่าโลกพร้อมทั้งเทวโลก. บุคคลผู้มีความบริสุทธิ์เป็นอรรถ ชื่อว่า อรรถแห่งอริยะ เพราะฉะนั้น แม้เพราะอรรถว่า เป็นผู้บริสุทธิ์จึงชื่อว่า อริยะ. เหล่าชนทั้งหลายที่เหลือไม่ชื่อว่า อริยะ เพราะความเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์.

จบอรรถกถาอริยบุคคล

[๓๕] เศษบุคคล บุคคลผู้เป็นเสขะ เป็นไฉน ?

บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยผล ๓ เป็นเสขะ. พระอรหันต์เป็น อเสขะ. บุคคลนอกนั้นเป็น เนวเสขานาเสขา คือ เป็นเสขะก็มีใช่เป็นอเสขะก็มีใช่.

อรรถกถาเสขบุคคล และ อเสขบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งพระเสขบุคคล. บุคคลเหล่าใดถึงพร้อมด้วย อริยมรรคในขณะแห่งมรรคจิตด้วย ถึงพร้อมด้วยอริยผลในขณะแห่งผลจิตด้วย ชนเหล่านั้นยังศึกษาศึกษาทั้ง ๓ มี อริศีลศึกษาเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่า เสกขา แปลว่า ผู้ยังศึกษาอยู่. ส่วนพระอรหันต์ ท่านศึกษาศึกษาทั้ง ๓ ในขณะแห่งอรหัตผล ก็คือการศึกษาย่อมไม่มีแก่ท่านอีก เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงชื่อว่า อเสกขา แปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษา. พระอริยบุคคล ๗ จำพวก ท่านกำลังศึกษาอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่า เสกขา. พระจีณาสพทั้งหลาย ชื่อว่า อสิกขิตาเสกขา แปลว่า อเสกขบุคคลที่ศึกษาเสร็จแล้วจากบุคคลอื่น เป็นเพราะความที่ศีลเป็นต้นท่านศึกษาแล้วในสำนักแห่งบุคคลอื่น พระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า อสิกขิตาเสกขา แปลว่า อเสกขบุคคล ที่ไม่ศึกษาจากสำนักบุคคลอื่น เพราะความที่ท่านเป็นสยัมภู คือ เป็นผู้ตรัสรู้เอง. บุคคลทั้งหลายที่เหลือ กำลังศึกษาก็ไม่ใช่ ศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เนวเสขานาเสกขา.

จบอรรถกถาเสกขบุคคล และ อเสกขบุคคล

[๓๖] **เทวิชชบุคคล บุคคลผู้มีวิชา ๓ เป็นไฉน ?**

บุคคลผู้ประกอบด้วยวิชา ๓ ชื่อว่า ผู้มีวิชา ๓.

[๓๗] **ฉพภิญญบุคคล บุคคลผู้มีภิญญา ๖ เป็นไฉน ?**

บุคคลผู้ประกอบด้วยภิญญา ๖ ชื่อว่า ผู้มีภิญญา ๖.

อรรถกเทวิชชบุคคลและฉพภิญญบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง **เทวิชชบุคคล**. บุคคล ผู้ยังบุพเพนิวาสและ
ทิพยจักขุญาณให้เกิดขึ้นแล้วบรรลुพระอรหัตในภายหลังก็ดี ผู้บรรลुพระอรหัต
ก่อน แล้วยังบุพเพนิวาสและทิพยจักขุญาณให้เกิดขึ้นก็ดี ชื่อว่าผู้มีวิชา ๓ ทั้ง
สิ้น (**เทวิชโ**). ก็ข้อกำหนดในการบรรลुเป็นฐานะในที่นี้ว่า "ก็ถ้อยคำที่กล่าว
ไว้ในพระสูตรเป็นการแสดงโดยอ้อม ถ้อยคำที่กล่าวในพระอภิธรรมเป็นการ
แสดงโดยตรง" เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ยังวิชา ๒ ให้เกิดขึ้นก่อนแล้วบรรลु
พระอรหัตในภายหลังนั้นแหละ พระองค์ทรงพระประสงค์เอาใน **เทวิชช**นิเทศ
นี้. แม้ใน**บุคคลผู้มีภิญญา ๖** ก็นัยนี้เหมือนกัน.

จบอรรถกถาเทวิชชบุคคลและฉพภิญญบุคคล

[๓๘] **สัมมาสัมพุทธบุคคล บุคคลผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ
เป็นไฉน ?**

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมตรัสรู้ซึ่งสัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรม
ทั้งหลายที่ตนไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน บรรลุความเป็นพระสัมพัญญใน
ธรรมนั้น และถึงความเป็นผู้ชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลาย บุคคลนี้เรียก
ว่า **พระสัมมาสัมพุทธะ**.

อรรถกถาสัมมาสัมพุทธบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง **สัมมาสัมพุทธบุคคล**. คำว่า "**ปุพฺพ**

อนนฺตฺตฺตฺ" ได้แก่ ในธรรมอันไม่เคยดับมาก่อนในสำนักแห่งบุคคลอื่น ในกาลก่อนแต่การตรัสรู้สังขารในปัจจุบันภพ. ก็ในภพก่อน ๆ แต่ภพนั้น พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ทรงผนวชในพระพุทธศาสนา เรียนพระไตรปิฎกทั้ง ๓ แล้วยกขึ้นสู่คตปิจากคตวัตรคือ วัตรที่นำกรรมฐานไปและนำกลับมา เริ่มตั้งกรรมฐานจนจกอนุโลมและโคตรกฏญาณ. เพราะฉะนั้น คำว่า "**สัมมาสัมพุทธโร**" นี้ ท่านกล่าวหมายเอาความเป็นผู้ไม่มีใคร ๆ เป็นอาจารย์ในปัจจุบันภพ คือภพสุดท้ายเท่านั้น.

จริงอย่างนั้น พระตถาคตเจ้า ทรงตรัสรู้สังขารทั้ง ๔ ด้วยพระองค์เอง ด้วยญาณอันประจักษ์แก่พระองค์ว่า "**อิทํ ทุกฺขํ ฯลฯ อิทํ ทุกฺข-นิโรธคามินีปฏิปทา**" ดังนี้ ในสังขตธรรมทั้งหลาย ที่ไม่ได้ดับมาในสำนักแห่งบุคคลอื่น เพราะความที่พระองค์เป็นผู้มีบารมีเต็มบริบูรณ์แล้ว. คำว่า "**ตตฺถ**" ได้แก่ อรหัตมรรค กล่าวคือปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้สังขารทั้ง ๔ นั้น. คำว่า "**พลฺลํ วสฺสํ**" ได้แก่ ย่อมถึงความเป็นผู้ชำนาญในการประพฤติพระสัพพัญญุตญาณ และทศพลญาณทั้งหลาย. ก็กิจอื่น ชื่อว่าควรกระทำย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จำเดิมแต่การบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ และพระทศพลญาณ. เหมือนอย่างว่า. อีสริยยศทั้งหมดใคร ๆ ไม่ควรกล่าวว่า ชื่อว่า อีสริยยศนี้ ไม่มาถึงแก่ขัตติยกุมารผู้ถูกโศสชาติ จำเดิมแต่การได้อภิเษก อีสริยยศนี้ ย่อมเป็นธรรมเนียมมาแล้วทั้งสิ้น ฉะนั้น ชื่อว่า คุณนี้อันใคร ๆ ไม่ควรกล่าวว่า ไม่มาถึงแล้วแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย, พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่แทงตลอดแล้ว, และไม่ประจักษ์แก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จำเดิมแต่การบรรลุ

อรหัตมรรค คุณคือพระสัพพัญญุตญาณแม่ทั้งปวง ชื่อว่ามาแล้ว พระพุทธเจ้าได้แทงตลอดแล้ว กระทำให้ประจักษ์แล้ว ฉะนั้น เหมือนกัน.

คำว่า "อัย วุจติ" ความว่า บุคคลนี้ได้แก่ บุคคลผู้มีสัพพัญญุคุณ อันแทงตลอดแล้วด้วยอริยมรรค โดยอานุภาพแห่งความสำเร็จแล้ว ด้วยบารมีอันบริบูรณ์ด้วยประการฉะนี้ ท่านจึงเรียกว่า "สัมมาสัมพุทธโธ".

จบอรรถกถาสัมมาสัมพุทธบุคคล

[๓๕] ปัจเจกสัมพุทธบุคคล บุคคลผู้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธะ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมตรัสรู้ซึ่งสัจจะทั้งหลายด้วยตนเอง ในธรรมทั้งหลายที่ตนไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น ทั้งไม่ถึงความเป็นผู้ชำนาญในธรรมอันเป็นกำลังทั้งหลาย บุคคลนี้เรียกว่า พระปัจเจกสัมพุทธะ.

อรรถกถापัจเจกสัมพุทธบุคคล

วินิจฉัย ในนิเทศแห่ง ปัจเจกสัมพุทธบุคคล. บัณฑิต พึงทราบเนื้อความแห่งบทว่า "ปุพฺเพ อนนฺตฺตฺตฺสฺ" โดยนัยที่กล่าวไว้ในกาลก่อนนั้นแหละ. แท้จริงพระปัจเจกพุทธเจ้า ในปัจฉิมภพ ก็ไม่มีใคร ๆ เป็นอาจารย์ ท่านแทงตลอดสังขารทั้ง ๔ ด้วยอตฺตฺกํกัณฺทิกญฺญาน คือ ญาณที่รู้เฉพาะตนเองนั้นแหละ แต่หาได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ และ ทศพลญาณไม่.

จบอรรถกถापัจเจกสัมพุทธบุคคล

[๔๐] อุภโตภาควิมุตตบุคคล บุคคลชื่อว่า อุภโตภาควิมุต
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แล้วสำเร็จอิริยาบถ
อยู่ ทั้งอัสวะของผู้นั้นก็สิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า
อุภโตภาควิมุต.

อรรถกถาอุภโตภาควิมุตตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง อุภโตภาควิมุตตบุคคล. คำว่า "อภุจ
วิโมกฺเข กายเณ วิหฺรติ" ความว่า ได้สมาบัติ ๘ ด้วยสหชาตนามกายแล้วอยู่.
คำว่า "ปฺลฺยาย จสฺส ทิสฺวา" ความว่า อัสวะทั้ง ๔ สิ้นแล้ว เพราะ
เห็นความเป็นไปแห่งสังขารด้วยวิปัสสนาปัญญา เห็นสังขารทั้ง ๔ ด้วย
มรรคปัญญา. คำว่า "อํยํ วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกว่า อุภโตภาควิมุตตบุคคล. ก็บุคคลนี้ พันวิเศษแล้ว จากส่วนทั้ง ๒ สิ้น
๒ ครั้ง เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อุภโตภาควิมุต แปลว่า ผู้พันวิเศษแล้ว
จากส่วนทั้ง ๒ สิ้น ๒ ครั้ง.

ข้อนี้ เถรวาทกล่าวไว้เป็นอุทาหรณ์ ดังต่อไปนี้

พระจุลนาถเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎก กล่าวไว้ก่อนว่า บุคคลใด
พันแล้วด้วยวิภังขณวิโมกขสมาบัติ และพันแล้วด้วยสมุจเฉทวิโมกขมรรค
เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อุภโตภาควิมุตตบุคคล.

พระมหาธรรมรักษ์จิตตเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า บุคคล
ผู้นี้ อาศัณนาม แล้วกล่าวว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณอน อุปสีวะ
เปลวไฟ ถูกกำลังลมพัดแล้ว ย่อมดับไป ไม่เข้าถึงการนับได้ ฉันทิ มุนี

ผู้หลุดพ้นวิเศษแล้วจากนามกายย่อมดับไป คือ ย่อมอุปาทาปรีนิพพาน ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งการนับว่า เป็นคนเป็นสัตว์ได้ ฉะนั้น" ครั้นนำพระสูตร เรื่องอุปสีวมาณวปัญหาที่ ๖ ในโสฬสปัญหา มาแล้ว จึงกล่าวว่า ชื่อว่า อุกโตภาควิมุตตบุคคล เพราะหลุดพ้นวิเศษแล้วจากนามกายและรูปกาย.

ส่วนพระอุพภยเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎก กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยวิภังคนิมิตตวิโมกขสมาบัติสิ้นวาระหนึ่ง พ้นเศษแล้วด้วยสมุจเฉทวิโมกขมรรคสิ้นวาระหนึ่ง จึงเรียกว่า อุกโตภาควิมุตตบุคคล. ก็พระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ เป็นบัณฑิต ท่านตั้งวาทะไว้ให้เป็นแบบด้วยการใคร่ครวญว่า "เหตุในวาทะทั้ง ๓ ย่อมเห็นได้" ก็เมื่อกล่าวโดยสังเขป บุคคลใดพ้นวิเศษแล้วจากรูปกาย ด้วยอรุปรสมาบัติ พ้นวิเศษแล้วจากนามกาย ด้วยมรรค เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้น จึงชื่อว่า อุกโตภาควิมุตตบุคคล เพราะหลุดพ้นวิเศษแล้วจากส่วนทั้งสอง. บุคคลที่ชื่อว่า อุกโตภาควิมุตต นั้นมี ๕ จำพวก คือ บุคคลผู้ไดอรุปรสมาบัติ ๔ ออกจากอรุปรสมาบัติแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายแล้วจึงบรรลुพระอรหัต เป็น ๔ จำพวก และพระอนาคามีผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วบรรลุพระอรหัต ๑. บรรดาพระอรหัตทั้ง ๕ นั้น ๔ พวกแรก ท่านไม่เข้านิโรธ อันมีสมาบัติเป็นประธาน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อุกโตภาควิมุตตโดยปริยาย ท่านพระอนาคามีผู้ได้สมาบัตินั้นแล้ว เมื่อออกจากสมาบัติก็เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อุกโตภาควิมุตตเสฎฐบุคคล โดยนิปปริยาย.

ถามว่า อรูปาวจรฌานก็ดี รูปาวจรจตุตถฌานก็ดี มีองค์ ๒ คือ อุเบกขาและเอกัคคตา เพราะเหตุนี้ บุคคลกระทำรูปาวจรจตุตถฌาน ซึ่งมีองค์ ๒ นั้นให้เป็นปกติฐานแล้วบรรลุพระอรหัต ก็พึงเป็นผู้ชื่อว่า อุกโตภาควิมุตต มิใช่หรือ ?

ตอบว่า ไม่พึงเป็นเช่นนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะความที่ผู้นั้นยังไม่พ้นแล้วจากรูปกาย. ด้วยว่า รูปา-
จรรจตุตถกมนั้น พ้นจากกิเลสกายเท่านั้น หาได้พ้นจากรูปกายไม่ ฉะนั้น. ผู้
ออกจากสมาบัติแล้วบรรลुพระอรหัต จึงไม่ชื่อว่า อุกโตภาควิมุต ส่วน
อรุปาวจรมานพ้นแล้วจากนามกายด้วย จากรูปกายด้วย ฉะนั้น ผู้กระทำ
อรุปาวจรมานนั้นให้เป็นบาทแล้วบรรลุพระอรหัต พึงทราบว่ ชื่อว่า อุกโต-
ภาควิมุตบุคคล ดังนี้.

จบอรรถถาอุกโตภาควิมุตบุคคล

[๔๑] ปัญญาวิมุตบุคคล บุคคลชื่อว่าปัญญาวิมุตเป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถ
อยู่ แต่อาสวะของผู้นั้นสิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า
ปัญญาวิมุต.

อรรถถาปัญญาวิมุตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง ปัญญาวิมุตบุคคล. ผู้ใดหลุดพ้นพิเศษ
แล้วด้วยปัญญา ฉะนั้น จึงชื่อว่า ปัญญาวิมุตบุคคล. ปัญญาวิมุตบุคคลนั้น
มี ๕ จำพวก คือ พระอรหัตตสุขขวิปัสสโก ๑ บุคคลผู้ออกจากกามทั้ง ๔ แล้ว
บรรลุพระอรหัต อีก ๔ จำพวก. ก็บรรดาพระอรหันต์เหล่านั้น แม้องค์หนึ่งที
ได้วิโมกข์ ๘ หามีไม่. ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "น

เทว โข อฏฺฐวิโมกฺเช" ดังนี้ แต่บรรดาอรุปาวจรฆานทั้งหลาย เมื่อมีอยู่
สักหนึ่งฉาน ก็ชื่อว่า อุกฺโถภาควิมุตตบุคคล ได้เหมือนกัน.

จบอรรถกถาปัญญาวิมุตตบุคคล

[๔๒] กายสักขีบุคคล บุคคลชื่อว่า กายสักขี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แล้วสำเร็จอิริยาบถ
อยู่ ทั้งอาสวะบางอย่างของผู้นั้น ก็สิ้นไปแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้
เรียกว่า กายสักขี.

อรรถกถากายสักขีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง กายสักขีบุคคล. คำว่า "เอกอุเจ อาสวา"
ได้แก่ อาสวะบางอย่าง ที่ประหามด้วยมรรค ๓ เบื้องต่ำ. คำว่า "อัย
วุจฺติ" ได้แก่ บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่ากายสักขี. ก็บุคคลนั้น
ชื่อว่า กายสักขี ก็เพราะกระทำให้แจ้งซึ่งวิโมกข์อันคนถูกต้องแล้ว. บุคคลใด
ถูกต้องผลอันเกิดจากฆานก่อนแล้ว กระทำนิโรธคือนิพพานให้แจ้งในภายหลัง
บุคคลแม้นี้ก็ชื่อว่า กายสักขี. กายสักขีบุคคลนี้มี ๖ จำพวก นับตั้งแต่ พระ-
โศคาปัตติผล จนถึงพระอรหันตมรรค ดังนี้.

จบอรรถกถากายสักขีบุคคล

[๔๓] ทิฏฐิปัตตบุคคล บุคคลชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เหตุให้เกิดทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว ผู้นั้นเห็นชัดแล้ว ดำเนินไปดีแล้วด้วยปัญญา หนึ่ง อาสวะบางอย่างของผู้นั้น ก็สิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ทิฏฐิปัตตะ.

อรรถกถาทิฏฐิปัตตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง ทิฏฐิปัตตบุคคล. คำว่า "อิทํ ทุขํ" ได้แก่ ทุกข์มีประมาณเท่านั้น ไม่เกินจากนี้ไป. แม้ในเหตุให้เกิดทุกข์เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. คำว่า "ยถาภูตํ ปชานาติ" ความว่า เว้นค้นหาเสียแล้ว ย่อมรู้ทุกข์ คือ อุปาทานขันธ ๕ โดยกิจตามความเป็นจริงว่า เป็นทุกข์สัจจะ. ก็ค้นหาย่อมยังทุกข์ให้ตั้งขึ้น ให้เกิด ให้บังเกิด คือ ให้เป็นไปทั่ว ทุกข์นี้ ย่อมเกิดจากตัณหานั้น เพราะเหตุนี้ ย่อมรู้ชัดซึ่งตัณหานั้น ตามความเป็นจริงว่า "อัยํ ทุขุขสมุทโย" แปลว่า นี้เป็นแดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์. ก็เพราะเหตุที่ ทุกข์นี้ด้วย สมุทัยนี้ด้วย ถึงพระนิพพานแล้ว ย่อมดับไป ย่อมสงบระงับ คือ ย่อมถึงความไม่ต้องเป็นไป เพราะฉะนั้น ย่อมรู้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นตามความเป็นจริงว่า "อัยํ ทุขุขนิโรธो" แปลว่า นี้เป็นที่ดับไปแห่งทุกข์. หนึ่ง มรรคใดประกอบด้วยองค์ ๘ เกิดขึ้น ทุกข์นี้ ย่อมถึงซึ่งความดับไปด้วยมรรคนั้น เพราะฉะนั้น ย่อมรู้ทั่วซึ่งมรรคนั้น ตามความเป็นจริงว่า "อัยํ ทุขุขนิโรธคามินีปฏิปทา" แปลว่า นี้เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

บัดนี้เพื่อจะแสดงอริยสัจจะทั้ง ๔ ในขณะเดียวกัน พระองค์จึงตรัส
คำเป็นต้นว่า "ตถาคตปุเปเวทิตา" แปลว่า ธรรมอันพระตถาคตแทงตลอด
แล้ว. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "ตถาคตปุเปเวทิตา" ความว่า สัจธรรม
ทั้ง ๔ ที่พระตถาคตประทับ ณ มหาโพธิมณฑลทรงแทงตลอดแล้ว คือ
ทรงทราบแล้ว ได้แก่กระทำให้ปรากฏแล้ว. บทว่า "ชมฺมา" ได้แก่ ธรรม
คือ อริยสัจทั้ง ๔. คำว่า "โว ทิฏฐา โหนติ" ได้แก่ ธรรมอันคนเห็นดี
แล้ว. คำว่า "โว จริตา" ได้แก่ ประพฤติดีแล้ว. ในธรรมเหล่านั้นอธิบายว่า
ได้แก่ ปัญญาที่ตนประพฤติดีแล้ว. คำว่า "อโย วุจฺจติ" ได้แก่ บุคคลนี้
คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า ทิฏฐิปัตโต. ก็บุคคลนี้ บรรลุธรรมที่ตนเห็น
แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฏฐิปัตโต. ญาณ คือ ปัญญาว่า "ทุกฺขา สข-
ขารา สุโข นิโรโธ" แปลว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ นิโรธเป็นสุข อัน
บุคคลนั้นเห็นแล้ว ทราบแล้ว กระทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา
เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า ทิฏฐิปัตโต. ทิฏฐิปัตตบุคคลนี้ ก็มี ๖ จำพวก
เหมือนพระอริยบุคคลผู้ชื่อว่า กายสักขี.

จบอรรถกถาทิฏฐิปัตตบุคคล

[๔๔] สัทธาวิมุตตบุคคล บุคคลชื่อว่า สัทธาวิมุต เป็น

โฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ย่อม
รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เหตุให้ทุกข์เกิด ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้
ความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว ผู้นั้นเห็นชัดแล้ว ดำเนินไป
ดีแล้ว ด้วยปัญญา อนึ่ง อาสวะบางอย่างของผู้นั้นก็สิ้นไปแล้ว เพราะเห็น
ด้วยปัญญา แต่มีใจเหมือนบุคคลผู้เป็นทฎฐิปัตตะ บุคคลนี้เรียกว่า สัทธาวิมุต

อรรถกถาสัทธาวิมุตตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง สัทธาวิมุตตบุคคล. ชื่อว่า "โน จ โข ยถา
ทฎฐิปัตตะ" อธิบายว่า อาสวะทั้งหลายของสัทธาวิมุตตบุคคล เป็นธรรม-
ชาติสิ้นไป มิได้เหมือนกันกับทฎฐิปัตตะบุคคล.

ถามว่า ความต่างกันในการละกิเลสแห่งพระอริยบุคคลทั้งสองนั้น มี
อยู่หรือ ?

ตอบว่า ไม่มี.

ถามว่า ครั้นเมื่อความเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร สัทธาวิมุตตบุคคล
จึงไม่ถึงทฎฐิปัตตะบุคคล.

ตอบว่า เพราะความแตกต่างกันแห่งธรรมอันท่านพึงบรรลุมีอยู่. ก็
ทฎฐิปัตตะบุคคล ท่านข่มกิเลสได้ด้วยการบรรลุไม่ลำบากเลย สามารถเพื่อข่ม
กิเลสทั้งหลาย โดยไม่ลำบาก ไม่ยาก. แต่สัทธาวิมุตตบุคคล เป็นผู้ลำบาก
อยู่ด้วยความทุกข์ยาก จึงสามารถข่มกิเลสทั้งหลายได้ ฉะนั้น ท่านจึงไม่ถึง
ทฎฐิปัตตะบุคคล.

อีกอย่างหนึ่ง ความแตกต่างกันแม้ด้วยปัญญาของท่านทั้ง ๒ นั้นก็มีอยู่
ด้วย. อันวิปัสสนาญาณแห่งมรรค ๓ เบื้องบนของทฎฐิปัตตะเป็นคุณชาตคัม,
กล้า, ผ่องใส เป็นไป. วิปัสสนาญาณของสัทธาวิมุตตะ ไม่คม, ไม่กล้า, ไม่
ผ่องใส เป็นไป. แม้เพราะเหตุนั้น ท่านจึงไม่ถึงทฎฐิปัตตะบุคคล.

เหมือนอย่างว่า ชายหนุ่ม ๒ คน เมื่อจะแสดงศิลปะ คนหนึ่งมีดาบ
อันคมกล้าอยู่ในมือ คนหนึ่งมีดาบที่อ่อน ดันกล้วยเมื่อถูกตัดด้วยดาบสที่คมกล้า

ยอมไม่ได้ยินเสียง แต่เมื่อถูกตัดด้วยดาบที่ถือ ย่อมส่งเสียงดัง "กณะ กณะ"
ดังนี้ฉันใด ในข้อนี้ บัณฑิตพึงทราบคำอุปมาดังนี้ว่า

ความที่วิปัสสนาญาณแห่งมรรค ๓ ของทวิภูมิตตบุคคล เป็นคุณชาต
คมกล้าและส่องไสวิเศษแล้ว พึงทราบว่า เหมือนกับการตัดต้นกล้วยที่ไม่ได้
ยินเสียงด้วยดาบอันคมกล้า ฉะนั้น และความที่วิปัสสนาญาณแห่งมรรคทั้ง
๓ ของสัทธาวิมุตตบุคคล เป็นคุณชาติไม่คม ไม่กล้า และไม่ส่องไสวิเศษแล้ว
พึงทราบว่า เหมือนกับการเอาดาบที่ถือตัดต้นกล้วย มีเสียงดังเกิดขึ้น ฉะนั้น
ก็ท่านอาจารย์ห้ามฉันนี้ว่า โน แล้วท่านทำการสันนิษฐานว่า สัทธาวิมุตต-
บุคคล ไม่ถึงทวิภูมิตตบุคคล เพราะญาณอันท่านพึงบรรลุแตกต่างกันนั้นเทียว
ก็ท่านได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาที่มาทั้งหลายแล้ว.

จริงอยู่ ในท่านทั้งสองนั้น การสิ้นกิเลสของสัทธาวิมุตตบุคคล ย่อม
มีในขณะแห่งมรรคอันเป็นบุพภาคส่วนเบื้องต้น คุชบุคคลผู้กำลังเชืออยู่
หยั่งลงอยู่ และน้อมใจเชืออยู่. ญาณเป็นเครื่องตัดกิเลสของทวิภูมิตตบุคคล
ย่อมมีในขณะแห่งมรรคอันเป็นส่วนเบื้องต้น ไม่ชักช้า เป็นของคมกล้าเป็นไป.
เพราะฉะนั้นท่านจึงอุปมาว่า เปรียบเหมือนเอาดาบที่ไม่คมกล้าตัดต้นกล้วย ที่
เป็นที่ถูกตัดนั้นยอมไม่เกลี้ยง ดาบยอมไม่ผ่านไปโดยรวดเร็ว จึงทำให้ได้ยิน
เสียง คือต้องใช้ความพยายามมาก ฉนใด มรรคภาวนาอันเป็นส่วนเบื้องต้น
ของสัทธาวิมุตตบุคคลเห็นปานนี้ ย่อมมีฉนนั้น. ญาณ คือ ปัญญาของทวิภูมิตต
บุคคลนั้น เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลเอาดาบอันคมกล้าตัดต้นกล้วย ที่เป็น
ที่ถูกตัดยอมเรียบเกลี้ยง ดาบผ่านไปอย่างรวดเร็วทำให้ไม่ได้ยินเสียง เขาไม่ต้อง
ใช้ความพยายามมาก ฉนใด พึงทราบว่า มรรคภาวนาอันเป็นส่วนเบื้องต้น
ของทวิภูมิตตบุคคล ผู้เห็นปานนี้ ก็ฉนนั้น ดังนี้.

คำว่า "อัย วุจติ" ความว่า บุคคลนี้คือผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า **สัทธาวิมุตโต** จริงอยู่ สัทธาวิมุตตบุคคลนี้ กำลังเชื่ออยู่ เชื่อว่าได้หลุดพ้นแล้ว เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **สัทธาวิมุตโต**. ก็สัทธาวิมุตตบุคคลนี้มี ๖ จำพวก เหมือนกับ กายสักขีบุคคล.

จบอรรถกถาสัทธาวิมุตตบุคคล

[๔๕] **ชัมมานุสारीบุคคล** บุคคลชื่อว่า **ชัมมานุสारी** เป็นไฉน ?

ปัญญาฤทธิ์ของบุคคลใด ผู้ปฏิบัติ เพื่อให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผลมีประมาณยิ่ง บุคคลนั้น ย่อมอบรมซึ่งอริยมรรคอันมีปัญญาเป็นเครื่องนำมา มีปัญญาเป็นประธานให้เกิดขึ้น บุคคลนี้เรียกว่า **ชัมมานุสारी**.

บุคคลผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผลชื่อว่า **ชัมมานุสारी**.

บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ชื่อว่า **ทัญญูปัตตะ**.

อรรถกถาชัมมานุสारीบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง **ชัมมานุสारीบุคคล**. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติมรรค ด้วยบทนี้ว่า "**ปฏิบัติอนุสฺสึ**". บทว่า "**อริมุตฺตึ**" ได้แก่ มีกำลัง. ผู้ใดย่อมนำมาซึ่งปัญญา เหตุนี้ ผู้นั้น จึงชื่อว่า **ปัญญาวาหิ** แปลว่า ผู้มีปกตินำมาชื่อปัญญา. อธิบายว่า ปัญญา ย่อมนำบุคคลนี้ไป. ท่านกล่าวว่า "ปัญญาวาหิ" ดังนี้ก็มีบ้าง. คำว่า "**ปัญญา-ปุพฺพํ**" ได้แก่ กระทำปัญญาให้เป็นปุเรจาริก คือ กระทำปัญญาให้เป็นหัวหน้า.

คำว่า "อัย วุจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า วัชฌมานุสारी. ก็บุคคลใดยอมระลึก คือ ย่อมตามระลึกด้วยธรรม กล่าวคือ ปัญญา เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า วัชฌมานุสारी.

คำว่า "ธมฺมานุสारी" นี้ เป็นชื่อแห่งบุคคลผู้ดำรงอยู่ในพระโศคา-ปัตติมรรค แต่เมื่อท่านบรรลุมผล ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตบุคคล.

จบอรรถกถาวัชฌมานุสारीบุคคล

[๔๖] สัทธานุสारीบุคคล บุคคลชื่อว่า สัทธานุสारी เป็นไฉน ?

สัทธาอินทรีย์ของบุคคลใด ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล มีประมาณยิ่ง อบรมอริยมรรคมีศรัทธาเป็นเครื่องนำมา มีศรัทธาเป็นประธาน ให้เกิดขึ้น บุคคลนี้เรียกว่า สัทธานุสारी. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคา-ปัตติผล ชื่อว่า สัทธานุสारी.

บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ชื่อว่า สัทธาวิมุต.

อรรถกถาสัทธานุสारीบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง สัทธานุสारीบุคคล. ผู้ใดยอมนำมาซึ่งศรัทธา เหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า สัทธาวาหิ แปลว่า ผู้นำมาซึ่งศรัทธา. อธิบายว่า ศรัทธานำบุคคลนี้มา. ท่านกล่าวว่า "สุทธวาหิ" ดังนี้บ้างก็มีเหมือนกัน. บทว่า "สัทธาปุพฺพกมฺ" ได้แก่ กระทำศรัทธาให้เป็นปุเรจาริก คือ ให้เป็นหัวหน้า. สองบทว่า "อัย วุจติ" ความว่า บุคคลนี้คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า สัทธานุสारी. บุคคลใดยอมระลึก คือ ย่อมตามระลึกถึงด้วย

ศรัทธา เหตุ นั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า สัทธานุสारी. คำว่า "สัทธานุสारी" นี้ เป็นชื่อของพระโสดาปัตติมารค. แต่เมื่อก่อนบรรลุผลจิตแล้ว ชื่อว่า สัทธา-วิมุต. ก็ชื่อว่า ชุระ ๒ อย่าง, ชื่อว่า อภินิเวส ๒ อย่าง, และชื่อว่า สีสะ ๒ อย่างของท่านผู้ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้นมีอยู่.

บรรดาชุระเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่า ชุระ มี ๒ อย่างคือ สัทธาชุระ ๑. ปัญญาชุระ ๑.

ชื่อว่า อภินิเวส คือ การอาศัย ๒ อย่างคือ ภิกขุรูปหนึ่ง ย่อม อยู่ด้วยความสามารถแห่งการอาศัยสมณะ (สมถาภินิเวส) อีกรูปหนึ่ง ย่อมอยู่ ด้วยความสามารถแห่งการอาศัยวิปัสสนา (วิปัสสนาภินิเวส).

และชื่อว่า สีสะ คือ ที่สุด เหล่านี้ก็มี ๒ อย่าง คือ ภิกขุรูปหนึ่ง บรรลุธรรมถึงที่สุดแล้ว ชื่อว่า อุกโตภาควิมุต ภิกขุรูปหนึ่ง บรรลุธรรม ถึงที่สุดแล้วมีชื่อว่า ปัญญาวิมุต. อธิบายว่า ภิกขุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อม ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้น ท่านเหล่านั้นทั้งหมดย่อมกระทำธรรม ๒ อย่างนี้ คือ ศรัทธา และ ปัญญา ให้เป็นชุระ อาศัยฐานะทั้ง ๒ เหล่านี้คือ สมถาภินิเวส และวิปัสสนาภินิเวส และย่อมหลุดพ้นด้วยสีสะทั้ง ๒ เหล่านี้ คืออุกโตภาควิมุตตสีสะ และ ปัญญาวิมุตตสีสะ.

บรรดาท่านเหล่านั้น ภิกขุรูปใด ได้สมาบัติ ๘ กระทำปัญญาให้เป็น ชุระ อาศัยอำนาจสมณะกระทำอุปสมบัตินั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เป็นปกติฐาน แล้วเริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลุพระอรหัต ภิกขุรูปนั้น ในขณะที่แห่งโสดาปัตติมารค ชื่อว่า ัมมานุสारी แต่ในฐานะ ๖ ข้างหน้า คือ ตั้งแต่โสดาปัตติผล ถึง อรหัตมารค ชื่อว่า กายสักขี. เมื่อบรรลุพระอรหัตผลแล้ว ชื่อว่า อุกโต-ภาควิมุต.

อีกรูปหนึ่งทำปัญญาอย่างเดียวกันนั้นให้เป็นฐานะ อาศัยอำนาจวิปัสสนา พิจารณาสุทธสังขาร หรือรูปาวจรमाणอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรลุพระอรหัต. ภิกษุแม้ในนี้ ในขณะที่แห่งโศดาปัตติมรรค ชื่อว่า ชัมมานุสारी แต่ในฐานะ ๖ ข้างหน้า คือ ตั้งแต่โศดาปัตติผลถึงอรหัตมรรค ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ. เมื่อบรรลุพระอรหัตผล ชื่อว่า ปัญญาวิมุต. ชื่อ ๒ อย่างคือ ปัญญาวิมุต และ ทิฏฐิปัตตะ ไม่เคยมีในที่นี้ และรวมกับชื่อก่อน ๆ อีก ๓ ชื่อ คือ ชัมมานุสारी กายสักขี และอุกโตภาควิมุต จึงเป็น ๕ ชื่อด้วยกัน.

อีกรูปหนึ่ง ท่านได้สมบัติ ๘ กระทำศรัทธาให้เป็นฐานะ อาศัยอำนาจ สมณะ กระทำรูปสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นปทัฏฐาน เริ่มตั้งวิปัสสนา บรรลุพระอรหัต. ภิกษุนี้ ในขณะที่แห่งโศดาปัตติมรรค ชื่อว่า สัทธานุสारी แต่ในฐานะ ๖ ข้างหน้า ชื่อว่า กายสักขีนั่นแหละ. เมื่อบรรลุพระอรหัตผล แล้วจึงชื่อว่า อุกโตภาควิมุต นั่นเทียว. ชื่ออย่างเดียวกันนั้น คือ สัทธานุสारी ไม่เคยมีในที่นี้ รวมกับชื่อ ๕ ชื่อข้างต้น ก็เป็น ๖ ชื่อด้วยกัน.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง กระทำศรัทธาแน่นหนาให้เป็นฐานะ อาศัยอำนาจ วิปัสสนาพิจารณาสังขารล้วน หรือรูปาวจรमाणอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วบรรลุพระอรหัต. ภิกษุแม้ในนี้ ในขณะที่แห่งโศดาปัตติมรรค ชื่อว่า สัทธานุสारी ในฐานะ ๖ ข้างหน้า คือ ตั้งแต่โศดาปัตติผลถึงอรหัตมรรค ชื่อว่า สัทธาวิมุต เมื่อท่านบรรลุอรหัตผลแล้วจึงชื่อว่าปัญญาวิมุต. ชื่ออย่างเดียวกันนั้น คือ สัทธาวิมุต ไม่เคยมีในที่นี้ แล้วรวมกับชื่อ ๖ ชื่อข้างต้น ก็เป็น ๗ ชื่อด้วยกัน. พระอริยบุคคล ๗ จำพวกเหล่านี้ ชื่อว่า เป็นทักษิณบุคคลผู้เลิศในโลก.

จบอรรถกถาสัทธานุสारीบุคคล

[๔๗] สัตตักขัตตอุปรมบุคคล บุคคลชื่อว่า สัตตักขัตตอุปรมะ
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญญาชนทั้ง ๓ เป็นโสดาบัน มีอันไม่ไปเกิดในอบายเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง จะได้ตรัสรู้ ในเบื้องหน้า บุคคลนั้นจะแล่นไป ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ ๗ ชาติ แล้วทำที่สุดทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า สัตตักขัตตอุปรมะ.

อรรถกถาสัตตักขัตตอุปรมบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง สัตตักขัตตอุปรมบุคคล. คำว่า "สตุตถุขตุต" ได้แก่อัน ๗ ครั้ง. การเกิดขึ้นในภพ กล่าวคือ การถือเอาซึ่งอรรถภาพมี ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่งของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า สตุตถุขตุตอุปรม แปลว่า ผู้มี ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง เพราะท่านไม่ถือเอาภพที่ ๘ จากภพที่ ๗ นั้นไป. อริยมรรค ชื่อว่า "โสดโศ" แปลว่า กระแส ในคำนี้ว่า "โสดาปนโน โหติ" บุคคลผู้ประกอบด้วยมรรคที่ชื่อว่าโสดโศนั้น ชื่อว่า โสดาบัน.

เหมือนอย่างคำที่พระองค์ตรัสไว้ว่า "ก็ สารีบุตร เรากล่าวคำนี้ว่า "โสดโศ โสดโศ" ดังนี้ สารีบุตร "โสดโศ เป็นไฉน ?" พระสารีบุตรกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มรรคมืองค์ ๘ อันเป็นอริยะนี้ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ เท่านั้น ชื่อว่าโสดโศ." พระองค์ตรัสถามว่า "สารีบุตร เราเรียกว่า โสดาบัน สารีบุตร โสดาบันนั้นเป็นไฉน ?

พระสารีบุตร กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลใดประกอบด้วยมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นอริยะนี้ บุคคลนั้น ชื่อว่า พระโสดาบัน แม้ในขณะแห่งมรรคอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ มีชื่ออย่างนี้ หรือมีโคตรอย่างนี้ ก็

ชื่อของผลอันมรรคให้แล้ว เพราะเหตุนี้ พระโศดาบัน พระองค์จึงทรง
ประสงค์เอาในขณะแห่งผล.

บทว่า "อวินิปาตมฺโหม" ได้แก่ ภาวะคือการไม่ไปสู่อบายกล่าว
คือ วินิปาตด้วยสามารถแห่งอันเกิดขึ้น. บทว่า "นียโต" ได้แก่ ชื่อว่า นียตะ
คือ เทียงด้วยนิยามแห่งมรรค บทว่า "สมฺโพธิปรายโน" ได้แก่ ความเป็น
ผู้มีการตรัสรู้อันจะเป็นไปในภายหน้า. แท้จริง พระโศดาบันนั้น ย่อมตรัสรู้
ด้วยมรรคอันตนได้เฉพาะแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่า สัมโพธิปรายโน.
อีกอย่างหนึ่ง พระโศดาบันนั้น จักตรัสรู้ด้วยมรรคเบื้องบนทั้ง ๓ โดยแน่แท้
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่า สัมโพธิปรายโน.

สองบทว่า "เทเว จ มนุสฺเส จ" ได้แก่ เทวโลก และมนุษย์โลก.

สองบทว่า "สนฺธวํ วิคฺวา สฺสริคฺวา" ได้แก่ การไป ๆ มา ๆ ด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

สองบทว่า "ทุกฺขสฺสฺสํ กโรติ" ได้แก่ การทำหนทาง อันเป็นที่สุดแห่ง
วิญญูทุกข์.

สองบทว่า "อโย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกชื่อว่า สัตตักขัตตปุรโหม แปลว่า ผู้มี ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง. ก็สัตตัก-
ขัตตปุรหมบุคคลนี้พึงทราบว่าเป็น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยภพที่ปะปนกัน
ด้วยสามารถแห่งเทวโลกและมนุษย์โลก ตามกาลอันสมควร.

จบอรรถกถาสัตตักขัตตปุรหมบุคคล

[๔๘] โกลังโกลบุคคล บุคคลชื่อว่า โกลังโกละ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญญาชนันท์ทั้ง ๓ เป็นโศคฉบับมีอันไม่ไปเกิดในอบายเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะได้ตรัสรู้ในเบื้องต้น บุคคลนั้นจะเดินทางไป ท่องเที่ยวไป สู่วัตถุสอง หรือ สาม วัตถุแล้วทำที่สุดทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า โกลังโกละ.

อรรถกถาโกลังโกลบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง โกลังโกลบุคคล. บุคคลใดยอมไปจาก วัตถุสู่วัตถุ เหตุนี้ผู้นั้นจึงชื่อว่า โกลังโกละ. อธิบายว่า ก็ชื่อว่า การเกิดในตระกูลต่ำจำเดิมแต่การกระทำที่แจ้งซึ่งพระโศคาปัตติผลไปแล้ว ย่อมไม่มี ท่านยอมเกิดในตระกูลที่มีโทษมากอย่างเดียวนั้น.

คำว่า "เทว วา ตีณิ วา กุธานิ" ได้แก่ ไปสู่ ๒ ภพ หรือ ๓ ภพ ด้วยอำนาจการเกิดเป็นเทวดาและมนุษย์. โกลังโกลบุคคลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยสามารถแห่งมิสสกกภพ คือภพที่ปะปนกันนั้นเที่ยว. ก็ในคำว่า "เทว วา ตีณิ วา" สักว่าเป็นเทศนาเท่านั้น. โกลังโกลบุคคลนั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยวไปจนถึงภพที่ ๖ จึงกระทำทาง คือ มรรคอันเป็นที่สิ้นสุดแห่งวิญญูทุกข์ได้.

จบอรรถกถาโกลังโกลบุคคล

[๔๕] **เอกพีชบุคคล** บุคคลชื่อว่า **โกลังโกละ** เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญญาโทษนี้ทั้ง ๓ อันไม่ไปเกิดในอบายเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะได้ตรัสรู้ในเบื้องต้น บุคคลนั้นเกิดในภพมนุษย์อีกครั้งเดียว แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า **เอกพีช**.

อรรถกถาเอกพีชบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง**เอกพีชบุคคล**. ชื่อว่า **พีช** คือ ชั้นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ก็พระโสดาบันองค์ใดมีพีช คือ ชั้นครั้งเดียวเท่านั้น คือมีการถือเอาอัฐภาพครั้งเดียว พระโสดาบันนั้นชื่อว่า **เอกพีช**. ก็คำว่า "**มานุสสุกัมภว**" นี้สักว่าเป็นเทศนาในที่นี้เท่านั้น. แต่จะกล่าวว่ "ยังเทวภพให้เกิด" ดังนี้บ้างก็สมควรเหมือนกัน ก็ชื่อเหล่านั้นเป็นชื่อแห่งพระอริยบุคคลเหล่านั้น ด้วยสามารถแห่งชื่อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาแล้วนั้นเทียว. จริงอยู่ พระโสดาบันผู้ไปถึงที่มีประมาณเท่านี้ชื่อว่า **สัตตักขัตตอุปรมบุคคล** ผู้ไปถึงที่มีประมาณเท่านี้ ชื่อว่า **โกลังโกลบุคคล** ผู้ไปถึงที่มีประมาณเท่านี้ ชื่อว่า **เอกพีชบุคคล** ฉะนั้น ชื่อพระโสดาบันเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงถือเอาแล้ว. แต่ว่า โดยกำหนดแน่นอน (โดยนิยาม) คำว่า พระโสดาบันรูปนี้เป็น สัตตักขัตตอุปรมะ รูปนี้เป็น โกลังโกละ รูปนี้เป็น เอกพีช ย่อมไม่มีถามว่า ก็ใครกำหนดประเภทพระอริยบุคคลเหล่านั้นได้.

วิชันว่า พระเถระบางพวกกล่าวไว้ก่อน ว่า "**บุพฺพเหตุ นิยมติ**" แปลว่า บุพเหตุ ย่อมกำหนดแน่นอน. บางพวกกล่าวว่า "**ปรम्मคฺโค นิยมติ**" แปลว่า มรรคที่หนึ่ง กำหนดแน่นอน. บางพวกกล่าวว่า "**อุปริ-**

ตโย มคฺคา นียเมตฺติ" แปลว่า มรรคเบื้องบน ๓ กำหนดแน่นอน. บางพวกกล่าว "ติณฺณํ มคฺคานํ วิปัสฺสนา นียเมตฺติ" แปลว่า วิปัสสนาแห่งมรรคทั้ง ๓ กำหนดแน่นอน.

บรรดาว่าแห่งพระเถระเหล่านั้น ว่าท้าว "ปุพฺพเหตุ "นียเมตฺติ" ย่อมหมายความว่า อุปนิสัยแห่งปฐมมรรค ย่อมเป็นคุณชาตอันบุพเหตุกระทำแล้ว มรรคเบื้องบน ๓ ปราศจากอุปนิสัยเกิดขึ้น ในว่าท้าว "ปฐมมคฺโค นียเมตฺติ" หมายความว่ามรรค ๓ เป็นธรรมชาติไร้ประโยชน์. ในว่าท้าว "อุปริ ตโย มคฺคา นียเมตฺติ" หมายความว่า เมื่อปฐมมรรคยังไม่เกิดขึ้นนั้นแหละ มรรคเบื้องบน ๓ เกิดขึ้นแล้ว. ก็ว่าท้าว "ติณฺณํ มคฺคานํ วิปัสฺสนา นียเมตฺติ" ซึ่งแปลว่า วิปัสสนาแห่งมรรคทั้ง ๓ กำหนดแน่นอน ย่อมถูกต้อง. ก็ถ้าวิปัสสนาแห่งมรรคทั้ง ๓ มีกำลัง พระโศดาบัน ก็ชื่อว่าเอกพีชี. ถ้าอ่อนกว่าวิปัสสนาของเอกพีชี ก็ชื่อว่า โกลัง โกละ ถ้าอ่อนกว่าวิปัสสนาของ โกลัง โกละนั้น ก็ชื่อว่า สัตตักขัตตูปรมะ ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พระโศดาบันบางองค์ มีอัมมาสัยในวิภูฏะ เป็นผู้ยินดีในวิภูฏะ ย่อมท่องเที่ยวไปในวิภูฏะบ่อย ๆ นั้นเที่ยว ปราภฏอยู่. ก็ชนเหล่านั้น มีประมาณเท่านี้ คือ

๑. อนาคตปิณฑิกเศรษฐี
๒. วิสาขา อุบาสิกา
๓. จุลธตทเวบุตร
๔. มหารธทเวบุตร
๕. อเนกวรรณทเวบุตร
๖. ท้าวสักกเทวราช
๗. นาคทัตตทเวบุตร.

ทั้งหมดนี้ มีอชยาศัยในวัฏฏะ เกิดในเทวโลก ๖ ชั้น ตั้งแต่ต้น
ชำระจิตให้สะอาดในเทวโลกนั้นแหละ แล้วจึงตั้งอยู่ในอกนิฏฐภพ จึงจักปริ-
นิพพาน คนเหล่านี้ พระองค์มิได้ทรงถือเอาในที่นี้ ก็คนเหล่านี้พระองค์มิได้
ทรงถือเอาเท่านั้นก็หาไม่ พระโศดาบันองค์ใด บังเกิดในมนุษยโลกทั้งหลาย
ท่องเที่ยวไปแล้วในมนุษยโลกนั้นแหละสิ้น ๗ ครั้ง แล้วจึงบรรลुพระอรหันต์
ก็ดี พระโศดาบันองค์ใดบังเกิดในเทวโลกทั้งหลายท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ ใน
เทวโลกนั้นแหละสิ้น ๗ ครั้ง แล้วบรรลुพระอรหันต์ ก็ดี พระโศดาบันแม่
เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มิได้ทรงถือเอา.

แต่ว่าพึงทราบว่ ในที่นี้พระองค์ทรงถือเอาพระโศดาบัน ที่ชื่อว่า
สัตตักขัตตอุปรมะ กับโกลังโกละ ด้วยสามารถแห่งภพอันเจือกัน และ พระ-
โศดาบันผู้บังเกิดในภพของมนุษย์เท่านั้นที่ชื่อว่า เอกพีชี.

ในพระโศดาบันเหล่านั้น องค์หนึ่ง ๆ ย่อมถึงภาวะ ๔ อย่าง ด้วย
สามารถแห่งทุกขาปฏิบัติ เป็นต้น . ว่าด้วยสัตตธรรมา พระโศดาบันมี ๑๒
จำพวก คือ. ชื่อว่าสัตตักขัตตอุปรมะ จำพวก ชื่อว่าโกลังโกละ ๔ จำพวก
ชื่อว่า เอกพีชี ๔ จำพวก. ว่าด้วยปัญญาธรรมา ก็ถ้าพระโศดาบันพึงอาจยัง
โลกุตตรธรรมให้เกิดด้วยปัญญา กระทำปัญญาให้เป็นธรรมาอย่างนี้ว่า เราจักให้
โลกุตตรธรรมเกิดขึ้น แม้บรรลुเป็นพระโศดาบันผู้ชื่อว่า สัตตักขัตตอุปรมะเป็น
ต้น ด้วยอำนาจปฏิบัติ ๔ อย่าง ก็เป็นพระโศดาบัน ๑๒ จำพวก เหมือนกัน
นั้นแหละ ฉะนั้นพระโศดาบันทั้ง ๒๔ จำพวกเหล่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในฐานะนี้ ด้วยสามารถแห่งพระอริยะผู้เข้าไปเพ่ง
ธรรมอันตั้งอยู่ ด้วยศรัทธา หรือ ปัญญา ในที่นี้นั้นเทียว.

จบอรรถกถาเอกพีชีบุคคล

[๕๐] สกทาคามีบุคคล บุคคลชื่อว่า สกทาคามี เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญญาโทษนี้ทั้ง ๓ เพราะทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง เป็นพระสกทาคามี ซึ่งยังจะมาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้นแล้วทำที่สุดทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า สกทาคามี.

อรรถกถาสกทาคามีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง สกทาคามีบุคคล. บุคคลใด ย่อมมาอีกครั้งเดียวด้วยสามารถแห่งปฏิสนธิ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า สกทาคามี แปลว่า ผู้มาปฏิสนธิอีกครั้งเดียว.

บทว่า "สกิทเว" ได้แก่ ครั้งหนึ่งเท่านั้น.

บรรดาพระสกทาคามี ๕ จำพวก ๔ จำพวกพระองค์ไม่ทรงประสงค์เอาแต่ทรงประสงค์เอาเพียงพวกเดียวเท่านั้นในที่นี้ ด้วยบทว่า "อิม โลก อคนุตฺวา" เพราะว่า พระสกทาคามีบางพวกบรรลุสกทาคามีผลในโลกนี้ ย่อมปรินิพพานในโลกนี้นั้นแหละ บางพวกบรรลุสกทาคามีผลในโลกนี้ปรินิพพานในเทวโลก บางพวกบรรลุในเทวโลกปรินิพพานในเทวโลกนั้นแหละ บางพวกบรรลุในเทวโลกแล้วเกิดขึ้นในโลกนี้แล้วจึงปรินิพพาน รวมพระสกทาคามีทั้ง ๔ จำพวก ดังกล่าวมานี้ พระองค์มิได้ทรงประสงค์เอา ในสกทาคามีนิเทศนี้.

แต่พระสกทาคามี พวกใด บรรลุในโลกนี้ แล้วดำรงชีวิตอยู่ในเทวโลกตลอดอายุ แล้วก็เกิดขึ้นในโลกนี้อีก จึงปรินิพพาน พระสกทาคามีพวกเดี่ยวนี้นั้น พึงทราบว่าเป็น พระองค์ทรงถือเอาใน สกทาคามีนิเทศนี้.

คำใดที่ยังเหลืออยู่ในที่นี้ ข้าพเจ้ายังมีได้กล่าว คำนั้นทั้งหมด ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในโลกุตตรกฺุสลนิเทศ ในอรรถกถาแห่งธรรมสังคหะในหนหลัง.

ถามว่า ก็พระสกทาคามีนี้ มีการกระทำที่แตกต่างกับพระโสดาบัน
ที่ชื่อว่า เอกพีธี อย่างไรบ้าง ?

ตอบว่า พระโสดาบัน ผู้ชื่อว่า เอกพีธี ท่านมีปฏิสนธิครั้งเดียว
เท่านั้น ส่วนพระสกทาคามีท่านมีปฏิสนธิ ๒ ครั้ง ข้อนี้ เป็นการกระทำที่แตกต่าง
ต่างกันระหว่างพระอริยะทั้งสองเหล่านั้น.

จบอรรถกถาสกทาคามีบุคคล

[๕๑] อนาคามีบุคคล บุคคลชื่อว่า อนาคามี เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์
ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปปาติกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอัน
ไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนี้เรียกว่า อนาคามี

อรรถกถาอนาคามีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง อนาคามีบุคคล. กามชาตุ พระผู้มีพระภาค
เจ้าตรัสเรียกว่า โอรฺ แปลว่า ต่ำ ในคำว่า "โอรฺภาคิยานํ สญฺโฆชนานํ"
เครื่องผูกทั้ง ๕ เหล่านั้น อันบุคคลใดยังละไม่ได้แล้ว เพราะเหตุนั้นบุคคลนั้น
แม้บังเกิดในภวักคภูมิ ก็ยังถูกเครื่องผูกเหล่านั้นดึงให้ตกไปในกามชาตุนั้นเทียว
เหมือนปลาที่คลื่นกินเบ็ด และ เหมือนนกกาที่เขาเอาเชือกยาวผูกเท้าไว้ เพราะ
ฉะนั้น เครื่องผูกทั้ง ๕ ท่านจึงเรียกว่า โอรฺภาคิยะ อธิบายว่า โอรฺภาคิยะ
นี้ เป็นของเบื่องต่ำ คือ เป็นส่วนเบื่องต่ำ.

บทว่า "ปริกขยา" ได้แก่ เพราะสิ้นไปรอบแห่งเครื่องผูกเหล่านั้น

บทว่า "โอปปาติกะ" ได้แก่ ผู้มีกำเนิดเป็นโอปปาติกะ. หมายความว่า การนอนในครรภ์ ของพระอนาคามีนั่นท่านพ้นเสียแล้วด้วยบทว่า "โอปปาติกะ" นี้.

คำว่า "ตตฺถ ปรินิพฺพายี" ได้แก่ พระอนาคามี ผู้ปรินิพพานในสุทธาวาสเทวโลกนั้น.

คำว่า "อนาวตฺติชฺชโม ตสฺมา โลกา" หมายความว่า ได้แก่ การไม่มาจากพรหมโลกแล้วกลับมาสู่กามโลกนี้ ด้วยอำนาจถือปฏิสนธิเป็นสภาวะ. ก็การมาของพระอนาคามีนั่น เพื่อประโยชน์แก่การเห็นพระพุทธรเจ้า พระเถระ และสดับฟังพระสัทธรรมอันธรรมคามิได้ห้ามไว้.

คำว่า "อํย วุจฺจติ" หมายความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้มีสภาวะอย่างนี้ ท่านเรียกว่าพระอนาคามี เพราะไม่กลับมาอีก ด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

จบอรรถกถาอนาคามีบุคคล

[๕๒] อันตราปรินิพพายีบุคคล บุคคลชื่อว่า อันตราปรินิพพายี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปปาติกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้นมีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น ย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นเพื่อละสังโยชน์ อันมีในเบื้องบน ในระยะเวลาติดต่อกับที่เกิดบ้าง ยังไม่ถึงท่ามกลางกำหนดอายุบ้าง บุคคลนี้เรียกว่า อันตราปรินิพพายี.

อรรถกถาอันตราปรินิพพายีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งพระอนาคามี ผู้ชื่อว่า **อันตราปรินิพพายี-บุคคล**. คำว่า "**อุปฺปนฺนํ วา สมฺนฺตฺรา**" ความว่า เป็นกาลติดต่อกันกับการเกิดขึ้นบ้าง. คำว่า "**อุปฺตฺตํ วา เวมฺขณฺมฺ อายฺยุปฺปมาณฺ**" ความว่า ยังไม่ถึงประมาณท่ามกลางอายุบ้าง อธิบายว่า ยังไม่ถึงท่ามกลางอายุ ท่านย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นแล้ว แล้วปรินิพพาน. ก็เนื้อความว่า "**เวมฺขณฺมฺ ปฺตฺตํ**" แปลว่า ถึงท่ามกลางบ้าง บัณฑิตพึงทราบโดยการกำหนดด้วย "วา" ศัพท์. พระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี ๓ จำพวก เป็นอันสำเร็จแล้วด้วยประการฉะนี้. คำว่า "**อุปฺริฏฺฐิมาณํ สลฺโยชนานํ**" ได้แก่ อุทฺธมฺภากิยสํโยชนํ ๕ เบื้องบน หรือได้แก่ กิเลส ๘. บทว่า "**ปฺหานาย**" ได้แก่ ยังมรรคให้เกิดขึ้นเพื่อต้องการละสังโยชนเหล่านั้น.

สองบทว่า "**ออยฺม วุจฺจติ**" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อันตราปรินิพพายี เพราะปรินิพพานในระหว่างท่ามกลางแห่งอายุนั้น เทียว.

จบอรรถกถาอันตราปรินิพพายีบุคคล

[๕๑] **อุปฺหัจฺจปรินิพพายีบุคคล** บุคคลชื่อว่า **อุปฺหัจฺจปริ-นิพพายี** เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโธรมภากิยสํโยชนํ ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปฺปาติกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอัน

ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น ย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้น เพื่อ
ละสัญโญชน์อันมีในเบื้องบน เมื่อล่วงพ้นท่ามกลางกำหนดอายุบ้าง เมื่อใกล้
จะทำกาลกิริยาบ้าง บุคคลนี้เรียกว่า **อุปหัจจปรินิพพายี**.

อรรถกถาอุปหัจจปรินิพพายีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งพระอนาคามี ผู้ชื่อว่า **อุปหัจจปรินิพพายี-**
บุคคล. คำว่า "อดีตกมิตฺวา เวมฺขณฺ อายุปฺปมาณํ" ได้แก่ก้าวล่วงเลย
ท่ามกลางประมาณแห่งอายุ. คำว่า "อุปหัจจ วา กาลกิริยํ" ได้แก่ ใกล้
จะทำกาลกิริยา อธิบายว่า จวนจะสิ้นอายุแล้ว. คำว่า "อัย วุจฺจติ" ความ
ว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อุปหัจจปรินิพพายี เพราะก้าว
ล่วงเลยท่ามกลาง ๕๐๐ มหากัปแห่งอายุ อันมี ๑,๐๐๐ มหากัปเป็นประมาณ
ในอวิหาภูมิทั้งหลายก่อน แล้วจึงตั้งอยู่ในกัปที่ ๖๐๐ มหากัปหรือที่ ๗๐๐
มหากัป หรือที่ ๘๐๐ มหากัป หรือที่ ๙๐๐ มหากัป หรือที่ ๑,๐๐๐ มหากัป
อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นแหละ แล้วจึงบรรลुพระอรหัต และปรินิพพานด้วย
กิเลสปรินิพพาน.

จบอรรถกถาอุปหัจจปรินิพพายีบุคคล

[๕๔] อสังขารปรินิพพายีบุคคล บุคคลชื่อว่า อสังขาร-
ปรินิพพายีเป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสัญโญชน์
ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปปาติกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอัน

ไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น ย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นโดย
ไม่ลำบาก เพื่อละสัญญาอันมีในเบื้องบน บุคคลนี้เรียกว่า **อสังขาร-**
ปรีนิพพายี.

[๕๕] **อสังขารปรีนิพพายีบุคคล** บุคคลชื่อว่า **อสังขาร-**
ปรีนิพพายีเป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสัญญาอัน
ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปาทิกะ ปรีนิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอัน
ไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น ย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นโดย
ลำบาก เพื่อละสัญญาอันมีในเบื้องบน บุคคลนี้เรียกว่า **อสังขาร-**
ปรีนิพพายี.

อรรถกถาอสังขารปรีนิพพายี และอสังขารปรีนิพพายีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง พระอนาคามี ผู้ชื่อว่า **อสังขารปรีนิพพายี**
และอสังขารปรีนิพพายีบุคคล. พระอนาคามีรูปใด ไม่กระทำความเพียร
อย่างแรงกล้า โดยไม่รวบรัด รีบเร่ง มีทุกข์น้อย บรรลุพระอรหัตแล้ว
ปรีนิพพานด้วยกิเลสปรีนิพพานตามธรรมดา ฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่า **อสังขาร-**
ปรีนิพพายี แปลว่า ผู้ปรีนิพพานตามธรรมดา โดยมีได้กระทำความเพียร
อย่างแรงกล้า. ส่วนรูปใด กระทำความเพียรอย่างแรงกล้า โดยรีบด่วนไม่
ชักช้า มีความทุกข์ยาก บรรลุพระอรหัตแล้วปรีนิพพาน ด้วยกิเลสปรีนิพพาน
ตามธรรมดา ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า **อสังขารปรีนิพพายี** แปลว่า ผู้
ปรีนิพพานตามธรรมดาด้วยการกระทำความเพียรอย่างแรงกล้า.

จบอรรถกถาอสังขารปรีนิพพายี และอสังขารปรีนิพพายีบุคคล

[๕๖] อุทซังโสโตกนิภูฐคามีนุคคล บุคคลชื่อว่า อุทซังโส-
โตกนิภูฐคามิ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังญะ โยชน์ ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปปาติกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอัน ไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น จุตจากอตปไปสูทตสา จุต จากสุทตสาไปสูทตสี จุตจากสุทตสีไปอกนิภูฐา ย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นใน อกนิภูฐา เพื่อละสังญะเบื้องบน บุคคลนี้เรียกว่าอุทซังโสโตกนิภูฐคามิ.

[๕๗] บุคคลชื่อว่า ผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติ-
ผล เป็นโสดาบัน เป็นไฉน ?

บุคคลผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อละสังญะ โยชน์ ๓ ปฏิบัติแล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง โสดาปัตติผล สังญะ โยชน์ ๓ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนั้นเรียกว่า โสดาบัน.

บุคคลปฏิบัติแล้วเพื่อความเบาบางแห่งกามราคะและพยาบาท ปฏิบัติ แล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล เพราะกามราคะและพยาบาทของบุคคลใด เบาบางแล้ว บุคคลนี้เรียกว่า สกทาคามี.

บุคคลปฏิบัติแล้วเพื่อละไม่ให้เหลือ ซึ่งกามราคะและพยาบาท ปฏิบัติ แล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล กามราคะและพยาบาทอันบุคคลใดละได้หมด ไม่มีเหลือ บุคคลนั้นเรียกว่า อนาคามี.

บุคคลปฏิบัติแล้ว เพื่อไม่ให้เหลือซึ่งรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจะ และอวิชา ปฏิบัติแล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจะ อวิชา อันบุคคลใดละได้หมดไม่มีเหลือ บุคคล นี้เรียกว่า อรหันต์.

อรรถกถาอุทังโสโตกนิฏฐคามินุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งพระอนาคามี ผู้ชื่อว่า อุทังโสโตบุคคล.

ตณฺหาโสโต กระแส คือ ตัณหา หรือวฏฺฐโสโต กระแส คือ วัฏฺฐะ
ของพระอนาคามีนั้นมืออยู่ในเบื้องบน เพราะเป็นธรรมชาตินำไปในเบื้องบน
ฉะนั้นท่านจึงชื่อว่า อุทังโสโต แปลว่า ผู้มีกระแส คือ ตัณหา หรือวัฏฺฐะใน
เบื้องบน. อีกอย่างหนึ่ง มคฺคโสโต กระแส คือ มรรคของพระอนาคามีนั้น
มืออยู่ในเบื้องบน เพราะท่านไปสู่ภพเบื้องบนแล้วจึงได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึง
ชื่อว่า อุทังโสโต แปลว่า ผู้มีกระแส คือ มรรคในเบื้องบน. สองบทว่า
" อกนิฏฺฐํ คจฺจนฺติ " ได้แก่ ผู้มีปกติไปสู่ อกนิฏฐภพ.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "อวิหาโต จูโต อตปฺปํ คจฺจนฺติ" เป็นต้น
ดังนี้ว่า พระอนาคามีเมื่ออยู่ในอวิหาภูมิตลอด ๑,๐๐๐ มหากัป ไม่อาจบรรลु
อรหัต จึงไปสู่สุทฺถสัทฺถิมิ. เมื่อท่านแม้อยู่ในสุทฺถสัทฺถิมิตลอด ๘,๐๐๐ มหากัป
ก็ไม่อาจบรรลุพระอรหัต ย่อมไปสู่อกนิฏฐภูมิ. อธิบายว่า เมื่อท่านอยู่ใน
อกนิฏฐภูมินั้น ย่อมให้อริยมรรคเกิดได้.

อนึ่ง เพื่อต้องการทราบประเภทของพระอนาคามีเหล่านี้ นักศึกษา
พึงทราบหมวด ๔ แห่งพระอนาคามี ผู้ชื่อว่า อุทังโสโตกนิฏฐคามินิ.

บรรดาพระอนาคามีเหล่านั้นองค์ใดชำระเทวโลกทั้ง ๔ ให้สะอาด
จำเดิมแต่อวิหาภูมิ และไปสู่อกนิฏฐภูมิจึงปรินิพพาน องค์นี้ชื่อว่า อุทังโสโต-
อกนิฏฐคามินิ.

ก็องค์ใด ชำระเทวโลกทั้ง ๓ เบื้องต่ำให้สะอาด แล้วดำรงอยู่ใน
สุทฺถสัทฺถิเทวโลก จึงปรินิพพาน องค์นี้ชื่อว่า อุทังโสโต น อกนิฏฐคามินิ
แปลว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบน แต่ไม่ไปสู่อกนิฏฐภูมิ.

องค์ใดไปสู่อกนิภฏฐภูมินั้นแหละ จากสุทตฺตสิทเวทโลกนี้แล้ว จึงปรินิพพาน
องค์นี้ชื่อว่า **นอุทฺธโสโตกนิภฏฐคามิ** ซึ่งแปลว่า ผู้ไม่มีกระแสใน
เบื้องบน แต่ไปสู่อกนิภฏฐภูมิ.

ก็องค์ใดดำรงอยู่ ในเทวโลกทั้ง ๔ เบื้องต่ำย่อมปรินิพพานในที่นั้น ๆ
นั้นแหละ องค์นี้ชื่อว่า **นอุทฺธโสโต นอกนิภฏฐคามิ** แปลว่า ผู้ไม่มีกระแส
ในเบื้องบนและไม่ไปสู่อกนิภฏฐภูมิ.

เพราะฉะนั้นเมื่อรวมพระอนาคามีเหล่านั้น จึงมี ๔๘ จำพวก ด้วย
ประการฉะนี้.

ถามว่า พระอนาคามี มี ๔๘ จำพวก เป็นไฉน ?

ตอบว่า ในอวิหาภูมิก่อน พระอนาคามีผู้เป็นอันตรายปรินิพพายี ๓
จำพวก ผู้เป็นอุปปหัจจปรินิพพายี ๑ จำพวก ผู้เป็นอุทฺธังโสโต ๑ จำพวก, พระ-
อนาคามีเหล่านั้นรวมเป็น ๑๐ จำพวก คือ เป็นอสังขารปรินิพพายี ๕ จำพวก
เป็นสสังขารปรินิพพายี ๕ จำพวก, ในอตฺปปา สุทตฺตสา และสุทตฺตสิฏฺฐิ ก็
เหมือนกัน คือ มี ๘ ภูมิ ๆ ละ ๑๐ จำพวก รวมเป็น ๘๐ จำพวก, แต่พระ
อนาคามีผู้ชื่อว่า **อุทฺธังโสโต** ไม่มีในชั้นอกนิภฏฐภูมิ มีแต่พระอนาคามีผู้ชื่อว่า
อันตรายปรินิพพายี ๓ จำพวก อุปปหัจจปรินิพพายี ๑ จำพวก พระอนาคามี
เหล่านั้นเป็น ๘ จำพวก คือ เป็นอสังขารปรินิพพายี ๔ จำพวก เป็นสสังขาร-
ปรินิพพายี ๔ จำพวก จึงรวมเป็นพระอนาคามี ๔๘ จำพวก ด้วยประการ
ฉะนี้. พระอนาคามีเหล่านั้นทั้งปวง อันบัณฑิตแสดงเปรียบเทียบแล้วด้วย
ประกายไฟที่เกิดจากเหล็ก ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้.

เหมือนอย่างว่า เมื่อช่างเหล็กที่อยู่ซึ่งปลายเหล็กแหลม ของมีดพับและ
มีดตัดเล็บที่ร้อนตลอดวันที่แทงเหล็ก ประกายไฟเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ฉนั้นใด

พระอนาคามีที่เห็นปานนี้ บัณฑิตพึงทราบว่ ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี พวกที่ ๑ ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะกิเลสดับไปไม่เหลือ ในลำดับที่เกิดขึ้นนั้นแหละ.

เมื่อช่วงเหล็กที่อยู่ซึ่งปลายเหล็กแหลมเป็นต้นที่ร้อนตลอดวัน อันใหญ่กว่านั้น ที่แทงเหล็ก ประกายไฟก็พุ่งขึ้นสู่อากาศแล้วก็ดับไป ฉะนั้น พระอนาคามีที่เห็นปานนี้พึงทราบว่ ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี พวกที่ ๒ ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะท่านมีอายุยังไม่ถึงท่ามกลางก็ปรินิพพาน.

เมื่อช่วงเหล็กที่อยู่ซึ่งปลายเหล็กแหลมเป็นต้นที่ร้อนตลอดวัน อันใหญ่กว่านั้น (หมายถึงใหญ่ขึ้นไปตามลำดับ) ที่แทงเหล็ก ประกายไฟพุ่งขึ้นสู่อากาศแล้ววกกลับลงมาสู่พื้นดินแต่ยังมีทันกระทบก็ดับไป ฉะนั้น พระอนาคามีที่เห็นปานนี้พึงทราบว่ ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี พวกที่ ๓ ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะถึงท่ามกลางแห่งอายุแล้ว ยังไม่ใกล้จะทำกาลกิริยา ก็ปรินิพพาน.

เมื่อช่วงเหล็กที่อยู่ซึ่งปลายเหล็กแหลมเป็นต้นที่ร้อนตลอดวัน อันใหญ่กว่านั้นที่แทงเหล็ก ประกายไฟพุ่งขึ้นสู่อากาศแล้วตกลงยังพื้นดินแต่พอกระทบกับพื้นดินแล้วก็ดับไป ฉะนั้น พระอนาคามีเห็นปานนี้พึงทราบว่ ชื่อว่า อุปหัจจปรินิพพายี ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะเข้าใกล้การกระทำกาลกิริยาแล้ว ได้ยังความเป็นไปแห่งอายุให้สิ้นไปแล้ว จึงปรินิพพาน.

เมื่อช่วงเหล็กที่อยู่ซึ่งปลายเหล็ก แหลมเป็นต้น ที่ร้อนตลอดวัน อันใหญ่กว่านั้นที่แทงเหล็ก สะเก็ดไฟกระเด็นตกไปที่หญ้า หรือที่ไม้เล็กน้อยแล้วก็เผาหญ้าหรือไม้เล็กน้อยแล้วก็ดับไป ฉะนั้น พระอนาคามีที่เห็นปานนี้พึงทราบ

ว่าชื่อว่า อสังขารปรินิพพายี ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะปรินิพพาน ด้วยการประกอบความเพียรมีประมาณเล็กน้อย คือ ด้วยการดำเนินไปอย่างสบาย.

เมื่อช่างเหล็กที่อยู่ซึ่งเหล็กแหลมเป็นต้นที่ร้อนตลอดวัน อันใหญ่กว่านั้น ที่แท่งเหล็ก สะเก็ดไฟก็กระเด็นตกไปที่กองไม้ หรือหูกงใหญ่แล้ว ไม้กองไม้ หรือหูกงใหญ่นั้นหมดแล้ว จึงดับไป ฉะนั้น พระอนาคามี ผู้เห็นปานนี้พึงทราบ ว่า ชื่อว่า อสังขารปรินิพพายี ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะปรินิพพานด้วยการทำความเพียรอย่างแรงกล้า คือ ดำเนินไปอย่างหนักแน่น.

สะเก็ดไฟอื่นอีก ย่อมตกไปที่กองไม้ และกองหูกงอันใหญ่นั้น ครั้นเมื่อกองไม้หรือกองหูกงอัน ใหญ่นั้นถูกไฟไหม้อยู่ ถ่านที่ปราศจากเปลวไฟก็ดี เปลวไฟก็ดี เกิดขึ้นแล้วก็เผาไหม้โรงของนายช่างเหล็ก แล้วก็ลามไปไหม้บ้าน หมู่บ้าน เมือง และแคว้นแคว้น จดฝั่งสมุทรจึงดับไป ฉะนั้น พระอนาคามี ผู้เห็นปานนี้พึงทราบ ว่า ชื่อว่า อุตซังโสโตกนิภูจฺจคามิ ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะท่านกระทำการแผ่ขยายพืชในภพเป็นอนЕК แล้วจึงกระทำให้สิ้นสุดลงด้วยการบรรลุธรรมที่ถูกต้องแล้วจึงปรินิพพาน. ก็แผ่นเหล็กนั้นแหลมมีเล็กบ้างใหญ่บ้าง อันต่างด้วยปลายเหล็กแหลมเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในพระสูตร ในวาระทั้งหมดว่า "อโยกปลุลล" แผ่นเหล็ก ดังนี้.

เหมือนอย่างคำที่พระองค์ตรัสไว้ว่า "ก็ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขา คือ ความวางเฉยว่า อุเบกขาไม่พึงมี และจะไม่พึงมีแก่เรา ไม่ได้มีแล้วและจักไม่มีแก่เรา สิ่งใด

มีอยู่ เราข่อมละสิ่งนั้น เอนั้นข่อมไม่ยินดีในภพ ข่อมไม่ยินดีในการเกิด ลำดับนั้น เอนข่อมเห็นบทอันยังอันสงบแล้ว ด้วยสัมมัตตปัญญา (ปัญญาอันชอบ) กับทนนั่นแล อันเธอกระทำให้แจ้งแล้วซึ่งสิ่งทั้งปวงโดยประการทั้งปวง แต่เธอยังละมานาสัตว์ทั้งปวงไม่ได้โดยประการทั้งปวง ยังละภวราคานาสัตว์ทั้งปวงโดยประการทั้งปวงไม่ได้ ยังละอวิชชานาสัตว์ทั้งปวงโดยประการทั้งปวงไม่ได้ เอนนั้นชื่อว่า อันตราปรีนิพพายี เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์ทั้ง ๕ แล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลทุบอยู่ซึ่งแผ่นเหล็กอันร้อนตลอดวัน ประกายไฟเกิดขึ้นแล้วก็ฟุ้งดับไป แม้นฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ข่อมเป็นผู้ชื่อว่า อันตราปรีนิพพายี ฉนนั่นเหมือนกัน.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ฯลฯ ชื่อว่า อันตราปรีนิพพายี ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลทุบอยู่ซึ่งแผ่นเหล็กอันร้อนตลอดทั้งวัน ประกายไฟเกิดแล้ว บังเกิดแล้ว ก็ฟุ้งดับไป แม้นฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ข่อมเป็นผู้ชื่อว่า อันตราปรีนิพพายี ฉนนั่นเหมือนกัน.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ข่อมเป็นผู้ชื่อว่า อันตราปรีนิพพายี ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุคคลทุบอยู่ซึ่งแผ่นเหล็กทั้งหลายที่ร้อนตลอดทั้งวัน สะเก็ดไฟบังเกิดแล้ว ยังไม่ทันกระทบพื้นดินก็ฟุ้งดับไปแม้นฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ข่อมชื่อว่า อันตราปรีนิพพายี ฉนนั่นนั่นเทียว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ข่อมชื่อว่า อุพหัจจปรีนิพพายี ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลทุบอยู่

ซึ่งแผ่นดินที่ร้อนตลอดทั้งวัน สะเก็ดไฟบังเกิดแล้ว เกิดขึ้นแล้วกระทบกับพื้นดินแล้วฟุ้งดับไปฉับใจ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ
ย่อมชื่อว่า **อุปหัจจปรินิพพายี**.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ
ย่อมชื่อว่า **อสังขารปรินิพพายี** เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์
ทั้ง ๕ ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุคคลทุบอยู่ซึ่งแผ่นดินที่ร้อนตลอดวัน
สะเก็ดไฟบังเกิดแล้ว เกิดขึ้นแล้วฟุ้งกระเด็นไปตกอยู่ที่กองหญ้า หรือกองไม้
เล็กน้อย สะเก็ดไฟนั้นฟุ้งให้ไฟเกิดบ้าง ให้ควันเกิดบ้างในที่นั้น ครั้นให้ไฟ
เกิดแล้วก็ดี ให้ควันเกิดแล้วก็ดี แล้วก็ไหม้กองไม้กองหญ้าเล็กน้อยนั้นนั่น
แหละจนหมดสิ้นแล้วฟุ้งดับไปเองเพราะสิ้นเชื้อ แม้ฉับใจ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมชื่อว่า **อสังขารปรินิพพายี** เพราะความ
สิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์ทั้ง ๕ ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้
ย่อมชื่อว่า **สังขารปรินิพพายี** ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลทุบแผ่นดิน
เหล็กที่ร้อนตลอดวัน ปรกาศสะเก็ดไฟบังเกิดแล้ว เกิดขึ้นแล้ว ฟุ้งตกไปที่
กองหญ้าและกองไม้อันไพบุลย์แล้วฟุ้งให้ไฟเกิดขึ้นบ้าง ให้ควันเกิดขึ้นบ้าง ฯลฯ
แล้วก็ไหม้กองหญ้าและกองไม้อันไพบุลย์นั้นนั่นแหละจนสิ้นแล้วก็ฟุ้งดับไป
เพราะสิ้นเชื้อ ฉับใจ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ชื่อว่า
สังขารปรินิพพายี.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ
ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า **อุทซังโสโตกนิฏฐคามิ** เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัม-
ภาคียสังโยชน์ทั้ง ๕ ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลทุบอยู่ซึ่งแผ่นดิน
อันร้อนตลอดวัน ปรกาศสะเก็ดไฟบังเกิดแล้ว เกิดขึ้นแล้ว ฟุ้งตกไปที่

กองหญ้า หรือกองไม้อันใหญ่แล้ว ฟิงให้ไฟเกิดบ้างให้ควันเกิดบ้าง ฯลฯ แล้ว ก็ไหม้กองหญ้า กองไม้อันใหญ่นั้นนั่นแหละ และฟิงลามไปไหม้กอไม้บ้าง ป่าไม้บ้าง ครั้นไหม้แล้วก็มาสู่ภาคพื้นอันเป็นพืชสด หรือถึงหนทาง หรือ ถึงศิลา หรือถึงน้ำ หรือถึงสถานอันเป็นที่ร่นรมย์แล้วก็ดับไป เพราะขาดเชื้อ ฉนั้นใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า **อุทซัง โสโตกนิฏฐคามิ** ฉนั้นนั่นเหมือนกัน.

นิเทศแห่งพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติในการกระทำโศดาปัตติผลให้แจ้ง เป็นต้นมีเนื้อความดังนี้เทียว.

คำว่า "อัย วุจจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ท่านเรียกว่า พระอรหันต์. ก็คำว่า พระอรหันต์ในที่นี้ ฟิงทราบว่ามี ๑๒ จำพวก.

ถามว่า มี ๒ จำพวก อย่างไร.

ตอบว่า กัวิโมกษ์มีอยู่ ๓ อย่าง คือ สุธัญญตวิโมกษ์ ๑ อนิมิตตวิโมกษ์ ๑ อปฺปณฺหิตวิโมกษ์ ๑ บรรดาวิโมกษ์เหล่านั้น พระชินาสพผู้หลุดพ้นด้วย สุธัญญตวิโมกษ์มี ๔ จำพวก ด้วยอำนาจปฏิปทา ๔ อย่าง และพระชินาสพผู้หลุด พ้น ด้วยอนิมิตตวิโมกษ์หรืออปฺปณฺหิตวิโมกษ์ ก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น บัณฑิตฟิงทราบว่ามี ๑๒ จำพวก ด้วยประการฉะนี้.

ก็บุคคลเหล่านี้ มีประมาณเท่านี้คือ คือ พระสกทาคามี ๑๒ จำพวก ซึ่งเหมือนพระอรหันต์ ๑๒ จำพวก พระโศดาบัน ๒๔ จำพวก คือ พระโศดา- บัน ๑๒ จำพวก คุณด้วยฐานะ ๒ คือ สัทธาฐานะ ๑ ปัญญาฐานะ ๑ และพระ- อนาคตามี ๔๘ จำพวก ทั้งหมดเหล่านี้ เมื่อท่านพ้นจากโลกนี้แล้ว ย่อมไม่ เกิดในลัทธิภายนอกพระศาสนา ย่อมเกิดขึ้นในพระศาสนาแห่งพระสัพพัญญู- พุทธเจ้านั้นเทียว ดังนี้แล.

จบอรรถกถาเอกกนิเทศ ว่าด้วยบุคคล ๑ จำพวกแต่เพียงนี้

ทุกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๒ จำพวก

[๕๘] ๑. โภชนบุคคล บุคคลผู้มักโกรธ เป็นไหน ?

ความโกรธ ในข้อนั้น เป็นไหน ? ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ โทสะ ความประทุษร้าย ภาวะที่ประทุษร้าย ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ภาวะที่พยาบาท ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ภาวะที่จิตไม่ยินดีอันใด นี้เรียกว่า ความโกรธ ความโกรธนี้ อันบุคคลใด ละไม่ได้ บุคคลนั้น เรียกว่า ผู้มักโกรธ.

๒. อุปนาหีบุคคล บุคคลผู้ผูกโกรธ เป็นไหน ?

ความผูกโกรธ ในข้อนั้น เป็นไหน ? ความโกรธมีในเบื้องบน ความผูกโกรธมีในภายหลัง ความผูกโกรธ กิริยาที่ผูกโกรธ ภาวะที่ผูกโกรธ การไม่หยุดโกรธ การตั้งความโกรธไว้ การดำรงความโกรธไว้ การทำความโกรธให้มันเข้า อันใด เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความผูกโกรธ ความผูกโกรธนี้ อันบุคคลใด ละไม่ได้ บุคคลนั้น เรียกว่า ผู้ผูกโกรธ.

อรรถกถาทุกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๒ จำพวก

อรรถกถาบุคคลผู้มักโกรธเป็นต้น

บุคคลผู้มีการโกรธเป็นปกติ คือ ผู้โกรธมาก ชื่อว่า ผู้มักโกรธ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ตรัสถามบุคคลอย่างนี้แล้ว เพื่อจะทรงแสดงบุคคล

โดยธรรม จึงตรัส คำว่า "ตตฺถ กตฺโม โกโร" ซึ่งแปลว่า ความ
โกรธในข้อนั้น เป็นไฉน ? ดังนี้ เป็นต้น.

แม้ในนิเทศแห่งอุปนาหิบุคคล บุคคลผู้ผูกโกรธ เป็นต้นกัณยนี้
เหมือนกัน. คำเป็นต้นว่า "โกโร กุชฺฌนา" มีเนื้อความที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว
ในหนหลังนั้นแล. คำเป็นต้นว่า "โกโร" มีเนื้อความที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว
ในกาลก่อนในอุปนาหิเทศเป็นต้นเหมือนกัน.

สองบทว่า "อโย โกโร อปฺปหิโน" ความว่า ยังละไม่ได้ด้วย
วิกัมภนปหาน หรือด้วยตทังคปหาน หรือด้วยสมุจเฉทปหาน. แม้ใน
บุคคลผู้ผูกโกรธเป็นต้นข้างหน้า ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

[๕๕] ๑. มกฺขิบุคคล บุคคลผู้มกฺลลภูญฺจฺญํ เป็นไฉน ?

ความลบลหฺลํ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความลบลหฺลํ กิริยาที่ลบลหฺลํ
ภาวะที่ลบลหฺลํ ความไม่เห็นคุณของผู้อื่น การกระทำที่ไม่เห็นคุณของผู้อื่น นี้
เรียกว่า ความลบลหฺลํ ความลบลหฺลํนี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียก
ว่า ผู้มกฺลลภูญฺจฺญํของผู้อื่น.

๒. ปลาตีบุคคล บุคคลผู้ตีเสมอ เป็นไฉน ?

การตีเสมอ ในข้อนั้น เป็นไฉน การตีเสมอ กิริยาที่ตีเสมอ ภาวะที่
ตีเสมอ ธรรมเป็นอาหารแห่งการตีเสมอ ฐานแห่งวิวาท การถือเป็นคู่เท่า
เทียมกัน การไม่สละคืน อันใด นี้เรียกว่า การตีเสมอ การตีเสมอนี้ อัน
บุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ตีเสมอ.

[๖๐] ๑. อีสถุกีบุคคล บุคคลผู้มีความริษยา เป็นไฉน ?

ความริษยา ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความริษยา กิริยาที่ริษยา ภาวะที่ริษยา ความไม่ยินดีด้วย ภาวะที่ไม่ยินดีด้วยในลาภสักการะ ความเคียดความนับถือ การไหว้ การบูชาของผู้อื่น อันใด นี้เรียกว่า ความริษยา ก็ความริษยานี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีความริษยา.

๒. มัจฉริบุคคล บุคคลผู้มีความตระหนี่ เป็นไฉน ?

ความตระหนี่ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความตระหนี่มี ๕ อย่าง คือ ตระหนี่ที่อยู่ ตระหนี่ตระกูล ตระหนี่ลาภ ตระหนี่วรรณะ ตระหนี่ธรรม ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความอยากไปต่าง ๆ ความเหนียวแน่น ความตระหนี่ถี่เหนียว ความที่จิตไม่เผื่อแผ่ อันใด เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่ ความตระหนี่นี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีความตระหนี่.

[๖๑] ๑. สตบุคคล บุคคลผู้โอ้อวด เป็นไฉน ?

ความโอ้อวด ในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้โอ้อวด ความโอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ภาวะที่แข่งกระด้าง กิริยาที่แข่งกระด้าง ความพุดยกตน กิริยาที่พุดยกตน อันใด ในข้อนั้น นี้เรียกว่า ความโอ้อวด ความโอ้อวดนี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้โอ้อวด.

๒. มายาวิบุคคล บุคคลผู้มีมายา เป็นไฉน ?

มายาในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจแล้ว เพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น จึงตั้งความปรารถนาอันลามก ปรารถนาว่า ใครอย่ารู้เรา ดำริว่า ใคร ๆ อย่ารู้เรา พุคว่า ใคร ๆ อย่ารู้เรา. พยายามด้วยกายว่าใคร ๆ อย่ารู้เรา มายา ภาวะที่มีมายา ความวางท่า ความหลอกลวง ความตลบตะแลง ความมีเล่ห์เหลี่ยม ความทำให้ลุ่มหลง ความซ่อน ความอำพราง ความพิด ความปกปิด การไม่ทำให้เข้าใจง่าย การไม่ทำให้จะแจ้ง การปิดบัง กิริยาลามก เห็นปานนี้ อันใด นี้เรียกว่า มายา มายานี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า มีมายา.

[๖๒] ๑. อหิริกบุคคล บุคคลผู้ไม่มีหิริ เป็นไฉน ?

ความไม่มีหิริ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ธรรมชาติใด ไม่ละอายสิ่งที่ควรละอาย ไม่ละอายการถึงพร้อมแห่งธรรมอันเป็นบาปอกุศล นี้เรียกว่า ความไม่มีหิริ บุคคลประกอบแล้วด้วยความไม่มีหิรินี้ เรียกว่า ผู้ไม่มีหิริ.

๒. อนอตตปปีบุคคล บุคคลผู้ไม่มีออตตปปะ เป็น

ไฉน ?

ความไม่มีออตตปปะ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ธรรมชาติใดไม่กลัวสิ่งที่ควรกลัว ไม่กลัวการถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศล นี้เรียกว่า ความไม่มีออตตปปะ บุคคลประกอบแล้วด้วยความไม่มีออตตปปะ นี้ชื่อว่า ผู้ไม่มีออตตปปะ.

[๖๓] ๑. ทพพจนบุคคล บุคคลผู้ว่ายาก เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้ว่ายาก ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความเป็นผู้ว่ายาก กิริยาที่เป็นผู้ว่ายาก ภาวะที่เป็นผู้ว่ายาก ความเป็นผู้ถือเอาโดยปฏิกุศล ความเป็นผู้ยินดีโดยความเป็นข้าศึก ความไม่เอื้อเฟื้อ ภาวะที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟัง ในเมื่อสหธรรมมิก ว่ากล่าวอยู่นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ว่ายาก บุคคลประกอบแล้วด้วยความเป็นผู้ว่ายากนี้ ชื่อว่า ผู้ว่ายาก.

๒. ป่าปมิตตบุคคล บุคคลผู้มีมิตรชั่ว เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว ในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคลเหล่านั้นใด เป็นผู้ไม่มีศรัทธา เป็นผู้ทุศีลมีสุทธะน้อย เป็นผู้ตระหนี่ มีปัญญาทรม การเสวนะ การเข้าไปเสวนะ การช่งเสพ การคบ การคบหา การรักดีด้วย ความเป็นผู้คบหาสมาคมกับบุคคลเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว บุคคลประกอบด้วยความเป็นผู้มีมิตรชื่อนี้ ชื่อว่า ผู้มีมิตรชั่ว.

[๖๔] ๑. อินทริยาคุตตทวารบุคคล บุคคลผู้มีทวารอันไม่

คุ้มครองแล้วในอินทริย์ทั้งหลาย เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้มีทวารอันไม่คุ้มครองแล้วในอินทริย์ทั้งหลาย ในข้อนั้น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นรูปด้วยตา เป็นผู้ถือเอาซึ่งนิमित เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คืออกุชฌา และโทมนัส ฟังชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทริย์ คือ จักขุนี้อยู่ เพราะการไม่สำรวมอินทริย์ คือ จักขุใด เป็นเหตุ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทริย์ คือจักขุ

นั่น ย่อมไม่รักษาอินทรีย์ คือ จักขุ ย่อมไม่ถึงความสำรวมในอินทรีย์ คือ จักขุ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ สูดกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้อง โภจวิฬะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว เป็นผู้ถือเอาซึ่งนิमित เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คือ อภิชณาและโทมนัส พึงชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ คือ ใจใดเป็นเหตุ ย่อมไม่ปฏิบัติ เพื่อสำรวมอินทรีย์ คือ ใจนั้น ย่อมไม่รักษาอินทรีย์ คือ ใจ ย่อมไม่ถึงความ สำรวมอินทรีย์ คือ ใจ การไม่คุ้มครอง การไม่ปกครอง การไม่รักษา การไม่ สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่าในอันใด นี้ชื่อว่า ความเป็นผู้มีทวารอันไม่คุ้มครอง แล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยความเป็นผู้มีทวารอันไม่คุ้มครอง แล้วในอินทรีย์ทั้งหลายนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีทวารอันไม่คุ้มครองแล้วใน อินทรีย์ทั้งหลาย.

๒. โภชนอัมตัตถัญญบุคคล บุคคลผู้ไม่รู้จักประ- มาณในโภชนะ เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคล บางคนในโลกนี้ไม่พิจารณาแล้ว โดยแยบคาย บริโภคซึ่งอาหารเพื่อเล่น เพื่อ มัวเมา เพื่อประดับ เพื่อตกแต่ง ความเป็นผู้ไม่สำนโดย ความเป็นผู้ไม่รู้จัก ประมาณในโภชนะนั้น ความไม่พิจารณาในโภชนะอันใด นี้เรียกว่า ความ เป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ บุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ไม่รู้จัก ประมาณในโภชนะนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ.

[๖๕] ๑. มุจฺฉิตฺตติบุคคล บุคคลผู้มีสติหลง เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้มีสติหลง ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความระลึกไม่ได้ ความ ตามระลึกไม่ได้ ความกลับระลึกไม่ได้ ความไม่มีสติ ความระลึกไม่ได้ ความ

ทรงจำไม่ได้ ความหลงไหล ความพินเพื่อน อันใด นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีสติหลง บุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มีสติหลงนี้ ชื่อว่า ผู้มีสติหลง.

๒. อสัมปชานบุคคล บุคคลผู้ไม่มีสัมปชัญญะ เป็นไฉน ?

อสัมปชัญญะ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้ตาม ความไม่พร้อม ความไม่แทงตลอด ความไม่รับทราบ ความไม่กำหนดลงทราบ ความไม่เพ่งเล็ง ความไม่พิจารณา ไม่ทำให้แจ่มแจ้ง ความเป็นผู้ทรมปัญญา ความเป็นผู้เขลา ความหลงทั่ว ความหลงพร้อม ความโง่ โอะฆะคืออวิชา โยคะคืออวิชา อนุสัยคืออวิชา ปริยภูฐานคืออวิชา ลิมคืออวิชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ บุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะนี้ ชื่อว่า ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ.

[๖๖] ๑. สีสวิปັນนบุคคล บุคคลผู้มีศีลวิบัติ เป็นไฉน ?

ศีลวิบัติ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? การล่วงละเมิดทางกาย การล่วงละเมิดทางวาจา การล่วงละเมิดทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่าศีลวิบัติ ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดชื่อว่าศีลวิบัติ บุคคลผู้ประกอบด้วยศีลวิบัตินี้ ชื่อว่า ผู้มี ศีลวิบัติ.

๒. ทิฏฐิวีปັນนบุคคล บุคคลผู้มีทิฏฐิวิบัติ เป็นไฉน ?

ทิฏฐิวิบัติ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ทิฏฐิความเห็นไปว่า ทานที่ให้ไม่มีผล การบูชาใหญ่ (คือมหาทานที่ทั่วไปแก่คนทั้งปวง) ไม่มีผล สักการะที่บุคคลทำเพื่อแขก ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาและบิดาไม่มี อุปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้พร้อมเพรียงกัน

ผู้ประพฤติกิเลสและปฏิบัติชอบ ที่รู้ยิ่งแล้วซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้ว ประกาศทำให้แจ้งในโลกนี้ไม่มีดังนี้ มีอย่างนี้เป็นรูปอันใด ทิฐฐิ ความเห็นไปข้างทิฐฐิ ปาชัญญคือทิฐฐิ กัณคารคือทิฐฐิ ทิฐฐิเป็นข้าศึกความดีนรเพราะ ทิฐฐิ สัตถุโยชนคือทิฐฐิ ความยึดถือ ความเกี่ยวเกาะ ความยึดมั่นการยึดถือ ความปฏิบัติผิด บรรดาผิด ทางผิด ภาวะที่เป็นผิด ลัทธินี้เป็นแดนเสื่อม ความยึดถือ การแสวงหาผิด อันใด มีลักษณะอย่างนี้ นี้เรียกว่า ทิฐฐิวิบัติ มิจฉาทิฐฐิแม้ทั้งหมด เป็นทิฐฐิวิบัติ บุคคลประกอบด้วยทิฐฐิวิบัตินี้ ชื่อว่า ผู้มีทิฐฐิวิบัติ.

[๖๗] ๑. อัชฉัตตสัตถุโยชนบุคคล บุคคลผู้มีสัตถุโยชนภายใน

ใน เป็นไหน ?

โอรัมภากิเลสสัตถุโยชน ๕ อันบุคคลใดยังละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีสัตถุโยชนภายใน.

๒. พหิทธาสัตถุโยชนบุคคล บุคคลผู้มีสัตถุโยชนภายนอก

นอก เป็นไหน ?

อุทธรภากิเลสสัตถุโยชน ๕ อันบุคคลใดยังละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีสัตถุโยชนภายนอก.

อรรถกถาอหิริบุคคล คือ ผู้ไม่มีหิริ เป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในอหิริกนิเทศต่อไป.

สองบทว่า "อิมินา อหิริเกณ" ความว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม คือ ความไม่ละอายนี้ อันมีประการอย่างนี้. แม้ในคำเป็นต้นว่า "อโนตุตฺตปฺปน" ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า "อชตตตสญโชน" ได้แก่ มีเครื่องผูกในภายใน.

สองบทว่า "พหิทธา สญโชน" ได้แก่ ผู้มีเครื่องผูกในภายใน. เครื่องผูกแม้ทั้ง ๒ เหล่านี้ บัณฑิตพึงแสดงการอุปมาด้วยโรงลูกโค. จริงอยู่ พระโศดาบัน และพระสกทาคามี ที่ดำรงชีวิตอยู่ในกามโลกนี้ เปรียบเหมือนลูกโคที่เขาผูกให้นอนอยู่ภายในโรงลูกโคนั้นแหละ. เครื่องผูก คือสังโยชน์แห่งพระโศดาบัน และพระสกทาคามีเหล่านั้น ตั้งอยู่ในกามโลกนี้ แม้ตัวท่านก็ดำรงอยู่ในภพนี้เหมือนกัน. ถ้าพระโศดาบัน และพระสกทาคามีดำรงอยู่ในรูปภพ หรืออรูปภพ ก็เปรียบเหมือนกับลูกโคที่เขาผูกไว้ในภายใน โรงแห่งลูกโค แต่ตัวลูกโคนอนอยู่ภายนอกโรง เพราะว่าเครื่องผูกแห่งพระโศดาบัน และพระสกทาคามีเหล่านั้น ตั้งอยู่ในกามโลกนี้ แต่ท่านอยู่ในพรหมโลก. พระอนาคามีผู้อยู่ในรูปภพ เปรียบเหมือนกับลูกโคที่เขาผูกไว้ภายนอกโรง ตัวก็นอนอยู่ภายนอกโรง เพราะว่า เครื่องผูก คือสังโยชน์แห่งพระอนาคามีนั้นตั้งอยู่ในภายนอกจากกามโลก แม้ตัวท่านก็ดำรงอยู่ในภายนอกจากกามโลกเหมือนกัน. ส่วนพระอนาคามีผู้สถิตอยู่ในกามโลกนี้ เปรียบเหมือนกับลูกโคที่เขาผูกไว้ภายนอกโรง แต่ตัวนอนอยู่ภายในโรง. เพราะว่า เครื่องผูกของอนาคามีนั้น อยู่ในรูปภพ อรูปภพ แต่ท่านอยู่ในกามภพนี้.

[๖๘] ๑. อักโกธนบุคคล บุคคลผู้ไม่โกรธ เป็นไฉน ?

ความโกรธในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ โทสะ กิริยาที่ประทุษร้าย ภาวะที่ประทุษร้าย พยาบาท กิริยาที่พยาบาท ภาวะที่พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่ยินดี นี้เรียกว่า ความโกรธ ความโกรธนี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่โกรธ.

๒. อนุปนาหีบุคคล บุคคลผู้ไม่ผูกโกรธ เป็นไฉน ?

ความผูกโกรธ ในข้อนี้ เป็นไฉน ? ความโกรธมีในกาลเบื้องต้น ความผูกโกรธมีในกาลภายหลัง ความผูกโกรธ กิริยาที่ผูกโกรธ ภาวะที่ผูกโกรธ การไม่หยุดโกรธ การตั้งความโกรธไว้ การดำรงความโกรธไว้ การไหลไปตามความโกรธ การผูกพันความโกรธ การทำความโกรธให้มันเข้า อันใดเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความผูกโกรธ. ความผูกโกรธนี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่ผูกโกรธ.

อรรถกถาอักโกชนบุคคล คือ บุคคลผู้ไม่โกรธ เป็นต้น

บทว่า "ปหิโน" ได้แก่ ความโกรธที่บุคคลละได้แล้ว ด้วยวิกรมกนปหาน หรือด้วยตทังคปหาน หรือ ด้วยสมุจเฉตปหาน.

[๖๕] ๑. อมกจีบุคคล บุคคลผู้ไม่ลบหลู่บุญคุณผู้อื่น เป็นไฉน ?

ความลบหลู่บุญคุณผู้อื่น ในข้อนี้ เป็นไฉน ? ความลบหลู่ กิริยาที่ลบหลู่ ภาวะที่ลบหลู่ ความไม่เห็นคุณค่าของผู้อื่น การกระทำความไม่เห็นคุณค่าผู้อื่น นี้เรียกว่า ความลบหลู่บุญคุณผู้อื่น. ความลบหลู่บุญคุณผู้อื่นนี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่ลบหลู่บุญคุณผู้อื่น.

๒. อปลาตีบุคคล บุคคลผู้ไม่ตีเสมอผู้อื่น เป็นไฉน ?

ความตีเสมอผู้อื่น ในข้อนี้ เป็นไฉน ? การตีเสมอ กิริยาที่ตีเสมอ ภาวะที่ตีเสมอ ธรรมที่เป็นอาหารแห่งการตีเสมอ ฐานะแห่งวิวาท การถือเป็น

เทียบเคียงกันว่าเท่าเทียมกัน การไม่สละคืน นี้เรียกว่า การตีเสมอ. การตีเสมอ
นี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่ตีเสมอผู้อื่น.

[๗๐] ๑. อนิสสุกบุคคล บุคคลผู้ไม่มีความริษยา เป็นไหน ?

ความริษยา ในข้อนั้น เป็นไหน ? ความริษยา กิริยาที่ริษยา ภาวะ
ที่ริษยา ความไม่ยินดีด้วย กิริยาที่ไม่ยินดีด้วย ภาวะที่ไม่ยินดีด้วย ในलग
สักการะ ในการทำความเคารพ ความนับถือ การไหว้ การบูชาของคนอื่น
อันใดนี้เรียกว่า ความริษยา. ความริษยานี้อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้
เรียกว่า ผู้ไม่มีความริษยา.

๒. อมัจฉริบุคคล บุคคลผู้ไม่มีความตระหนี่ เป็น

ไหน ?

ความตระหนี่ ในข้อนั้น เป็นไหน ? ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ
ตระหนี่ที่อยู่ ตระหนี่ตระกูล ตระหนี่लग ตระหนี่วรรณะ ตระหนี่ธรรม
ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ความอยากมีประการต่างๆ ความเหนียวแน่น
ความตระหนี่ถี่เหนียว ความที่จิตไม่เผื่อแผ่ อันใด เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า
ความตระหนี่ ความตระหนี่นี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่
มีความตระหนี่.

[๗๑] ๑. อสทบุคคล บุคคลผู้ไม่โอ้อวด เป็นไหน ?

ความโอ้อวด ในข้อนั้น เป็นไหน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็น
ผู้โอ้อวด เป็นผู้โอ้อวด ความโอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ภาวะที่
แข็งกระด้าง กิริยาที่แข็งกระด้าง ความพุดยกตน กิริยาที่พุดยกตน อันใด

นี้เรียกว่า ความโง่เขลา ความโง่เขลาอันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า **ผู้ไม่โง่เขลา**.

๒. อมายาวิบุคคล บุคคลผู้ไม่มีมายา เป็นไฉน ?

มายาในข้อนี้ เป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจแล้ว เพราะเหตุจะปกปิดความทุจริตนั้น จึงตั้งความปรารถนาอันลามก ปรารถนาว่าใคร ๆ อย่ารู้เรา ดำริว่า ใคร ๆ อย่ารู้เรา พุดว่า ใคร ๆ อย่ารู้เรา พยายามด้วยกายว่า ใคร ๆ อย่ารู้เรา มายา ภาวะที่มีมายา ความวางท่า ความหลอกลวง ความตลบตะแลง ความมีเล่ห์เหลี่ยม ความทำให้ลุ่มหลง ความซ่อนความอำพราง ความปิด ความปกปิด การไม่ทำให้เข้าใจง่าย การไม่ทำให้จะแจ้ง การปิดบังอำพราง กิริยาลามก อันใด เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า มายา. มายานี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า **ผู้ไม่มีมายา**.

[๗๒] ๑. หิริมาบุคคล บุคคลผู้มีหิริ เป็นไฉน ?

ความละอายในข้อนี้ เป็นไฉน ? ละอายการเข้าถึงธรรมอันเป็นบาปอกุศล นี้เรียกว่า หิริ ความละอาย บุคคลผู้ประกอบด้วยหิรินี้ชื่อว่า **ผู้มีหิริ**.

๒. โอตตปปีบุคคล บุคคลผู้มีโอตตปปะ เป็นไฉน ?

โอตตปปะ ในข้อนี้ เป็นไฉน ? ธรรมชาติใดกลัวสิ่งที่ควรกลัว กลัวการเข้าถึงธรรมที่เป็นบาปอกุศล นี้เรียกว่า โอตตปปะ. บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยโอตตปปะนี้ ชื่อว่า **ผู้มีโอตตปปะ**.

[๗๓] ๑. ตูจบุคคล บุคคลผู้ว่าง่าย เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้ว่าง่าย ในข้อนั้น เป็นไฉน? กิริยาที่ว่าง่าย ภาวะที่ว่าง่าย ความเป็นผู้ว่าง่าย ความเป็นผู้ถือเอาโดยไม่ปฏิกุศล ความเป็นผู้ยินดี โดยไม่เป็นข้าศึก ความเอื้อเฟื้อ ความเคารพ ความเชื่อฟัง ในเมื่อสหธรรมมิก ว่ากล่าวอยู่. บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ว่าง่าย.

๒. กัลยาณมิตรบุคคล บุคคลผู้มีมิตรดี เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้มีมิตรดี ในข้อนั้น เป็นไฉน? บุคคลเหล่าใดมีศรัทธา มีศีล เป็นพหูสูต มีการบริจาคน มีปัญญา การเสวนะ การช่งเสพ การคบ การคบหา การคบหาพร้อม การรักดี การรักดีด้วย ความเป็นผู้คบหาสมาคม บุคคลเหล่านั้น นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี. บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความ เป็นผู้มีมิตรดี นี้ชื่อว่า เป็นผู้มีมิตรดี.

[๗๔] ๑. อินทรีย์คุดตทวารบุคคล บุคคลมีทวารอันคุ้มครอง แล้วในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นไฉน ?

ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ในข้อนั้นเป็นไฉน? บุคคลในโลกนี้เห็นรูปด้วยตา เป็นผู้ไม่ถือเอาซึ่งนิมิต เป็นผู้ไม่ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คือ อภิขณาและโทมนัส ฟังชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์คือจักขุนี้อยู่ เพราะการไม่สำรวมอินทรีย์คือจักขุใดเป็นเหตุ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์คือจักขุนั้น ย่อมรักษาอินทรีย์คือจักขุ ย่อมถึงความสำรวม อินทรีย์คือจักขุ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ สูดกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโภจภูตด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอัน

ลามก คือ อภิขณาและโทมนัส พึงชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์คือใจ นี้อยู่ เพราะความไม่สำรวมอินทรีย์คือใจใดเป็นเหตุ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์คือใจนั้น ย่อมรักษาอินทรีย์คือใจ ย่อมถึงความสำรวมอินทรีย์คือใจ การคุ้มครอง การปกครอง การรักษา การสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านี้ใด นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย นี้ชื่อว่า เป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย.

๒. โภชนะมัตตัญญบุคคล บุคคลผู้รู้จักประมาณใน

โภชนะเป็นไฉน ?

ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วบริโภคอาหาร ไม่บริโภคเพื่อจะเล่น ไม่บริโภคเพื่อมัวเมา ไม่บริโภคเพื่อประดับ ไม่บริโภคเพื่อตกแต่ง ประเทืองผิว บริโภคเพียงเพื่อความตั้งอยู่แห่งกายนี้ เพื่อให้กายเป็นไป เพื่อจะกำจัดความเบียดเบียนลำบากคือความหิวอาหารเสีย เพื่อจะอนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า ด้วยการเสพเฉพาะอาหารนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้นด้วย ความที่กายจักเป็นไปได้นานจักมีแก่เรา ความเป็นผู้ไม่มีโทษ ความอยู่สบายด้วยจักมีแก่เรา ความเป็นผู้สันโดษ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะนั้น ความพิจารณาในโภชนะนั้นอันใด นี้เรียกว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ นี้เรียกว่า ผู้รู้จักประมาณในโภชนะ.

[๗๕] ๑. อุปัญญัติสติบุคคล บุคคลผู้มีสติอันเข้าไปตั้งไว้แล้ว

เป็นไฉน ?

สติในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความระลึกได้ ความตามระลึกได้ ความหวนระลึกได้ ความนึกได้คือสติ ความทรงจำ ความไม่พินเพื่อน ความไม่หลงลืม นี้เรียกว่า สติ บุคคล ผู้ประกอบแล้วด้วยสตินี้ ชื่อว่า ผู้มีสติอันเข้าไปตั้งไว้แล้ว.

๒. สัมปชานบุคคล บุคคลผู้มีสัมปชัญญะ เป็นไฉน ?

สัมปชัญญะ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความรอบรู้ ความรู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกสรร ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนดรู้เฉพาะ ความเป็นผู้รู้ ความฉลาด ความรู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความคิดนึก ความใคร่ครวญ ความรู้กว้างขวาง ความรู้เฉียบขาด ความรู้นำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ทั่วพร้อม ปัญญาเพียงดังปะฎัก ปัญญาทรีย์ กำลังคือปัญญา ประทีปคือปัญญา รัตนะคือปัญญา ความสอดส่องธรรมคือ อโมหะ สัมมาทิฎฐิ นี้เรียกว่า สัมปชัญญะ บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยสัมปชัญญะนี้ ชื่อว่า ผู้มีสัมปชัญญะ.

[๗๖] ๑. ลีลสัมปันนบุคคล บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็น

ไฉน ?

ความถึงพร้อมด้วยศีล ในข้อนี้ เป็นไฉน ? การไม่ล่วงละเมิดทางกาย การไม่ล่วงละเมิดทางวาจา การไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจา นี้เรียกว่า ความถึงพร้อมด้วยศีล ความสำรวมด้วยศีลแม้ทั้งหมด ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยศีล บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยศีลสัมปทา ชื่อว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล.

๒. ทิฏฐิสัมปन्नบุคคล บุคคลผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย

ทิฏฐิเป็นไฉน ?

ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความรอบรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ความสอดคล้องธรรมคือ อโမหะ สัมมาทิฏฐิเช่นนี้ว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การบูชาใหญ่ (คือมหาทานที่ทั่วไปแก่คนทั้งปวง) มีผล สักการะที่บุคคลทำเพื่อแขกมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่บุคคลทำดีทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มีโลกหน้ามี มารดามี บิดามี สัตว์ผู้อุปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้พร้อมเพรียงกัน ประพฤติดีปฏิบัติชอบที่ รู้ยิ่งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้วประกาศทำให้แจ้งมี นี้เรียกว่า ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิแม้ทั้งหมดชื่อว่า ทิฏฐิสัมปทา บุคคลผู้ประกอบด้วยทิฏฐิสัมปทานี้ ชื่อว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ.

[๗๗] ๑. ทูลลภบุคคล บุคคลผู้หาได้ยากในโลก ๒ จำพวก

เป็นไฉน ?

บุพพการีบุคคล ๑. กตัญญูกตเวทีบุคคล ๑.

บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้หาได้ยาก ๒ จำพวก

บทว่า "ทูลลภ" ได้แก่ มิใช่บุคคลที่หาได้โดยง่าย.

บทว่า "บุพพการี" ได้แก่ ผู้กระทำการุณก่อนนั้นเทียว.

บทว่า "กตเวที" ได้แก่ ประภาสอุปการคุณที่บุคคลอื่นกระทำแล้ว คือกระทำการุณให้ปรากฏ.

บัณฑิต พึงแสดงบุคคลทั้ง ๒ พวกนั้น ด้วยอาคาริยบุคคล และอนาคาริยบุคคล คือ คฤหัสถ์ และ บรรพชิต ก็บรรดาคฤหัสถ์ทั้งหลาย มารดา และบิดาชื่อว่าบุพพการี (ผู้กระทำการุณก่อน) ส่วนบุตรและธิดาผู้ปฏิบัติ

มารดาบิดา และกระทำการอภิวาทเป็นต้นแก่บิดามารดาชื่อว่า กตเวที (ผู้รู้
อุปการคุณอันบุพพการีชนกระทำแล้ว) สำหรับบรรพชิตทั้งหลาย อาจารย์
และอุปัชฌาย์ชื่อว่า บุพพการี. อันเตวาสิกและสัทธวิहारิกทั้งหลาย (ลูกศิษย์
และผู้อยู่ร่วม) ที่ปฏิบัติอาจารย์และอุปัชฌาย์ชื่อว่า กตเวที เพื่อประกาศบุคคล
ทั้ง ๒ พวกนั้นให้แจ่มแจ้ง บัณฑิตพึงกล่าวถึงเรื่องของพระโสมณะระ ผู้
เลี้ยงดูอุปัชฌาย์ เป็นต้น.

อีกนัยหนึ่ง บุคคลใด เมื่อผู้อื่นยังมีได้กระทำอุปการะเลย ไม่เพ่งเล็ง
ถึงอุปการะที่ผู้อื่นกระทำในตน แล้วกระทำการอุปการะ ผู้นั้นก็ชื่อว่าบุพพการี
เปรียบเหมือนบิดามารดาพวกหนึ่ง อาจารย์และอุปัชฌาย์พวกหนึ่ง บุพพการี
บุคคลนั้น ชื่อว่าหาได้โดยยาก เพราะความที่สัตว์ทั้งหลายถูกตัณหาครอบงำไว้.

บุคคลใด รู้อุปการะที่ผู้อื่นกระทำในตน ประกาศอยู่ซึ่งอุปการะที่เป็น
ไปตามสมควรแก่อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว ผู้นั้นชื่อว่า กตัญญูกตเวที
เปรียบเหมือน บุคคลผู้ปฏิบัติชอบในมารดา และบิดา หรือในอาจารย์ และ
อุปัชฌาย์ทั้งหลาย. กตัญญูกตเวทีบุคคลนั้น ชื่อว่า หาได้โดยยาก เพราะ
ความที่สัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาครอบงำไว้.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้เมตตารักใคร่ โดยไม่มีเหตุ ชื่อว่า บุพพการี.
บุคคลเมตตารักใคร่ โดยมีเหตุ ชื่อว่า กตัญญูกตเวที.

บุคคลผู้กระทำประโยชน์ โดยไม่เพ่งเล็งถึงเหตุเป็นต้นอย่างนี้ว่า "ผู้นี้
จักกระทำอุปการะแก่เรา" ชื่อว่า บุพพการี. บุคคลผู้กระทำประโยชน์ โดย
เพ่งเล็งถึงสาเหตุเป็นต้น อย่างนี้ว่า "ผู้นี้จักกระทำอุปการะแก่เรา" ชื่อว่า
กตัญญูกตเวที.

ผู้มีดวงมาสว่างไปข้างหน้า ชื่อว่า บุพพการี. ผู้สว่างมาสว่างไปข้างหน้า
ชื่อว่า กตัญญูกตเวที.

ผู้แสดงธรรม ชื่อว่าบุพพการี. ผู้ปฏิบัติธรรมชื่อว่า กัตถัญญกตเวที.

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า บุพพการีในโลกนี้ พร้อมทั้ง
เทวโลก. พระอริยสาวก ชื่อว่า กัตถัญญกตเวที.

ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาแห่งทุกนิบาต ท่านกล่าวคำไว้มีประมาณเท่านี้
ว่า (ผู้กระทำอุปการะก่อน ชื่อว่า บุพพการี. ผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว
กระทำตอบในภายหลัง ชื่อว่า กตเวที). บรรดาบุคคลทั้ง ๒ พวกนั้น บุพพการี
ชน ย่อมกระทำความสำคัญว่า "เราให้หนี้" บุคคลผู้กระทำตอบแทนในภาย
หลัง ย่อมทำความสำคัญว่า "เราใช้หนี้".

[๗๘] ๒. ทุตตปฺปบุคคล บุคคลผู้ให้อืมได้ยาก ๒ จำพวก
เป็นไฉน ?

บุคคลผู้ที่เก็บของที่ตนได้แล้ว ๆ   ๑. ผู้ที่สละของที่ตนได้แล้ว ๆ
๑. บุคคล ๒ จำพวกนี้ ให้อืมได้ยาก.

อรรถกถาบุคคลผู้ให้อืมได้ยาก ๒ จำพวก

บทว่า "ทุตตปฺปยา" ได้แก่ ผู้ให้ตนอืม คือ ผู้ที่ใคร ๆ ไม่อาจให้
อืมได้. ก็ภิกษุใด อาศัยตระกูลอุปฐากา หรือ ตระกูลของญาติอยู่ เมื่อจิวร
ที่ให้เก่าแล้ว ก็เก็บจิวรที่ตระกูลเหล่านั้นถวายเสียไม่ใช่สอย ถือเอาจิวรที่
ตระกูลเหล่านั้นถวายแล้วบ่อย ๆ แล้วก็เก็บเสียนั้นแหละ. อนึ่ง ภิกษุใดสละ
จิวรที่ตนได้แล้ว ๆ โดยนัยนั้นนั่นแหละถวายแก่ภิกษุอื่น แม้ได้จิวรบ่อย ๆ ก็
กระทำเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ.

บุคคล ๒ พวกนี้ใคร ๆ น้อมนำปัจจัยเข้าไปถวายตั้งเล่มเกวียนก็ไม่
อาจเพื่อให้อืมได้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ทุตตปฺปยา แปลว่า อันใคร ๆ ให้อืม
ได้โดยยาก.

[๗๕] ๑. สุตตปพยบุคคล บุคคลผู้ให้อิ่มได้ง่าย ๒ จำพวก

เป็นไฉน ?

ผู้ที่ไม่เก็บของที่ตนได้แล้ว ๆ ๑. ผู้ที่ไม่สละของที่ตนได้แล้ว ๆ ๑.
บุคคล ๒ จำพวกนี้ ให้อิ่มได้ง่าย.

อรรถกถาบุคคลผู้ให้อิ่มได้ง่าย

คำว่า "น วิสขุเขตติ" ได้แก่ กระทำให้เป็นของ ๆ ตน ไม่ให้แก่
ผู้อื่น แต่เมื่อมือคิเรกลาก (ของเหลือ) ก็ไม่เก็บไว้ ย่อมถวายแก่ภิกษุอื่นเสีย
ข้อนี้ มีคำอธิบายไว้ดังนี้ คือ.

ก็ภิกษุใดแล มีจีวรเก่าแล้ว ได้ผ้าสาฎกจากตระกูลอุปัฏฐาก หรือ
ตระกูลญาติ กระทำให้เป็นจีวร ใช้ไม่ยอมทิ้ง แม้ปะแล้วก็ยังใช้หม่อมอยู่
เมื่อตระกูลเหล่านั้นถวายให้ใหม่ก็ไม่รับรับโดยเร็ว (หมายถึงมีการพิจารณา)
นี้พวกหนึ่ง อีกพวกหนึ่ง นั่นคือ ภิกษุใดใช้จีวรที่ได้แล้ว ๆ ด้วยตนเอง ย่อม
ไม่ถวายแก่ภิกษุเหล่าอื่นภิกษุแม้ทั้ง ๒ พวกนี้ใคร ๆ ก็อาจให้อิ่มได้โดยง่าย
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า สุตตปพยา แปลว่า อันผู้อื่นให้อิ่มได้โดยง่าย.

[๗๖] อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวกเหล่า

ไหน ?

ผู้ที่ประพฤตรังเกียจ สิ่งที่ไม่ควรรังเกียจ ๑. ผู้ที่ไม่ประพฤตรังเกียจ
สิ่งที่ควรรังเกียจ ๑.

อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวกเหล่านี้.

[๘๑] อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก

เหล่าไหน ?

ผู้ที่ไม่ประพฤตรังเกียจ สิ่งที่ไม่ควรรังเกียจ ๑. ผู้ที่ประพฤตรังเกียจ สิ่งไม่ควรรังเกียจ ๑.

อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก เหล่านี้.

[๘๒] ๑. หีนามิตตบุคคล บุคคลผู้มีอัชยาศัยเลวเป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก เขาย่อมเสพ ย่อมคบ ย่อมเข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้ทุศีล ผู้มีธรรมอันลามก นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีอัชยาศัยเลว.

๒. ปถิธามิตตบุคคล บุคคลผู้มีอัชยาศัยประณีต

เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศีล มีธรรมอันงาม เขาย่อมเสพ ย่อมคบ ย่อมเข้าไปนั่งใกล้ผู้มีศีล ผู้มีธรรมอันงาม นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีอัชยาศัยประณีต.

[๘๓] ทิตตบุคคล บุคคลผู้ห้อมแล้ว เป็นไหน ?

พुरुปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายของพระตถาคตเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ชื่อว่า ผู้ห้อมแล้ว ๑. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า ผู้ห้อมแล้วด้วย ยังผู้อื่นให้ห้อมแล้วด้วย ๑.

จบบุคคล ๒ จำพวก

คำว่า "อาสา" ได้แก่ กิเลสทั้งหลาย.

คำว่า "น กุกกุจายิตพัพพ กุกกุจายติ" ความว่า ย่อมประพฤติ
รังเกียจ สิ่งที่ไม่ควรรังเกียจเช่น ภิกษุได้นื้อสุกรแล้วประพฤติรังเกียจว่า เป็น
นื้อหมี. ได้นื้อมฤคแล้วประพฤติรังเกียจว่า เป็นนื้อเสื่อเหลือง, เมื่อกาล
(แห่งภักต) ยังมีอยู่ ย่อมประพฤติรังเกียจว่า กาลไม่มี, ไม่ถูกห้าม แต่
ประพฤติรังเกียจว่า เราถูกห้ามเสียแล้ว เมื่อละอองธุลียังไม่ตกไปในบาตรเลย
ย่อมประพฤติรังเกียจว่าละอองธุลีตกไปแล้ว. เมื่อเขายังไม่กระทำนื้อปลาอุทิส
ต่อตน ก็ประพฤติรังเกียจว่า เขากระทำนื้อปลาอุทิสต่อเรา.

คำว่า "กุกกุจายิตพัพพ น กุกกุจายติ" ความว่า ย่อมไม่
ประพฤติรังเกียจ สิ่งที่ควรประพฤติรังเกียจเช่น ภิกษุได้นื้อหมีแล้วย่อมไม่
ประพฤติรังเกียจว่า เป็นนื้อหมี ฯลฯ ครั้นเมื่อเขาการทำนื้อปลาอุทิส คือ
เจาะจงตน ย่อมไม่ประพฤติรังเกียจว่า เขาทำนื้อปลาอุทิส คือ เจาะจงซึ่งเรา.

ส่วนใน อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวคำไว้มีประมาณเท่านี้ว่า
คำว่า "กุกกุจายิตพัพพ" ได้แก่ การไม่ตั้งไว้ การไม่พิจารณาซึ่งส่วนอัน
เป็นของสงฆ์ ชื่อว่า อันใคร ๆ ไม่พึงรังเกียจ ย่อมรังเกียจสิ่งนั้น. คำว่า
"กุกกุจายิตพัพพ" ความว่า การตั้งไว้ การพิจารณาซึ่งสิ่งอันเป็นของสงฆ์
นั้นนั่นแหละ ย่อมไม่รังเกียจของนั้น.

คำว่า "อิเมถ" ความว่า อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแน่นอนแก่
บุคคลทั้ง ๒ พวกเหล่านั้น ทั้งในกลางวัน ทั้งในกลางคืน จุขหญาและเถาวัลย
เป็นต้น งอกงามเจริญอยู่ในภูมิภาคอันดี. ในธรรมขาว บัณฑิตพึง
ทราบนื้อความโดยนัยนี้ว่า ภิกษุใดได้กับปิยะมังสะ คือ นื้อที่สมควรแล้วก็รับ
เอานื้อที่สมควรนั้นแหละ ชื่อว่า ย่อมไม่ประพฤติรังเกียจสิ่งที่ไม่ควรประพฤติ
รังเกียจ.

คำว่า "หีนานิคมุตโต" ได้แก่ ผู้มีอชฌาสัยอันแล้ว.

คำว่า "ทุสสีโล" ได้แก่ ผู้ไม่มีศีล.

คำว่า "ปาปชมฺโม" ได้แก่ ผู้มีกรรมอันลามก.

คำว่า "ปณฺฑิตานิคมุตโต" ได้แก่ ผู้มีอชฌาสัยอันประณีต.

คำว่า "กฺลฺยาณชมฺโม" ได้แก่ ผู้มีกรรมอันเจริญ คือ มีกรรมอัน
สะอาด มีกรรมอันงาม.

คำว่า "ตฺติโต" แปลว่า อิ่มแล้ว ได้แก่ ผู้ตั้งตนไว้ดีแล้ว คือ
ถึงที่สุดแล้ว.

คำว่า "ตปฺเปตา" แปลว่า ผู้ยังบุคคลอื่นให้อิ่ม ได้แก่ ผู้กระทำ
บุคคลทั้งหลายอื่นให้อิ่ม.

ในคำนี้ว่า "ปจฺเจกสมฺพุทฺธา เย จ ตถาคตสาวกา" ฟังทราบ
คำอธิบายว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายท่านอิ่มแล้ว คือ บริบูรณ์แล้วด้วย
โลกุตตรธรรมทั้ง ๕ ประการ แต่ไม่สามารถเพื่อให้บุคคลทั้งหลายเหล่านั้นอิ่ม
ได้ เพราะว่า การตรัสรู้ของสัตว์ทั้งหลายด้วยธรรมกถาของพระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมไม่มี. แต่ว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายไม่มีประมาณมีการ
ตรัสรู้ธรรมด้วยธรรมกถาแห่งพระสาวกทั้งหลาย. พระสาวกทั้งหลายเหล่านั้น
เมื่อแสดงธรรมมิได้แสดงให้เป็นถ้อยคำของตนเอง แต่แสดงธรรมกถากระทำ
ให้เป็นถ้อยคำของพระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย แม้บริษัทที่นั่นประชุมกันเพื่อจะฟังธรรม
ก็กระทำความเคารพว่า พระภิกษุรูปนี้มิได้แสดงธรรมที่ตนเองแทงตลอดแล้ว

ย่อมกล่าวธรรมที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น การกระทำความเคารพยำเกรงจึงมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นเทียว.

บรรดาบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ชื่อว่ายังบุคคลอื่นให้อิ่ม ด้วยประการฉะนี้ เหมือนอย่างว่า "เมื่อพระราชารับสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงให้ของสิ่งนี้และสิ่งนี้แก่บุคคลชื่อนั้น ราชบุรุษนำของมาแล้ว ให้แก่บุคคลชื่อนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น พระราชาเท่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ให้ นั้น ของแม่อันชนทั้งหลายเหล่าใดได้แล้ว ชนเหล่านั้นย่อมรับเอาด้วยความฐานันดร อันพระราชาพระราชทานแล้วแก่เรา สมบัติ คือ อิศริยยศ อันพระราชาทานแล้วแก่เรา เท่านั้น แต่ถือเอาด้วยความคิดว่า ฐานันดรเป็นต้น อันราชบุรุษทั้งหลายให้แก่พวกเราหามิได้ ฉันทใด ช้ออุปมาเป็นเครื่องยังคำอุปไมยให้ถึงพร้อมนี้ บัณฑิตพึงทราบ ฉันทนั้น คำที่เหลือในบททั้งปวง เนื้อความง่ายทั้งนั้น ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาทุกนิทเทศ ว่าด้วยบุคคล ๒ จำพวก เพียงเท่านี้

ตักนิเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวก

[๘๔] ๑. นีราสบุคคล บุคคลผู้ไม่มีความหวัง เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทู่ซืด มีธรรมอันลามก ผู้ประกอบด้วย กายกรรมเป็นต้นอันไม่สะอาดและสมาจารอันผู้อื่นหรือตนพึงระลึกได้ด้วย ความระแวง ผู้มีการงานอันปกปิด ผู้มิใช่สมณะแต่ปฏิบัติว่าเป็นสมณะ ผู้มิใช่พระพฤติพรหมจรรย์แต่ปฏิบัติเป็นพระพฤติพรหมจรรย์ ผู้เนาใน ผู้อัน รากะชุ่มแล้ว ผู้มิหยากเยื่อมีรากะเป็นต้น เกิดแล้ว เธอได้ยินว่า นัยว่า ภิกขุมี ชื่ออย่างนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรม ดังนี้ เธอย่อมไม่เกิดความคิดอย่างนี้ว่า แม้เราก็จักรู้ยิ่งด้วยตนเอง จักทำให้แจ้ง จักเข้าถึงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรมในกาลไหน ๆ โดยแท้ดังนี้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่มีความหวัง.

๒. อาสังสบุคคล บุคคลผู้มีความหวัง เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มิซืดมีธรรมอันงาม เธอได้ยินว่า นัยว่า ภิกขุมีชื่ออย่างนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรมดังนี้ เธอย่อมได้เกิดความคิดขึ้นว่า แม้ว่าเรารู้ยิ่ง

ด้วยตนเอง จักทำให้แจ้ง จักเข้าถึงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถ อยู่ในทวิภูษธรรม ในกาลไหน ๆ โดยแท้ ดังนี้เรียกว่า ผู้มีความหวัง.

๓. วิชิตาสบุคคล บุคคลผู้มีความหวังไปปราศแล้ว

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทวิภูษธรรมแล เธอได้ยินว่า นัยว่า ภิกษุชื่ออย่างนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทวิภูษธรรม ดังนี้ เธอย่อมไม่เกิดความคิดขึ้นว่า แม้เรารู้ยิ่งด้วยตนเอง จักทำให้แจ้ง จักเข้าถึงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทวิภูษธรรม ในกาลไหน ๆ โดยแท้ ดังนี้ ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะว่า ความหวังในความหลุดพ้นใจของพระชินาสพณนั้น ผู้ซึ่งเมื่อยังไม่หลุดพ้นในกาลก่อน ความหวังนั้นได้สงบระงับแล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีความหวังไปปราศแล้ว.

อรรถกถาทิกนิตเทศ

อธิบายบุคคล ๓ จำพวก

อรรถกถาบุคคลผู้ไม่มีความหวังเป็นต้น

บทว่า "ทุสฺสึโล" ได้แก่ ผู้ไม่มีศีล.

บทว่า "ปาปมฺโม" ได้แก่ผู้มีธรรมอันลามก อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ผู้ทุศีล เพราะความวิบัติแห่งศีล ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันลามก เพราะความวิบัติ

แห่งทิฏฐิ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ผู้ทุศีล เพราะขาดความสำรวมทางกายทวารและ
วจีทวาร ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันลามก เพราะขาดความสำรวมทางมโนทวาร. ชื่อว่า
ผู้ทุศีล เพราะความเป็นผู้ประกอบกรณงานอันไม่สะอาด. ชื่อว่า ผู้มีธรรมอัน
ลามก เพราะความเป็นผู้มีอัธยาศัยอันไม่สะอาด. ชื่อว่า ผู้ทุศีล เพราะเว้นจาก
กุศลศีล ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันลามก เพราะประกอบด้วยอกุศลศีล.

บทว่า "อสุจิ" แปลว่า ไม่สะอาด ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยกรรมอันไม่
สะอาดทั้งหลาย มีกายกรรมเป็นต้น.

บทว่า "สงกสูตรสมาจารโ" ได้แก่ ผู้มีสมาจารอันผู้อื่นพึงระลึก
ได้ด้วยความระแวง. อธิบายว่า ผู้มีสมาจารอันผู้อื่นเห็นโทษอย่างใดอย่างหนึ่ง
อันไม่สมควรแล้วระแวงอย่างนี้ กรรมนี้จักเป็นของอันภิกษุนี้กระทำแล้ว หรือ
มีสมาจารอันตนพึงระลึกได้ด้วยความระแวงของคนนั้นแหละ ชื่อว่า ผู้มีสมาจาร
อันน่าระแวง. ก็เพราะเขาเห็นพวกภิกษุประชุมปรึกษากันถึงกิจอย่างใดอย่าง
หนึ่งนั้นแหละ ในที่เป็นที่พักกลางวันเป็นต้น เขาจึงมีสมาจารอันน่าระแวง
สงสัยอย่างนี้ว่า พวกภิกษุเหล่านั้นรู้กรรมที่เรากระทำหรือ จึงปรึกษากันอยู่.

บทว่า "ปฏิจจนุทมนุโต" ได้แก่ประกอบด้วยธรรมอันลามก
อันสมควรแก่การปกปิด.

สองบทว่า "อสุสมโณ สมณปฏิจโ" ความว่า ผู้มิได้เป็นสมณะ
เลย แต่ปฏิจจาณอย่างนี้ว่า เราเป็นสมณะ เพราะเป็นผู้มีคุณธรรมอันควรแก่
ความเป็นสมณะ.

สองบทว่า "อพฺรหฺมจาริ พฺรหฺมจาริปฏิจโ" ความว่า ก็ภิกษุ
ผู้ทุศีลนั้นเห็นเพื่อนสหธรรมิกผู้เป็นพหฺมจาริ ผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐ
นุ่งห่มเรียบริ้วย ทรงบาตรตรงดงามเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตในบ้าน (คาม) นิคม

ชนบท และราชธานีทั้งหลายแล้วสำเร็จการเลี้ยงชีพอยู่ แม้นตนเองก็ปฏิบัติเช่นนั้น โดยอาการเช่นนั้น ย่อมเป็นเหมือนกับให้ปฏิญญาว่า "ข้าพเจ้าเป็นพรหมจารี" กล่าวว่ ข้าพเจ้าเป็นภิกษุแล้วเข้าไปสู่โรงอุโบสถเป็นต้น ย่อมปฏิญญาว่าตนเป็นพรหมจารีบุคคล นั้นแหละ. บุคคลผู้ถือเอาตากอันเป็นของสงฆ์ก็เหมือนกัน.

บทว่า "อนโตปฺปติ" ได้แก่ ผู้มีกรรมอันกรรมเนาตามเข้าไปในภายใน อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ผู้เนาใน เพราะเว้นจากสาระแห่งคุณ โดยความเป็นผู้ไม่มีคุณ.

บทว่า "อวสุตฺโต" ได้แก่ ผู้อันราคะเป็นต้นชุ่มแล้ว.

บทว่า "กสมฺพฺชาโต" ได้แก่ ผู้มีหยากเยื่อมีราคะเป็นต้นเกิดแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง นำปฏิภูมที่ซึมเข้าไปสู่ซากศพอันชุ่ม พระองค์ก็ตรัสเรียกว่า กสมฺพ. ก็บุคคลชื่อว่าผู้ทุศีลในพระศาสนานี้ เป็นเช่นกับน้ำเหลืองอันชุ่มในซากศพ เพราะความที่ตนเป็นผู้อันบัณฑิตพึงรังเกียจ เพราะฉะนั้นบุคคลใดเป็นเหมือนน้ำเหลืองซากศพ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า กสมฺพฺชาต.

ชื่อว่า "ตฺสฺส น เหว โหติ" ความว่า เพราะเหตุไร เธอจึงไม่มีความคิดอย่างนั้น ? เพราะศีลที่เธอตั้งอยู่แล้วพึงอาจเพื่อจะได้พระอรหัตเธอก็ทำลายเสียแล้ว. เหมือนอย่างว่า ลูกคนจันทาลแม่ได้ยินว่า ขัตติยกุมารชื่อโน้น เขาอภิเษกในราชสมบัติแล้วก็เพราะชนทั้งหลายผู้เกิดในภายหลังในตระกูลใดย่อมถึงการอภิเษก ตนมิได้เกิดในตระกูลนั้นจึงมิได้มีความคิดอย่างนี้ว่า "แม่ชื่อว่าเรานั้น ก็จักพึงถึงการอภิเษก เหมือนขัตติยกุมารโดยแน่แท้ฉันใด ภิกษุผู้ทุศีล แม่พึงว่า "พระภิกษุชื่อโน้นบรรลุประอรหัตตังนี้ เพราะ

๑. บาลีว่า กสมฺพฺชาโต

ความที่คิดที่ตนตั้งอยู่แล้วนั้นไม่มี จึงไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า "แม้ชื่อว่าเรานั้น จักพึงบรรลुพระอรหัต เหมือนภิกษุผู้มีศีลโดยแน่แท้" ฉะนั้นเหมือนกัน.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน เรียกว่า นิราโส ผู้ไม่มีความหวัง เพราะไม่มีความหวังที่จะได้พระอรหัต.

ชื่อว่า "ตสฺส เอว โหติ" ความว่า เพราะเหตุที่คิดที่เธอตั้งอยู่แล้ว สามารถเพื่อบรรลุพระอรหัตเป็นสภาพมั่นคง. เหมือนอย่างว่า กุมารผู้สุชาติ คือ เกิดดีแล้ว พอสดับคำว่า "ชัตติยกุมารชื่อโน้น เขาอภิเษกแล้ว" เพราะเหตุที่ตนก็เกิดในตระกูลนั้นจึงมีความดำริอย่างนี้ว่า "แม้เราก็พึงถึงการอภิเษก เหมือนกุมารนั้นโดยแน่แท้" ฉะนั้น ภิกษุผู้มีศีล พอได้ยินว่า "ภิกษุชื่อโน้น บรรลุพระอรหัตแล้ว" เพราะเหตุที่คิดอันเธอตั้งอยู่แล้วควรจะบรรลุพระอรหัตเป็นธรรมชาติมั่นคง จึงมีความคิดอย่างนี้ว่า "แม้เราก็พึงบรรลุพระอรหัต เหมือนกับภิกษุผู้มีศีลโดยแน่แท้" ฉะนั้นเหมือนกัน.

ชื่อว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อาสโส คือ ผู้มีความหวัง เพราะว่าเธอนั้นหวังอยู่ คือ ปรรณนาอยู่ซึ่งพระอรหัต เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า อาสโส. บุคคลผู้มีความหวัง

ชื่อว่า "ยา หิสฺส ปุพฺเพ อวิมุตฺตสฺส" ความว่า ความหวังในการ หลุดพ้นอันใด ของพระชินาสพผู้ยังมีได้หลุดพ้น ด้วยการหลุดพ้นด้วย อรหัตมรรคในกาลก่อนความหวังอันนั้นของท่านสงบระงับแล้ว เพราะฉะนั้น พระชินาสพท่านจึงไม่มีความคิดอย่างนั้น. เหมือนอย่างว่า กษัตริย์ผู้อภิเษกแล้ว พอทรงสดับคำว่า "ชัตติยกุมารชื่อโน้นเขาอภิเษกในราชสมบัติแล้ว" เพราะ พระราชาองค์เดียวมิได้มีการอภิเษก ๒ ครั้ง มิได้มีเสวตฉัตร ๒ ครั้ง จึงมิได้ มีความดำริอย่างนี้ว่า "แม้เราก็พึงถึงการอภิเษก เหมือนชัตติยกุมารนั้นโดย

แน่แท้" ฉันทิ พระชีนาสพพอได้ยินว่า "พระภิกษุชื่อโน้น บรรลุพระอรหัตแล้ว" เพราะความเป็นพระอรหัต ๒ ครั้งไม่มี ท่านจึงมิได้มีความคิดอย่างนี้ว่า "แม้เราก็จะพึงบรรลุพระอรหัต เหมือนพระภิกษุนั้นโดยแน่แท้" ฉันทินั้นนันทิว.

ชื่อว่า "อัย วุจจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า วิคตาส คือ ผู้ปราศจากความหวัง เพราะท่านปราศจากความหวังในความเป็นพระอรหัต.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

[๘๕] คนไข้ ๓ จำพวก.

๑. คนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โภชนะเป็นที่สบายหรือไม่ได้โภชนะเป็นที่สบาย ได้เภสัชเป็นที่สบายหรือไม่ได้เภสัชเป็นที่สบาย ได้อุปัฏฐากสมควรหรือไม่ได้อุปัฏฐากสมควร ก็ยอมไม่หายจากอาพาธนั้นเลย.

๒. ส่วนคนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โภชนะเป็นที่สบาย หรือไม่ได้โภชนะเป็นที่สบาย ได้เภสัชที่สบายหรือไม่ได้เภสัชที่สบาย ได้อุปัฏฐากที่สมควร หรือไม่ได้อุปัฏฐากที่สมควรก็ยอมหายจากอาพาธนั้น.

๓. ส่วนคนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โภชนะเป็นที่สบาย ก็หายจากอาพาธนั้น ไม่ได้ก็ไม่ได้หายจากอาพาธนั้น ได้เภสัชเป็นที่สบาย ก็หายจากอาพาธนั้น ไม่ได้ก็ไม่ได้หายจากอาพาธนั้น ได้อุปัฏฐากที่สมควร ก็หายจากอาพาธนั้น ไม่ได้ก็ไม่ได้หายจากอาพาธนั้น.

ในคนไข้ ๓ จำพวกนั้น คนไข้นี้ได้ โภชนะเป็นที่สบายก็หายจาก
อาพาธนั้น ไม่ได้ก็ไม่หายจากอาพาธนั้น ได้เภสัชเป็นที่สบายก็หายจากอาพาธ
นั้น ไม่ได้ก็ไม่หายจากอาพาธนั้น ได้อุปัฏฐากสมควรก็หายจากอาพาธนั้น
ไม่ได้ก็ไม่หายจากอาพาธนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยคนไข้จำพวกนี้จึงได้
ทรงอนุญาตคิลาณภักต อนุญาตคิลาณเภสัช อนุญาตคิลาณอุปัฏฐากไว้ ก็แหละ
เพราะอาศัยคนไข้จำพวกนี้ คนไข้แม่เหล่าอื่นอันภิกษุทั้งหลายก็ควรบำรุง.

[๘๖] บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวก มีปรากฏอยู่ในโลก
ฉนั้นเหมือนกัน

บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคต หรือไม่ได้เห็นพระ-
ตถาคต ได้ฟังธรรมวินัยอันพระตถาคตประกาศแล้ว หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัย
อันพระตถาคตประกาศแล้ว ก็ย่อมไม่ขังลงสู่ नियมอันถูกต้องในกุศลธรรม
ทั้งหลาย

๒. ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคต หรือไม่ได้เห็น
พระตถาคต ได้ฟังธรรมวินัยอันพระตถาคตประกาศแล้ว หรือไม่ได้ฟังธรรม
วินัยอันพระตถาคตประกาศแล้ว ก็ย่อมก้าวลงสู่ नियมอันถูกต้องในกุศลธรรม
ทั้งหลายได้.

๓. ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคต ย่อมก้าวลงสู่
 नियมอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ เมื่อไม่ได้ ก็ย่อมไม่ก้าวลงสู่ नियม
อันถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อฟังธรรมวินัยอันพระตถาคตประกาศแล้ว
ย่อมก้าวลงสู่ नियมอันถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่ก้าว
ลงสู่ नियมอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนั้น บุคคลใดได้เห็นพระตถาคต ย่อมก้าว
ลงสู่นิยามอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่ก้าวลงสู่
นิยามอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลาย ได้ฟังธรรมวินัยอันพระตถาคตประกาศ
แล้วย่อมก้าวลงสู่นิยามอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ เมื่อไม่ได้ ก็ย่อม
ไม่ก้าวลงสู่นิยามอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงอนุญาตพระธรรมเทศนาไว้ เพราะอาศัยบุคคลจำพวกนี้ ก็แหละเพราะ
อาศัยบุคคลนี้ภิกษุทั้งหลายจึงแสดงธรรมแก่บุคคล แม้เหล่าอื่น ๆ บุคคลเปรียบ
ด้วยคนไข้ ๓ จำพวกเหล่านี้ ย่อมมีปรากฏอยู่ในโลก.

อรรถกถาคิลานุปมบุคคลเป็นต้น

ชนเหล่านั้น ท่านเรียกว่า คิลานุปมา คือ ผู้เปรียบด้วยคนไข้ ด้วย
อุปมาใดเพื่อจะแสดงอุปมานั้นก่อน ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ตโย คิลานา"
ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "สปปายานิ" ได้แก่ อันเป็นประโยชน์
เกื้อกูล คือ กระทำให้เจริญ บทว่า "ปฏีรูป" ได้แก่อันเหมาะสม. ด้วยคำว่า
"เนว วุฏฐาติ ตมฺหา อาพาธา" พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงบุคคลผู้
เป็นไข้ที่ถึงที่สุดแล้ว ที่ประกอบด้วยโรคทั้งหลายมีโรคลม และโรคลมบ้าหมู
เป็นต้น ที่แก้ไขไม่ได้. ด้วยคำนี้ว่า "วุฏฐาติ ตมฺหา อาพาธา" พระองค์
ตรัสถึงอาพาธเล็กน้อย อันต่างด้วยโรคทั้งหลาย มีโรคน้ำมูก โรคบิดเปื่อย
โรคตกกระ โรคฝี และโรคชรา เป็นต้น. ก็ความพาสูกของชนเหล่าใดย่อม
มิได้ด้วยการปฏิบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงบุคคลผู้อาพาธเหล่านั้นแม้
ทั้งหมดด้วยคำนี้ว่า ลภนฺโต สปปายานิ โน อลภนฺโต.

ก็ในที่นี้ บุคคลผู้อุปฐากคนไข้ ต้องประกอบไปด้วยองค์คุณทั้งหลาย คือ เป็นบัณฑิต ๑ เป็นผู้ขยัน ๑ ไม่เกียจคร้าน ๑ พึงทราบทั่ว ชื่อว่า อุปฐากที่เหมาะสม.

ชื่อว่า "คิลานุปฐากโก อหุณฺญาโต" ความว่า บุคคลใดอัน ภิกษุสงฆ์พึงให้ เพราะฉะนั้น บุคคลนั้น จึงชื่อว่า อหุณฺญาโต แปลว่า ผู้อันภิกษุสงฆ์อนุญาติแล้ว. ก็บุคคลผู้เป็นไข่นั้นเมื่อไม่สามารถเพื่อจะยังอรรถภาพให้เป็นที่ไปตามธรรมดาของตน ภิกษุสงฆ์พึงอุปโลภณ์แล้วให้ถ้อยคำว่า "ขอให้ภิกษุหรือสามเณรรูปหนึ่ง จงปฏิบัติบำรุงภิกษุผู้อาพาธนี้" ก็ถ้าภิกษุหรือสามเณรนั้น ยังปฏิบัติภิกษุผู้อาพาธนั้นอยู่ตราบใด คนไข้ก็นึกถึง ภิกษุหรือสามเณรก็ดี มีความต้องการด้วยสิ่งใด สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นภาระแก่สงฆ์เท่านั้น.

ชื่อว่า "อหุณฺเปี คิลานา อุปฐากตพฺพา" ความว่า บุคคลผู้เป็นคนไข้ ๒ จำพวก แม้นอกจากนี้ ภิกษุสงฆ์ก็ควรอุปฐากด้วย.

ถามว่า "เพราะเหตุไร?"

ตอบว่า "ก็บุคคลใดเป็นไข้ถึงที่สุดแล้ว ผู้นั้นเมื่อไม่มีใครอุปฐาก พึงเสียใจว่า "ถ้าหากว่า ภิกษุหรือสามเณรพึงปฏิบัติเรา ความผาสุกจะพึงมีแก่เรา แต่พวกเขาไม่ปฏิบัติเรา" ดังนี้แล้วพึงไปเกิดในอบาย. ก็เมื่อคนไข้นั้น เมื่อภิกษุสามเณรบำรุงปฏิบัติอยู่ เขาย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า "กิจใดที่ภิกษุสงฆ์พึงกระทำ กิจนั้นทั้งหมด ภิกษุสงฆ์ก็กระทำแล้ว แต่กรรมวิบากของเราเป็นเช่นนี้ ภิกษุผู้อาพาธนั้น ยังเมตตาจิตให้ตั้งขึ้นในภิกษุสงฆ์แล้ว ย่อมเกิดในสวรรค์."

อนึ่ง ภิกษุใด มีอาพาธเล็กน้อย ได้อุปฐากก็ตาม ไม่ได้ก็ตาม ย่อมหายจากโรคได้ ภิกษุผู้อาพาธเล็กน้อยนั้น แม้เว้นจากเภสัช พยาธิก็เข้าไปสงบระงับได้ แต่ถ้าเขาทำเภสัชให้ฉันทัน อาพาธเล็กน้อยนั้นก็ย่อมสงบระงับ

ได้โดยเร็วพลัน. ลำดับนั้น คนไข้ที่หายจากโรคแล้วนั้น เขาอาจเพื่อเรียน พระพุทธทวณะ หรือกระทำสมณธรรม ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "ภิกษุ สงฆ์พึงอุปัฏฐากคนไข้แม่พวกอื่น"

ชื่อว่า "เนว โอกุมติ" ได้แก่ ไม่เข้าไป.

ชื่อว่า "นियัม กุสเลสุ ฌมฺเมสุ สฺมมตฺ" ได้แก่ สัมมตธรรม กล่าวคือมรรคนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงบุคคล ผู้มีบทย่างยิ่ง (ปทปรม) ด้วยธรรมข้อนี้. ทรงถือเอา อุกมฺภูติตฺถุญฺญบุคคล ผู้ เช่นกับพระนาลกเถระในพระศาสนาด้วยวาระที่ ๒ และทรงถือเอาอุกมฺภูติตฺถุญฺญ บุคคลผู้มีปัจเจกโพธิญาณ ซึ่งท่านได้โอวาทในสำนักแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้า ทั้งหลายครั้งหนึ่งในพุทธันดรแล้วจึงแทงตลอดสังขธรรมคือ บรรลุเป็นพระ- ปัจเจกพุทธเจ้า. พระองค์ทรงกล่าวถึง วิปจิตฺตฺถุญฺญบุคคล ด้วยวาระที่ ๓. ก็ เนยฺยบุคคล ย่อมเป็นผู้อาศัย วิปจิตฺตฺถุญฺญบุคคลนั้นเทียว.

ชื่อว่า "ฌมฺเมเตสนา อนุญญาตา" ความว่า พระองค์ทรงอนุญาต พระธรรมเทศนาเดือนละ ๘ ครั้ง.

ชื่อว่า "อญฺเณสฺมฺปิ ฌมฺโม เตเสตฺพุโป" ความว่า พระธรรม- กถีกควรกล่าวธรรมแก่ชนทั้งหลายเมื่อนอกจากนี้.

ถามว่า "เพราะเหตุไร?"

ตอบว่า "เพราะปทปรมบุคคล แม้ไม่สามารถแทงตลอดธรรมใน อกฺทาพฺนี้ แต่ก็จะเป็นปัจจัยไปในกาลข้างหน้า.

อนึ่ง คนไข้ใด ได้เห็นรูปพระตถาคตก็ดี ไม่ได้เห็นก็ดี และได้ พระธรรมวินัยก็ดี ไม่ได้ก็ดี เขาย่อมตรัสรู้ธรรมได้ คนไข้ นั้นเมื่อไม่ได้ตรัส รู้ก่อน แต่เมื่อได้ปัจจัยที่สมควรก็จักตรัสรู้ได้โดยเร็วพลันนั้นเทียว เพราะ

ฉะนั้นพระธรรมกถึกทั้งหลาย พึงแสวงธรรมแก่ชนทั้งหลายเหล่านั้นด้วยเหตุที่กล่าวมานี้. แต่ว่าความแสดงธรรมแก่บุคคลที่ ๓ บ่อย ๆ ทีเดียว.

[๘๗] ๑. กายสักขีบุคคล บุคคลชื่อว่า กายสักขี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ และกิเลสบางอย่างของผู้นั้น เป็นของสิ้นไปรอบแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่ากายสักขี.

๒. ทิฏฐิปัตตบุคคลบุคคล ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ความดับทุกข์ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และธรรมทั้งหลายอันพระตถาคตประกาศแล้ว เป็นอันเธอได้เห็นดีแล้วด้วยปัญญา เป็นอันเธอดำเนินไปด้วยดีแล้วด้วยปัญญา และอาสวะบางอย่างของเธอเป็นอันสิ้นไปแล้วโดยรอบ เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ทิฏฐิปัตตะ.

๓. สัทธาวิมุตตบุคคล บุคคลชื่อว่า สัทธาวิมุต เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายอันพระตถาคตประกาศแล้ว ย่อมเป็นอันเธอเห็นแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา และอาสวะบางอย่างของเธอเป็นอันสิ้นไปแล้วโดยรอบ เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะของทิฏฐิปัตตะบุคคลสิ้นไปรอบ ฉันทิ อาสวะของสัทธาวิมุตตบุคคลหาเป็นเช่นนั้นไม่ บุคคลนี้เรียกว่า สัทธาวิมุต.

อรรถกถาภิกขุสงฆ์บุคคลเป็นต้น

บุคคลทั้งหลายที่ชื่อว่า กายสักขี ทิฏฐิปัตตะ และ สัทธาวิมุต
ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล.

[๘๘] ๑. คุณภณบุคคล บุคคลผู้มีวาจาเหมือนคน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบพูดเท็จ ไปอยู่ในที่ประชุม ไปอยู่ใน
บริษัท ไปอยู่ในท่ามกลางญาติ ไปอยู่ในท่ามกลางอำมาตย์ หรือไปอยู่ในท่าม
กลางราชตระกูล ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า คุณก่อนนรุษผู้เจริญ ท่านรู้
อย่างไร จงพูดอย่างนั้น บุคคลนั้นไม่รู้ กล่าวว่ข้าพเจ้ารู้ หรือรู้อยู่ กล่าวว่
ข้าพเจ้าไม่รู้ ไม่เห็นกล่าวว่ข้าพเจ้าเห็น หรือเห็นอยู่ กล่าวว่ข้าพเจ้าไม่เห็น
เป็นผู้กล่าวเท็จ โดยรู้ยู่ว่เท็จคังว่มานี้ เพราะเหตุแห่งตน หรือเพราะเหตุ
แห่งคนอื่น หรือเพราะเหตุเห็นแก่อำิสเล็กน้อย บุคคลนี้เรียกว่า **ผู้มีวาจา
เหมือนคน**.

๒. ปุพผภณบุคคล บุคคลผู้มีวาจาเหมือนดอกไม้

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ละเสียแล้วซึ่งมุสาวาท เป็นผู้เว้นขาดจาก
มุสาวาท ไปอยู่ในที่ประชุม ไปอยู่ในบริษัท ไปอยู่ในท่ามกลางญาติ ไปอยู่
ในท่ามกลางอำมาตย์ หรือไปอยู่ในท่ามกลางราชตระกูล ถูกเขานำไปเพื่อซัก
ถาม ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า คุณก่อนนรุษผู้เจริญ ท่านรู้ยู่อย่างไร จง
พูดอย่างนั้น บุคคลนั้นไม่รู้กล่าวว่ข้าพเจ้าไม่รู้ หรือรู้ยู่กล่าวว่ข้าพเจ้ารู้
ไม่เห็นกล่าวว่ข้าพเจ้าไม่เห็น เห็นยู่กล่าวว่ข้าพเจ้าเห็น ไม่เป็นผู้กล่าวคำ
เท็จโดยรู้ยู่ว่เท็จคังว่มานี้ เพราะเหตุแห่งตน หรือเพราะเหตุแห่งผู้อื่น
หรือเพราะเห็นแก่อำิสเล็กน้อย บุคคลนี้เรียกว่า **ผู้มีวาจาเหมือนดอกไม้**.

๓. มธุรภาณีบุคคล บุคคลผู้มีวาจาเหมือนน้ำผึ้ง

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ วาจา^{นั้น}ใจไม่มีโทษ สบายหู เป็นที่^{ตั้ง}แห่งความรัก จับใจ เป็นของชาวเมือง อันคนมากใคร่ เป็นที่^{ชอบใจ}ของคนมาก เป็นผู้^{กล่าว}วาจาเช่นนั้น บุคคลนี้เรียกว่า **ผู้มีวาจาเหมือนน้ำผึ้ง**.

อรรถกถาคูธภาณีบุคคล เป็นต้น

บทว่า "สกฺกโถ" ได้แก่อยู่ในสภา คือ ที่ประชุม.

บทว่า "ปริสฺสคฺคโถ" ได้แก่อยู่ในบริษัทชาวบ้าน.

บทว่า "คามมฺชฺชคฺคโถ" ได้แก่ อยู่ในท่ามกลางแห่งชาวชนบท
ทั้งหลาย.

บทว่า "ถาติมฺชฺชคฺคโถ" ได้แก่ อยู่ในท่ามกลางแห่งทายาท
ทั้งหลาย (ผู้รับมรดกเรียก ทายาท)

บทว่า "ปุคฺคมฺชฺชคฺคโถ" ได้แก่ อยู่ในท่ามกลางแห่งอำมาตย์
ทั้งหลาย.

บทว่า "ราชกฺคฺคมฺชฺชคฺคโถ" ได้แก่ อยู่ในโรงมหาวินิจฉัย ใน
ท่ามกลางราชตระกูล.

บทว่า "อภินิโถ" ได้แก่ ถูกเขานำไปเพื่อประโยชน์แก่การซักถาม.

บทว่า "สกฺกฺขิ ปุคฺคโธ" ได้แก่ ถูกเขากระทำให้เป็นพยานแล้วซัก.

คำว่า "เอหฺมฺโภ ปุริส" นี้ เป็นคำอาลปนะ คือ คำสำหรับร้อง
เรียก.

คำว่า "อตุตฺเตหฺตฺวา วา ปฺรเหตฺวา" ได้แก่ เพราะเหตุแห่งอวัยวะ
มีมือและเท้า เป็นต้น หรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์ของตนหรือของผู้อื่น.

ในคำนี้ว่า "อามิสกัญจิกขเหตุ วา" ลาก ท่านประสงค์เอาว่า "อามิส" คือสิ่งของต่าง ๆ.

คำว่า "กัญจิกข" ได้แก่ สินจ้างใด ๆ ก็ตามที่มีประมาณเล็กน้อย อธิบายว่า เพราะเหตุแห่งสินจ้างมีประมาณเล็กน้อย โดยที่สุคมี นกกระทา, นกคุ้ม, ก้อนเนยใสและก้อนเนยข้นเป็นต้น

สองบทว่า "สมบุชานมุสาภาสิตา โหติ" ความว่า กระทำการกล่าวมุสาวาททั้งที่รู้ผู้นั้นแหละ.

สองบทว่า "อัย วุจจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่าคฤภาณี คือ ผู้มีวาจาเหมือนคนดู เพราะมีวาจาเช่นกับด้วยคนดู (อุจจาระ) ท่านอธิบายไว้ว่า เหมือนอย่างว่า ขึ้นชื่อว่าคนดูย่อมไม่เป็นที่ชอบใจแก่มหาชน ฉันทใด, คำพูดของบุคคลผู้กล่าวเท็จนี้ ก็ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฉันทนั้นเหมือนกัน.

สองบทว่า "อัย วุจจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า ปุบผภาณี คือ ผู้มีวาจาเหมือนดอกไม้. เหมือนอย่างว่า ดอกมะลิทั้งหลาย ทั้งที่กำลังตูมหรือกำลังบาน ย่อมเป็นที่รักใคร่เป็นที่ปรารถนาของมหาชน ฉันทใด, วาจาของบุคคลผู้นี้ก็ย่อมเป็นที่ชอบใจรักใคร่ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฉันทนั้นเหมือนกัน.

โทโส คือ โทษ ท่านเรียกว่า เอลิ ซึ่งแปลว่า ความชั่ว ในคำว่า "เนลา" วิเคราะห์ว่า โทษของวานั้นไม่มี เพราะฉะนั้น วานั้นจึงเรียกว่า เนลา แปลว่า วาจาไม่มีโทษ. อธิบายว่า หมคโทษ คือโทษที่ท่านกล่าวไว้ในคำนี้ว่า "เนลจโค เสตปจจาท" ดังนี้.

บทว่า "กณฺณสุขา" ได้แก่ ชื่อว่าสบายแก่หูทั้งสอง เพราะเป็นวาจาที่ไพเราะโดยพญฺชนะ. อธิบายว่า ไม่ทำการเสียดแทงหูให้เกิดขึ้น คุณการแห่งด้วยเข็มทั้งหลาย. พึงทราบวิเคราะห์ต่าง ๆ ดังนี้

วาจาใด ไม่ยั้งความโกรธให้เกิดขึ้นในสรีระทั้งสิ้น ย่อมยังความรักให้เกิดเพราะเป็นวาจาที่ไพเราะโดยอรรถ เพราะฉะนั้น วาจา นั้นจึงชื่อว่า เปรมนิยา แปลว่า วาจาอันยังความรักให้เกิดขึ้น.

วาจาใด ย่อมไปสู่หทัย ไม่มีอะไร ๆ กระทบกระเทือน เข้าไปสู่จิต โดยสบาย เพราะฉะนั้นวาจา นั้นจึงชื่อว่า หทยงฺคมา แปลว่า วาจาจับใจ.

วาจาใด เป็นของมีอยู่ในเมือง เพราะเป็นวาจาที่สมบูรณ์ด้วยคุณ เพราะฉะนั้นวาจา นั้นจึงชื่อว่า โปริ แปลว่า วาจาชาวเมือง. วาจาใดที่กล่าวเรียกว่า ลูกก่อนกุมารผู้ดี คุณนารีผู้มีวัฒนธรรมอันดี วาจาแม้นั้นก็เรียกว่า โปริ. วาจา นี้ใดเป็นของมีอยู่แก่ชาวเมือง แม้วาจา นั้น ก็ชื่อว่า โปริ. อธิบายว่า เป็นถ้อยคำของชาวนคร. จริงอยู่ชาวนครทั้งหลายมีถ้อยคำอันควร คือ เหมาะสม ย่อมกล่าวเรียกบุคคลผู้สมควรเป็นพ่อว่า พ่อ เรียกผู้สมควรเป็นแม่ว่า แม่ และกล่าวเรียกผู้สมควรเป็นพี่ชายน้องชายว่า พี่ชาย น้องชาย ดังนี้.

ถ้อยคำใด (ที่กล่าวมาแล้ว) เห็นปานนี้ ย่อมเป็นที่รักใคร่ชอบใจแก่ชนเป็นจำนวนมาก เพราะฉะนั้น วาจา นั้นจึงชื่อว่า พหุชนกนฺตา แปลว่า วาจาเป็นที่ชอบใจของคนเป็นจำนวนมาก.

วาจาใดเป็นที่ยังใจให้ชุ่มชื่น คือ กระทำความเจริญแก่จิตของชนเป็นจำนวนมากโดยความเป็นวาจาอันชอบใจนั้นแหละ เพราะฉะนั้น วาจา นั้นจึงชื่อว่า พหุชนมฺนาปา แปลว่า วาจาเป็นที่ชอบใจแก่ชนเป็นจำนวนมาก.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า มธุภาณิ แปลว่า ผู้มีวาจาเหมือนน้ำผึ้ง. บาลีว่า "มธุภาณิ" แปลว่า มีวาจาอ่อนโยน" ดังนี้บ้าง. อธิบายว่า เป็นวาจาไพเราะแม่ทั้ง ๒ อย่าง เหมือนอย่างว่า ธรรมดาว่า จตุมธุรส คือ รส ๔ อย่าง มีน้ำมันเนย น้ำมันงา น้ำผึ้ง น้ำตาลโตนด เมื่อระคนปนกันแล้ว เป็นของประณีต ฉัณโณ ถ้อยคำของบุคคลผู้นี้ ก็เป็นของไพเราะแก้ทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฉัณโณเหมือนกัน.

[๘๕] ๑. อรูปมจิตตบุคคล บุคคลผู้มีจิตเหมือนแผลเรื้อรัง เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคั่งแค้น ถูกเขาว่าเพียงเล็กน้อย ก็ข่อมต้อง ข่อมกำเริบ ข่อมแสดงอาการพิศปรกติ ข่อมกระด้าง ข่อมแสดงความโกรธ ความคิดประทุษร้าย อาการไม่ชอบใจ ให้ปรากฏ เหมือนแผลเรื้อรังถูกท่อนไม้หรือกระบือกระทบบ ข่อมมีน้ำเลือดน้ำหนองออกมากมาย ชื่อแม่ฉัณโณ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคั่งแค้น ถูกเขาว่าเพียงเล็กน้อย ก็ข่อมข้อง ข่อมกำเริบ ข่อมแสดงอาการพิศปรกติ ข่อมกระด้าง ข่อมแสดงความโกรธ ความคิดประทุษร้าย และอาการไม่ชอบใจ ให้ปรากฏก็ฉัณโณ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีจิตเหมือนแผลเรื้อรัง.

๒. วิชขุปรมจิตตบุคคล บุคคลผู้มีจิตเหมือนฟ้าแลบ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ข่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ข่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ข่อมรู้ชัดตามความเป็น

จริงว่า นี่ความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหมือนนุรุษมีจักษุ พึงเห็นรูปทั้งหลายในระหว่างที่ฟ้าแลบในเวลามืดกลางคืน ชื่อแม่จันได บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็ฉนั้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีจิตเหมือนฟ้าแลบ.

๓. วชิรุปมจิตตบุคคล บุคคลผู้มีจิตเหมือนฟ้าผ่า

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ยิ่งแล้วด้วยตนเอง ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรม เหมือนแก้วมณีหรือแผ่นหิน อะไรชื่อว่าไม่แตกย่อมไม่มีเมื่อฟ้าผ่าลงไป ชื่อแม่จันได บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ยิ่งแล้วด้วยตนเอง ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรมก็ฉนั้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีจิตเหมือนฟ้าผ่า.

อรรถกถารูปมจิตตบุคคลเป็นต้น.

บทว่า "อภิสดฺชติ" ได้แก่ ย่อมข้อง.

บทว่า "กุปฺปติ" ได้แก่ ย่อมกำเริบ ด้วยอำนาจความโกรธ.

บทว่า "พฺยุปชฺชติ" ได้แก่ ย่อมละปกติภาวะ จึงชื่อว่า เป็นผู้
ผู้นำ.

บทว่า "ปติถุญยติ" ได้แก่ ย่อมถึงความเป็นผู้กระด้าง และความเป็นผู้หยาบช้า.

บทว่า "โกป" ได้แก่ ความโกรธที่มีกำลังอ่อน.

บทว่า "โทถ" ได้แก่ โทสะที่มีกำลังมากกว่า กว่าความโกรธนั้น ด้วยอำนาจการประทุษร้าย.

บทว่า "อปฺปจฺจย" ได้แก่ โทมนัส คือ ความเสียใจที่มีอาการร้อนไม่ยินดี.

บทว่า "ทฺฐจฺจโรโก" ได้แก่ แผลเรื้อรัง.

บทว่า "กฺกุเจน" ได้แก่ ด้วยปลายท่อนไม้.

บทว่า "กถลาย" ได้แก่ ด้วยกระบือ.

บทว่า "อาสว เทติ" ได้แก่ ย่อมไหลออกมากมาย. ก็ตามธรรมดาแผลเรื้อรังนั้น ย่อมไหลออกซึ่งสิ่งปฏิกูล ๓ อย่าง คือ ปุพฺพ น้ำหนอง โลหิต น้ำเลือด ยุต น้ำเหลือง ก็แผลนั้น อะไร ๆ กระทบแล้ว สิ่งปฏิกูลเหล่านั้น ย่อมไหลออกมามากมาย.

คำว่า "เอวเนว โข" นี้มีการเปรียบเทียบกับอุปมา ดังต่อไปนี้.

ก็บุคคลผู้มักโกรธ ท่านเปรียบเหมือนแผลเรื้อรัง (แผลเน่า) ความประพฤติแม้ของผู้มักโกรธ เปรียบเหมือนการไหลออกของสิ่งปฏิกูล ๓ อย่าง มีน้ำหนองเป็นต้นตามธรรมดาของตน ความประพฤติชั่วเปรียบเหมือนซากศพที่บวมพองขึ้นตามธรรมดาของตน ถ้อยคำของผู้มักโกรธนั้น แม้มีประมาณเล็กน้อย ท่านก็เปรียบเหมือนการกระทบกระทั่งด้วยท่อนไม้ หรือกระบือ บัณฑิตพึงเห็นภาวะ คือ การพองขึ้นโดยประมาณมากมายของผู้มักโกรธนั้น ด้วยความคิดอย่างนี้ว่า "บุคคลนี้ พุดอย่างนี้ ชื่อผู้เช่นกับเรา" ท่านเปรียบเหมือนการไหลออกมากมายแห่งปฏิกูลทั้งหลาย.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อรูปมจิตฺโต แปลว่า ผู้มีจิตเปรียบด้วยแปลเรื้อง อธิบายว่า ผู้มีจิตเช่นกับแปลเก่า (แปลเนา)

บทว่า "รตฺตนุชฺชการตมิสสาย" ความว่า ในความมืดที่บอันกระทำ ความมืดโดยห้ามการเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณในเวลากลางคืน.

บทว่า "วิชฺขนุชฺชกราย" ได้แก่ ในขณะที่แห่งฟ้าแลบเป็นไป. แม้ในคำว่า วิชฺขนุชฺชกราย นี้ พึงทราบการเปรียบเทียบกับอุปมา ดังต่อไปนี้.

พระโยคาวจร คือ ผู้ยังลงสู่ความเพียร บัณฑิตพึงเห็นเหมือนนบุรุษผู้มีจักขุติ กิเลสทั้งหลายที่พระโศดาปัตติมรรคพึงประหามัน เปรียบเหมือนความมืด การเกิดขึ้นแห่งโศดาปัตติมรรคญาณ เปรียบเหมือนฟ้าแลบ การเห็นพระนิพพานในขณะที่แห่งโศดาปัตติมรรค เปรียบเหมือนการเห็นรูปโดยรอบของนบุรุษผู้มีจักขุในระหว่างฟ้าแลบ. กิเลสทั้งหลายที่พระสกทาคามิมรรคพึงประหามัน เปรียบเหมือนการท่วมท้น คือ การปกคลุมแห่งความมืดอีก, ความเกิดขึ้นแห่งสกทาคามิมรรค เปรียบเหมือนฟ้าแลบเป็นไปอีก, การเห็นพระนิพพานในขณะที่แห่งสกทาคานิมรรค เปรียบเหมือนการเห็นรูปโดยรอบของนบุรุษผู้มีจักขุในระหว่างฟ้าแลบ. กิเลสทั้งหลายที่พระอนาคามิมรรคพึงประหามัน เปรียบเหมือนการท่วมท้น คือ การปกคลุมด้วยความมืดอีก, ความเกิดขึ้นแห่งอนาคามิมรรคญาณ เปรียบเหมือนฟ้าแลบเป็นไปอีก, การเห็นพระนิพพานในขณะที่แห่งอนาคามิมรรคเปรียบเหมือนการเห็นรูปโดยรอบของนบุรุษผู้มีจักขุในระหว่างฟ้าแลบ.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า วิชฺขมจิตฺโต แปลว่า ผู้มีจิตเปรียบด้วยฟ้าแลบ. อธิบายว่า ผู้มีจิตเช่นกับฟ้าแลบเพราะความสว่างในเวลาทีประหามันมีเล็กน้อย.

ในกรณีที่บุคคลมีจิตเปรียบด้วยฟ้าผ่า มีการเปรียบเทียบกับอุปมาดังต่อไปนี้

ก็บัณฑิตพึงเห็นญาณในอรหัตตมรรค เปรียบเหมือนฟ้าผ่า, กิเลสทั้งหลายที่อรหัตตมรรคพึงประหาร เปรียบเหมือนปุ่มแก้วมณีหรือปุ่มก้อนหิน, 0 บัณฑิตพึงเห็นความที่กิเลสทั้งหลายถูกตัดขาดไปด้วยอรหัตตมรรคญาณ เปรียบเหมือนการไม่มีแห่งภาวะที่ปุ่มแก้วมณีหรือปุ่มก้อนหินที่ถูกฟ้าผ่าเจาะทำลายตัดขาดแล้วไม่เจริญขึ้น, บัณฑิตพึงเห็นความที่กิเลสทั้งหลายถูกอรหัตตมรรคตัดขาดแล้วไม่เกิดขึ้นอีก เปรียบเหมือนปุ่มแก้วมณีหรือปุ่มก้อนหินที่ถูกฟ้าผ่าเจาะทำลายขาดไปแล้วไม่บริบูรณ์ได้อีก.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า **วชิรูปมจิตโต** แปลว่า ผู้มีจิตอุปมาด้วยฟ้าผ่า อธิบายว่า ผู้มีจิตเช่นกับด้วยฟ้าผ่า เพราะความเป็นผู้สามารถเพื่อการกระทำการเพิกถอนขึ้นซึ่งกิเลสทั้งหลาย.

[๕๐] ๑. อັນธบุคคล บุคคลผู้บอด เป็นไฉน ?

บุคคลพึงได้โภคะที่ตนยังไม่ได้ หรือพึงกระทำโภคะที่ตนได้แล้ว ให้เจริญด้วยจักขุเช่นใด จักขุเช่นนั้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลบางคนในโลกนี้ บุคคลพึงรู้ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมทั้งหลายที่มีโทษและไม่ไม่มีโทษ รู้ธรรมที่เลวและประณีต รู้ธรรมทั้งหลายที่มีส่วนเปรียบ โดยเป็นธรรมดำและธรรมขาว ด้วยจักขุเช่นใด แม้จักขุเช่นนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลนี้เรียกว่า **บุคคลผู้บอด**.

๒. เอกจักขุบุคคล บุคคลผู้มีตาข้างเดียว เป็นไฉน ?

บุคคลพึงได้โภคะที่ตนยังไม่ได้ หรือพึงกระทำโภคะที่ตนได้แล้วให้
เจริญ ด้วยจักขุเช่นใด จักขุเช่นนั้นย่อมมีแก่บุคคลบางคนในโลกนี้ บุคคล
พึงรู้ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมทั้งหลายที่มีโทษและไม่มีโทษ
รู้ธรรมทั้งหลายที่เลวและประณีต รู้ธรรมทั้งหลายที่มีส่วนเปรียบโดยเป็นธรรม
ดำและธรรมขาว ด้วยจักขุเช่นใด แม้จักขุเช่นนั้น ก็ย่อมไม่มีแก่บุคคลเช่น
นั้น บุคคลนี้เรียกว่า คนมีตาข้างเดียว.

๓. ทวิจักขุบุคคล บุคคลผู้มีตาสองข้าง เป็นไฉน ?

บุคคลพึงได้โภคะที่ตนยังไม่ได้ หรือพึงกระทำโภคะที่ตนได้แล้วให้
เจริญ ด้วยจักขุเช่นใด จักขุเช่นนั้น ย่อมมีแก่บุคคลบางคนในโลกนี้ บุคคล
พึงรู้ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมทั้งหลายที่มีโทษและไม่มีโทษ
รู้ธรรมทั้งหลายที่เลวและประณีต รู้ธรรมทั้งหลายที่มีส่วนเปรียบโดยเป็นธรรมดำ
และธรรมขาว ด้วยจักขุเช่นใด แม้จักขุเช่นนั้นก็ย่อมมีแก่บุคคลนั้น บุคคลนี้
เรียกว่า คนมีตาสองข้าง.

อรรถกถาอันธบุคคลคือบุคคลผู้บอดเป็นต้น

ชื่อว่า "ตถารูป จกขุ น โหติ" ความว่า จักขุ คือ ปัญญาที่มี
ชาติอย่างนั้น มีสภาวะอย่างนั้น ย่อมไม่มีแก่เขา.

สองบทว่า "ผาติ กเรยฺย" ได้แก่ พึงกระทำการเผยแพร่ คือ ทำให้
เจริญ.

บทว่า "สาวชฺชานวชฺเช" ได้แก่ ธรรมที่มีโทษ และหาโทษมิได้.

บทว่า "หีนปณฺเฑ" ได้แก่ ไม่ยิ่ง และไม่สูงสุด.

บทว่า "กณฺหสฺสกุสฺสปฏิภาเค" ความว่า ธรรมทั้งฝ่ายดำทั้งฝ่ายขาวนั้นแหละท่านเรียกว่า สัปปฏิภาค แปลว่า มีส่วนเปรียบ ด้วยสามารถแห่งอันปฏิปักษ์ เพราะมีการห้ามซึ่งกันและกัน. ก็ในที่นี้มีข้อสังเกตดังนี้ว่า บุคคลควรรู้จักคุณธรรมทั้งหลายว่าเป็นคุณธรรมทั้งหลาย เป็นต้น ด้วยปัญญาจักขุใด, ควรรู้จักคุณธรรมทั้งหลายว่าเป็นอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นต้น ด้วยปัญญาจักขุนั้น แม้ในธรรมที่มีโทษ เป็นต้น ก็เช่นนี้เหมือนกัน.

ก็บัณฑิตพึงทราบเนื้อความแม้ในภาวะที่เหลือโดยนัยนี้ว่า บุคคลพึงทราบด้วยปัญญาจักขุใดว่า "บรรดาธรรมที่มีส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว สำหรับธรรมฝ่ายดำมีส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายขาว สำหรับธรรมฝ่ายขาวก็มีส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายดำ" ดังนี้ จักขุ คือ ปัญญา แม้เห็นปานนี้ย่อมไม่มีแก่เขา.

สองบทว่า "อญฺ วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ท่านเรียกว่า อญฺโธ แปลว่า ผู้บอด เพราะไม่มีปัญญาจักขุอันเป็นเครื่องรวบรวม โภคทรัพย์อันเป็นไปในทิฏฐธัมมิกภพ คือ ภพนี้ และไม่มีปัญญาจักขุอันเป็นเครื่องยังประโยชน์ให้สำเร็จในสัมปรายิกภพ คือ ภพหน้า. บุคคลจำพวกที่ ๒ ท่านเรียกว่า เอกจฺจุ แปลว่า ผู้มีตาข้างเดียว เพราะมีปัญญาจักขุอันเป็นเครื่องรวบรวมหาโภคทรัพย์ได้ในภพนี้ แต่ไม่มีปัญญาจักขุอันเป็นเครื่องยังประโยชน์ให้สำเร็จในภพหน้า. บุคคลจำพวกที่ ๓ ท่านเรียกว่า ทฺวิจฺจุ แปลว่า ผู้มีตาทั้ง ๒ ข้าง เพราะมีปัญญาจักขุอันเป็นเครื่องยังประโยชน์ให้สำเร็จในภพเบื้องหน้า.

**[๕๑] ๑. อวุกขปัญญาบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาดังหม้อคว่ำ
เป็นไฉน ?**

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ พวกภิกษุยอมแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะแก่บุคคลนั้น ย่อมประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง บุคคลนั้นฟังนั่งแล้วที่อาสนะนั้น ย่อมไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้นเลย ย่อมไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ย่อมไม่ใส่ใจถึงที่สุด แม้ลุกออกจากอาสนะแล้ว ก็ไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้น ไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ไม่ใส่ใจถึงที่สุดแห่งภกคณันเลย เหมือนน้ำที่เขาเทใส่หม้อที่คว่ำไว้ ย่อมไหลไป ย่อมไม่ขังอยู่ ชื่อแม่น้ำจันดี บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ พวกภิกษุยอมแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะแก่บุคคลนั้น ย่อมประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง บุคคลนั้นนั่งแล้วที่อาสนะนั้น ย่อมไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้น ย่อมไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ย่อมไม่ใส่ใจถึงที่สุดแห่งภกคณันเลย แม้ลุกจากอาสนะนั้นแล้ว ก็ไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้น ไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ไม่ใส่ใจถึงที่สุดแห่งภกคณันเลย ก็ฉนั้น บุคคลนี้เรียกว่า มีปัญญาดังหม้อคว่ำ

**๒. อุจจกปัญญาบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาดังหน้าตัก
เป็นไฉน ?**

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ พวกภิกษุยอมแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะแก่บุคคลนั้น ย่อมประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง บุคคลนั้นนั่งแล้วที่อาสนะนั้น ย่อมใส่ใจถึงท่ามกลางบ้าง ย่อมใส่ใจถึงที่สุดบ้าง แต่ลุกจากอาสนะนั้นแล้ว ไม่ใส่ใจถึง

เบื้องต้น ไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ไม่ใส่ใจถึงที่สุดแห่งกลานนั้นเลย เหมือนของ
เคี้ยวนานาชนิด เช่น งา ข้าวสาร ขนมหัดดี พุทรา วางเรียงรายอยู่แล้ว แม้
บนตักของบุรุษ เมื่อเขาผลอตัวลูกจากอาสนะ ฟังกระจัดกระจายไป ชื่อแม่
ฉันทิ บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุทั้ง
หลายเนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลาย ย่อมแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง
งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ แก่บุคคลนั้น ย่อมประกาศ
พรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง บุคคลนั้นนั่งแล้วที่อาสนะนั้น ย่อมใส่ใจ
ถึงเบื้องต้นบ้าง ฯลฯ ย่อมใส่ใจถึงที่สุดบ้าง แห่งกลานนั้น แต่ลุกออกจาก
อาสนะนั้นแล้ว ย่อมไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้น ย่อมไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ย่อมไม่ใ้
ใจถึงที่สุดแห่งกลานนั้นเลย ก็ฉันทิ บุคคลนี้เรียกว่า มีปัญญาตั้งหน้าตัก.

๓. ปุ่ปัญญาบุคคล บุคคลผู้มีปัญญามาก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุทั้ง
หลายเนื่อง ๆ พวกภิกษุย่อมแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งาม
ในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ แก่บุคคลนั้น ย่อมประกาศ
พรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง บุคคลนั้นนั่งแล้วที่อาสนะนั้น ย่อมใส่ใจ
ถึงเบื้องต้นบ้าง ย่อมใส่ใจถึงท่ามกลางบ้าง ย่อมใส่ใจถึงที่สุดบ้าง แม้ลุกออก
จากอาสนะนั้นแล้ว ก็ย่อมใส่ใจถึงเบื้องต้นบ้าง ย่อมใส่ใจถึงท่ามกลางบ้าง
ย่อมใส่ใจถึงที่สุดแห่งกลานนั้น เหมือนน้ำที่เขาเทใส่หม้อที่หงายไว้ ย่อมยังอยู่
ย่อมไม่ไหลไป ชื่อแม่ฉันทิ บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรม
ในสำนักของภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ พวกภิกษุย่อมแสดงธรรม งามในเบื้องต้น
งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ แก่บุคคลนั้น

ยอมประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง เหนือที่อาสนะนั้นแล้ว ย่อมใส่ใจถึงเบื้องต้นบ้าง ย่อมใส่ใจถึงท่ามกลางบ้าง ย่อมใส่ใจถึงที่สุดแห่งกลานั้น แม้ลุกออกจากอาสนะนั้นแล้ว ก็ยอมใส่ใจถึงเบื้องต้นบ้าง ย่อมใส่ใจถึงท่ามกลางบ้าง ย่อมใส่ใจถึงที่สุดบ้างแห่งกลานั้น บุคคลนี้เรียกว่า **คนมีปัญญามาก**.

อรรถกถาบุคคลผู้มีปัญญาเพียงดังหม้อคว่ำ เป็นต้น

สองบทว่า "ชมฺมํ เทเสหฺนติ" ความว่า ภิภุทั้งหลายละการงานของตนแล้วแสดงธรรมด้วยการคิดว่า "อุบาสกมาเพื่อต้องการฟังธรรม"

บทว่า "อาทิกฺขยาณํ" ความว่า ย่อมแสดงธรรมให้งาม ให้เจริญ คือ ให้ไม่มีโทษ คือ ปราศจากโทษในเบื้องต้น แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ในคำว่า "อาทิ" นี้ได้แก่เป็นคำเริ่มต้นครั้งแรก.

บทว่า "มฺหุณฺม" ได้แก่ เป็นการกล่าวในท่ามกลาง.

บทว่า "ปริโยสานํ" ได้แก่ เป็นคำสุดท้าย. ภิภุทั้งหลายเมื่อแสดงธรรมแก่เรา ย่อมแสดงธรรมให้งาม ให้เจริญ ให้ไม่มีโทษนั้นเที่ยวทั้งในคำที่เริ่มต้นครั้งแรก ทั้งในคำที่มีในท่ามกลาง ทั้งในคำที่กล่าวไว้ในที่สุด อนึ่ง ในที่นี้ ความงามแห่งพระธรรมเทศนา อันเป็นเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดมีอยู่ และความงามทั้ง ๓ อย่างนั้นแห่งศาสนาก็มีอยู่. ในบรรดาความงามแห่งเทศนา และความงามแห่งพระศาสนานั้น ฟังทราบความงามแห่งเทศนา ก่อน คือ

พระคาถา ๔ บทแห่งเทศนา บทแรกเรียกว่า เป็นความงามในเบื้องต้น สองบทต่อมาเรียกว่า เป็นความงามในท่ามกลาง บทสุดท้ายเรียกว่า เป็นความงามในที่สุด. สำหรับพระสูตรที่มีเรื่องเดียว นิทานเป็นความงามในเบื้องต้น อนุสนธิ คือ การสืบต่อ เป็นความงามในท่ามกลาง วาจาที่กล่าว

สุดท้ายว่า "อิทมโวจ" เป็นความงามในที่สุด. สำหรับพระสูตรที่มีอนุสนธิมาก คือมีเรื่องมาก (อนekanusathi) อนุสนธิแรกเป็นความงามในเบื้องต้น ต่อจากนั้นอนุสนธิหนึ่งก็ดี หลาย ๆ อนุสนธิก็ดี. เป็นความงามในท่ามกลาง อนุสนธิสุดท้ายเป็นความงามในที่สุด. พึงทราบนัยแห่งพระธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ก่อน.

ก็สำหรับนัยแห่งพระศาสนา สัตถ์จัดเป็นความงามในเบื้องต้น สมာธิจัดเป็นความงามในท่ามกลาง วิปัสสนาจัดเป็นความงามในที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง สมาธิเป็นความงามในเบื้องต้น วิปัสสนาเป็นความงามในท่ามกลาง มรรคเป็นความงามในที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนาเป็นความงามในเบื้องต้น มรรคเป็นความงามในท่ามกลาง ผลเป็นความงามในที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง มรรคเป็นความงามในเบื้องต้น ผลเป็นความงามในท่ามกลาง นิพพานเป็นความงามในที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง (ท่านจัดเป็นคู่) คือ สัตถ์กับสมาธิจัดเป็นความงามในเบื้องต้น วิปัสสนากับมรรคจัดเป็นความงามในท่ามกลาง ผลกับพระนิพพานจัดเป็นความงามในที่สุด.

บทว่า "สาตุถุ" ได้แก่ แสดงธรรมให้เป็นไปกับด้วยประโยชน์.

บทว่า "สพฺยุถุชน" ได้แก่ แสดงธรรมให้มีอักษรบริบูรณ์.

บทว่า "เกวลปริบุญญ" ได้แก่ แสดงธรรมการทำให้บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง คือไม่ให้บกพร่อง.

บทว่า "ปริสุทฺธ" ได้แก่ แสดงธรรมให้บริสุทธิ์ ให้หายรกชฎ คือ ให้หายความฟั่นเฟือน.

สองบทว่า "พฺรหฺมจฺริย ปกาเสนฺติ" ความว่า ก็เมื่อแสดงธรรมอยู่อย่างนั้น ชื่อว่า ย่อมประกาศอัญจกิมรรคอันประเสริฐ อันสงเคราะห์ด้วยไตรสิกขา คือ สัตถ์ สมาธิ และปัญญา อันท่านผู้ประเสริฐประพุดิแล้ว.

ชื่อว่า "เนว อาทิ มนสิกรโติ" ได้แก่ ไม่มนสิการถ้อยคำที่ตั้งไว้ในเบื้องต้น.

บทว่า "กมุโ" ได้แก่ หม้อ.

บทว่า "นิกฺขุชโติ" ได้แก่ หม้อที่เขาตั้งคว่ำปากไว้. ในคำนี้ว่า "เอวเมว" ความว่า บัณฑิต พึงเห็นบุคคลผู้มีปัญญาที่เปรียบด้วยหม้อคว่ำ ก็เหมือนกันหม้อที่เขาคว่ำปากไว้. บัณฑิตพึงเห็นเวลาที่เขาได้ฟังพระธรรมเทศนา เปรียบเหมือนเวลาที่รดด้วยน้ำ. พึงเห็นเวลาที่เขานั่ง ณ อาสนะนั้นแล้วไม่สามารถเพื่อเรียนธรรมได้ เปรียบเหมือนเวลาที่น้ำไหลออกไปจากหม้อ. พึงทราบว่าเขาสุขขึ้นจากอาสนะแล้วกำหนดธรรมไม่ได้ เปรียบเหมือนเวลาที่น้ำไม่ขังอยู่ในหม้อ.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อวฺกฺขชฺชปญฺโญ แปลว่า ผู้มีปัญญาเหมือนหม้อคว่ำ. อธิบายว่ามีปัญญาเหมือนหม้อน้ำที่เขาตั้งคว่ำปากไว้.

บทว่า "อาภินฺณานิ" ได้แก่ ใส้เข้าแล้ว.

สองบทว่า "สติสมฺโมสา ปกิเรยฺย" ความว่า เพราะผลอสติ สิ่งของทั้งหลายจึงกระจัดกระจายไป. บัณฑิตพึงเห็นบุคคลผู้มีปัญญาดังหน้าตัก (ชายพก) ก็เหมือนกับหน้าตักที่ท่านตรัสไว้ในคำว่า "เอวเมว" นี้. บัณฑิตพึงเห็นพุทธพจน์มีประการต่าง ๆ เหมือนอาหารที่เกี่ยวกินนานาชนิด. พึงทราบเวลาที่เขานั่ง ณ อาสนะนั้นแล้วเรียนพุทธพจน์ เหมือนเวลาที่เขานั่งเกี่ยวกินของที่ควรเกี่ยวกินต่าง ๆ ชนิดอยู่บนหน้าตัก. พึงทราบเวลาที่เขาลุกจากอาสนะนั้นแล้วเดินไปไม่สามารถกำหนดธรรมได้ เปรียบเหมือนเวลาที่เขาผลอสติลุกขึ้นทำให้ของเกี่ยวกินกระเด็นกระจัดกระจายไป.

สองบทว่า "อัย วุจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อุกุญฺชลโณ แปลว่า มีปัญญาเพียงดั่งหน้าตัก. อธิบายว่า มีปัญญาเช่นกับหน้าตัก.

บทว่า "อุกกุชฺโฆ" ได้แก่ หม้อที่เขาตั้งหงายปากขึ้นเบื้องบน.

บทว่า "สณฺหาติ" ได้แก่ น้ำที่ขังอยู่. ในคำว่า "เอวเมว โข" นี้บัณฑิตพึงเห็นบุคคลผู้มีปัญญามาก เหมือนหม้อที่เขาตั้งหงายปากขึ้นเบื้องบน พึงทราบว่า เวลาที่เขาได้ฟังธรรมเทศนาแล้ว เหมือนเวลาที่เขารคน้ำ (เทน้ำใส่หม้อ). พึงทราบว่า เวลาที่เขา นั่งเรียนพุทธพจน์ในที่นั้น เปรียบเหมือนเวลาที่น้ำขังอยู่ พึงทราบว่า เวลาที่ลุกขึ้นจากอาสนะเดินไปยังสามารถกำหนดพุทธพจน์ได้ เปรียบเหมือนเวลาที่น้ำไหลออกไป.

สองบทว่า "อัย วุจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้เรียกว่า ปุณฺณโณ แปลว่าผู้มีปัญญามาก. อธิบายว่า มีปัญญากว้างขวาง.

[๘๒] ๑. บุคคล ผู้มีราคะยังไม่ไปปราศในกามและภพ เป็นไฉน ?

พระโศคาบัน และพระสกทาคามีบุคคล เหล่านี้ เรียกว่า บุคคล มีราคะยังไม่ไปปราศในกามและภพ.

๒. บุคคล มีราคะไปปราศแล้วในกาม แต่มีราคะยังไม่ไปปราศแล้วในภพ เป็นไฉน ?

พระอนาคามีบุคคล เรียกว่า บุคคลมีราคะไปปราศแล้วในกาม แต่มีราคะยังไม่ไปปราศแล้วในภพ.

๓. บุคคล ผู้มีราคะไปปราศแล้ว ในกามและในภพ

เป็นไฉน ?

พระอรหันต์ นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีราคะไปปราศแล้ว ในกาม
และภพ.

อรรถกถาบุคคลผู้มีราคะยังไม่ไปปราศเป็นต้น

พระโศคาบัน และพระสกทาคามี ยังไม่ปราศจากราคะในกามคุณทั้ง
๕ และภพทั้ง ๓ ฉะนั้น แม้ปุถุชนก็ฉนั้น. แต่สำหรับปุถุชนนั้นพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้ามิได้ทรงถือเอาเพราะไม่เป็นทัฬหบุคคล. เหมือนอย่างว่า นายช่างไม้
ผู้ชาญฉลาด เข้าไปสู่ป่าเพื่อต้องการทัฬหสัมภาระ เขาย่อมไม่ตัดต้นไม้ที่มา
พบแล้วและพบแล้วจำเดิมแต่ต้น แต่ว่าไม้เหล่าใดที่เข้าถึงความเป็นทัฬห-
สัมภาระได้ เขาย่อมตัดต้นไม้เหล่านั้นนั้นแหละฉนั้น. พระอริยสาวกทั้งหลาย
ผู้มีทัฬหชาติเหล่านั้น (ผู้มีชาติแห่งความสามารถ) พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรง
ถือเอาแล้วแม้ในที่นี้ ฉนั้น ส่วนปุถุชน บัณฑิตพึงทราบว่พระผู้มีพระภาค-
เจ้าไม่ทรงถือเอาเพราะความไม่มีทัฬหชาติ คือ ผู้ไม่มีความสามารถเพื่อจะ
ตรัสรู้ธรรม. (คำว่า "ทัฬห" ศัพท์นี้ แปลได้หลายอย่าง เช่น ควร, สมควร,
สามารถ, ปัญญา, ทรัพย์สมบัติ สิ่งที่มีค่า)

สองบทว่า "กามสุ วิตราโค" ได้แก่ ผู้ปราศจากราคะในเบญจ-
กามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ อันนารักใคร่ นำปรารถนา.

สองบทว่า "ภเวสุ อวิตราโค" ได้แก่ ผู้ยังไม่ปราศจากราคะ คือ
ผู้ยินดีในรูปภพและอรูปภพ.

[๕๓] ๑. ปาฐาณเลขุปมบุคคล บุคคลผู้เหมือนรอยขีดในหิน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธอยู่เนื่อง ๆ และความโกรธของเขานั้น แล ย่อมเนื่องอยู่ตลอดกาลอันยาวนาน เหมือนรอยขีดในหิน ย่อมไม่เลื่อนไปได้ง่าย เพราะลมหรือเพราะน้ำ ย่อมเป็นของตั้งอยู่ได้นาน ชื่อแม่จันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธอยู่เนื่อง ๆ และความโกรธของเขานั้นแล ย่อมนอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน ก็จันนั้น นี้เรียกว่า บุคคลผู้เหมือนรอยขีดในหิน.

๒. ปฐวีเลขุปมบุคคล บุคคลผู้เหมือนรอยขีดในแผ่นดิน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธของเขานั้น ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน เหมือนรอยขีดในแผ่นดิน ย่อมลบ- เลือนไปได้ง่าย เพราะลมหรือเพราะน้ำ ไม่ตั้งอยู่ได้นาน ชื่อแม่จันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธของเขานั้น ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่สิ้นกาลยาวนาน ก็จันนั้น นี้เรียกว่า บุคคลผู้เหมือนรอยขีดในแผ่นดิน.

๓. อุทกเลขุปมผู้บุคคล ผู้เหมือนรอยขีดในน้ำ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกบุคคลว่ากล่าวแม่ด้วยถ้อยคำกระด้าง แม่ ด้วยถ้อยคำหยาบคาย แม่ด้วยถ้อยคำไม่เป็นที่พอใจ ยังคงสนิทกัน คงยังติดต่อกัน เหมือนรอยขีดในน้ำย่อมลบเลื่อนไปได้ง่าย ไม่ตั้งอยู่ได้นาน ชื่อแม่จันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกบุคคลว่ากล่าว แม่ด้วยถ้อยคำกระด้าง แม่ ด้วยถ้อยคำหยาบ แม่ด้วยถ้อยคำไม่เป็นที่พอใจ ยังคงสนิทกัน ยังคงติดต่อกัน ยังคงชอบกัน ก็จันนั้น นี้เรียกว่า บุคคลผู้เหมือนรอยขีดในน้ำ.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยรอยขีดในหินเป็นต้น

บทว่า "อนุเสติ" ได้แก่ ความโกรธ ย่อมนอนเนื่องอยู่ เพราะยัง
ละอนุสัยไม่ได้.

ชื่อว่า "น จิปปิ ลุขุชติ" ได้แก่ ความโกรธนั้นย่อมไม่สูญหายไป
ในระหว่าง คือว่า โดยเวลาเกิดขึ้นมาตลอดก็ไปก็ไม่สูญหาย.

ชื่อว่า "เอวมเว" ความว่า ความโกรธของบุคคลเมื่อนั้น ย่อมไม่
ดับไปในระหว่าง คือ ในวันรุ่งขึ้น หรือในวันต่อ ๆ ไปก็ไม่ดับ (คงหมายถึง
การดับไม่เกิดอีก) ฉะนั้น อธิบายว่า ก็ความโกรธนั้นย่อมมีอยู่เป็นเวลายาว
นาน แต่ย่อมดับไปเพราะการมรณะ* นั้นเทียว.

สองบทว่า "อัย วุจจติ" ความว่า บุคคลนี้คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกว่า ปาสาณเลขูปโม แปลว่า ผู้เปรียบด้วยรอยขีดเขียนที่หิน อันเป็น
รอยติดอยู่ตลอดกาลนาน โดยความเป็นคุณการโกรธ เหมือนรอยขีดเขียน
ที่หิน.

ชื่อว่า "โส จ ขวุตฺส โกโร" ความว่า ความโกรธของผู้มักโกรธ
นั้น มีความโกรธเร็ว แม้เหตุเล็กน้อย.

ชื่อว่า "น จิริ" ความว่า ความโกรธ ย่อมนอนเนื่องไม่นาน เพราะ
เขายังละความโกรธไม่ได้. อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า รอยขีดที่บุคคลทำการ
ขีดที่แผ่นดินย่อมลบเลื่อนไปด้วยลมเป็นต้นโดยเร็ว ฉะนั้น ความโกรธของเขา
แม้เกิดขึ้นแล้วเร็ว ก็ย่อมดับไปโดยเร็วพลัน ฉะนั้นเหมือนกัน.

๑. คัมภีร์สัมโมหวิโนทนี สัจจวิภังคินิทเทศ อธิบายคำว่า มรณะ นี้ไว้ ๓ อย่างคือ. ๑. ขณิก-
มรณะ แปลว่าตายทุกขณะ ก็คือ ภัคฺคขณะของรูปและนาม ๒. สมุตฺติมรณะ แปลว่า ตาย
โดยสมมติ ได้แก่คนตาย สัตว์ตาย ๓. สมุจเจทมรณะ ตายไม่เกิด ได้แก่พระอรหันต์
ปรินิพพาน

สองบทว่า "อัย วุจฺจคฺติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า ปฐวีเลขุบบิม แปลว่า ผู้เปรียบด้วยรอยขีดเขียนที่แผ่นดิน ซึ่งตั้งอยู่ไม่นานโดยภาวะคือความโกรธ เหมือนรอยขีดเขียนที่แผ่นดิน

บทว่า "อาคาพฺพเหน" ได้แก่ ถ้อยคำอันหยาบช้า คือ ได้แก่ถ้อยคำอันแข็งกระด้าง อันเชือดเฉือนหทัย.

บทว่า "ผรุสฺเสน" ได้แก่ ถ้อยคำอันไม่สบายหู.

บทว่า "อมฺนาเปน" ได้แก่ ถ้อยคำอันไม่สบายจิต.

บทว่า "อัสสฺสทฺติ" ได้แก่ เป็นอันเดียวกัน.

บทว่า "สนฺธิยฺติ" ได้แก่ การสืบท่อ.

บทว่า "สมฺมโหมทฺติ" ได้แก่ ไม่มีระหว่างคั่น.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า "อัสสนิทฺติ" อธิบายว่า ย่อมถึงการประชุมลงในการกระทำของจิตด้วยจิตi คือว่า ย่อมเข้าถึงเอกภาวะ คือความเป็นอันเดียวกัน คุจฺจิโรทกคฺคือน้ำกำบนม.

บทว่า "สนฺธิยฺติ" อธิบายว่า ย่อมถึงการประชุมลงในการกระทำทางกายด้วยกายเป็นต้น ซึ่งมีการขึ้นและการเดินเป็นต้น คือว่า ย่อมเข้าถึงความเป็นของปะปนกันคฺจฺจกกับข้าวสาร (ที่ใส่รวมกันอยู่.)

บทว่า "สมฺมโหมทฺติ" อธิบายว่า ย่อมถึงการประชุมลงในการกระทำทางวาจาด้วยวาจามีการสอบถามอุทเทศเป็นต้น ชื่อว่า ย่อมเข้าถึงความเป็นที่รักยิ่ง เหมือนสหายที่รักผู้มาจากสถานที่ต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า เมื่อเข้าถึงความเป็นผู้กระทำโดยความเป็นอันเดียวกันแต่ต้นกับด้วยสหายเหล่านั้นในกิจที่ควรทำทั้งหลาย จึงชื่อว่า สนิทสนมกัน. บัณฺฑิตพิงฺทราบายว่า การสนิทสนมกันนั้นว่า ยังคงสืบท่อเป็นไปอยู่ตั้งแต่ต้นจนถึงท่ามกลางและไม่มีการเปลี่ยนแปลงจนถึงที่สุด ดังนี้บ้าง.

สองบทว่า "อัย วุจจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อุตกเลขุปโม แปลว่า ผู้เปรียบด้วยรอยขีดในน้ำ เพราะสนิทกันเร็ว จุจรอยขีดในน้ำ.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลผู้เปรียบด้วยผ้าปาน ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

[๕๔] ผ้าปาน ๓ ชนิด คือ

๑. ผ้า แม้ยังใหม่ ที่มีสีไม่ดี นุ่งห่มก็ไม่สบาย และมีราคาน้อย
๒. ผ้า แม้กลางใหม่กลางเก่า ที่มีสีไม่ดี นุ่งห่มก็ไม่สบาย และมีราคาน้อยมาก

๓. ผ้า แม้เก่า ที่มีสีไม่ดี นุ่งห่มก็ไม่สบาย และมีราคาน้อย คนทั้งหลายย่อมเอาผ้าผืนเก่า ๆ ทำเป็นผ้าเช็ดหม้อข้าวบ้าง เอาผ้าแก่นั้นไปทิ้งเสียที่กองหยากเยื่อบ้าง.

[๕๕] บุคคลเปรียบด้วยผ้าปาน ๓ จำพวก เหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน.

บุคคล เปรียบด้วยผ้าปาน ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. แม้หากว่า ภิกษุใหม่ผู้ทุศีลมีธรรมอันลามกเหมือนผ้าที่มีสีไม่ดีขึ้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็อุปไมยฉนั้นนั่น นี้ก็เพราะว่า บุคคลนี้มีวาระชั่ว ส่วนคนเหล่าใด ย่อมสมาคม ย่อมคบ ย่อมเข้าใกล้ ย่อมเอาอย่างบุคคลนี้ การเสพนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่คนเหล่านั้นตลอดกาลนาน ผ้าที่นุ่งห่มไม่สบายนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ ก็อุปไมยฉนั้นนั่น นี้ก็เพราะว่าบุคคลนี้มีสัมผัสเป็นทุกข์ ก็บุคคลนี้รับจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ

กิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร ของคนเหล่าใดแล ทานของคนเหล่านั้นย่อมไม่มีผลมากย่อมไม่มีอานิสงส์มาก ผ้าที่มีราคาน้อยนั้น แม้ฉันใดบุคคลนี้ก็อุปมาเปรียบฉันนั้น นี่ก็เพราะบุคคลนี้มีราคาน้อย.

๒. แม้หากว่า ภิกษุชั้นมัชฌิมะ ฯลฯ

๓. แม้หากว่าภิกษุชั้นพระเถระ เป็นผู้ทูล มีธรรมอันลามก เหมือนผ้าที่มีสีไม่คืนแม้ฉันใด บุคคลนี้ก็อุปมาเปรียบฉันนั้น นี่ก็เพราะบุคคลนี้มีวรรณะชั่ว ส่วนคนเหล่าใดยอมสมาคม ย่อมคบ ย่อมเข้าใกล้ ย่อมเอาอย่างบุคคลนี้ การสมาคมนั้นยอมเป็นไปเพื่อความไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แห่งชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน ผ้าที่นุ่มห่มไม่สบายแม้ฉันใด บุคคลนี้ก็อุปมาเปรียบฉันนั้น นี่ก็เพราะว่าบุคคลนี้มีสัมผัสเป็นทุกข์ ก็บุคคลนี้รับจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ กิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร ของคนเหล่าใด ทานของคนเหล่านั้นย่อมไม่มีผลมาก ย่อมไม่มีอานิสงส์มาก ผ้าที่มีราคาน้อย แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็อุปมาเปรียบฉันนั้น นี่ก็เพราะบุคคลนี้มีราคาน้อย หากว่าพระเถระเห็นปานนี้จะว่ากล่าวในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายก็จะกล่าวกับพระเถระผู้นั้นน้อยอย่างนี้ว่า ประโยชน์อะไรด้วยคำกล่าวของท่านผู้โง่เขลาเบาปัญญา ถึงแม้ท่านจะสำคัญว่าควรกล่าวก็ดี พระเถระนั้นโกรธไม่พอใจก็จะเปล่งวาจาชนิดที่จะเป็นเหตุให้สงฆ์ยกวัตร คุณคนเอาผ้าไปโยนทิ้งเสียที่กองหยากเยื่อฉะนั้น บุคคลผู้เปรียบด้วยผ้าปาน ๓ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในภิกษุทั้งหลาย.

อรรถกถาบุคคล ๓ จำพวกที่อุปมาด้วยผ้าปาน

บุคคล ๓ จำพวกเหล่านั้นท่านเรียกว่า โปตุลอุปมา แปลว่า ผู้เปรียบด้วยผ้าปาน ด้วยอุปมาใด เพื่อจะแสดงคำอุปมานั้นก่อน ท่านจึงกล่าวคำว่า "ตโย โปตุลกา" เป็นต้น. บรรดาบททั้งหลายเหล่านั้น บทว่า "นโว" ได้

แก่ ผ้าที่ทอใหม่. บทว่า "โปตุลโก" ได้แก่ ผ้าที่ทอด้วยเปลือกป่าน. บทว่า "ทุพฺพณฺโณ" ได้แก่ ผ้าที่มีสีทรม. บทว่า "ทุกฺขสมฺผลฺโส" ได้แก่ ผ้าที่มีสัมผัสกระด้าง. บทว่า "อปฺปคฺโข" ได้แก่ ผ้าที่มีราคาไม่แพง คือมีราคาประมาณหนึ่งกหาปณะ (หนึ่งกหาปณะ = ๔ บาท) บทว่า "มชฺฉณฺโม" ได้แก่ ผ้ากลางเก่ากลางใหม่ อธิบายว่า ฟ้านั้นล่องเลยความเป็นของใหม่แต่ยังไม่ถึงความเป็นของเก่าคร่ำคร่า แม้ในเวลาใช้สอยก็มีสีไม่สวยมีสัมผัสไม่สบายมีค่าน้อย เมื่อตีราคาขายแพงก็ได้ราคาเพียงครึ่งหนึ่ง แต่ในเวลาที่ผ่านมาแล้ว ก็มีราคาเพียงหนึ่งมาสก (๑๐ สตางค์) หรือเพียง ๑ กากณิก (กากณิก = ราคาเนื้อที่กากลิ้นกินครึ่งหนึ่งเป็นราคาต่ำที่สุดในสมัยนั้น) บทว่า "อุกฺขลิ-ปริมชฺชนํ" ได้แก่ ผ้าเช็ดหม้อข้าว. บทว่า "นโว" ความว่า ว่าโดยการอุปสมบท นับแต่ ๕ พรรษาลงมาภิกษุนั้นแม้มีอายุ ๖๐ ปี ก็ชื่อว่า นวะ คือผู้ใหม่ทั้งนั้น. บทว่า "ทุพฺพณฺตตาย" ความว่า เพราะมีวรรณะไม่งามด้วยวรรณะแห่งสตรีระบ้าง ด้วยวรรณะแห่งคุณงามความดีบ้าง. ก็วรรณะแห่งสตรีระของผู้ที่ผู้สืบนั่งในท่ามกลางบริษัทย่อมไม่รุ่งเรือง เพราะความที่ตนไม่มีอำนาจ สำหรับในวรรณะคือคุณงามความดีของผู้ที่สืบนั้น ก็ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเลย. ข้อว่า "เย โข ปนฺตฺส" ความว่า ก็ชนเหล่าใดแล เป็นผู้อุปฐาก หรือเป็นญาติ และเป็นมิตร เป็นต้นของผู้ที่สืบนั้น เขาย่อมเสพบุคคลคนหนึ่ง. บทว่า "เตสนฺตํ" ความว่า การเสพนั้นแห่งบุคคลเหล่านั้นย่อมไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล ย่อมเป็นไปเพื่อความทุกข์ตลอดกาลนานเหมือนพวกมิชฌาติกุฐิสู่ศพครูทั้ง ๖ หรือเหมือนโกกาลิกภิกษุเป็นต้นผู้เสพพระเทวทัต ฉะนั้น. บทว่า "มชฺฉณฺโม" ความว่า ว่าโดยการอุปสมบท นับตั้งแต่ ๕ พรรษาจนถึง ๙ พรรษา ชื่อว่า มัชฌิมภิกษุ. บทว่า "เถโร"

๑. ในที่อื่นตั้งแต่ ๕-๑๐ พรรษา.

ความว่า ตั้งแต่ ๑๐ พรรษาไปชื่อว่า พระเถระ. บทว่า "เอวม่าหฺสฺ" ได้
แก่ ย่อมกล่าวอย่างนี้ ชื่อว่า "กิญฺหฺ โข ตฺยฺหฺ" ความว่า มีคำที่ท่านอธิบาย
ไว้ว่า จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน ด้วยคำกล่าวของคนพาล. บทว่า "ตถารูปํ"
ได้แก่ อันเป็นเหตุอุกเขปนียกรรม ที่มีชาติอย่างนั้น มีสภาวะอย่างนั้น.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยผ้าแคว้นกาฬี

๓ จำพวก เป็นไฉน ?

[๕๖] ผ้าแคว้นกาฬี ๓ ชนิด คือ

๑. ผ้ากาฬีเนื้ออย่างใหม่ก็มีสีงาม นุ่มห่มสบายและมีราคามาก

๒. ผ้ากาฬีเนื้อกลางเก่ากลางใหม่ก็มีสีงาม นุ่มห่มสบายและมีราคามาก

๓. ผ้ากาฬีเนื้ออย่างเก่าก็มีสีงาม นุ่มห่มสบายและมีราคามาก คน

ทั้งหลายย่อมเอาผ้ากาฬีเนื้อเก่าแล้ว ไปใช้สำหรับห่อรัตนะบ้าง หรือเก็บผ้ากาฬี
นั้นไว้ในโถหอมบ้าง.

[๕๗] บุคคลเปรียบด้วยผ้าแคว้นกาฬี ๓ จำพวก เหล่านี้ มี
ปรากฏอยู่ในภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน

บุคคล ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. แม้หากว่าภิกษุใหม่มีศีล มีธรรมอันงาม แม้ฉันใด บุคคลเหล่า
นี้ ก็อุปไมย ฉะนั้น นี้ก็เพราะบุคคลนี้มีวรรณะงาม ส่วนคนเหล่าใด ย่อม
สมาคม ย่อมคบ ย่อมเข้าใกล้ ย่อมเอาอย่างบุคคลนี้ การเสพนั้นย่อมเป็นไป
เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนเหล่านั้นตลอดกาลนาน ผ้ากาฬีนั้น

นุ่งห่มสบาย แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น นี้ก็เพราะบุคคลนี้มีสัมผัส-
สบาย ก็บุคคลนี้รับจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ กิถานปัจฉัยเภสัชบริวาร
ของคนเหล่าใด ทานของคนเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก ย่อมมีอนิสงส์มาก ผ้ำ
กาสินัน ย่อมมีราคามาก แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น นี้ก็เพราะ
บุคคลนี้มีราคามาก

๒. แม้นั้นใดบุคคลผู้มั่งคิมะ ฯลฯ

๓. แม้นั้นใดบุคคลผู้พระเถระ มีศีล มีธรรมอันงาม ผ้ำกาสินัน
ดีงาม แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น นี้ก็เพราะบุคคลนี้มีวรรณะงาม
ส่วนคนเหล่าใด ย่อมสมากม ย่อมคบ ย่อมเข้าใกล้ ย่อมเอาอย่างบุคคลนี้
การเสพนันย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่คนเหล่านั้นตลอด
กาลนาน ผ้ำกาสินันมีสัมผัสสบาย แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น นี้ก็
เพราะบุคคลนี้รับจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ กิถานปัจฉัยเภสัชบริวาร ของ
คนเหล่าใด ทานของคนเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก มีอนิสงส์มาก ผ้ำกาสินัน
มีราคามาก แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น นี้ก็เพราะบุคคลนี้มีค่ามาก
หากว่าพระเถระเห็นปานนี้จะว่ากล่าวในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายก็จะกล่าว
กับพระเถระผู้นั้นอย่างนี้ว่า ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงเจียบเสีย พระเถระกล่าว
ธรรมและวินัย ถ้อยคำของพระเถระนั้น ย่อมถึงซึ่งความเป็นของควรเก็บไว้ใน
หทัย คุณผ้ำกาสินัน อันบุคคลควรเก็บไว้ในโอของหอมจะนั้น บุคคลเปรียบ
ด้วยผ้ำแคว้นกาสิ ๓ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในภิกษุทั้งหลาย.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยผ้ำแคว้นกาสิ ๓ จำพวก

ผ้ำเนื้อละเอียดที่เขาทอดด้วยค้ำที่เขาถือเอาฝ้าย ๓ ชนิด แล้วกรอเข้า
ด้วยกันว่า ผ้ำแคว้นกาสิ. ผ้ำนั้นที่ทอใหม่ นับค่ามิได้ ที่ใช้สอยกลางแก่กลาง

ใหม่มีราคาพันบั้ง ๓๐ พันบั้ง แต่ในเวลาที่เขาแล้วยังมีราคาถึง ๘ พันก็มี ๑๐ พันก็มี.

สองบทว่า "เตสนุต โหติ" ความว่า การเสพนั้นของบุคคลเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน เหมือนบุคคลทั้งหลายผู้เสพพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายผู้อาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว แล้วหลุดพ้นจากอัสวกิเลสจนถึงสมัยทุกวันนี้ นับประมาณมิได้ สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ และพระอสีติมหาสาวก แล้วไปสู่สวรรค์ก็หาประมาณมิได้เหมือนกัน แม้สัตว์ผู้ดำเนินไปตามทิวฐานุคติ คือ ตามเข็ญอย่างของพระอริยะเหล่านั้นจนถึงสมัยทุกวันนี้ก็หาประมาณมิได้เหมือนกัน.

สองบทว่า "อาชยุย คจฺจติ" ความว่า คำของพระเถระนั้นอาศัยอรรถย่อมถึงซึ่งความเป็นของอันบุคคลพึงเก็บรักษาไว้ คือ วางไว้บนศิระอันเป็นอวัยวะอันสูงสุด และในหัวใจ เหมือนกันกับผ้าแคว้นกาสิ อันนับค่ามิได้ ย่อมถึงซึ่งความเป็นของบุคคลพึงเก็บรักษาไว้ คือวางไว้ในโถสำหรับใส่ของหอม ฉะนั้น.

คำที่เหลือในที่นี้ บัณฑิตพึงทราบตามแนวแห่งนัยที่ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแหละ.

[๕๘] ๑. รูปปเมยบุคคล บุคคลผู้ประมาณได้ง่าย เป็น

ไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฟุ้งซ่าน เป็นผู้มีมานะฟูขึ้นใจไม่อ่อน เป็นผู้กลับกลอก เป็นผู้ปากกล้า เป็นผู้มิวจาเกลื่อนกล่น มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด มีอินทรีย์เปิดเผย นี้เรียกว่า บุคคลผู้ประมาณได้ง่าย.

๒. หุปปเมยฺยบุคคล บุคคลผู้ประมาณได้ยาก เป็น

โฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นผู้ไม่มีมานะฟูขึ้นคองไม้
อ้อ ไม่เป็นผู้กัลบักลอก ไม่เป็นผู้ปากกล้า ไม่เป็นผู้มีวาจาเกลื่อนกล่น มีสติ
ตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตเป็นสมาธิ มีอินทรีย์อันสำรวมแล้ว
นี้เรียกว่า บุคคลผู้ประมาณได้ยาก.

๓. อัปปเมยฺยบุคคล บุคคลผู้ประมาณไม่ได้ เป็น

โฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึง
แล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไป
แห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรม นี้เรียกว่า บุคคลผู้
ประมาณไม่ได้.

อรรถกถาบุคคลผู้ประมาณได้ง่าย เป็นต้น

ผู้ใด อันเขาพึงประมาณได้โดยง่าย เพราะเหตุที่นั่นผู้นั้นจึงชื่อว่า
สุปปเมยฺโย แปลว่า ผู้ประมาณได้โดยง่าย.

บทว่า "อิธ" ได้แก่ ในสัตว์โลกนี้.

บทว่า "อุทฺธโต" ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน

บทว่า "อุนฺนโโพ" ได้แก่ ผู้มีมานะเพียงดังไม้้ออันบุคคลยกขึ้น
แล้ว อธิบายว่า ผู้ยกมานะอันเปล่าแล้วดำรงอยู่.

บทว่า "จปฺโล" ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความหวั่นไหว มีการประดับ
บาตร เป็นต้น.

บทว่า "มุขโร" ได้แก่ ผู้มีปากกล้า.

บทว่า "วิกิณฺณวาโจ" ได้แก่ ผู้มีวาจาอันบุคคลอื่นสังเกตไม่ได้.

บทว่า "อุสมาทิโต" ได้แก่ ผู้เว้นจากความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น.

บทว่า "วิพฺภนฺตจิตฺโต" ได้แก่ ผู้มีจิตอันหม่นไป คือว่า ผู้มีส่วนเปรียบด้วยแม่โคที่หม่นไป และแม่เนื้อที่หม่นไป.

บทว่า "ปากฺกฺขินฺทริโย" ได้แก่ ผู้มีอินทรีย์อันเปิดเผย.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า **สุปฺปเมยฺโย** เหมือนอย่างว่า ใคร ๆ ย่อมถือประมาณแห่งน้ำ มีจำนวนเล็กน้อยได้ ฉะนั้นใคร ๆ ก็ย่อมถือประมาณบุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ที่มีไซ้คุณได้โดยง่ายฉนนั่นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นบุคคลนี้ท่านจึงเรียกว่า **สุปฺปเมยฺโย ผู้ประมาณได้โดยง่าย.**

บุคคลใด อันเขาพึงประมาณได้โดยยากเหตุฉนนบุคคลนั้นจึงเรียกว่า **ทฺุปฺปเมยฺโย** แปลว่า ผู้ประมาณได้โดยยาก. การงานที่มีจิตฟุ้งซ่านเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบด้วยสามารถแห่งนัยอันตรงกันข้ามจากคำที่กล่าวแล้ว.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า **ทฺุปฺปเมยฺโย**. เหมือนอย่างว่า ใคร ๆ ย่อมประมาณน้ำในมหาสมุทรได้โดยยาก ฉนนใคร ๆ ก็ย่อมถือประมาณแห่งบุคคลผู้ประกอบด้วยองค์แห่งคุณเหล่านี้ได้โดยยาก ฉนนนั่นเหมือนกัน คือ ย่อมถึงซึ่งภาวะอันใคร ๆ พึงกล่าวว่า "ผู้นี้เป็นพระอนาคามี หรือว่าเป็นพระฉินาสพหนอ" เพราะฉะนั้น บุคคลนี้ท่านจึงเรียกว่า **ทฺุปฺปเมยฺโย ผู้ประมาณได้ยาก.**

ชื่อว่า "น สกฺกา ปเมตฺตุ" ความว่า บุคคลใดอันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อประมาณได้ เหมือนอย่างว่าใคร ๆ ไม่อาจเพื่อประมาณอากาศได้ ฉนนใด

ใคร ๆ ก็ไม่อาจเพื่อถือประมาณแห่งพระจีณาสพได้ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้
บุคคลนี้ท่านเรียกว่า อปุเปเมโย ผู้อันใคร ๆ ประมาณไม่ได้.

[๕๕] ๑. บุคคล ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เสื่อมจากศีล จากสมาธิ จากปัญญา
บุคคลเห็นปานนี้ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ ควรเว้นจากความ
เอ็นดู เว้นจากความอนุเคราะห์

๒. บุคคล ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้ เป็น
ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เสมอกันด้วยศีล ด้วยสมาธิ ด้วยปัญญา
บุคคล เห็นปานนี้ ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้ ข้อนี้เพราะเหตุไร ?
เพราะว่า ศีลกถาแห่งสัตบุรุษทั้งหลาย ผู้ถึงความเป็นผู้เสมอกันด้วยศีล จักมี
แก่เราทั้งหลาย ทั้งกถานั้น จักเป็นความผาสุกแก่เราทั้งหลาย (คือจักไม่เดือด
ร้อน) สมาธิกถาแห่งสัตบุรุษทั้งหลายผู้ถึงความเป็นผู้เสมอกันด้วยสมาธิ จักมี
แก่เราทั้งหลาย ทั้งกถานั้นจักเป็นความผาสุกแก่เราทั้งหลาย และกถานั้นจัก
เป็นไปแก่เราทั้งหลาย (คือจักไม่เดือดร้อน) ปัญญาของสัตบุรุษทั้งหลาย
ผู้ถึงความเป็นผู้เสมอกันด้วยปัญญา จักมีแก่เราทั้งหลาย ทั้งกถานั้นจักเป็น
ความผาสุกแก่เราทั้งหลาย และกถานั้นจักเป็นไปแก่เราทั้งหลาย (คือจักไม่
เดือดร้อน) เพราะฉะนั้นบุคคลเห็นปานนี้ ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้.

๓. บุคคล ที่ควรสักการะ เคารพ สมาคม คบหา

เข้าใกล้ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ยังด้วยศีล สมาธิ ปัญญา บุคคลเห็นปานนี้ควรสักการะ เคารพ สมาคม คบหา เข้าใกล้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร ?

เพราะว่าเราจักได้บำเพ็ญศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราจักได้ถือเอาตามซึ่งศีลชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในที่นั้น ๆ เราจักได้บำเพ็ญสมาธิชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราจักได้ถือเอาตามซึ่งสมาธิชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในที่นั้น ๆ เราจักบำเพ็ญปัญญาชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ด้วยปัญญาในที่นั้น ๆ เพราะฉะนั้นบุคคลเห็นปานนี้ ควรสักการะ เคารพ สมาคม คบหา เข้าใกล้.

อรรถกถาบุคคลผู้ไม่ควรชองเสพเป็นต้น

บทว่า "น เสวิตพุโพ" ได้แก่ ผู้อันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปหา.

บทว่า "น ภชิตพุโพ" ได้แก่ ผู้อันใคร ๆ ไม่พึงติดต่อ.

บทว่า "น ปยิริปาสิทธิพุโพ" ได้แก่ ผู้อันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้บ่อย ๆ ด้วยสามารถเข้าไปนั่งในสำนัก. บัณฑิตพึงทราบความเป็นคนเลวด้วยการถือเอาการเปรียบเทียบในคำเป็นต้นว่า "หีน โหติ สีเลน".

ก็บุคคลใดรักษาศีล ๕ เขาผู้นั้นอันบุคคลผู้รักษาศีล ๑๐ ไม่พึงเสพ ส่วนบุคคลใดรักษาศีล ๑๐ เขาผู้นั้นอันบุคคลผู้รักษาจตุปาริสุทธิศีลไม่พึงเสพ.

ชื่อว่า "อญฺญตฺร อญฺญา อญฺญตฺร อญฺญมฺปา" ความว่า เว้นจากความเอ็นดูและความอนุเคราะห์ อธิบายว่า ก็บุคคลผู้เห็นปานนี้ อันใคร ๆ ไม่ควรชองเสพเพื่อประโยชน์ของตนเอง แต่ว่าการเข้าไปหาเขาด้วยสามารถแห่งความเอ็นดูและความอนุเคราะห์ก็สมควร.

ชื่อว่า "สทิส โหติ" ได้แก่ เป็นผู้เสมอกัน.

ชื่อว่า "สีสสามญฺญคตานิ สติ" ความว่า สัตบุรุษทั้งหลายถึงความเป็นผู้เสมอกันด้วยศีล.

ชื่อว่า "สีสถา จ โน ภวิสฺสติ" ความว่า ถ้อยคำที่ปรารภศีลนั้น จักมีแก่พวกเราผู้มีศีลเสมอกันอย่างนี้.

ชื่อว่า "ธา จ โน ผาสฺส ภวิสฺสติ" ความว่า ก็ศีลถานั้น (การพูดถึงศีล) จักเป็นการอยู่ผาสฺส จักเป็นการอยู่อย่างสบายแก่พวกเรา.

ชื่อว่า "ธา จ โน ปวตฺตนิ ภวิสฺสติ" ความว่า ถ้อยคำของพวกเราผู้กล่าวอยู่จักเป็นไปแม้ตลอดวันตลอดคืนก็จะไม่ทำให้สะเทือนใจ จริงอยู่เมื่อบุคคลทั้งสองมีศีลเสมอกัน เมื่อคนหนึ่งกล่าวพรรณนาถึงศีล อีกคนหนึ่งยอมยินดี เพราะเหตุนั้นถ้อยคำของเขาเหล่านั้นย่อมจะมีความผาสฺสและเป็นไปตลอด ไม่ขัดกัน. ก็เมื่อมีผู้ทูลอยู่ ถ้อยคำที่กล่าวพูดถึงศีลกับบุคคลผู้ทูล ย่อมเป็นถ้อยคำที่กล่าวยาก เพราะฉะนั้นศีลถาก็ยอมมิไม่ได้ ความผาสฺสก็มีไม่ได้ ความเป็นไปไม่ได้ตลอด. แม้ถ้อยคำที่กล่าวถึงสมาธิและปัญญา ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ภิกษุ ๒ รูป ผู้ได้สมาธิยอมกล่าวพรรณนาคุณของสมาธิ ผู้มีปัญญาก็ยอมกล่าวพรรณนาคุณแห่งปัญญา เขาทั้งสองเหล่านั้นย่อมไม่รู้สึกถึงการก้าวล่วงตลอดราตรีหรือตลอดวัน.

ชื่อว่า "สทฺกตฺวา ครุ กตฺวา" ได้แก่ กระทำสักการะ หรือทำ ความเคารพ.

สองบทว่า "อธิโก โหติ" ได้แก่ เป็นผู้ยิ่ง.

บทว่า "สีสกฺขนฺธิ" ได้แก่ กองแห่งศีล.

บทว่า "ปริปุเรตฺตํ" ความว่า เราอาศัยบุคคลผู้มีศีลอันยิ่งนั้น แล้วจักกระทำศีลขั้นที่ข้งไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์.

ในคำว่า "ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญา อหุคฺคเหตุตฺตํ" นี้ พึงทราบ เนื้อความว่า บุคคลเว้นธรรมอันไม่เป็นอุปการะ อันไม่เป็นสัปปายะแก่ศีลแล้ว จึงเสพธรรมอันมีอุปการะอันมีสัปปายะแก่ศีล ชื่อว่า ย่อมถือเอาศีลขั้นในที่นี้ ด้วยปัญญา. แม้ในสมาธิขั้นและปัญญาขั้นทั้งหลาย ก็นัยนี้เหมือนกัน.

[๑๐๐] ๑. บุคคลที่ควรรังเกียจ ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก ผู้ประกอบด้วย อกุศลกรรมเป็นต้น อันไม่สะอาด และมีสมาจารอันผู้อื่นหรือตนพึงระลึกได้ด้วย ความระแวง ผู้มีกิจการอันปกปิด ผู้มิใช่สมณะแต่ปฏิบัติตนเป็นสมณะ มิใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์แต่ปฏิบัติตนว่าคนประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เฝ้าใน ผู้ อันระคะชุ่มแล้ว ผู้รุงรัง บุคคลเห็นปานนี้ ควรรังเกียจ ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะว่า ถึงแม้บุคคลผู้คบ จะไม่เอาอย่างบุคคลนี้ แต่กิตติศัพท์อันลามก ก็ย่อมฟุ้งจรไปสู่นบุคคลผู้คบบ นันว่า บุรุษบุคคล ผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว คบคนชั่ว ดังนี้ งามที่เขื่อน. คุณแม้จะไม่กัคนก็จริง ถึงอย่างนั้น ย่อมเขื่อนบุคคลผู้คบบนั้น ชื่อแม้ฉันใด ถึง บุคคลผู้คบบนั้นจะไม่เอาอย่างบุคคลเช่นนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้น กิตติศัพท์อันลามก ย่อมฟุ้งไปแก่บุคคลนั้นว่า บุรุษบุคคล ผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว คบคนชั่ว ดังนี้ เพราะฉะนั้น บุคคลเห็นปานนี้จึงควรรังเกียจ ไม่ควรสมาคม ไม่ควร คบ ไม่ควรเข้าใกล้.

๒. บุคคล ที่ควรเฉย ๆ เสีย ไม่ควรสมาคม ไม่ควร

คบ ไม่ควรเข้าใกล้ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ มากด้วยความคับแค้น ถูกเขาว่าเพียงเล็กน้อย ก็ข่มข้อง ข่มกำเริบ ข่มแสดงอาการพิศปกติ ข่มกระด้าง ข่มแสดงความโกรธ ความคิดประทุษร้ายและอาการไม่ชอบใจ ให้ปรากฏเหมือนแผลเรื้อรัง ถูกไม้หรือกระบือกระทบบ ข่มมีน้ำเลือดน้ำหนองไหลออกมากมาย ชื่อแม่ฉันไค บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคับแค้น ถูกเขาว่า แม้เพียงเล็กน้อยก็ข่มข้อง ข่มกำเริบ ข่มแสดงอาการพิศปกติ ข่มกระด้าง ข่มแสดงความโกรธ ความคิดประทุษร้ายและอาการไม่ชอบใจให้ปรากฏ ก็ฉันทันนั้น ไบมะพลับแห้งถูกไม้หรือกระบือกระทบบแล้ว ข่มมีเสียงคังจิจิฎะ จิฎะจิฎะเกินประมาณ ชื่อแม่ฉันไค บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคับแค้น ถูกเขาว่า แม้เพียงเล็กน้อย ก็ข่มข้อง ข่มกำเริบ ข่มแสดงอาการพิศปกติ ข่มกระด้าง ข่มแสดงความโกรธความคิดประทุษร้ายและอาการไม่ชอบใจให้ปรากฏ ก็ฉันทันนั้น หลุมคูถูกไม้หรือกระบือกระทบบ ข่มมีกลิ่นเหม็นเกินประมาณ ชื่อแม่ฉันไค บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ควรโกรธ มากไปด้วยความคับแค้น ถูกเขาว่าแม้เพียงเล็กน้อย ก็ข่มข้อง ข่มกำเริบ ข่มแสดงอาการพิศปกติ ข่มกระด้าง ข่มแสดงความโกรธความคิดประทุษร้ายและอาการไม่ชอบใจให้ปรากฏ ก็ฉันทันนั้น บุคคลเห็นปานนี้ ควรวางเฉยเสีย ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ ชื่อนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะว่า เขาจะฟังคำเราบ้าง ฟังว่าเราบ้าง ฟังกระทำความฉิบหายแก่เราบ้าง เพราะฉะนั้นบุคคลเห็นปานนี้ จึงควรไม่วางเฉยเสีย ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้

๓. บุคคล ที่ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้ เป็น

ไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ที่มีศีล มีธรรมอันงาม บุคคลเห็นปานนี้ ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้ ซื่อนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะว่า ถึงแม้ว่าบุคคลผู้คบไม่เอาอย่างบุคคลเห็นปานนี้ แต่กิตติศัพท์อันงามก็ย่อมพุ่งขจรไปสู่บุคคลผู้คบนั้นว่า บุรุษบุคคล มีมิตรดี มีสหายดี คบคนดี ดังนี้ เพราะฉะนั้น บุคคลเห็นปานนี้ ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้.

อรรถกถาบุคคลที่ควรรังเกียจเป็นต้น

บทว่า "ชิจฺจุฉิตฺตฺวโ" ได้แก่ บุคคลที่เขารังเกียจเหมือนกับคูด.

ชื่อว่า "อถ โข นํ" แก่เป็น อถ โข อสฺส แปลว่า ครั้งนั้นแล กิตติศัพท์ก็ย่อมมี.

บทว่า "กิตฺติสฺสทฺโ" ได้แก่ เสียงที่พูดกัน. บัณฑิตพึงเห็นผู้ทุศีล เหมือนหลุมคูด ในชื่อว่า "เอวมฺวํ" นี้. พึงเห็นบุคคลผู้ทุศีล เหมือนกับงู ที่น่ารังเกียจที่ตกไปในหลุมคูด. พึงเห็นภาวะ คือ การไม่ทำตามกิริยาของบุคคลผู้เสพซึ่งบุคคลผู้ทุศีลนั้น เหมือนกับงูที่บุคคลยกขึ้นจากหลุมคูด แม้เขายกขึ้นสู่ สรีระแห่งบุรุษแต่ยังไม่กัด. พึงทราบการพุ่งขจรไปแห่งกิตติศัพท์อันลามกของ บุคคลผู้เสพผู้ทุศีล เหมือนกับงูที่มีสรีระเปื้อนคูดแล้วก็ไป

บทว่า "ติณฺหุทฺถาลาตํ" ได้แก่ ไบแห่งของตันมะพลับ.

ชื่อว่า "ภฺยโยโส มตฺตตาย จิจฺจฺญาตฺติ" ความว่า ก็ไบแห่งตันมะพลับนั้นเมื่อถูกเผาอยู่แม้ตามธรรมดาย่อมมีเสียงสะเก็ดระเบิดดัง จิกฺกิจฺฐะ อธิบายว่า เมื่อมีอะไร ๆ มากระทบแล้วย่อมมีเสียงดังมาก.

ชื่อว่า "เอวมเว" ความว่า บุคคลผู้มักโกรธแม้ตามธรรมดาของตนก็เป็นผู้ร้าย เพราะเขามีจิตฟุ้งซ่าน และย่อมประพฤตินั้นที่นั่นนั่นแหละ. อนึ่งเมื่อผู้อื่นกล่าวคำเล็กน้อย คนผู้มักโกรธนั้นก็กระทำความร้ายเพราะตนเป็นผู้มีความฟุ้งซ่านหนักขึ้นว่า "บุคคลนี้ ย่อมกล่าวอย่างนี้จะบุคคลชื่อผู้เช่นกันด้วยเรา".

บทว่า "อุตุโป" ได้แก่ หลุมอันเต็มไปด้วยอุตุ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ กองแห่งอุตุนั่นเอง. ก็บัณฑิตพึงทราบการเปรียบเทียบด้วยความอุปมาในคำว่า "อุตุโป" นี้ โดยนัยก่อนนั่นแหละ เพราะฉะนั้นบุคคลผู้เห็นปานนี้อันบุคคลพึงวางเฉย ไม่ควรชองเสพ บุคคลผู้มักโกรธนั้น เมื่อผู้อื่นเสพมากเกินไปบ้าง เข้าไปหามากเกินไปบ้าง ย่อมโกรธทั้งนั้น แม้เมื่อผู้อื่นหลีกเลี่ยงไปก็โกรธอีกนั่นแหละว่า "ประโยชน์อะไร กับบุคคลผู้นี้เล่า" ฉะนั้น เขา (ผู้มักโกรธนั้น) บุคคลพึงวางเฉยเสีย ไม่ควรชองเสพ เหมือนไฟไหม้ฟาง. ข้อนี้มีคำอธิบายไว้อย่างไร? มีคำอธิบายว่า ผู้ใดเข้าไปใกล้ไฟไหม้ฟางมากเกินไปย่อมเร้าร้อน สรีระของตนก็ย่อมจะถูกไฟไหม้ ผู้ใดไม่ถอยห่างออกมาก็ย่อมเร้าร้อน ความเย็นย่อมไม่เกิดแก่เขา เมื่อผู้นั้นไม่เข้าไปใกล้ไม่หลีกเลี่ยงไปเพ่งอยู่ด้วยความวางเฉย ความเย็นของผู้นั้นย่อมมี แม้กายเขาก็ไม่ถูกไหม้ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มักโกรธนั้น อันบุคคลพึงวางเฉย ไม่ควรชองเสพ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้จุดไฟไหม้ฟาง ฉะนั้นแล.

บทว่า "กฺลฺยาณมิตฺโต" ได้แก่ มิมิตรสะอาด.

บทว่า "กฺลฺยาณสหาโย" ได้แก่ มีสหายสะอาด

บทว่า "สหาโย" ได้แก่ ผู้ไปพร้อมกัน คือ เทียวไปด้วยกัน.

บทว่า "กฺลฺยาณสมฺปวฺจโก" ได้แก่ ผู้ร่วมวง ในบุคคลผู้สะอาด ผู้มีธรรมเจริญ. อธิบายว่า ผู้มีใจน้อมไป คือ ยินดี พอใจในมิตรผู้มีกัลยาณธรรมนั้น.

[๑๐๑] ๑. บุคคล ผู้มีปกติกระทำให้บริบูรณ์ในศีล มีปกติ
กระทำแต่พอประมาณในสมาธิ มีปกติกระทำแต่พอประมาณใน
ปัญญา เป็นไฉน ?

พระโศคานัน พระสกทาคามี เหล่านี้ เรียกว่า มีปกติกระทำให้
บริบูรณ์ในศีล มีปกติกระทำแต่พอประมาณในสมาธิ มีปกติกระทำแต่พอ
ประมาณในปัญญา.

๒. บุคคล ผู้มีปกติกระทำให้บริบูรณ์ในศีล และมี
ปกติกระทำให้บริบูรณ์ ในสมาธิ มีปกติกระทำแต่พอประมาณใน
ปัญญา เป็นไฉน ?

พระอนาคามีนี้เรียกว่า บุคคลมีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีล และมีปกติ
ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ มีปกติทำแต่พอประมาณในปัญญา.

๓. บุคคลผู้มีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีล ในสมาธิและ
ในปัญญา เป็นไฉน ?

พระอรหันต์ นี้เรียกว่า บุคคลมีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ
และปัญญา.

อรรถกถาบุคคลผู้มีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีล เป็นต้น

ชื่อว่า "สี่เสสุ ปริปุริการิโน" ความว่า พระอริยสาวกทั้งหลาย
เหล่านี้ เพราะความที่ท่านไม่ก้าวล่วงมหาศีลสิกขาบท คือ อับติปาราชิก
อันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ คือ อันเป็นอาทิพรหมจรรย์ และเพราะ
เหตุที่ท่านออกจากอับติเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ท่านต้อง พระอริยสาวกเหล่านั้นย่อม

กระทำสิกขาบทที่ตนควรกระทำให้บริบูรณ์ คือให้สมบูรณ์ ในศีลทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พระอริยสาวกเหล่านั้นอันบัณฑิตย่อมเรียกว่า "ศีเลสฺส ปริปุริ-
การิโน" ซึ่งแปลว่า ผู้มีปกติกระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย. ก็เพราะเหตุ
ที่ท่านยังถอนกามราคะและพยาบาททั้งหลาย อันเป็นข้าศึกต่อสมาธิและโมหะ
อันปกปิดซึ่งสังขาร อันเป็นข้าศึกต่อปัญญาไม่ได้ ท่านเหล่านั้นแม้เจริญอยู่
ซึ่งสมาธิและปัญญา ย่อมกระทำกิจอันบุคคลพึงกระทำพอประมาณพอสมควร
ได้เพียงบางส่วนในสมาธิและปัญญาทั้งหลายเหล่านั้น เพราะฉะนั้น พระอริย-
สาวกเหล่านั้นท่านจึงเรียกว่า "สมาธิสุมี ปญฺญา จ มตฺตโส การิโน"

ซึ่งแปลความว่า ผู้กระทำพอประมาณในสมาธิและปัญญา. บัณฑิตพึงทราบ
เนื้อความในนัยทั้งสอง แม้นอกจากนี้โดยอุบายนี้.

แม้ในนัยทั้งสองนั้น นัยแห่งพระสูตรอื่นอีก คือ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้
เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เป็นผู้กระทำพอประมาณในสมาธิ เป็น
ผู้กระทำแต่พอประมาณในปัญญา เธอนั้นย่อมต้องอาบัติบ้าง ย่อมออกจาก
อาบัติอันเป็นสิกขาบทน้อยใหญ่บ้าง ข้อนี้เป็นเพราะเหตุแห่งอะไร? ก็เพราะ
ว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นไปไม่ได้ เราได้กล่าวไว้แล้ว แต่ก็สิกขาบทเหล่า
ใดแล อันเป็นอาทิพรหมจรรย์ อันสมควรแก่พรหมจรรย์ บรรดาสิกขาบท
อันเป็นผู้มีปกติมั่นคง มีปกติตั้งมั่น สมทานแล้วย่อมศึกษาในสิกขาบททั้ง
หลาย เธอนั้นชื่อว่า พระโสดาบัน เพราะการสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ทั้ง ๓
เป็นผู้ไม่ตกไปสู่อบายเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง เป็นผู้มีการจะตรัสรู้พร้อมใน
กายหน้า.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ฯลฯ เธอขึ้นชื่อว่า พระสกทาคามี เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ ๓ และเพราะการกระทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบาง เธอมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้น ย่อมกระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีปกติกระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย กระทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ แต่กระทำพอประมาณในปัญญา เธอยังศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เธอขึ้นชื่อว่า พระอนาคามี เพราะการสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์ทั้ง ๕ เป็นผู้ไม่กลับมาจากเทวโลกนั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในปัญญา เธอย่อมศึกษาสิกขาบทนี้อยู่ใหญ่ ฯลฯ ย่อมศึกษาในสิกขาบททั้งหลายเธอนั้นชื่อว่า ผู้เข้าถึงอยู่ เพราะความสิ้นไปแห่งอสาวกิเลสทั้งหลายดังนี้ (พระอรหันต์).

[๑๐๒] ในศาสนาเหล่านั้น ศาสนา ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. ศาสนาบางคนในโลกนี้ ย่อมบัญญัติการละกาม แต่ไม่บัญญัติการละรูป ไม่บัญญัติการละเวทนา

๒. ศาสนาบางคนในโลกนี้ ย่อมบัญญัติการละกามด้วย ย่อมบัญญัติการละรูปด้วย แต่ไม่บัญญัติการละเวทนา

๓. ศาสนาบางคนในโลกนี้ ย่อมบัญญัติการละกามด้วย ย่อมบัญญัติการละรูปด้วย ย่อมบัญญัติการละเวทนาด้วย

บรรดาศาสดา ๓ จำพวกนั้น ศาสดานี้ใด บัญญัติการละกาม แต่ไม่
บัญญัติการละรูป ไม่บัญญัติการละเวทนา พึงเห็นว่าศาสดานั้นเป็นศาสดาผู้
ได้รูปาวจรสมบัติ โดยการบัญญัตินั้น (จำพวกที่ ๑)

ศาสดานี้ใด บัญญัติการละกามด้วย บัญญัติการละรูปด้วย แต่ไม่
บัญญัติการละเวทนา พึงเห็นว่าศาสดานั้นเป็นศาสดาผู้ได้รูปาวจร-
สมบัติ โดยการบัญญัตินั้น (จำพวกที่ ๒)

ศาสดานี้ใด บัญญัติการละกามด้วย บัญญัติการละรูปด้วย บัญญัติ
การละเวทนาด้วย พึงเห็นว่าศาสดานั้นเป็นศาสดาผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า
โดยการบัญญัตินั้น (จำพวกที่ ๓)

เหล่านี้เรียกว่า ศาสดา ๓ จำพวก.

[๑๓] บรรดาศาสดาเหล่านั้น ศาสดา ๓ จำพวก แม้อื่นอีก
เป็นไฉน ?

๑. ศาสดาบางคนในโลกนี้ ย่อมบัญญัติในในทิวฐธรรม (คืออรรถภาพ
นี้) โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน และย่อมบัญญัติตน
ในอภิสัมปราชธรรม (คืออรรถาพอื่น) โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็น
ของยั่งยืน พวกที่ ๑.

๒. ศาสดาบางคนในโลกนี้ ย่อมบัญญัติตนในทิวฐธรรม โดยความ
เป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน แต่ไม่บัญญัติตนในภายหน้า โดย
ความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน พวกที่ ๒.

๓. ศาสดาบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่บัญญัติในในทิวฐธรรม โดยความ
เป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน และย่อมไม่บัญญัติตนในภายหน้า
โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน พวกที่ ๓.

ศาสดาอีก ๓ จำพวก

๑. บรรดาศาสดาเหล่านั้น ศาสดานี้ไค ย่อมปฏิบัติตนในทิวฐธรรม โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยังยืน และบัญญัติตนในภายหน้า โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยังยืน พึงเห็นว่า ศาสดานั้นเป็น ศาสดาผู้มีวาทะว่าเที่ยง โดยการบัญญัตินั้น

๒. ศาสดานี้ไค ย่อมบัญญัติตนในทิวฐธรรม และย่อมไม่บัญญัติตน ภายหน้า โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยังยืน พึงเห็นว่า ศาสดา นั้นเป็นศาสดาผู้มีวาทะว่าขาดสูญ โดยการบัญญัตินั้น

๓. ศาสดานี้ไค ย่อมไม่บัญญัติตนในทิวฐธรรม โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยังยืน และย่อมไม่บัญญัติตนในภายหน้า โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยังยืน พึงเห็นว่า ศาสดานั้น เป็นศาสดาผู้เป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการบัญญัตินั้น

เหล่านี้เรียกว่าศาสดา ๓ จำพวก แม้อื่นอีก.

จบตักนิทเทศ

อรรถกถาศาสดา ๓ จำพวก

สองบทว่า "ปริณฺณํ ปญฺญเปติ" ได้แก่ ย่อมบัญญัติการละ คือ การก้าวล่วง.

ชื่อว่า "ตตฺร" ได้แก่ ในศาสดา ๓ จำพวกนั้น.

สองบทว่า "เตน ทฎฺฐพฺโพ" ความว่า ศาสดานั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นผู้มึปกติได้รูปาวจรสมาบัติด้วยบัญญัตินั้น. แม้นในวาระที่ ๒ ก็ นัยนี้เหมือนกัน.

ชื่อว่า "สมฺมาสมฺพุทฺโธ สตฺถา เตน ทฺถุจฺพุทฺโธ" ความว่า พระศาสดาองค์ที่ ๓ ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ บัณฑิตพึงเห็นด้วยการบัญญัติ อันไม่สาธารณะกับเดิรณีนั่น. จริงอยู่ พวกเดิรณีย์เมื่อบัญญัติการละกามทั้งหลาย ย่อมกล่าวอ้างถึงรูปภพ เมื่อบัญญัติการละรูปทั้งหลาย ย่อมกล่าวอ้างถึงอรูปภพ เมื่อบัญญัติการละเวทนาทั้งหลาย ย่อมกล่าวอ้างถึงอสังขยภพ เมื่อเขาจะบัญญัติโดยชอบพึงบัญญัติอย่างนี้ ชื่อว่าย่อมไม่สามารถเพื่อบัญญัติได้โดยชอบ. ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมบัญญัติการละ (ปหาน-ปริญญา) กามทั้งหลายด้วยอนาคามิมรรค ย่อมบัญญัติการละรูปและเวทนาทั้งหลายด้วยอรหัตมรรค.

ชื่อว่า "อิเม ตโย สตฺถาโร" ความว่า ชนทั้ง ๒ จำพวกนี้ เป็นศาสดาภายนอกพระพุทธศาสนา กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ จำพวก ฉะนั้นในโลกนี้ จึงมีศาสดา ๓ จำพวก.

ในนิทเทสแห่งศาสดาพวกที่ ๒

สองบทว่า "ทฺธิฏฺเฐว ฐมฺเม" ได้แก่ ในอรรถภาพนี้เท่านั้น.

ชื่อว่า "อตุตฺตานํ สจฺจโต เตตฺโต ปญฺญเปติ" ความว่า ย่อมบัญญัติ โดยความมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืนว่า ชื่อว่า อตฺตาอันหนึ่ง เป็นของเที่ยง เป็นของยั่งยืน เป็นของแน่นอน มีอยู่.

บทว่า "อภิสมฺปรายญฺเจ" ได้แก่ ย่อมบัญญัติในอรรถภาพแม้อื่นอีก เหมือนกันนั้นแหละ.

คำที่เหลือในที่นี้ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยแห่งคำที่กล่าวไว้แล้วเทียว ดังนี้แล.

จบอรรถกถาดิกนิทเทส ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวก เพียงนี้

จตุกกนิทเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก

[๑๐๔] ๑. **อัสปฺริสบุคคล** บุคคลผู้เป็นอัสตบุรุษเป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุศฺเทจ คีมฺสุราเมรยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอัสตบุรุษ

๒. **อัสปฺริเสนาอัสปฺริสตรบุคคล** บุคคลผู้เป็นอัสตบุรุษยิ่งกว่าอัสตบุรุษ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ด้วย ลักทรัพย์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ลักทรัพย์ด้วย ประพฤติผิดในกามด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติผิดในกามด้วย พุศฺเทจด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พุศฺเทจด้วย คีมฺสุราเมรยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้คีมฺสุราเมรยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอัสตบุรุษยิ่งกว่าอัสตบุรุษ.

๓. **สฺปฺริสบุคคล** บุคคลผู้เป็นสตบุรุษ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพุศฺเทจ เว้นขาดจากการคีมฺสุราเมรยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสตบุรุษ.

๔. สัปปริเสนสัปปริสตรบุคคล บุคคลผู้เป็นสัตบุรุษ

ยิ่งกว่าสัตบุรุษ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย
ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วยเว้นขาดจากการลักทรัพย์ด้วยตนเองด้วย
ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการลักทรัพย์ด้วย เว้นขาดจากการประพฤตินอกใจ
ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการประพฤตินอกใจด้วย เว้น
ขาดจากการพูดเท็จด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการพูดเท็จด้วย
เว้นขาดจากการดื่มสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทด้วยตนเองโดย
ชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการดื่มสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทด้วย
บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัตบุรุษยิ่งกว่าสัตบุรุษ.

อรรถกถาจากทุกกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๔ จำพวก

อรรถกถาบุคคลผู้เป็นอสัตบุรุษเป็นต้น

บทว่า "อสัปปริโส" ได้แก่ บุรุษผู้ลามก คือ บุรุษผู้ไม่มีธรรม.
พึงทราบวิเคราะห์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้.

บุคคลใด ย่อมยังสัตว์มีปราณ คือ ชีวิตให้ตกลงไป เพราะเหตุนั้น
บุคคลนั้นชื่อว่า ปาณาติปาตี ผู้ยังสัตว์มีปราณคือชีวิตให้ตกลงไป.

บุคคลใด ย่อมถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ เพราะเหตุนั้น บุคคล
นั้นชื่อว่า อทินฺนาทายี ผู้ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้.

บุคคลใด ย่อมประพฤตินอกใจทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น
ชื่อว่า กามเมตฺตมิจฺฉาจารี ผู้ประพฤตินอกใจทั้งหลาย.

บุคคลใด ย่อมกล่าวคำเท็จ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่ามสาวาท
ผู้กล่าวคำเท็จ.

บุคคลใด ย่อมตั้งอยู่ในความประมาทด้วยการค้ำน้ำเมา คือ สุรา และ
เมรัย เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า สุราเมรัยมชฺชปมาทภูจายี ผู้ตั้งอยู่
ในความประมาทด้วยการค้ำน้ำเมาคือสุราและเมรัย.

ชื่อว่า "ปาณาติปาเต สมาทเปติ" ความว่า คนเองย่อมยังสัตว์มี
ชีวิตให้ตกลงไปโดยประการใด ย่อมยังผู้อื่นให้ยึดถือเอาการยังสัตว์ที่มีชีวิตให้
ตกลงไปนั้น โดยประการนั้น. แม้ในคำที่เหลือทั้งหลาย ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกว่า อสฺสปุริเสน อสฺสปุริสตรो ซึ่งแปลว่า ผู้เป็นอัสตบุรุษยิ่งกว่า
อัสตบุรุษ เพราะเหตุที่ตนประกอบด้วยความเป็นผู้ทุศีลอันตนกระทำเองด้วย
และตนก็เป็นทายาทแห่งกรรมกึ่งหนึ่งจากกรรมที่ตนชักชวนให้ผู้อื่นกระทำด้วย.

บทว่า "สฺสปุริโส" ได้แก่ อุดมบุรุษคือบุรุษผู้สูงที่สุด.

สองบทว่า "สฺสปุริเสน สฺสปุริสตรो" ความว่า ผู้ประกอบพร้อม
ด้วยความเป็นผู้มีศีลที่ตนเองกระทำแล้วนั้นแหละด้วย และเพราะเหตุที่ตน
เป็นทายาทแห่งกรรมกึ่งหนึ่งจากกรรมที่ตนชักชวนให้ผู้อื่นกระทำด้วย จึงชื่อ
ว่า อุตฺตมสฺสปุริเสน อุตฺตมสฺสปุริสตรो ซึ่งแปลว่า ผู้เป็นอุดมบุรุษยิ่ง
กว่าอุดมบุรุษ.

[๑๐๕] ๑. ปาปบุคคล บุคคลผู้ลามก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม
พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ โภจอยากได้ของเขา พยาบาท
ปองร้ายเขา เห็นผิดจากคลองธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ลามก.

๒. ปาเปนปาปตรบุคคล บุคคลผู้ลามกยิ่งกว่าลามก

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มาสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้มา สัตว์ด้วย ลักทรัพย์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ลักทรัพย์ด้วย ประพฤติผิด ในกามด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติผิดในกามด้วย พุคเท็จด้วย เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พุกเท็จด้วย พุกต่อเสียดด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่น ให้พุกต่อเสียดด้วย พุกคำหยาบด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พุกคำหยาบ ด้วย พุกเพื่อเจ้อด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พุกเพื่อเจ้อด้วย โลภอยาก ได้ของเขาด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้โลภอยากได้ของเขาด้วย พยาบาท ปองร้ายเขาด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พยาบาทปองร้ายเขาด้วย เห็นผิด จากคลองธรรมด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เห็นผิดจากคลองธรรมด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ลามกยิ่งกว่าลามก.

๓. กัลยาณบุคคล บุคคลผู้เป็นคนดี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ จากการลัก ทรัพย์ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพุกเท็จ จากการพุกต่อเสียด จาก การพุกคำหยาบ จากการพุกเพื่อเจ้อ เป็นผู้ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาท ปองร้ายเขา เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นคนดี.

๔. กัลยาณกัลยาณตรบุคคล บุคคลผู้เป็นคนดียิ่ง

กว่าคนดี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ด้วย

ตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการลักทรัพย์ด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการประพฤติผิดในกามด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการพูดเท็จด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดต่อเสียดด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการพูดต่อเสียดด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการพูดคำหยาบด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้อด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากพูดเพื่อเจ้อด้วย เป็นผู้ไม่โลภอยากได้ของเขาด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นไม่ให้โลภอยากได้ของเขาด้วย ไม่พยายามปกป้องร้ายเขาด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นไม่ให้พยายามปกป้องร้ายเขาด้วย เป็นผู้เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นคนดียิ่งกว่าคนดี.

อรรถกถาบุคคลผู้ลามกเป็นต้น

บทว่า "ปาป" ความว่า ผู้ประกอบด้วยบาป ๑ ประการ คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ.

บทว่า "กถยาโณ" ความว่า ผู้ประกอบด้วยกถยาณธรรม กล่าวคือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นผู้เจริญ. คำที่เหลือในที่นี้มีอรรถอันตั้ง เพราะเหตุว่ามีนัยที่ได้กล่าวไว้แล้วในหนหนหลังนั้นเทียว.

[๑๐๖] ๑. ปาปรัชมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมลามก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีธรรมลามก.

๒. ปาปฉัมเมนปาปฉัมมตรบุคคล บุคคลผู้มีธรรม

ถามก็ยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมลามก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ด้วย ลักทรัพย์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ลักทรัพย์ด้วย ฯลฯ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรมด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เห็นผิดจากทำนองคลองธรรมด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีธรรมลามกยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมลามก.

๓. กัลยาณฉัมมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมงาม เป็น

ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ ฯลฯ มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีธรรมงาม.

๔. กัลยาณฉัมเมนกัลยาณฉัมมตรบุคคล บุคคลผู้มี

ธรรมงามยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมงาม เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ด้วย ฯลฯ เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีธรรมงามยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมงาม.

อรรถกถาบุคคลผู้มีธรรมลามกเป็นต้น

ธรรมอันลามกของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า **ปาปชฺมุโม** แปลว่า ผู้มีธรรมอันลามก. ธรรมอันงามของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **กัลยาณชฺมุโม** แปลว่า ผู้มีธรรมอันงาม. คำที่เหลือในที่นี้มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

[๑๐๗] ๑. ธาวัชบุคคล บุคคลผู้มีโทษ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรมที่มีโทษ ประกอบด้วยวจีกรรมที่มีโทษ ประกอบด้วยมโนกรรมที่มีโทษ บุคคลนี้เรียกว่า **ผู้มีโทษ**.

๒. วัชพหุลบุคคล บุคคลผู้มีโทษมาก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรมที่มีโทษมาก ประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษน้อย ประกอบด้วยวจีกรรมที่มีโทษมาก ประกอบด้วยวจีกรรมที่ไม่มีโทษน้อย ประกอบด้วยมโนกรรมที่มีโทษมาก ประกอบด้วยมโนกรรมที่ไม่มีโทษน้อย บุคคลนี้เรียกว่า **ผู้มีโทษมาก**.

๓. อัปเสาวัชบุคคล บุคคลผู้มีโทษน้อย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษมาก ประกอบด้วยกายกรรมที่มีโทษน้อย ประกอบด้วยวจีกรรมที่ไม่มีโทษมาก ประกอบด้วยวจีกรรมที่มีโทษน้อย ประกอบด้วยมโนกรรมที่ไม่มีโทษมาก ประกอบด้วยมโนกรรมที่มีโทษน้อย บุคคลนี้เรียกว่า **ผู้มีโทษน้อย**.

๔. อนวัชบุคคล บุคคลผู้ไม่มีโทษ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบด้วยกายกรรมที่หาโทษมิได้ ประกอบด้วยวจีกรรมที่หาโทษมิได้ ประกอบด้วยมโนกรรมที่หาโทษมิได้ บุคคลนี้เรียกว่า **ผู้ไม่มีโทษ**.

อรรถกถาบุคคลผู้มีโทษ เป็นต้น

บทว่า "สาวชฺโช" ได้แก่ มีโทษ. สอนบทว่า "สาวชฺเชน กาย-
กมุเมน" ได้แก่ ด้วยกายกรรม อันมีโทษ มีปาณาติบาต เป็นต้น. แม้ใน
บททั้งหลายนอกจากนี้ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

สอนบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกว่า สาวชฺโช แปลว่า ผู้มีโทษ เพราะความที่กรรมอันประกอบด้วยไตรทวาร
เป็นของมีโทษ ครอบงำประเทศที่เต็มไปด้วยของปฏิกูล มีคุณและชากศพ เป็นต้น.

สอนบทว่า "สาวชฺเชน พหุลํ" ความว่า กายกรรมของบุคคลใด
มีโทษเท่านั้นมาก ที่ไม่มีโทษมีน้อย บุคคลผู้นั้นชื่อว่าประกอบด้วยกายกรรมมี
โทษมีมาก ที่ไม่มีโทษมีน้อย ท่านจึงเรียกว่า อปฺป อนวชฺเชน แปลว่า
กายกรรมที่ไม่มีโทษมีน้อย. ในคำทั้งหลาย นอกจากนี้ ก็มีนัยนี้นั้นแหละ.

ถามว่า ก็ใครเล่าที่เห็นปานนี้ ?

ตอบว่า ผู้ใด ย่อมสมาทานอุโบสถศีล ย่อมบำเพ็ญศีลในกาลบาง
ครั้งบางคราว ตามธรรมดาของชาวบ้าน หรือตามธรรมดาของชาวนิคม ผู้นั้น
นั้นแหละ ชื่อว่า ประกอบด้วยกรรมอันมีโทษเป็นส่วนมาก ที่ไม่มีโทษเป็น
ส่วนน้อย.

สอนบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกว่า วชฺชพหุโล แปลว่า ผู้มากด้วยโทษ เพราะเหตุที่โทษนั้นแหละเป็น
ของมีมาก เพราะเป็นกรรมอันประกอบไว้ด้วยไตรทวาร.

เหมือนอย่างว่า ดอกไม้ทั้งหลาย มีสีไม่สวย ทั้งมีกลิ่นเหม็น บุคคล
กระทำไว้ให้เป็นกองมืออยู่ในประเทศแห่งหนึ่ง วัตถุทั้งหลายมีแผ่นผ้า เป็นต้นที่
เขาโยนไป พึงตกไปบนกองดอกไม้อันมีกลิ่นเหม็นนั้นในที่นั้น ๆ ทำให้มีกลิ่น

เหม็นฉันใด บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ บัณฑิตพึงทราบฉันนั้น (หรือ) เหมือน
อย่างว่า วัตถุทั้งหลายมีแผ่นดินเป็นต้น ที่เขากระทำให้เป็นกอง พึงมีใน
ประเทศแห่งหนึ่ง ดอกไม้ทั้งหลายมีดอกพุทราเป็นต้นที่มีสีไม่งาม มีกลิ่นเหม็น
พึงตกไปบนกองแห่งฝ้านั้นในที่นั้น ๆ ฉันใด บุคคลที่ ๓ นี้ คือ ผู้เห็นปาน
นี้ บัณฑิตพึงทราบฉันนั้น. แต่ว่าบุคคลที่ ๔ บัณฑิตพึงเห็นคุณลักษณะของคำ
อันเต็มแล้วด้วยมธุรสทั้ง ๔ เพราะความที่กรรมอันประกอบด้วยไตรทวารเป็น
ของหาโทษมิได้.

บรรดาบุคคล ๔ จำพวกเหล่านั้น คือ **สาวุโห** ผู้มีโทษ ๑ **วชฺช-**
พหุโ ผู้มีโทษมาก ๑ **อปฺปสาวุโห** ผู้มีโทษน้อย ๑ **อนวชฺช**
ผู้ไม่มีโทษ ๑. บุคคลพวกที่ ๑ จัดเป็นอัมมชลาปฺปชฺช คือ ปุชฺชนผู้ทั้ง
บอดทั้งใจ. พวกที่ ๒ จัดเป็นโลกียปุชฺชน ผู้กระทำกุศลในระหว่างๆ. พวกที่ ๓
ได้แก่ พระโศดาบัน แม้พระสกทาคาโร พระอนาคามี ก็สงเคราะห์ด้วยบุคคล
จำพวกที่ ๓. พวกที่ ๔ ได้แก่ พระชีนาสพ.

จริงอยู่พระชีนาสพนั้น ชื่อว่า **อนวชฺช** แปลว่า ผู้ไม่มีโทษเลย
ข้อนี้เป็นนัยแห่งอรรถกถาอังคุตตรนิกาย.

[๑๐๘] ๑. บุคคลผู้อุคฆฏิตฺตัญญู เป็นไฉน ?

การบรรลุมรรคและผล ย่อมมีแก่บุคคลใด พร้อมกับเวลาที่ท่านยก
หัวข้อขึ้นแสดง บุคคลนี้เรียกว่า **บุคคลผู้อุคฆฏิตฺตัญญู**.

๒. บุคคลผู้วิปฺปญฺจิตฺตัญญู เป็นไฉน ?

การบรรลุมรรคและผล ย่อมมีแก่บุคคลใด ในเมื่อท่านจำแนกเนื้อ
ความแห่งภษิตโดยย่อ ให้พิศดาร บุคคลนี้เรียกว่า **บุคคลผู้วิปฺปญฺจิตฺตัญญู**.

๓. บุคคลผู้เนยยะ เป็นไฉน ?

การบรรลุมรรคและผลเป็นขั้น ๆ ไป ย่อมมีแก่บุคคลใด โดยเหตุ
อย่างนี้ คือ โดยอุเทศ โดยไต่ถาม โดยทำไว้ในใจโดยแยบคาย โดยสมาคม
โดยคบหา โดยสนิทสนมกันกับกัลยาณมิตร บุคคลนี้เรียกว่า **บุคคลผู้เนยยะ**.

๔. บุคคลผู้ปทปรมะ เป็นไฉน ?

บุคคลใด ฟังพุทธพจน์ก็มาก กล่าวก็มาก จำทรงไว้ก็มาก บอกสอน
ก็มาก แต่ไม่มีการบรรลุมรรคผลในชาตินั้น บุคคลนี้เรียกว่า **บุคคลผู้ปท-
ปรมะ**.

อรรถกถาบุคคล ผู้อุคมกัฏญญ เป็นต้น

การยกญาณ คือปัญญาขึ้น ชื่อว่า **อุคมกัฏ** ซึ่งแปลว่า มีปัญญาอัน
เฉียบแหลม ในคำว่า **อุคมกัฏญญ** นี้ อธิบายว่า ย่อมรู้ธรรมเพียงสักว่า อัน
ท่านยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้นด้วยญาณ.

ชื่อว่า "**สหาอุทาหรเวลา**" ได้แก่ ในการนำหัวข้อมาตั้งไว้ คือ
ในขณะสักว่า นำอุเทศนาตั้งไว้เท่านั้น.

บทว่า "**ธมฺมาภิสมโย**" ได้แก่ การตรัสรู้สังขารทั้ง ๔ พร้อม
ด้วยญาณ คือ ปัญญา.

ลองบทว่า "**อโย วุจฺจติ**" ความว่า บุคคลนี้ เป็นผู้สามารถส่งญาณ
คือ ปัญญาไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนา ตามที่ท่านตั้งบทมาติกาโดยย่อ
มีนัยเป็นต้นว่า "**จตุตทาโร สติปฏฺฐานา**" แล้วจึงถือเอาพระอรหัตได้ ท่าน
จึงเรียกผู้นี้ว่า **อุคมกัฏญญ** ซึ่งแปลว่า ผู้เฉียบแหลม เพียงยกหัวข้อธรรม
ขึ้นแสดงเท่านั้นก็รู้ทันที.

บุคคลใดยอมรู้orroth ที่ท่านอธิบายทำให้พิศดารนั้นแหละ เพราะเหตุ
นั้นบุคคลนั้นจึงชื่อว่า **วิปญฺจิตฺตัญญู** แปลว่า ผู้รู้orrothอันท่านอธิบายแล้ว
สองบทว่า "อํยํ วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้มีความสามารถ
เพื่อบรรลุพระอรหัต ในเมื่อมีผู้อื่นตั้งบทมาติกาไว้โดยย่อแล้วจำแนกเนื้อ
ความโดยพิศดาร ท่านจึงเรียกว่า **วิปญฺจิตฺตัญญู**.

วิเคราะห์ศัพท์ เนยบุคคล

อุทฺทเสทาทีหิ เนตพุโหติ เนยโย บุคคลใด อันผู้อื่นพึงแนะนำ
ด้วยบททั้งหลายมีอุเทศเป็นต้น เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า เนยโย
ผู้อื่นบุคคลพึงแนะนำไป.

สองบทว่า "อนุพุเพน ธมฺมาภิสมโย" ได้แก่ การบรรลุพระ-
อรหัตตามลำดับ.

วิเคราะห์ศัพท์ ปทปรมบุคคล

พฺยญฺชนปทเมว ปรมํ อสุสาติ ปทปรโม บทแห่งพยัญชนะนั้น
เทียว เป็นอย่างยิ่งของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า ปท-
ปรโม ผู้มีบทอย่างยิ่ง.

ชื่อว่า "น ตาย ชาตียา ธมฺมาภิสมโย โหติ" อธิบายว่า ปทปรม-
บุคคลนั้น ไม่สามารถเพื่อจะทำฌาน วิปัสสนา มรรค ผล ให้เกิดขึ้นได้ด้วย
อรรถาพจน์.

[๑๐๕] ๑. บุคคลผู้โต้ตอบถูกต้องแต่ไม่ว่องไว เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหา ย่อมแก้ได้ถูกต้องแต่ไม่ว่องไว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้โต้ตอบถูกต้องแต่ไม่ว่องไว

๒. บุคคลผู้โต้ตอบว่องไวแต่ไม่ถูกต้อง เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหาย่อมแก้ได้ว่องไว แต่แก้ไม่ถูกต้อง บุคคลนี้เรียกว่า ผู้โต้ตอบว่องไวแต่ไม่ถูกต้อง

๓. บุคคลผู้โต้ตอบถูกต้องและว่องไว เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหา ย่อมแก้ได้ถูกต้องและแก้ได้ว่องไว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้โต้ตอบถูกต้องและว่องไว.

๔. บุคคลผู้โต้ตอบไม่ถูกต้องและไม่ว่องไว เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหา ย่อมแก้ไม่ถูกต้องและไม่ว่องไว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้โต้ตอบไม่ถูกต้องและไม่ว่องไว.

อรรถกถาบุคคลผู้โต้ตอบถูกต้องแต่ไม่ว่องไว เป็นต้น

ญาณ คือปัญญาที่ดี ถ้อยคำที่ตั้งขึ้นเพราะญาณที่ดี เรียกว่า ปฏิภาณ คือ ความเฉียบแหลมในการโต้ตอบ. ปฏิภาณนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์เอาในคำว่า **ยุตตปฏิภาโณ** นี้.

ปฏิภาณ อันสมควรแก่เหตุและสมควรแก่ผล ของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า **ยุตตปฏิภาโณ** ผู้มีปฏิภาณอันถูกต้อง. ปฏิภาณอันไม่ว่องไวของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะความที่ตนเป็นผู้ไม่สามารเพื่อ

จะโต้ตอบปัญหาได้โดยรวดเร็ว ในขณะที่เขาถามปัญหานั้นแหละ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า โนมุตตปฐกาโณ แปลว่า ผู้มีปฏิภาณอันไม่ว่องไว. บุคคลที่เหลือบัณฑิตพึงทราบโดยนัยนี้.

ก็ในบุคคลเหล่านี้ บุคคลจำพวกที่ ๑ พิจารณาปัญหาสิ้นเวลาเพียงเล็กน้อยแล้วจึงฟังปัญหาได้ถูกต้องนั้นเทียว เหมือนพระจุพนาศเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก ได้ยินว่า พระเถระนั้นถูกเขาถามปัญหา ท่านกำหนดปัญหาได้ถูกต้องและเหมาะสมทีเดียว.

บุคคลจำพวกที่ ๒ ย่อมห้ามปัญหาในระหว่างที่เขาถามนั้นแหละ ด้วยถ้อยคำอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ท่านพิจารณาปัญหาแล้วก็ยังตีความหมายปัญหาได้ไม่เหมาะสม เหมือนพระติสสเถระ ผู้ฉลาดเพียงนิกาย ๔ นัยว่า พระเถระนั้น ถูกเขาถามปัญหาแล้ว ท่านรอคอยแม้การสิ้นสุดลงแห่งปัญหาแล้วท่านก็ตอบส่ง ๆ ไป ก็เนื้อความแห่งถ้อยคำที่ท่านพิจารณาอยู่ย่อมไม่สอดคล้องในที่ไหน ๆ.

บุคคลจำพวกที่ ๓ ท่านฟังเนื้อความอันสมควรแก่เวลาแห่งปัญหานั้นแหละ ย่อมตอบคำถามใน ณ นั้นนั้นแหละ เหมือนพระจุพากัยเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎก ได้ยินว่า พระเถระนั้น ถูกเขาถามปัญหาแล้วย่อมตอบได้โดยรวดเร็ว มีเหตุผลอันถูกต้องและเหมาะสมด้วย.

บุคคลจำพวกที่ ๔ ถูกเขาถามปัญหาแล้วย่อมไม่ฟังปัญหาให้ถูกต้องได้ ทั้งยังไม่อาจเพื่อจะห้ามด้วยถ้อยคำอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นคุณบุคคลผู้จมลงในความมืดที่บออันยิ่งเหมือนพระโลคทายี.

[๑๑๐] บุคคลผู้เป็นธรรมกถิก ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. ธรรมกถิกบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวน้อยและกล่าวคำไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็ไม่รู้ค่านั้นว่าประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ ธรรมกถิกเช่นนี้ ย่อมถึงซึ่งอันนับว่าธรรมกถิกของบริษัทเห็น ปานนี้เท่านั้น

๒. ธรรมกถิกบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวน้อยและกล่าวคำที่ประกอบ ด้วยประโยชน์ และบริษัทรู้ค่านั้นว่าประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ ธรรมกถิกเช่นนี้ ย่อมถึงซึ่งอันนับว่าเป็นธรรมกถิกของบริษัท เห็นปานนี้เท่านั้น

๓. ธรรมกถิกบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวมากและกล่าวคำไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็ไม่รู้ค่านั้นว่าประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ ประกอบด้วยประโยชน์ ธรรมกถิกเช่นนี้ ย่อมถึงซึ่งอันนับว่าธรรมกถิก ของ บริษัทเห็นปานนี้เท่านั้น

๔. ส่วนธรรมกถิกบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวมาก และกล่าวคำที่ ประกอบด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็รู้ค่านั้นว่าประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ ประกอบด้วยประโยชน์ ธรรมกถิกเช่นนี้ ย่อมถึงซึ่งอันนับว่าธรรมกถิก ของบริษัทเห็นปานนี้เท่านั้น

เหล่านี้เรียกว่า บุคคลผู้เป็นธรรมกถิก ๔ จำพวก.

อรรถกถาบุคคลผู้เป็นธรรมกถิก ๔ จำพวก

สองบทว่า "อปฺปญฺจ ภาสติ" ความว่า ย่อมกล่าวเพียงเล็กน้อย แก่บริษัทผู้มาถึงแล้ว.

บทว่า "อสนหิตถุจ" ความว่า ก็แลเมื่อกล่าว ก็ยอมไม่กล่าวให้
เหมาะสมแก่เหตุผล.

ชื่อว่า "ปริสาจตุส อกุตสา โหติ" อธิบายว่า ก็บริษัทผู้นั่ง
ประชุมกันเพื่อจะฟังธรรมมีอยู่ ภิกษุผู้ธรรมกถิกนั้น ย่อมไม่รู้ถ้อยคำที่ควร
และไม่ควร มีเหตุหรือไม่มีเหตุ สละสลวยหรือไม่สละสลวย.

บทว่า "เอวรूप" ความว่า ผู้นี้ คือ พระธรรมกถิกผู้โง่ ผู้มีชาติ
อย่างนั้นยอมได้ชื่อว่า ธรรมกถิกของบริษัทผู้โง่เขลา ผู้มีชาติอย่างนั้นนั้น
เทียว. บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในทุก ๆ บทโดยนัยนี้. ก็ในพระธรรมกถิก
เหล่านี้. พระธรรมกถิก ๒ พวกเท่านั้น ชื่อว่า เป็นพระธรรมกถิกโดยสภาวะ
ส่วนพระธรรมกถิกนอกจากนี้ ท่านกล่าวไว้อย่างนั้น เพราะอยู่ในระหว่างแห่ง
พระธรรมกถิกทั้งหลาย.

บุคคลเปรียบด้วยวลาหก ๔ อย่างเป็นไหน ?

[๑๑๑] วลาหก ๔ อย่าง

ฟ้าร้อง ฝนไม่ตก ๑

ฝนตก ฟ้าไม่ร้อง ๑

ฟ้าร้อง ฝนตก ๑

ฟ้าไม่ร้อง ฝนไม่ตก ๑

[๑๑๒] บุคคลเปรียบด้วยวลาหก ๔ อย่างนี้ มีปรากฏอยู่ใน
โลก ก็อย่างนั้นเหมือนกัน.

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

บุคคลเหมือนฟ้าร้อง ฝนไม่ตก ๑

บุคคลเหมือนฝนตก ฟ้าไม่ร้อง ๑

บุคคลเหมือนฟ้าร้อง ฝนตก ๑

บุคคลเหมือนฟ้าไม่ร้อง ฝนไม่ตก ๑

๑. บุคคลเหมือนฟ้าร้อง ฝนไม่ตก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้พูด แต่ไม่ทำ อย่างนี้เป็นคนเหมือนฟ้าร้องฝนไม่ตก ฟ้านั้นร้องแต่ฝนไม่ตก แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

๒. บุคคลเหมือนฝนตก ฟ้าไม่ร้อง เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนทำ แต่ไม่พูด อย่างนี้เป็นคนเหมือนฝนตกฟ้าไม่ร้อง ฝนตกฟ้าไม่ร้อง แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

๓. บุคคลเหมือนฟ้าร้อง ฝนตก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้พูดด้วย ทำด้วย อย่างนี้เป็นคนเหมือนฟ้าร้องฝนตก ฟ้าร้องฝนตก แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

๔. บุคคลเหมือนฟ้าไม่ร้อง ฝนไม่ตก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่พูด ไม่ทำ อย่างนี้เป็นคนเหมือนฟ้าไม่ร้องฝนไม่ตก ฟ้าไม่ร้องฝนไม่ตก แม้ฉันใด บุคคลผู้นี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยวลาหก ๔ อย่างเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบเทียบกับลาหก ๔ อย่าง

บทว่า "วลาหกา" แปลว่า ก้อนเมฆ.

บทว่า "ลชชิตา" แปลว่า ไฟคำรามแล้ว. บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัย
ในข้อนี้ว่า ขึ้นชื่อว่าไฟคำรามแล้วฝนไม่ตกย่อมเป็นบาป เพราะว่ามีมนุษย์ทั้ง
หลายคิดว่า เมื่อใดไฟร้องแล้ว ฝนก็จักงาม จึงพากันนำพืชออกหว่าน ครั้น
เมื่อฝนไม่ตก พืชที่มีอยู่ในนานก็ฉิบหายไปในนานนั้นแหละ พืชที่มีอยู่ในบ้านก็
ฉิบหายไปในบ้านนั้นแหละ เพราะฉะนั้นคราวนั้นนั้นแหละทุกภิกขภัยย่อมมี
จึงเชื่อว่าเป็นบาป.

แม้ภาวะที่ไฟไม่ร้อง แต่ฝนตกก็เป็นบาปนั้นแหละ เพราะว่ามีมนุษย์
ทั้งหลายย่อมกระทำการหว่านพืชในนาเล่มนั้นเที่ยวด้วยคิดว่า เวลานี้ฝนจักแล้ง
ที่นั่นฝนก็เกิดตกขึ้น ได้ยังพืชทั้งหลายให้ถึงมหาสมุทร ในกาลนี้ทุกภิกขภัย
นั้นแหละย่อมมี. แต่ภาวะที่ไฟร้องแล้วฝนตก นับว่าเป็นความเจริญ เพราะ
ว่าเวลานั้น เป็นเวลาที่มีภิกษาหาได้ง่าย. ภาวะที่ไฟไม่ร้อง ฝนก็ไม่ตก เชื่อว่า
เป็นบาปหนักทีเดียว.

ชื่อว่า "ภาสิตา โหติ โน กตฺตา" ความว่า บุคคลกล่าววว่า "บัดนี้
ข้าพเจ้าจักบำเพ็ญกัณฑ์ธรรมา หรือจักบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ นั้นแหละ แต่ว่าไม่
ถือเอาอุเทศและไม่เจริญกรรมฐาน.

ชื่อว่า "กตฺตา โหติ โน ภาสิตา" ความว่า บุคคลไม่กล่าววว่า
บัดนี้ข้าพเจ้าจักบำเพ็ญกัณฑ์ธรรมา หรือจักบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ แต่เมื่อถึงเวลา
แล้ว เขาย่อมยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จ. บัณฑิตพึงทราบบุคคลนอกจากนี้
โดยนัยนี้ ก็คำนั้นแม้ทั้งหมดท่านกล่าวไว้สำหรับบุคคลผู้ถวายปัจจัยเท่านั้น
จริงอยู่ทายกคนหนึ่ง นิมนต์พระสงฆ์ด้วยกล่าววว่า "ข้าพเจ้าจักถวายทานใน

วันโน้น" ครั้นถึงเวลาแล้วก็ไม่กระทำ ผู้นี้ยอมเสื่อมจากบุญ แม้ภิกษุสงฆ์ก็ยอมเสื่อมจากลาภ (เปรียบได้กับฟ้าร้องฝนไม่ตก) ทายกอีกคนหนึ่ง ไม่นิมนต์พระสงฆ์เลยคิดว่า "เราจักทำสักการะ แล้วจักนำพระมา" เขายอมไม่ได้พระสงฆ์ เพราะพระสงฆ์ทั้งหมดถูกผู้อื่นนิมนต์ไปในที่อื่นเสียแล้ว บุคคลนี้ยอมเสื่อมจากบุญ แม้สงฆ์ก็เสื่อมจากลาภนั้น (เปรียบได้กับฝนตกฟ้าไม่ร้อง) ฝ่ายทายกอีกพวกหนึ่ง นิมนต์สงฆ์ก่อนแล้วจัดแจงสักการะในภายหลังแล้วจึงถวายทาน ผู้นี้ชื่อว่า ย่อมทำกิจที่ถูกต้อง (เปรียบได้กับฟ้าร้องฝนตก) อีกพวกหนึ่ง สงฆ์ก็ไม่นิมนต์ ทานก็ไม่ถวาย ผู้นี้บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นบาปบุคคล (เปรียบได้กับฟ้าไม่ร้องฝนไม่ตก)

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยหนู ๔ จำพวก เป็น
ไฉน ?

[๑๑๓] หนู ๔ จำพวก.

หนูที่ขุครูไว้ แต่ไม่อยู่ ๑

หนูที่อยู่ แต่มิได้ขุครู ๑

หนูที่ขุครูด้วย อยู่ด้วย ๑

หนูที่ทั้งไม่ขุครู ทั้งไม่อยู่ ๑

[๑๑๔] บุคคลเปรียบด้วยหนู ๔ จำพวก เหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

บุคคลเปรียบด้วยหนู ๔ จำพวกเป็นไหน ?

- บุคคลเป็นผู้ทำที่อยู่ แต่ไม่อยู่ ๑
- บุคคลเป็นผู้อยู่ แต่ไม่ทำที่อยู่ ๑
- บุคคลเป็นผู้ทำที่อยู่ และอยู่ด้วย ๑
- บุคคลทั้งไม่ทำที่อยู่ ทั้งไม่อยู่ด้วย ๑

๑. บุคคลเป็นผู้ทำที่อยู่ แต่ไม่อยู่ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเรียนธรรม คือ สุตตะ เถยยะ เวชยาภรรณะ
กาธา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ บุคคลนั้นไม่รู้ตามความ
เป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ทำที่อยู่แต่ไม่อยู่ หนูนั่นทำรังไว้แต่ไม่อยู่ ฉันได
บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

๒. บุคคลเป็นผู้อยู่ แต่ไม่ทำที่อยู่ เป็นไหน ?

บุคคลบางในโลกนี้ ย่อมไม่เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เถยยะ
เวชยาภรรณะ กาธา อุทา อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ บุคคลรู้ที่อยู่
ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินี-
ปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้อยู่แต่ไม่ทำที่อยู่ หนูที่เป็นผู้อยู่แต่ไม่ทำรัง
นั้น แม้ฉันได บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

๓. บุคคลเป็นผู้ทำที่อยู่ และอยู่ด้วย เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เถยยะ เวชยา-
ภรรณะ กาธา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ บุคคลนั้นย่อม

รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิบัติ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ทำที่อยู่และอยู่ด้วย หนุที่ทำรังอยู่ และอยู่
ด้วยนั้น แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

๔. บุคคลผู้ทั้งไม่ทำที่อยู่ทั้งไม่อยู่ด้วย เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เภยยะ
เวทยากรณะ กถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ บุคคลนั้น
ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิบัติ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ทั้งไม่ทำที่อยู่ ทั้งไม่อยู่ด้วย หนุที่ทั้งไม่ทำรัง
ทั้งไม่อยู่ด้วยนั้น แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยหนุ ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยหนุ ๔ จำพวก

ชื่อว่า "คาส์ กตุตา โน วสิตา" ความว่า หนุจำพวกที่ ๑ ย่อม
ขุดรูให้เป็นที่อยู่อาศัยของตน แต่ไม่อยู่ในรูนั้น ไปอยู่เสียนในที่แห่งหนึ่งนั้น
เทียว เมื่อเป็นเช่นนี้ มันย่อมไปสู่อำนาจของอมิตร มีแมวเป็นต้น . บาลีว่า
"ขตุตา แปลว่า ขุด" ดังนี้บ้าง.

ชื่อว่า "วสิตา โน คาส์ กตุตา" ความว่า หนุพวกที่ ๒ ไม่ขุด
รูอยู่เอง แต่อาศัยรูที่ผู้อื่นขุดไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ยังชื่อว่ารักษาชีวิตไว้ได้. หนุ
จำพวกที่ ๓ กระทำกิจแม้ทั้ง ๒ อย่าง ย่อมรักษาชีวิตไว้ได้. หนุจำพวกที่ ๔
ไม่ทำกิจทั้ง ๒ อย่าง มันย่อมถึงอำนาจของอมิตร.

ก็บรรดาบุคคลทั้งหลายที่ท่านอุปมาแล้วด้วยการเปรียบเทียบนี้ บุคคลพวกที่ ๑ เรียนคำสั่งสอนของพระศาสดามิองค์ ๕ เหมือนกับหนูที่ขูดรูสำหรับอยู่ลึก คือ เหมือนหนูนั่นไม่อยู่ในรูลึกที่ตนขุดเอาไว้ แต่ไปอยู่ในที่ใดที่หนึ่งนั้นแหละ ย่อมไปสู่อำนาจของอมิตร ฉันทใด บุคคลเหล่านี้ส่งญาณไปด้วยสามารถแห่งการศึกษาเล่าเรียน แต่มิได้แทงตลอดสังขารทั้ง ๔ เมื่อประพตติอยู่เช่นนี้ในที่โลกามิสทั้งหลาย เขาย่อมไปสู่อำนาจของอมิตรทั้งหลาย กล่าวคือ มัจจุมาร กิเลสุมาร และเทวปุตตมาร ฉันทนั้น

บุคคลจำพวกที่ ๒ ไม่เรียนคำสั่งสอนของพระศาสดามิองค์ ๕ (คือ ๑. สุตตะ, ๒. เคยยะ, ๓. เวยยาकरणะ, ๔. คาถา, ๕. อุทาน, ๖. อิติวุตตะกะ, ๗. ชาดก, ๘. อัมภุตธรรม ๙. เวทลละ) เปรียบเหมือนหนูนั่นไม่ขูดรูอยู่ คือ เหมือนอย่างว่า หนูนั่นอาศัยอยู่ในรูที่หนูนั่นขุดแล้ว มันย่อมรักษาชีวิตไว้ได้ ฉันทใด ภิกษุผู้นี้ฟังธรรมกถาของผู้อื่น แล้วก็แทงตลอดสังขารทั้ง ๔ ก้าวล่วงอำนาจของมารทั้ง ๓ ได้ ฉันทนั้น. บัณฑิตพึงทราบการเปรียบเทียบอุปมาแม้ในบุคคลที่ ๓ ที่ ๔ โดยนัยนี้

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลผู้เปรียบด้วยมะม่วง ๔ ชนิด
เป็นไฉน ?

[๑๑๕] มะม่วง ๔ ชนิด

- มะม่วงดิบ แต่สีเป็นมะม่วงสุก ๑
- มะม่วงสุก แต่สีเป็นมะม่วงดิบ ๑
- มะม่วงดิบ สีก็เป็นมะม่วงดิบ ๑
- มะม่วงสุก สีก็เป็นมะม่วงสุก ๑

[๑๑๖] บุคคลเปรียบด้วยมะม่วง ๔ ชนิด มีปรากฏอยู่ในโลก
ฉนั้นนั่นเหมือนกัน.

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

บุคคลเช่นมะม่วงดิบ แต่มีสีเป็นมะม่วงสุก ๑

บุคคลเช่นมะม่วงสุก แต่มีสีเป็นมะม่วงดิบ ๑

บุคคลเช่นมะม่วงดิบ มีสีก็เป็นมะม่วงดิบ ๑

บุคคลเช่นมะม่วงสุก มีสีก็เป็นมะม่วงสุก ๑

๑. บุคคล ผู้เป็นเช่นมะม่วงดิบ แต่มีสีเป็นมะม่วงสุก

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียว
ซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาภิบาลและจิวร น่าน่าเสียมใส บุคคล
นั้นไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคา-
มินิปฏิบัติ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นเช่นมะม่วงดิบ แต่มีสีเป็นมะม่วงสุก
มะม่วงดิบแต่มีสีเป็นมะม่วงสุกนั้น แม้ฉนั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉนั้นนั่น.

๒. บุคคลผู้เป็นเช่นมะม่วงสุก แต่มีสีเป็นมะม่วงดิบ

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียว
ซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาภิบาลและจิวร ไม่น่าน่าเสียมใส บุคคล
นั้นรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคา-
มินิปฏิบัติ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นเช่นมะม่วงสุก แต่มีสีเป็นมะม่วงดิบ
มะม่วงสุกแต่มีสีเป็นมะม่วงดิบนั้น ฉนั้นใด. บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉนั้นนั่น.

๓. บุคคลผู้เช่นมะม่วงดิบ มีสติเป็นมะม่วงดิบ เป็น

โฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงตั้งสมาธิภาวนาและจิรว ไม่น่าเลื่อมใส บุคคลนั้นไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นเช่นมะม่วงดิบ มีสติก็เป็นมะม่วงดิบ มะม่วงดิบมีสติก็เป็นมะม่วงดิบนั้น แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น

๔. บุคคลผู้เช่นมะม่วงสุก มีสติก็เป็นมะม่วงสุก เป็น

โฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงตั้งสมาธิภาวนาและจิรว น่าเลื่อมใส บุคคลนั้นรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นเช่นมะม่วงสุก มีสติก็เป็นมะม่วงสุก มะม่วงสุกมีสติก็เป็นมะม่วงสุกนั้น แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น

บุคคลเปรียบด้วยมะม่วง ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยมะม่วง ๔ ชนิด

สองบทว่า "อามิ ปกฺกาวณฺณิ" ได้แก่ ผลมะม่วงที่ดิบในภายใน แต่ภายนอกเหมือนมะม่วงสุก.

สองบทว่า "ปกฺก อามวณฺณิ" ได้แก่ ภายในสุข แต่ภายนอก เหมือนมะม่วงดิบ. แม้ใน ๒ บทที่เหลือ ก็นัยนี้เหมือนกัน. ในคำเปรียบ เทียบด้วยผลมะม่วงนั้นคือ ภาวะที่มะม่วงไม่สุก คือเป็นของดิบย่อมมีจันใด แม้ในบุคคล ความเป็นปุถุชนเป็นเช่นมะม่วงดิบ ความเป็นพระอริยะก็เป็นเช่น กับมะม่วงสุกจันนั้น บัณฑิตพึงทราบการเปรียบเทียบด้วยการอุปมาในบุคคลที่ท่านอุปมาแล้ว โดยนัยนี้ว่า เหมือนอย่างว่า ความที่มะม่วงมีสีอันสุก เช่นกับ มะม่วงสุก ในมะม่วงทั้งหลายเหล่านั้น จันใด แม้ในบุคคล ความที่พระอริยะทั้งหลายมีวรรณะอันสุก คือ ความงาม เช่นกับด้วยความงามของอิริยาบถทั้งหลาย มีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ก็จันนั้น.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยหม้อ ๔ ชนิด เป็นไฉน ?

[๑๑๗] หม้อ ๔ ชนิด

หม้อเปล่าปิด ๑   หม้อเต็มเปิด ๑

หม้อเปล่าเปิด ๑   หม้อเต็มปิด ๑

[๑๑๘] บุคคลเปรียบด้วยหม้อ ๔ ชนิด เหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก จันนั้นเหมือนกัน.

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

คนเปล่าปิด ๑   คนเต็มเปิด ๑

คนเปล่าเปิด ๑   คนเต็มปิด ๑

๑. บุคคลที่เป็นคนเปล่าปิด เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาฏิบาตรและจีวร น่าน่าเลื่อมใส บุคคลนั้นย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นคนเปล่าปิด หม้อเปล่าปิดนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น

๒. บุคคลที่เป็นคนเต็มเปิด เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาฏิบาตรและจีวร ไม่น่าน่าเลื่อมใส บุคคลนั้นรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้เรียกว่า เป็นคนเต็มเปิด หม้อเต็มเปิดนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น

๓. บุคคลที่เป็นคนเปล่าเปิด เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร ไม่น่าน่าเลื่อมใส บุคคลนั้น ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นคนเปล่าเปิด หม้อเปล่าเปิดนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น

๔. บุคคลที่เป็นคนเต็มปิด เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร น่าน่าเลื่อมใส บุคคล

นั่น รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า เป็นคนเต็มปิด หม้อเต็มปิดนั้น แม้นั่นใด บุคคลนี้ก็มิอุปไมย
ฉนั้นนั่น.

บุคคลเปรียบด้วยหม้อ ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยหม้อ ๔ ชนิด

บทว่า "กมุโภ" แปลว่า หม้อ.

บทว่า "ตุจฺโฆ" ได้แก่ ภายในว่าง.

บทว่า "ปีหิโต" ได้แก่ หม้อที่เขาปิดปากตั้งไว้.

บทว่า "ปุโร" ได้แก่ ภายในเต็ม.

บทว่า "วิวฺโฏ" ได้แก่ หม้อที่เขาเปิดปากตั้งไว้. ก็ในบรรดาบุคคล
ที่ท่านอุปมาแล้วในที่นี้ บัณฑิตพึงทราบว่ ชื่อว่า เป็นบุคคลผู้เปล่า เพราะ
เว้นจากสาระ คือคุณความดีอันมีในภายใน และชื่อว่า เป็นผู้ปิด เพราะความ
เป็นผู้งามในภายนอก. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

**บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยห้วงน้ำ ๔ ชนิด
เป็นไฉน ?**

[๑๑๕] ห้วงน้ำ ๔ ชนิด

ห้วงน้ำตื้น เกาลึก ๑

ห้วงน้ำลึก เगतื้น ๑

ห้วงน้ำตื้น เगतื้น ๑

ห้วงน้ำลึก เกาลึก ๑

[๑๒๐] บุคคลเปรียบด้วยห้วงน้ำ ๔ ชนิด มีปรากฏอยู่ในโลก
ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน

บุคคลมี ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

คนตื่น เกาติก ๑

คนลึก เกาติน ๑

คนตื่น เกาติน ๑

คนลึก เกาติก ๑

๑. คนตื่น เกาติก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง แลตรง
เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาฏิบาตรและจีวร นำเลื่อมใส
บุคคลนั้น ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า คนตื่น เกาติก ห้วงน้ำตื่นเกาติกนั้น แม้ฉนั้นใด บุคคล
นี้ก็มีอุปไมย ฉนั้นนั่น.

๒. คนลึก เกาติน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง แลตรง
เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร ไม่นำเลื่อมใส
บุคคลนั้นรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า คนลึก เกาติน ห้วงน้ำลึกเกาตินนั้น แม้ฉนั้นใด บุคคลนี้ก็มี
อุปไมย ฉนั้นนั่น.

๓. คนตื้น เกตื้น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง แลตรง เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร ไม่น่าเลื่อมใส บุคคลนั้นไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า คนตื้น เกตื้น หวังน้ำตื้นเกตื้นนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

๔. คนลึก เกลือก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง แลตรง เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาฏิบาตรและจีวร น่าเลื่อมใส บุคคลนั้นรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า คนลึก เกลือก หวังน้ำลึกเกลือกนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มี อุปไมย ฉะนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยหวังน้ำ ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ใน
โลก

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยหวังน้ำ ๔ ชนิด

ก็เมื่อน้ำลึกมีประมาณแต่เข้า แต่หวังน้ำมีพื้นน้ำไม่ปรากฏ เพราะมีสี น้ำอันเจือกัน หรือเพราะเป็นน้ำขุ่น ชื่อว่า เป็นน้ำตื้น มีเงอันลึก. ก็แม้ น้ำลึกประมาณ ๓ หรือ ๔ บุรุษ หวังน้ำมีพื้นน้ำปรากฏ เพราะเป็นน้ำใส จึงชื่อว่า เป็นน้ำลึก มีเงอันตื้น. ก็บัณฑิตพึงทราบหวังน้ำทั้งสองนอกนี้ เพราะมี เหตุเป็นแดนเกิดพร้อมทั้ง ๒ เหตุ. แม้บุคคลผู้ประกอบด้วยอิริยาบถทั้งหลายมี

การก้าวไปข้างหน้าเป็นต้นอันเป็นเช่นกับด้วยความลึกซึ่งแห่งคุณธรรมทั้งหลาย แต่เพราะความมีกิเลสหนา และเพราะความไม่มีแห่งคุณธรรมอันลึกซึ่ง จึงชื่อว่า เป็นเหมือนกับน้ำตื้น แต่มีเงาอันลึก (อุตุตานิ คมฺภีโรภาโส นาม). บุคคลที่เหลือ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยนี้.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยโคลถิก ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

[๑๒๑] โคลถิก ๔ จำพวก

โคดูพวกของตน ไม่ดูพวกอื่น ๑.

โคดูพวกอื่น ไม่ดูพวกของตน ๑.

โคดูทั้งพวกของตน ดูทั้งพวกอื่น ๑.

โคไม่ดูทั้งพวกของตน ไม่ดูทั้งพวกอื่น ๑.

[๑๒๒] บุคคลเปรียบด้วยโคลถิก ๔ จำพวก เหล่านี้ มีปรากฏ อยู่ในโลกจันนั้นเหมือนกัน

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

คนดูพวกของตน แต่ไม่ดูพวกอื่น ๑.

คนดูพวกอื่น แต่ไม่ดูพวกของตน ๑.

คนดูทั้งพวกของตน ดูทั้งพวกอื่น ๑.

คนไม่ดูทั้งพวกของตน ไม่ดูทั้งพวกอื่น ๑.

๑. บุคคล ดูพวกของตน ไม่ดูพวกอื่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบเบียดเบียนบริษัทของตน แต่ไม่เบียดเบียนบริษัทของผู้อื่น บริษัทอย่างนี้ชื่อว่า เปรียบด้วยโคที่ดูแต่ในพวกของตน ไม่ดูพวกอื่น โคถึกที่ดูพวกของตน ไม่ดูพวกอื่น แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

๒. บุคคล ดูพวกอื่น ไม่ดูพวกของตน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบเบียดเบียนบริษัทของผู้อื่น แต่ไม่เบียดเบียนบริษัทของตน บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เปรียบด้วยโคที่ดูพวกอื่นแต่ไม่ดูพวกของตน โคถึกที่ดูพวกอื่น แต่ไม่ดูพวกของตน แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

๓. บุคคล ดูทั้งพวกของตน ดูทั้งพวกอื่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เบียดเบียนทั้งบริษัทของตน เบียดเบียนทั้งบริษัทของผู้อื่น บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เปรียบด้วยโคที่ดูทั้งพวกของตน ดูทั้งพวกอื่น โคถึกที่ดูทั้งพวกของตน ดูทั้งพวกอื่น แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉะนั้น.

๔. บุคคล ไม่ดูทั้งพวกของตน ไม่ดูทั้งพวกอื่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เบียดเบียนทั้งบริษัทของตน ไม่เบียดเบียนทั้งบริษัทของคนอื่น บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เปรียบด้วยโคที่ไม่ดูทั้งพวกของตน และพวกอื่น โคถึกที่ไม่ดูทั้งพวกของตน ไม่ดูทั้งพวกอื่น แม้นั้นใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยโคถึก ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ใน
โลก

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบเทียบกับโคถึก ๔ จำพวก

พึงทราบโคถึกก่อน โคตัวใด ย่อมรบกวน คือย่อมทำฝูงโคพวกตน
ให้กลัว แต่สงบเสงี่ยม มีปกติเป็นสุขในฝูงโคหมู่อื่น โคตัวนี้ ชื่อว่าเป็นโค
ดุร้ายในพวกของตนแต่ไม่ดุร้ายในโคพวกอื่น แม้บุคคลก็เช่นกัน เบียดเบียน
ทีมแห่งบริษัทของตน มีการร้องเรียกด้วยถ้อยคำหยาบคาย แต่เป็นผู้สงบเสงี่ยม
ประพฤติด่อมตนในบริษัทผู้อื่น ชื่อว่าเป็นเหมือนโคที่ดุร้ายในฝูงตน แต่ไม่
ดุร้ายในโคฝูงอื่น ๆ บุคคลแม้ที่เหลือ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยนี้. ก็ในนิทเทศ-
วาระในคำว่า "อุพฺเพชิตา โหติ" นี้ ได้แก่ การกระทบกระทั่ง การเสียด
แทง คือการทำอาการให้ตกใจกลัวนั้นแหละ.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวก
เป็นไฉน ?

[๑๒๓] อสรพิษ ๔ จำพวก

อสรพิษมีพิษแล่นเร็ว แต่มีพิษไม่ร้าย ๑.

อสรพิษมีพิษร้าย แต่พิษไม่แล่นเร็ว ๑.

อสรพิษมีพิษแล่นเร็วด้วย มีพิษร้ายด้วย ๑.

อสรพิษมีพิษไม่แล่นเร็วด้วย มีพิษไม่ร้ายด้วย ๑.

[๑๒๔] บุคคลเปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวก เหล่านี้มีปรากฏ
อยู่ในโลก ฉะนั้นเหมือนกัน

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

บุคคลมีพิษแล่นเร็ว แต่มีพิษไม่ร้าย ๑.

บุคคลมีพิษร้าย แต่พิษไม่แล่นเร็ว ๑.

บุคคลมีพิษแล่นเร็วด้วย มีพิษร้ายด้วย ๑.

บุคคลมีพิษไม่แล่นเร็วด้วย มีพิษไม่ร้ายด้วย ๑.

๑. บุคคล มีพิษแล่นเร็ว แต่พิษไม่ร้าย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธของเขานั้น
แล ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้มีพิษแล่น
เร็วแต่พิษไม่ร้าย อสรพิษที่มีพิษแล่นเร็วแต่พิษไม่ร้ายนั้น แม้ฉันทิ บุคคล
นี้ก็มิอุปไมย ฉะนั้น.

๒. บุคคล มีพิษร้าย แต่พิษไม่แล่นเร็ว เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่โกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธของเขา
นั้นแล ย่อมนอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า มีพิษร้าย
แต่มีพิษไม่แล่นเร็ว อสรพิษที่มีพิษร้ายแต่มีพิษไม่แล่นเร็ว แม้ฉันทิ บุคคล
นี้ก็มิอุปไมย ฉะนั้น.

๓. บุคคล มีพิษแล่นเร็วด้วย มีพิษร้ายด้วยเป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธเนื่อง ๆ และความโกรธของเขานั้น
แล ย่อมนอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน บุคคลเหล่านี้ชื่อว่า มีพิษแล่นเร็ว

ด้วยมีพิษร้ายด้วย อสรพิษที่มีพิษแล่นเร็วด้วยมีพิษร้ายด้วย แม้นั้นใด
บุคคลนี้ก็มิอุปไมย ฉะนั้น.

๔. บุคคล มีพิษไม่แล่นเร็วด้วย มีพิษไม่ร้ายด้วย

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่โกรธเนื่อง ๆ ทั้งความโกรธของเขานั้น
ไม่นอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า มีพิษไม่แล่นเร็วด้วย
มีพิษไม่ร้ายด้วย อสรพิษที่มีพิษไม่แล่นเร็วด้วย มีพิษไม่ร้ายด้วย แม้นั้นใด
บุคคลนี้ก็มิอุปไมย ฉะนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ใน
โลก

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวก

พืงทราบ อสรพิษก่อน. พิษของงูใด ย่อมแล่นมาโดยเร็ว คือ แผ่
ซ่านไปโดยเร็ว แต่มีพิษไม่ร้ายทั้งไม่เบียดเบียนอยู่นาน พิษของงูนี้ ชื่อว่า
มาแล้วเร็วแต่มีพิษไม่ร้าย. ในบทที่เหลือทั้งปวง ก็มีนัยนี้เหมือนกัน และ
การจำแนกบุคคลก็มีเนื้อความอันง่ายทั้งนั้น.

[๑๒๕] ๑. บุคคล ไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว พุคสรร-
เสริญคนที่ไม่ควรสรรเสริญ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ พุคสรรเสริญพวกเดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์
ผู้ปฏิบัติชั่วปฏิบัติผิด เป็นผู้ปฏิบัติดีบ้าง เป็นผู้ปฏิบัติชอบบ้าง บุคคลอย่าง
นี้ชื่อว่า ไม่ใคร่ครวญไม่ไตร่ตรองแล้ว พุคสรรเสริญคนที่ไม่ควรสรรเสริญ.

๒. บุคคล ไม่ใคร่ครวญไม่ไตร่ตรองแล้ว พุทธิเตียน

คนที่ควรสรรเสริญ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ พุทธิเตียนพระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ว่าเป็นผู้ปฏิบัติชั่วบ้าง เป็นผู้ปฏิบัติผิดบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไม่ใคร่ครวญไม่ไตร่ตรองแล้ว พุทธิเตียนคนที่ควรสรรเสริญ.

๓. บุคคล ไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว มีความ

เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น ในข้อปฏิบัติชั่วปฏิบัติผิด ว่าเป็นข้อปฏิบัติดีบ้าง เป็นข้อปฏิบัติชอบบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไม่ใคร่ครวญไม่ไตร่ตรองแล้ว มีความเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส.

๔. บุคคล ไม่ใคร่ครวญแล้ว ไม่ไตร่ตรองแล้ว ไม่

เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความไม่เลื่อมใสให้เกิดขึ้นในข้อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ว่าเป็นข้อปฏิบัติชั่วบ้าง เป็นข้อปฏิบัติผิดบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไม่ใคร่ครวญไม่ไตร่ตรองแล้ว ไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส.

[๑๒๖] ๑. บุคคล ใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว พุทธิเตียนคน

ที่ควรติเตียน เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมพุทธิเตียนพวกเดียรถีย์ สาวกเดียรถีย์ ผู้ปฏิบัติชั่ว ปฏิบัติผิด ว่าเป็นผู้ปฏิบัติชั่วบ้าง ว่าเป็นผู้ปฏิบัติผิดบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว พุทธิเตียนคนที่ควรติเตียน.

๒. บุคคล ไคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว พุคสรรเสริญ

คุณของคนทีควรสรรเสริญ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมสรรเสริญพระพุทเจ้า พระสาวกของพระพุทเจ้าผู้ปฏิบัติดีประพตติชอบ ว่าเป็นผู้ปฏิบัติบ้าง ปฏิบัติชอบบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว พุคสรรเสริญคุณของคนทีควรสรรเสริญ.

๓. บุคคล ไคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว ไม่เลื่อมใสใน

ฐานะทีไม่ควรเลื่อมใส เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความไม่เลื่อมใสให้เกิดขึ้น ในข้อปฏิบัติชั่ว ในข้อปฏิบัติดี ว่าข้อปฏิบัตินี้ชั่วบ้าง ข้อปฏิบัตินี้ดีบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว ไม่เลื่อมใสในฐานะทีไม่ควรเลื่อมใส.

๔. บุคคล ไคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว เลื่อมใสใน

ฐานะทีควรเลื่อมใส เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น ในข้อปฏิบัติปฏิบัติชอบ ว่าเป็นข้อปฏิบัติดีบ้าง นี้เป็นข้อปฏิบัติชอบบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว เลื่อมใสในฐานะทีควรเลื่อมใส.

[๑๒๗] ๑. บุคคล พุคตติเตียนคนทีควรตติเตียน จริงแท้ตามกาล แต่ไม่พุคสรรเสริญคนทีควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ควรสรรเสริญก็มี ควรตติเตียนก็มี ในคน ๒ คนนั้นผู้ใดควรตติเตียน ย่อมตติเตียนผู้นั้น จริงแท้ตามกาล ผู้ใดควรสรรเสริญ

ยอมไม่พูดสรรเสริญผู้นั้น จริงแท้ตามกาล บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า พูดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล แต่ไม่พูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ จริงแท้ตามกาล.

๒. บุคคล สรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ จริงแท้ตามกาล แต่ไม่พูดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ควรสรรเสริญก็มี ควรติเตียนก็มี ใน ๒ คนนั้น ผู้ใดควรสรรเสริญ ย่อมพูดสรรเสริญผู้นั้น จริงแท้ตามกาล ผู้ใดควรติเตียน ย่อมไม่พูดติเตียนผู้นั้น จริงแท้ตามกาล บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า พูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล แต่ไม่พูดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล.

๓. บุคคล พูดติเตียนคนที่ควรติเตียน จริงแท้ตามกาล และพูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ควรสรรเสริญก็มี ควรติเตียนก็มี ใน ๒ คนนั้น ผู้ใดควรติเตียน ย่อมพูดติเตียนผู้นั้นจริงแท้ตามกาล ผู้ใดควรสรรเสริญ ย่อมพูดสรรเสริญบุคคลผู้นั้นจริงแท้ตามกาล เป็นผู้รู้กาลเพื่อจะแก้ปัญหานั้นในที่นั้น บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า พูดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล และพูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล.

๔. บุคคล ไม่พูดติเตียนคนที่ควรติเตียน จริงแท้ตามกาล ทั้งไม่พูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ควรสรรเสริญก็มี ควรติเตียนก็มี ใน ๒ คนนั้น ผู้ใดควรติเตียน ย่อมไม่พุดติเตียนผู้นั้นจริงแท้ตามกาล ผู้ใดควรสรรเสริญ ย่อมไม่พุดสรรเสริญผู้นั้นจริงแท้ตามกาล เป็นผู้วางเฉย มีสติ มีสัมปชัญญะ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไม่พุดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล ทั้งไม่พุดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล.

อรรถกถาบุคคลพุดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล ฯลฯ เป็นต้น

บทว่า "อนนฺวิจฺจ" ได้แก่ ไม่พิจารณา คือ ไม่สำรวจ.

บทว่า "อปรีโยคาเหตุวา" ได้แก่ ไม่ให้ถือเอาซึ่งคุณทั้งหลายด้วยปัญญา.

สองบทว่า "ภฺตุ ตจฺจน" ได้แก่ ที่ชื่อว่าเป็นจริง เพราะเป็นของมีอยู่ ชื่อว่า เป็นของแท้ เพราะเป็นของไม่วิปริต.

บทว่า "กาเลน" ได้แก่ ตามกาลอันควรและเหมาะสม.

ชื่อว่า "ตตร กาลญฺญ โหติ" ความว่า คำนี้ใด ท่านกล่าวไว้ว่า "กาเลน" ก็บุคคลใดเป็นกาลัญญ คือเป็นผู้รู้จักกาล เพื่อประโยชน์แก่การพยากรณ์ปัญหานั้นว่า กาลนี้เมื่อข้าพเจ้าถูกเขาถามปัญหาไม่ควรกล่าว ในกาลนี้ควรกล่าว" เพราะเหตุนี้ผู้นี้ จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวตามกาล.

สองบทว่า "อุเปกฺโข วิหริติ" ได้แก่ เป็นผู้ตั้งอยู่ในอุเบกขาอันมีความเป็นกลาง. ในคำทุก ๆ บทที่เหลือนี้มีเนื้อความคืบหน้านั้น.

[๑๒๘] ๑. บุคคล ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยแห่งความหมั่น มีไช้

ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญ เป็นไฉน ?

อาชีพของบุคคลใด ย่อมเจริญรุ่งเรืองเพราะความหมั่น ความขยัน ความเพียรพยายาม มิได้บังเกิดแต่บุญ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น มีไช้ดำรงอยู่ด้วยผลแห่งบุญ.

๒. บุคคลผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญ มีไช้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น เป็นไฉน ?

เทวดาชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ตลอดถึงเทวดาเหล่าปรนิมมิตวสวัตติ ชื่อว่าผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญ มีไช้ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น.

๓. บุคคล ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่นด้วยดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย เป็นไฉน ?

อาชีพของบุคคลใด ย่อมเจริญรุ่งเรืองเพราะความหมั่น ความขยัน ความเพียร ความพยายามด้วย เพราะบุญด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่นด้วย ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย.

๔. บุคคล ผู้มีไช้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่นด้วย มีไช้ดำรง อยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย เป็นไฉน ?

สัตว์นรกทั้งหลาย ชื่อว่าผู้มีไช้ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่นด้วย มีไช้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย.

อรรถกถาบุคคลผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น ฯลฯ เป็นต้น

ผู้ใด ให้เวลาว่างไปตลอดวันด้วยความหมั่น คือ ความเพียรนั้นแหละ ได้วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งอันสักว่าเป็นผลอันไหลออกของความหมั่นนั้นแล้วสำเร็จ การเลี้ยงชีพอยู่ ก็บุคคลอาศัยความหมั่นนั้นแล้วไม่ได้ผลแห่งบุญอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ท่านหมายเอาบุคคลผู้นั้น แล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า "ยสุต ปุคฺคตสุต อฏฺฐหโต" ดังนี้.

บทว่า "ตตฺตฺตฺตฺต" ได้แก่ เทวดาทั้งหลาย ในเบื้องบนจากนั้น มีพวกพรหมเป็นต้น จริงอยู่ ชื่อว่า กิจ คือการงาน ด้วยความขยันหมั่นเพียร ย่อมไม่มีแก่เทพเหล่านั้น พวกเทพเหล่านั้นอาศัยผลบุญเท่านั้นเป็นอยู่.

คำว่า "ปุณฺณโต" นี้กล่าวหมายถึงชนทั้งหลายผู้มีบุญ มีกษัตริย์ มหาศาล พราหมณ์มหาศาล และเทวดาทั้งหลาย ตั้งแต่กุ่มมเทวดาจนถึงเทวดา ชั้นนิมมานรดีเป็นที่สุด เพราะว่าเทวดาและมนุษย์เหล่านั้นแม้ทั้งปวง ย่อม เสวยผลแห่งความเพียร และผลแห่งบุญ ส่วนสัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมไม่อาจ เพื่อทำอาชีพให้เกิดขึ้นด้วยความเพียรได้เลย ทั้งอาชีพอะไร ๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่ สัตว์นรกเหล่านั้น ด้วยผลแห่งบุญก็ไม่มี.

[๑๒๕] ๑. ตโมตมปรายนบุคคล บุคคล บุคคลผู้มีตมา มืดไป เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมา ในตระกูลต่ำ คือตระกูล คนจัณฑาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างसान ตระกูลช่างหนัง ตระกูลคน เทดอกไม้ ซึ่งขัดสนมีข้าวน้ำโภชนะน้อยมีความเป็นอยู่ฝืดเคือง มีอาหารที่จะ ฟังกิน มีฝ้านุ่งห่มหาได้ยาก และบุคคลนั้นเป็นผู้มีผิวพรรณจืดจาง ไม่น่าดูเป็น

คนเตี้ย มีอาพาธมาก เป็นคนบอด คนมือเท้ากุด คนกระจอก หรือเป็นคนง่อย มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้ำ ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย วัตถุเป็นอุปกรณ์แห่งประทีป เขาย่อมประพตีสุจริตทางกาย ประพตีสุจริตทางวาจา ประพตีสุจริตทางใจ ครั้นเขาประพตีสุจริตทางกาย วาจา ใจแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะความแตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบาย ทுகติ วินิบาต นรก บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้มีตมา มีตไป.

๒. ตโมโชติปรายบุคคล บุคคลผู้มีตมา สว่างไป

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมา ในตระกูลต่ำ คือตระกูล-
จันทาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างसान ตระกูลช่างหนัง ตระกูลคนเท
ดอกไม้ ซึ่งขัดสน มีข้าวน้ำโภชนะน้อย มีความเป็นอยู่ฝืดเคือง มีอาหาร
ที่จะพึงกิน มีฝ้านุ่งห่มหาได้ยาก และบุคคลนั้นเป็นผู้มีผิวพรรณจืดัว ไม่น่าดู
เป็นคนเตี้ย มีอาพาธมาก เป็นคนบอด คนมือเท้ากุด คนกระจอก
หรือเป็นคนง่อย มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้ำ ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
ที่นอน ที่อยู่อาศัย วัตถุเป็นอุปกรณ์แห่งประทีป เขาย่อมประพตีสุจริตทางกาย
ประพตีสุจริตทางวาจา ประพตีสุจริตทางใจ ครั้นเขาประพตีสุจริตทางกาย
วาจา ใจแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะความแตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้มีตมา สว่างไป.

๓. โชติตมปรายบุคคล บุคคลผู้สว่างมา มีตไป

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมาแล้ว ในตระกูลสูง คือ
ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล ตระกูลคหบดีมหาศาล ซึ่งมี

อำนาจวาสนามาก มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินเพียงพอ มีอุป-
กรณ์เครื่องปลื้มใจเพียงพอ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเพียงพอ และบุคคลนั้น
เป็นผู้มีรูปงามน่าดู น่าชม น่าเลื่อมใสประกอบด้วยเป็นผู้มีสระมีสระแก้วกับทอง
มีปกติได้ข้าว น้ำ ฝ้าย ยานดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย
วัตถุเป็นอุปกรณ์แก่ประทีป เขาย่อมประพตีสุจริตทางกาย ประพตีสุจริต ทาง
วาจา ประพตีสุจริตทางใจ ครั้นเขาประพตีสุจริตทางกาย วาจา ใจแล้ว
เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะความแตกแห่งร่างกาย ย่อมเข้าถึงอบาย ทுகติ วินิบาต
นรก บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้สว่างมา มืดไป.

๔. โขติโขติปรายนบุคคล บุคคลผู้สว่างมา สว่างไป

เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมาแล้วในตระกูลสูง คือตระกูล
ชาติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล ซึ่ง
มีอำนาจวาสนา มีโภคะมาก มีทองและเงินเพียงพอ มีทรัพย์และข้าวเปลือก
เพียงพอ และบุคคลนั้นเป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าชม น่าเลื่อมใส ประกอบด้วย
ความเป็นผู้มีสระแก้วกับทอง มีปกติได้ข้าว น้ำ ฝ้าย ยาน ดอกไม้ ของหอม
เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย วัตถุเป็นอุปกรณ์แก่ประทีป เขาย่อมประพตีสุจริต
สุจริตทางกาย ประพตีสุจริตทางวาจา ประพตีสุจริตทางใจ ครั้นเขาประพตีสุจริต
สุจริตทางกาย วาจา ใจ แล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะความแตกแห่งกาย
ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้สว่างมา สว่างไป.

[๑๓๐] ๑. โฉมโศคนบุคคล บุคคลผู้ต่ำมา ต่ำไปเป็นไหน ?

๑๓๑ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้ต่ำมา ต่ำไป (เหมือนบุคคลพวกที่ ๑
ข้อ ๑๒๕)

๒. โอนคุณตบุคคล บุคคลผู้ต่ำมา สูงไปเป็นไหน ?

ฯลฯ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้ต่ำมา สูงไป (เหมือนบุคคลพวกที่ ๒
ข้อ ๑๒๕)

๓. อุณฺณโตณตบุคคล บุคคลผู้สูงมาต่ำไป เป็นไหน ?

ฯลฯ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้สูงมาต่ำไป (เหมือนบุคคลพวกที่ ๓
ข้อ ๑๒๕)

๔. อุณฺณตฺถณตบุคคล บุคคลผู้สูงมาสูงไป เป็นไหน ?

ฯลฯ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้สูงมา สูงไป (เหมือนบุคคลพวกที่ ๔
ข้อ ๑๒๕)

อรรถกถาบุคคลผู้มีดมามืดไปเป็นต้น

บุคคลใด ประกอบด้วยความมืด เป็นต้นว่า เกิดมาในตระกูลต่ำ เป็นต้น เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น จึงชื่อว่า ตมฺโ ม แปลว่า ผู้มืด. บุคคลชื่อว่า ตมปรายโน คือ ผู้มีความมืดเป็นไปในเบื้องหน้า เพราะการเข้าถึงความมืดในนรกอีก ด้วยทุจริตทั้งหลาย มีกายทุจริต เป็นต้น.

บทว่า "เนสาทฺภูเล" ได้แก่ ตระกูลนายพรานเนื้อ เป็นต้น. คำว่า "เวนฺนุเล" ได้แก่ ตระกูลช่างจักสาน. คำว่า "ปุกฺกุกฺกุสฺสุเล" ได้แก่ ตระกูลบุคคลผู้ทิ้งดอกไม้. คำว่า "กสิรวฺตุติเก" แปลว่า มีความเป็นอยู่ฝืดเคือง. บทว่า "ทุพฺพณฺโณ" ได้แก่ ผู้มีผิวพรรณดุจดอกไม้ที่ถูกไฟไหม้ เหมือนปีศาจคลุกฝุ่น เล่นฝุ่น. บทว่า "ทุทฺทลฺลิกอ" ได้แก่ ใคร ๆ เห็นไม่เป็นที่

ชอบใจแม้แต่มารดาผู้บังเกิดเกล้าของตน. คำว่า "โอโฏฐิมโก" แปลว่า เป็นคนเตี้ย. บทว่า "กาณ" ได้แก่ มีตาบอดข้างหนึ่ง หรือสองข้าง. บทว่า "กุณ" ได้แก่ มีมือข้างหนึ่ง หรือสองข้าง. บทว่า "ขยฺโข" ดังที่เท้าเขย่งข้างหนึ่ง หรือสองข้าง. บทว่า "ปกฺขหโต" ได้แก่ ผู้ถูกโรคกำจัดไปแถบหนึ่ง คือ เป็นผู้ง่อยเปลี้ย. บทว่า "ปทีเปยฺยสฺส" ได้แก่ อุปกรรมแห่งประทีป มีน้ำมันและตะเกียงเป็นต้น.

ในคำว่า "เอวํ ปุคฺคโล ตโม โหติ ตมปรายโน" นี้ท่านอธิบายไว้ว่า บุคคลพวกหนึ่งไม่เห็นแสงสว่างในภายนอก ทำกาละ คือ ตายในท้องมารดานั้นแหละแล้วเกิดในอบายทั้งหลาย เขาย่อมท่องเที่ยวไปตลอดกับทั้งสิ้นชื่อว่า ตโม ตมปรายโน คือ ผู้มีคามาผิดไปนั้นเที่ยว และเขาผู้นั้นพึงเป็นกุหกบุคคล คือ บุคคลผู้หลงกลวง ก็การบังเกิดของกุหกบุคคลนั้น มีสภาวะเห็นปานนี้ อนึ่งในอธิการนี้ ท่านแสดงการวิบัติแห่งการมา และความวิบัติแห่งปัจจัยที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นของเขา ด้วยคำว่า "นิเจ กุเล ปจฺจาชาโต โหติ จณฺฑาลกุเล วา" ดังนี้เป็นต้น ซึ่งแปลความว่า ผู้เกิดมาแล้วในตระกูลต่ำหรือตระกูลจณฺฑาล. ท่านแสดงการวิบัติแห่งปัจจัยของกุหกบุคคลนั้น ด้วยคำเป็นต้นว่า "ทลิตฺเต" แปลว่า ชัดสน. ท่านแสดงการวิบัติแห่งอุบายเป็นเครื่องเลี้ยงชีพของเขา ด้วยคำเป็นต้นว่า "กสิรวุตฺติเก" แปลว่า ผู้เป็นอยู่ลำบาก. ท่านแสดงการวิบัติแห่งรูปของเขา ด้วยคำเป็นต้นว่า "ทพฺพพฺพโล" แปลว่า มีวรรณะทราม. ท่านแสดงการประกอบพร้อมด้วยเหตุแห่งทุกข์ของเขาด้วยคำเป็นต้นว่า "พหฺวาพาโ" แปลว่า มีอาพาธมาก. ท่านแสดงการวิบัติด้วยเหตุแห่งความสุข และการวิบัติแห่งเครื่องอุปโภค ด้วยคำเป็นต้นว่า "น ลาภี" แปลว่า ไม่มีลาภ. ท่านแสดงการประกอบเหตุแห่งความมีความมิด

เป็นที่ไปในเบื้องต้น ด้วยคำเป็นต้นว่า "กายน ทุจจริต" แปลว่า มีกาย
ทุจจริตเป็นต้น . ท่านแสดงความเข้าถึงความมืดในภพเบื้องต้น ด้วยคำเป็นต้น
ว่า "กายสุส เกทา" แปลว่า เพราะกายแตกทำลาย. บัณฑิตพึงทราบ
ธรรมฝ่ายขาว โดยนัยตรงข้ามกับคำที่กล่าวแล้ว.

อีกประการหนึ่ง ในอธิการนี้ ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า บุคคลประ-
กอบด้วยความรุ่งเรืองมีการเกิดในภายหลัง เพราะความถึงพร้อมด้วยตระกูล ๓
อย่าง คือ กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล และ คหบดีมหาศาล ชื่อว่า
โชติ ผู้รุ่งเรือง คือผู้สว่างมา และชื่อว่า โชติปรายโน แปลว่า ผู้สว่างไป
ข้างหน้า เพราะความเข้าถึงความเป็นผู้สว่าง คือ การอุบัติขึ้นในภพสวรรค์
ด้วยสุจริตทั้งหลายมีกายสุจริตเป็นต้น.

บัณฑิต พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "ขัตติยมหาศาลกุล วา" เป็น
ต้น บทว่า "ขัตติยมหาศาลา" ได้แก่กษัตริย์ผู้มีทรัพย์อันเป็นสาระมาก คือ
ว่า กษัตริย์ผู้ถึงพร้อมด้วยสาระแห่งสมบัติมาก. ก็กษัตริย์เหล่าใด มีพระราช-
ทรัพย์อย่างต่ำประมาณร้อย โกฎิอันเป็นทุนนอน และได้ตั้งขุมทรัพย์ไว้ ๓ หม้อ
กระทำให้เป็นกองในท่ามกลางเรือนเพื่อประโยชน์แก่การใช้สอย กษัตริย์
เหล่านั้นชื่อว่า ขัตติยมหาศาล. พราหมณ์เหล่าใดมีทุนทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฎิ
ตั้งขุมทรัพย์ไว้หม้อครึ่งสำหรับใช้สอยในบ้าน พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า
พราหมณ์มหาศาล. คหบดีเหล่าใด มีทุนทรัพย์ ๔๐ โกฎิ ตั้งขุมทรัพย์ไว้
หนึ่งหม้อ กระทำให้เป็นกองในท่ามกลางเรือนเพื่อต้องการใช้สอยในบ้าน
คหบดีเหล่านั้น ชื่อว่า คหบดีมหาศาล. อธิบายว่าบุคคลผู้รุ่งเรืองคือผู้สว่าง
มานั้น เกิดในตระกูลแห่งชนเหล่านั้น.

บทว่า "อทุฒ" ได้แก่ความเป็นอิสระ ชื่อว่ามีทรัพย์มาก เพราะ
มีทรัพย์อันเป็นทุนนอนมาก. ชื่อว่ามีโภคะมาก เพราะมีเครื่องอุปโภค มี

ภาชนะเงินเป็นต้นมาก. ชื่อว่า มีทองเงินมาก เพราะมีทองและเงินอันเป็น
ต้นทุนเก็บไว้มาก ๆ ชื่อว่า มีอุปกรณ์แห่งทรัพย์เป็นเครื่องปลื้มใจ คือมีเหตุแห่ง
ความยินดีมาก. ชื่อว่า มีทรัพย์ และธัญญาหารมาก เพราะมีวัตถุทั้งหลาย
มีโคและทรัพย์เป็นต้นด้วย มีธัญญาหาร ๗ ชนิดด้วย มาก.

คำว่า "อภิรูป" แปลว่า มีรูปงาม.

คำว่า "ทสฺสนีโย" แปลว่า นำทัศนา คือ สมควรแล้วแก่อันใคร ๆ
จะละการงานอย่างอื่นแล้วมอญดูแม่ตลอดวัน.

คำว่า "ปาสาทิโก" แปลว่า นำมาซึ่งความเลื่อมใสแห่งจิต ด้วย
การเห็นนั้น แหละ.

คำว่า "ปรมา" แปลว่า สูงที่สุด.

บทว่า "วณฺณโปกฺขรตาย" ได้แก่ วรรณะแห่งสรีระ สรีระท่าน
เรียกว่า โปกฺขร อธิบายว่า เพราะความถึงพร้อมด้วยวรรณะแห่งสรีระนั้น.

บทว่า "สมนฺนาคโต" ได้แก่ เข้าถึงแล้ว. บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัย
ในคำ "โณโตตฺตา" เป็นต้น ชื่อว่า ผู้ต่ำ เพราะเว้นจากสมบัติในทิวฐธรรมิก-
ภพหรือในสัมปรายิกภพ อธิบายว่า เป็นผู้ต่ำ คือเป็นผู้ลามก. ชื่อว่า ผู้สูง
เพราะความเป็นสภาพตรงกันข้ามกับคนต่ำนั้น อธิบายว่า ผู้สูง คือ เป็นผู้เลิศ.
คำที่เหลือในที่นี้บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในคำว่า ผู้มีด เป็นต้น. อีก
อย่างหนึ่ง บทว่า "โณโตตฺโต" ความว่า บัดนี้ คือชาตินี้เป็นผู้ต่ำ แม้ต่อไป
คือชาติต่อไป ก็จะเป็นผู้ต่ำนั้นแหละ. บทว่า "โณตฺตฺตฺโต" ความว่า ชาติ
นี้เป็นผู้ต่ำ แต่ชาติต่อไปจักเป็นผู้สูง. บทว่า "อฺนฺนฺโตตฺโต" ความว่า ชาติ
นี้เป็นผู้สูง แต่ชาติต่อไปจักเป็นผู้ต่ำ. บทว่า "อฺนฺนฺโตตฺตฺโต" ความว่า
ชาตินี้เป็นผู้สูง แม้ชาติต่อไปก็จักเป็นผู้สูง.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยต้นไม้ ๔ ชนิด เป็น
ไฉน ?

[๑๓๑] ต้นไม้ ๔ ชนิด คือ

ไม้มีกระพี้ แต่บริวารมีแก่น ๑

ไม้มีแก่น แต่บริวารมีกระพี้ ๑

ไม้มีกระพี้ บริวารก็มีกระพี้ ๑

ไม้มีแก่น บริวารก็มีแก่น ๑

[๑๓๒] บุคคลเปรียบด้วยต้นไม้ ๔ จำพวก เหล่านี้ มีปรากฏ
อยู่ในโลก ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

บุคคลมีกระพี้ แต่บริวารมีแก่น ๑

บุคคลมีแก่น แต่บริวารมีกระพี้ ๑

บุคคลมีกระพี้ บริวารก็มีกระพี้ ๑

บุคคลมีแก่น บริวารก็มีแก่น ๑

๑. บุคคลมีกระพี้ แต่บริวารมีแก่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนทุศีล มีธรรมอันลามก แต่บริษัทของ
บุคคลนั้น เป็นคนมีศีล มีธรรมอันงาม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า บุคคลมีกระพี้
แต่บริวารมีแก่น ต้นไม้นั้นมีกระพี้ แต่บริวารมีแก่น แม้นั้นใด บุคคลนี้
ก็อุปไมย ฉะนั้น.

๒. บุคคลมีแก่น แต่บริวารมีกระดูก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มึสติล มีธรรมอันงาม ส่วนบริษัทของ บุคคลนั้นเป็นผู้มึสติล มีธรรมอันลามก บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า บุคคลมีแก่น แต่ บริวารมีกระดูก ต้นไม้ไม่มีแก่น แต่บริวารมีกระดูก แม้นั้นใด บุคคลนี้ ก็อุปไมย ฉะนั้น

๓. บุคคลมีกระดูก บริวารก็มีกระดูก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มึสติล มีธรรมอันลามก แม้บริษัทของ บุคคลนั้นก็เป็นผู้มึสติล มีธรรมอันลามก บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า บุคคลมีกระดูก บริวารก็มีกระดูก ต้นไม้มีกระดูก บริวารก็มีกระดูกนั้น แม้นั้นใด บุคคลนี้ ก็อุปไมย ฉะนั้น

๔. บุคคลมีแก่น บริวารก็มีแก่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มึสติล มีธรรมอันงาม ฝ่ายบริษัทของ บุคคลนั้นก็เป็นผู้มึสติล มีธรรมอันงาม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า บุคคลมีแก่น บริวาร ก็มีแก่น ต้นไม้มีแก่น บริวารก็มีแก่นนั้น ฉะนั้น บุคคลนี้ก็อุปไมย ฉะนั้น

บุคคลเปรียบด้วยต้นไม้ ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ใน โลก.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยต้นไม้ ๔ จำพวก

พึงทราบต้นไม้มีกระดูก บริวารมีแก่นก่อน. ต้นไม้เจริญที่สุดใน ป่าตัวเองมีกระดูก แต่บริวารมีแก่น. คำที่เหลือ พึงทราบโดยนัยนี้ ก็ใน

บุคคลทั้งหลาย บัณฑิตพึงทราบความที่บุคคลผู้เป็นเช่นกับต้นไม้มีกระพี้ เพราะเว้นจากสาระคือศีล และพึงทราบความที่บุคคลผู้เปรียบด้วยต้นไม้มีแก่น เพราะประกอบด้วยสาระคือศีล.

[๑๓๓] ๑. รูปูปปมาโณรูปูปปสันนบุคคล บุคคลผู้ถือรูปเป็น
ประมาณ เลื่อมใสในรูปเป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นรูปที่สูง รูปที่ไม่อ้วนไม่พอม รูปที่มีอวัยวะ
สมส่วนหรือรูปที่งามพร้อมไม่มีที่ติ ถือเอาเป็นประมาณในรูปนั้น แล้วจึงยัง
ความเลื่อมใสให้เกิด บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป.

๒. โฆสัปปมาโณโฆสัปปสันนบุคคล บุคคลผู้ถือ
เสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียงเป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถือเอาประมาณในเสียงนั้น โดยการสรรเสริญ
คุณที่คนอื่นพูดในที่ลับหลัง โดยการชมเชยที่คนอื่นนิพนธ์ขึ้น โดยการยกย่อง
ที่คนอื่นพูดต่อหน้า โดยการสรรเสริญที่ผู้อื่นนำไปพรรณนาต่าง ๆ กันไป แล้ว
จึงยังความเลื่อมใสให้เกิด บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสใน
เสียง.

๓. ลูขัปปมาโณลูขัปปสันนบุคคล บุคคลผู้ถือความ
เศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นความเศร้าหมองแห่งจิวร เห็นความเศร้า
หมองแห่งบาตร เห็นความเศร้าหมองแห่งเสนาสนะ หรือเห็นการทำทุกรกิริยา

มีอย่างต่าง ๆ ถือเอาประมาณในความเศร้าหมองนั้นแล้ว จึงยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง.

๔. รัมมปฺปมาโณรัมมปฺปสันนบุคคล บุคคลผู้ถือ

ธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นศีล เห็นสมาธิ เห็นปัญญา ถือเอาธรรมนั้นเป็นประมาณแล้ว ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม.

อรรถกถาบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป เป็นต้น

บุคคลใด ย่อมกระทำรูปอันสมควรแก่สมบัติให้เป็นประมาณ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **รูปปฺปมาโณ** แปลว่า ผู้กระทำรูปให้เป็นประมาณ. บุคคลใด ย่อมยังความเลื่อมใสให้เกิดในรูปอันควรแก่สมบัตินั้น เหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **รูปปฺปสนฺโน** แปลว่า ผู้เลื่อมใสในรูป.

บุคคลใดย่อมกระทำเสียงอันเป็นกิตติศัพท์ให้เป็นประมาณ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **โณสฺปฺปมาโณ** แปลว่า ผู้ถือเสียงเป็นประมาณ.

วินิจฉัยในคำว่า "อาโรหิ ว" เป็นต้น ก็คำว่า "อาโรหิ" ได้แก่ สูงขึ้นไป. คำว่า "**ปริณํหิ**" ได้แก่ มีรูปสมบัติอันสมบูรณ์โดยรอบ ปราศจากความพอมและอ้วน. บทว่า "**สณฺฐานํ**" ได้แก่ ความเป็นของคงที่แห่งอวัยวะใหญ่ทั้งหลาย ในที่ที่ควรแล้ว มีความยาว ล้น และกลม เป็นต้น. บทว่า "**ปริปุรี**" ได้แก่ ความไม่บกพร่องของอวัยวะทั้งหลายมีประการตาม

ที่กล่าวแล้ว หรือความเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยลักษณะ. บทว่า "ปรวณฺณนาย" ได้แก่ เพราะการพรรณนาคุณ อันผู้อื่นเปล่งออกแล้วในที่ลับหลัง. บทว่า "ปรโณมนาย" ได้แก่ การสวดดี (การยกย่อง) ที่ผู้อื่นกล่าวได้ด้วยสามารถ แห่งการชมเชย มีการนิพนธ์ผูกเป็นคาถาไว้ เป็นต้น. บทว่า "ปรปลฺลสฺสนาย" ได้แก่ การสรรเสริญคุณที่ผู้อื่นกล่าวเฉพาะหน้า. บทว่า "ปรวณฺณหาริกาย" ได้แก่ การนำการสรรเสริญคุณ ที่ผู้อื่นให้เป็นไปด้วยอำนาจการชมเชยต่อกันไป. บทว่า "จิวรณฺญํ" ได้แก่ ความที่จิวรเป็นของเศร้าหมอง โดยภาวะมีสีไม่ดี เป็นต้น. บทว่า "ปตฺตลฺลญํ" ได้แก่ ความที่ภาชนะเป็นของเศร้าหมอง ด้วยสี ล้างฐาน และพัสดุ. บทว่า "เสนาสนณฺญํ" ได้แก่ ความที่เสนาสนะเป็นของเศร้าหมอง เพราะเว้นจากสมบัติของนักพื่อนรำ เป็นต้น. บทว่า "วิวัธฺ" ได้แก่ มีประการต่างๆ โดยความเป็นของอเจลก (จีเปลือย) เป็นต้น. บทว่า "ทกฺกกรการกํ" ได้แก่ การกระทำสรีระของตนให้เร่าร้อน.

อปโร นโย อีกนัยหนึ่ง ก็บุคคล ๔ จำพวกนี้ บุคคลผู้ถือประมาณ ในรูปแล้วเลื่อมใส ชื่อว่า รูปปฺปมาโณ แปลว่า ผู้ถือรูปเป็นประมาณ. บทว่า "รูปปฺปสฺสนโน" แปลว่า ผู้เลื่อมใสในรูป ได้แก่ เป็นการกล่าวถึงเนื้อความของบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณนั้นนั่นแหละ. บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณแล้วเลื่อมใส ชื่อว่า โขสฺปฺปมาโณ แปลว่า ผู้ถือเสียงเป็นประมาณ. บุคคลผู้ถือประมาณในจิวรที่เศร้าหมอง และบาตรที่เศร้าหมองแล้วเลื่อมใส ชื่อว่า ลฺลขปฺปมาโณ แปลว่า ผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ. บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณแล้วเลื่อมใส ชื่อว่า ธรรมปฺปมาโณ แปลว่า ผู้ถือธรรมเป็นประมาณ. คำนอกจากนี้ เป็นการกล่าวถึงเนื้อความของบุคคล จำพวกเหล่านั้นนั่นแหละ.

ก็สัตว์โลกทั้งหมดแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ที่ถือรูปเป็นประมาณมี ๒ ส่วน ที่ไม่ถือมี ๑ ส่วน. สัตว์โลกทั้งหมดแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน ที่ถือเสียงเป็นประมาณมี ๔ ส่วน ที่ไม่ถือมี ๑ ส่วน. สัตว์โลกทั้งหมดแบ่งออกเป็น ๑๐ ส่วน ที่ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณมี ๙ ส่วน ที่ไม่ถือมี ๑ ส่วน. สัตว์โลกทั้งหมดแบ่งออกเป็นแสนส่วน ส่วนเดียวเท่านั้น ถือธรรมเป็นประมาณ ส่วนที่เหลือไม่ถือธรรมเป็นประมาณ โลกสันนิวาสนี้ถือประมาณ ๔ อย่างอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ในโลกสันนิวาสนี้ประมาณ ๔ อย่างนี้ ผู้ที่ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีประมาณน้อย ที่เลื่อมใสมีมาก เพราะว่าคุณผู้ถือรูปเป็นประมาณชื่อว่า รูปอันนำมาซึ่งความเลื่อมใส ยิ่งกว่ารูปของพระพุทธเจ้า ย่อมไม่มี.

ผู้ที่ถือเสียงเป็นประมาณ ชื่อว่า เสียงอันนำมาซึ่งความเลื่อมใสยิ่งกว่าเสียงประกาศเกียรติคุณของพระพุทธเจ้า ย่อมไม่มี.

ผู้ที่ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ ชื่อว่า ความเศร้าหมองอื่นอันนำความเลื่อมใสมา ที่ยิ่งกว่าความเศร้าหมองของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระพุทธเจ้า ผู้ละผ้าทั้งหลายที่เขาทอในแคว้นกาสิ ละภษาชนะทองคำอันมีค่ามาก และละปราสาทอันประกอบด้วยสมบัติทั้งปวงอันสมควรแก่ฤดูกาลทั้ง ๓ แล้วเสพผ้าบังสุกุลจีวร บาตรอันสำเร็จด้วยศิลา และเสนาสนะมีโคนไม้เป็นต้น ย่อมไม่มี.

ผู้ที่ถือธรรมเป็นประมาณ ชื่อว่า คุณมี ศีลเป็นต้นอื่น อันนำมาซึ่งความเลื่อมใส อันยิ่งกว่าคุณมีศีลเป็นต้น ของพระตถาคต ผู้มีศีลาที่คุณอันไม่ทั่วไปในโลกนี้ตลอดเทวโลก ย่อมไม่มี ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำรงอยู่ เป็นเสมือนหนึ่งถือเอาโลกสันนิวาสนี้ประมาณ ๔ นี้ ด้วยกำมือนะนี้แล.

**[๑๓๔] ๑. บุคคล ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์คนอื่น เป็นไฉน ?**

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง แต่ไม่
ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตนเอง แต่ไม่
ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนเอง แต่
ไม่ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตนเอง
แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ
ด้วยตนเอง แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ บุคคลอย่าง
นี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น.

**๒. บุคคล ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น แต่ไม่ปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์ตน เป็นไฉน ?**

บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง แต่ชักชวน
ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตนเอง แต่ชักชวนคน
อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนเอง แต่ชักชวนคน
อื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตนเอง แต่ชักชวนคนอื่น
ให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมวิมุตติญาณทัสสนะด้วยตนเอง แต่
ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์คนอื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน.

**๓. บุคคล ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย เพื่อประ-
โยชน์คนอื่นด้วย เป็นไฉน ?**

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเองด้วย ชักชวน
ถึงพร้อมด้วยศีลด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตนเองด้วย ชักชวนคนอื่นให้
ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนเองด้วย
ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตน
เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ-
ญาณทัสสนะด้วยตนเองด้วยชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วย
บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย เพื่อประโยชน์ผู้อื่นด้วย.

๔. บุคคล ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์คนอื่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง ไม่ชักชวน
ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตนเอง ไม่ชักชวนผู้อื่น
ให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนเอง ไม่ชักชวนผู้อื่น
ให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตนเอง ไม่ชักชวนผู้อื่น
ให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วยตนเอง ไม่
ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า ไม่ปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น.

อรรถกถาบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนเป็นต้น

วินิจฉัยในคำว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ตน เป็นต้น. บทว่า
"ศีลสมบุโน" ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมแล้ว คือ ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล. ในบุคคล
ผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ในคำว่า ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย

ศีลเป็นต้นนั้น ศีล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ทั้งโลกียศีล และ โลกุตตรศีล. สมาธิและปัญญา ก็เหมือนกัน. วิมุตติ ได้แก่ วิมุตติแห่งอรหัตตผล. วิมุตติญาณทัสสนะ ได้แก่ปัจจุเวกขณญาณ มี ๑๕ อย่าง.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "โน ปร" เป็นต้น ก็บุคคลกล่าวกับผู้อื่น ว่า แม้ท่านก็สมควรถึงพร้อมด้วยศีล แต่ตนเองสมทานศีลโดยวิธีใด ย่อมไม่ชักชวน ไม่ยั้งบุคคลอื่นให้ถือเอาโดยวิธีนั้น, ในทุก ๆ บท ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็บรรดาบุคคล ๔ จำพวกเหล่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่า บุคคลพวกที่ ๑ ย่อมเป็นเช่นกันพระเถระ ชื่อว่า พุกุละ. พวกที่ ๒ เป็นเช่นกับ พระอุปนันท-สากยบุตร พวกที่ ๓ เป็นเช่นกับ พระสารีบุตรเถระ และ พระ-โมคคัลลานเถระ. พวกที่ ๔ เป็นเช่นกับ พระเทวทัต.

[๑๓๕] ๑. บุคคล ทำตนให้เดือดร้อน ขวนขวายประกอบ

สิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเปลือย ไม่มีอาจารย์ บริโภคอุจจาระซึ่งติดที่มือ คนเรียกให้มารับภิกษาไม่มา คนบอกให้หยุดไม่หยุด ไม่ยินดีภิกษาที่เขา รับก่อนแล้วนำมา ไม่ยินดีภิกษาที่เขาทำอุทิศเพื่อตน ไม่รับนิมนต์เขา ไม่รับภิกษาที่เขาคดจากมือแล้วก็ให้ ไม่รับจากมือข้าวหรือกระเช้า ไม่รับภิกษาที่มี ธรณีประตูป็นระหว่างคัน ไม่รับภิกษาที่มีท่อนไม้เป็นระหว่างคัน ไม่รับภิกษา ที่มีสากเป็นระหว่างคัน ไม่รับภิกษาของตนทั้ง ๒ ซึ่งกำลังบริโภคอยู่ ไม่รับภิกษาของหณิงมิครรภ์ ไม่รับภิกษาของหณิงที่กำลังให้ลูกค่อม้านมอยู่ ไม่รับภิกษาของหณิงผู้อยู่ในระหว่างบุรุษ ไม่รับภิกษาในภัดที่เขาทำรวมกันไว้ ไม่

รับภิกษาในที่เขาเลียงสุณัช ไม่รับภิกษาในที่มิแมลงวันอยู่เป็นหมู่ ๆ ไม่รับปลาเนื้อ ไม่คัมสุรามริช น้ำสำหมัก บุคคลผู้นั้นเป็นผู้รับภิกษาในเรือนหลังเดียว ยังอัศภภาให้เป็นที่ไปด้วยข้าวเพียงคำเดียวบ้าง เป็นผู้รับภิกษาในเรือนสองหลัง ยังอัศภภาให้เป็นที่ไปด้วยข้าวสองคำบ้าง ฯลฯ เป็นผู้รับภิกษาในเรือนเจ็ดหลัง ยังอัศภภาให้เป็นที่ไปด้วยข้าวเจ็ดคำบ้าง ยังอัศภภาให้เป็นที่ไปด้วยภิกษาอันเขาจัดให้เป็นที่ไปด้วยภิกษาอันเขาจัดไว้ให้ ๒ ที่บ้าง ฯลฯ ยังอัศภภาให้เป็นที่ไปด้วยภิกษาอันเขาจัดไว้ให้ ๘ ที่บ้าง ย่อมบริโภคอาหารวันละ ๑ ครั้งบ้าง. ย่อมบริโภคอาหารสองวันต่อครั้งบ้าง ฯลฯ ย่อมบริโภคอาหารเจ็ดวันต่อครั้งบ้าง เป็นผู้ชวนชวายประกอบในการบริโภคอาหารโดยปริยาย กิ่งเดือนต่อครั้งบ้าง เห็นปานนี้ด้วยประการฉะนี้ บุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีผักเป็นภิกษาบ้างเป็นผู้มีข้าวฟ่างเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีลูกเดือยเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีเศษหนังเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มียางไม้เป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีปลายข้าวเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีข้าวตังเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีน้ำข้าวเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีหญ้าเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีโคมัยเป็นภิกษาบ้าง ยังอัศภภาให้เป็นที่ไปด้วยมูลผลาหารในป่า มีปกติบริโภคผลไม้ที่หล่นแล้ว บุคคลผู้นั้นย่อมครองผ้าปานบ้าง ย่อมครองผ้าเจือปานบ้าง ย่อมครองผ้าที่เขาทิ้งจากซากศพบ้าง ย่อมครองผ้าบังสุกุลบ้าง ย่อมครองผ้าเปลือกไม้บ้าง ย่อมครองผ้าหนังเสือบ้าง ย่อมครองผ้าหนังเสือผ่ากลางบ้าง ย่อมครองผ้าคากรองบ้าง ย่อมครองผ้าเปลือกไม้กรองบ้าง ย่อมครองผ้าผลไม้มกรองบ้าง ย่อมครองผ้ากัมพลที่ทำด้วยพมมนุษย์บ้าง ย่อมครองผ้ากัมพลที่ทำด้วยหนังสัตว์ร้ายบ้าง ย่อมครองผ้าที่ทำด้วยปีกนกเค้าบ้าง เป็นผู้ถอนพมและหนวด ชวนชวายประกอบในการถอนพมและหนวดบ้าง เป็นผู้ยืนอยู่โดยไม่ต้องการที่นั่งบ้าง เป็นผู้นั่งกระโห่ยังประกอบความเพียรในการนั่งกระโห่บ้าง

เป็นผู้ทำกรณียกิจและจงกรมเป็นต้นบนเหล็กแหลม สำเร็จกรณียกิจบนเหล็กแหลม
นั้นบ้าง เป็นผู้ขวนขวายประกอบความเพียรในการลงน้ำลอยบาป มีเวลาเย็น
เป็นครั้งที่ ๓ อยู่บ้าง เป็นผู้ขวนขวายประกอบในการยังกายให้ร้อนทั่วและให้
ร้อนรอบ มีประการมิใช่น้อยเห็นปานนี้ด้วยประการฉะนี้อยู่ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า
ทำตนให้เดือดร้อนและขวนขวายประกอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน.

๒. บุคคล ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ขวนขวายประกอบ

สิ่งที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าแกะ ฆ่าสุกร ฆ่าเนื้อ ฆ่านก เป็น
พราน เป็นชาวประมง เป็นโจร เป็นโจรผู้ฆ่าคน เป็นคนฆ่าโค เป็นผู้
รักษาเรือนจำ ก็หรือว่าบุคคลบางพวกแม้เหล่าอื่นผู้มีการงานอันทารุณ บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนขวนขวายประกอบสิ่งที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน.

๓. บุคคล ทำตนให้เดือดร้อน และขวนขวายประ-

กอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนและขวนขวาย

ประกอบสิ่งที่ทำผู้อื่นเดือดร้อน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นกษัตริย์ผู้พระราชารับมูรธาภิเษกแล้ว
หรือเป็นพราหมณ์มหาศาล บุคคลนั้นให้สร้างสันตาคารมใหม่สำหรับพระนคร
ด้านทิศบูรพา ปรลงम्मและหนวด นุ่งห่มหนังเสือพร้อมทั้งเล็บ ทากายด้วย
เนยใสและน้ำมัน เกาหลังด้วยเขาเนื้อเข้าไปสู่สันตาคารพร้อมหเสีและ
พราหมณ์ปุโรหิต ผู้นั้นยอมสำเร็จกรณียกิจในที่นั้น บนพื้นปราศจากเครื่องลาด
ซึ่งบุคคลเข้าไปฉาบทาด้วยของเขียว พระราชาย่อมยังอติภาพให้เป็นไปด้วย

นํานมในนมเต้าที่หนึ่งของแม่โคนั้นซึ่งมีลูกเช่นกับแม่ (คือแม่ขาวลูกก็ขาวแม่แดงลูกก็แดง) พระมเหสีย่อมยังอัศภาพให้เป็นไปด้วยนํานมในนมเต้าที่สองนั้น พราหมณ์ปุโรหิตย่อมยังอัศภาพให้เป็นไปด้วยนํานมในนมเต้าที่สามนั้น ย่อมบูชาไฟด้วยนํานมในนมเต้าที่สี่นั้น ลูกโคย่อมยังอัศภาพให้เป็นไปด้วยนํานมที่เหลือ พระราชานันตรัสแล้วอย่างนี้ว่า พวกท่านจงฆ่าโคตัวผู้ประมาณเท่านี้เพื่อบูชายัญ จงฆ่าลูกโคตัวผู้ประมาณเท่านี้เพื่อบูชายัญ ตัวเมียประมาณเท่านี้เพื่อบูชายัญ จงฆ่าแพะประมาณเท่านี้ จงฆ่าแกะประมาณเท่านี้เพื่อบูชายัญ จงฆ่าม้าประมาณเท่านี้เพื่อบูชายัญ จงตัดไม้ประมาณเท่านี้เพื่อปลูกโรงพิธี จงเกี่ยวแฝกประมาณเท่านี้เพื่อประโยชน์แก่การทำเครื่องแวล้อม แม้คนเหล่าใดเป็นทาส เป็นคนใช้ หรือเป็นกรรมกรของพระราชานัน แม้คนเหล่านั้นก็ถูกอาญาคุกคามแล้ว ถูกภัยคุกคามแล้ว มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตาร้องไห้อยู่ ย่อมต้องทำการงานรอบข้างทั้งหลาย บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน และชวนชวายประกอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน และชวนชวายประกอบสิ่งที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน.

๔. บุคคล ที่ไม่ทำตนให้เดือดร้อน และไม่ชวน-

ชวายประกอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน และ
ไม่ชวนชวายประกอบสิ่งที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เป็นไฉน ?

บุคคลนั้น ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ไม่มี
ตัณหา ดับกิเลสได้แล้ว เป็นผู้เยือกเย็น เสวยความสุข มีตนอันประเสริฐอยู่ใน
ทิฏฐธรรม พระตถาคตทรงอุบัติขึ้นในโลกนี้ พระองค์เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัส
รู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี ทรงรู้โลก เป็นสารถิ

ฝึกบรูษไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นผู้มิใช่โชค พระองค์ทรงทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหม-โลก สมณพราหมณ์ ประชาชนพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ เพราะรู้อย่างด้วยพระองค์เองแล้วทรงประกาศ พระองค์ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง คหบดีหรือบุตรแห่งคหบดี หรือผู้ที่เกิดเฉพาะแล้วในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ย่อมฟังธรรมนั้น ผู้นั้น ครั้นฟังธรรมแล้ว ย่อมได้ความเลื่อมใสในพระตถาคต เขาประกอบด้วยการได้เฉพาะซึ่งความเลื่อมใสนั้น ย่อมพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ฆราวาสกับแคบ เป็นทางมาแห่งฐิติ บรรพชามีโอกาสดียิ่ง การที่เราอยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์โดยส่วนเดียว ให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว เช่นกับสังข์ที่ขัดดีแล้วเป็นของทำได้ยาก ถ้ากระไรแล้ว เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาจะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ผู้ไม่มีเรือนดังนี้ โดยสมัยอื่นเขาละกองแห่งโกศะน้อยหรือมาก ละเครือญาติ น้อยหรือมาก ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาจะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตผู้ไม่มีเรือน ผู้นั้นเป็นผู้บวชแล้วอย่างนี้ ถึงพรอัมด้วยสิกขาสาขาของภิกษุทั้งหลาย ละปาณาติบาต เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้ วางศัสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่ผู้อื่นแก่ปวงสัตว์อยู่ ละการลักทรัพย์ เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤติตนเป็นขโมย เป็นผู้สะอาดอยู่ ละกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ มีความประพฤติห่างไกลจากกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ เว้นขาดจากเมถุนกรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน ละการพูดเท็จ เว้นจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์

เป็นนิจ มีถ้อยคำมั่นคง ไม่พูดพล่อย ไม่พูดลวงโลก ละคำพูดส่อเสียด ฟัง
ข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน หรือฟังข้างโน้นแล้ว
ไม่บอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน สมานคนที่แตกร้าวกันแล้วบ้าง
ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบความพร้อมเพรียงกัน ยินดีในความ
พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในหมู่มิตรผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คน
พร้อมเพรียงกัน ละคำหยาบเว่นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษเพราะ
หู เป็นที่ตั้งแห่งความรัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ
ละคำเพื่อเจือ เว่นขาดจากคำเพื่อเจือ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิง
อรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่กำหนด
ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร ผู้นั้นเป็นผู้เว้นขาดจากการพรากพิช-
คาม และภุตคาม เป็นผู้ฉันทนเดียว เว่นการฉันทนในราตรี งดจากการฉันทนใน
เวลาวิกาล เว่นขาดจากการพ้อนรำขับร้อง ประโคมดนตรีและดูการเล่นอันเป็น
ข้าศึกต่อพระศาสนา เว่นขาดจากการทัดทรงประดับและตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้
ไม้ของหอม และเครื่องประเทืองผิวอันเป็นที่ตั้งแห่งการแต่งตัว เว่นขาดจาก
การนั่งนอนบนที่นั่งที่นอน สูงและใหญ่ เว่นขาดจากการรับทองและเงิน เว่น
ขาดจากการรับธัญญาหารคิบ เว่นขาดจากการรับเนื้อคิบ เว่นขาดจากการรับ
สตรีและกุมารี เว่นขาดจากการรับทาสีและทาสา เว่นขาดจากการรับแพะและ
แกะ เว่นขาดจากการรับไก่และสุกร เว่นขาดจากการรับช้าง ม้า ลา เว่นขาด
จากการรับไร่นาและที่ดิน เว่นขาดจากการประกอบพุทธกรรมและการรับใช้ เว่น
ขาดจากการซื้อขาย เว่นขาดจากโกงด้วยเครื่องตวงเครื่องวัด เว่นขาดจากการคด
โกงโดยการรับสินบน โดยการหลอกลวง โดยการทำของเทียมของปลอม เว่น
ขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้นและกรรโชก เธอเป็น

ผู้ยินดีด้วยจิรวสำหรับบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตสำหรับบริหารท้อง เธอย่อม
ถือเอาเพียงบริหาร ๘ เท่านั้น แล้วหลีกไปโดยทิศที่ตนปรารถนาจะไป นกมีซึ่ง
ปีก มีภาระเพียงปีกของตนอย่างเดียวเท่านั้น ย่อมบินไปตามทิศที่ตนประสงค์
จะไป ชื่อแม้นั้นใด เธอก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมยินดีด้วยจิรวสำหรับบริหารกาย
ด้วยบิณฑบาตสำหรับบริหารท้อง ย่อมถือเอาเพียงบริหาร ๘ เท่านั้นแล้วหลีก
ไปโดยทิศที่ตนปรารถนาจะไป เธอประกอบแล้วด้วยศีลชั้นธัมมสังวรธรรมนี้
ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งสุขอันหาโทษมิได้ในภายใน เธอเห็นรูปด้วยตา ไม่เป็นผู้ถือ
เอาซึ่งนิमित ไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คือ
อกิขมาและโทมนัส พึงชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ คือจักขุนี้อยู่
เพราะการไม่สำรวมอินทรีย์คือจักขุใดเป็นเหตุ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์
คือจักขุนั้น ย่อมรักษาอินทรีย์ คือจักขุ ย่อมถึงความสำรวมในอินทรีย์ คือ
จักขุ พึงเสียดด้วยหู ฯลฯ สูดกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ
ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่ง
นิमित ไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คือ
อกิขมาและโทมนัส พึงชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ คือใจนี้อยู่
เพราะการไม่สำรวมอินทรีย์ คือใจใด ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์ คือใจนั้น
ย่อมรักษาอินทรีย์ คือใจนั้น ย่อมถึงความสำรวมในอินทรีย์ คือใจนั้น เธอ
ประกอบแล้วด้วยอินทรีย์สังวรอันประเสริฐนี้ ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งความสุขอัน
สรรพกิเลสระมัดไม่ได้ เธอย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการก้าวไป ในการถอย
กลับ ย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการแลไปข้างหน้าและเหลียวไปข้าง ๆ ย่อม
ทำความรู้ทั่วพร้อมในการคู้เข้าเหยียดออก ย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการทรง
ตั้งภาปฏิบัติ และจิรว ย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการกิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม

ย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการเดินไป ในการขึ้น ในการนั่ง ในการหลับ ในการตื่น ในการพูด ในการนิ่ง เธอประกอบด้วยศีลชั้นอันประเสริฐนี้ ประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันประเสริฐนี้ ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอันประเสริฐนี้ และประกอบด้วยความสันโดษอันประเสริฐนี้ ย่อมเสพเสนาสนะอันสังัด เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำในเขา ป่าช้า ป่าดง กลางแจ้ง กองฟาง เธอกลับจากบิณฑบาต ภายหลังภัต นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติให้มั่น เธอละอภิชฌาในโลกเสียได้ มีจิตปราศจากอภิชฌาอยู่ ยังจิตให้ห่างไกลจากอภิชฌา ละความขัดเคือง คือ พยาบาทแล้วมีจิตไม่เบียดเบียน มีความอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์อยู่ ยังจิตให้ห่างไกลจากความขัดเคือง คือ พยาบาท ละถีนมิทระ เป็นผู้ปราศจากถีนมิทระอยู่ มีสัญญาในแสงสว่าง มีสติ มีสัมปชัญญะ ยังจิตให้ห่างไกลจากถีนมิทระ ละอุทธัจจกุกกุจจะ เป็นผู้มิจิตไม่ฟุ้งซ่านอยู่ ผู้มีจิตสงบระงับในภายใน ยังจิตให้ห่างไกลจากอุทธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจจา มีวิจิกิจจาอันข้ามได้แล้ว ไม่มีการกล่าววาทะอย่างไรในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ยังจิตให้ห่างไกลจากวิจิกิจจา เธอละนิรเวทห้ำเหล่านั่นได้แล้ว สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวិจาร มีปีติ และสุข อันเกิดแต่วิเวก สำเร็จอิริยาบถอยู่ เพราะความสงบแห่งวิตกและวិจาร เข้าทุคคิฌานอันยังใจให้ห่างไกล เป็นธรรมเอกมุคคิฌานในไม่มีวิตก ไม่มีวិจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ สำเร็จอิริยาบถอยู่ เพราะเบื่อน่ายปีติ เป็นผู้มิจิตเป็นอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยกาย เข้าตคคิฌาน มีนัยอันพระอรหิยะทั้งหลายกล่าวว่าเป็นผู้มีจิตอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขดังนี้ สำเร็จอิริยาบถอยู่ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัส

ในก่อนเที่ยว เข้าจตุตถฌาน ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ มีสติบริสุทธิ์เกิดแต่อุเบกขา สำเร็จอิริยาบถอยู่ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นแล้วถึงความไม่หวั่นไหวแล้วดังนี้ เขื่อย่อมโน้มจิตไปเพื่ออุปเพณีสถาปนุสสติญาณ เขื่อย่อมระลึกชาติที่เคยเกิดในก่อนได้เป็นอันมาก นี่คืออย่างไร คือ หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏวิวัฏฏะกัปเป็นอันมากบ้างว่า ในภพนั้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีวรรณะอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นเขาจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพนั้น แม้ในภพนั้นก็ยังมีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นเขาจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ เขื่อย่อมระลึกถึงชาติที่เคยเกิดในก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ ภิกษุนี้ เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหวแล้วอย่างนี้ เขื่อย่อมโน้มจิตไปเพื่อรู้จติ และอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย เขื่อย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติ กำลังเกิดอยู่ เสดว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุแห่งมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่มนุษย์ ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วิจิ-ทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือเอาการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตายไปเขาเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์

เหล่านั้นประกอบด้วยกายสุจริต วิสสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้าเป็น
สัมมาทิฐิ ยึดถือเอาการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เมื่อตายไป เข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์ ดังนี้เธอย่อมเห็นหมู่มสัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด เลว ประณีตมีผิวพรรณ
ดี มีผิวพรรณทราบดีดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่งจักษุของมนุษย์
ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่มสัตว์ ผู้เป็นไปตามกรรมด้วยประการฉะนี้ เมื่อจิตเป็นสมาธิ
บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อน ควรแก่
การทำงานตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหวแล้ว อย่างนี้ เธอย่อมโน้มจิตไปเพื่ออัสวัก-
ขยญาณย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์
นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้อัสวะ
นี้เหตุเกิดอัสวะ นี้ความดับอัสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอัสวะ เมื่อเธอ
รู้อย่างนี้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ แม้จากภवासวะ แม้จาก
อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติ
สิ้นแล้วพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็น
อย่างนี้มีได้มี บุคคลอย่างนี้ชื่อว่าไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ชวนชวายประกอบ
สิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน และไม่ชวนชวายประกอบสิ่ง
ที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน. บุคคลผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน
นั้น เป็นผู้ไม่มีความปรารถนา เป็นผู้มีกิเลสอันดับแล้ว เป็นผู้เย็นแล้ว ย่อม
เป็นผู้เสวยความสุข สำเร็จอริยาบถอยู่ในทิฏฐุธรรมด้วยคนอันประเสริฐ.

อรรถกถาบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน เป็นต้น

บุคคลใด ย่อมทรมาณตน คือย่อมทำตนให้ถึงความทุกข์ เพราะ
เหตุที่บุคคลนั้น จึงชื่อว่า **อตุตฺตโน** แปลว่า ผู้ทำตนให้เร่าร้อน. การ
ประกอบตามในการยังตน ให้เร่าร้อน ชื่อว่า **อตุตฺตปริตฺตนา** โยคํ.

บทว่า "อเจลโก" ได้แก่ ผู้ไม่นุ่งผ้า คือ ผู้เปลือยกาย. บทว่า "มุตตาจโร" แปลว่า ผู้มีอาจารย์อันสลัดทิ้งแล้ว. บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "อุจจารกรรม" เป็นต้น ได้แก่ บุคคลผู้เว้นจากอาจารย์ของกุลบุตรชาวโลกดำรงชีวิตอยู่ ทำการเคี้ยว กิน คือ บริโภคอุจจาระ ปัสสาวะ. บทว่า "หตุถาเวเลน" ความว่า เมื่อก่อนอุจจาระติดมือ ก็ใช้ลิ้นเลีย. อีกอย่างหนึ่ง ท่านแสดงไว้ว่า ถ้ายุจจาระแล้วเป็นผู้มีความสำคัญว่ามีท่อนไม้ในมือนั้นแหละแล้วก็บริโภคด้วยมือ. ได้ยินว่า ชนเหล่านั้นย่อมบัญญัติท่อนไม้ว่า เป็นสัตว์ เพราะฉะนั้น เมื่อเขา (เดียรถีย์) จะบำเพ็ญปฏิบัติทางของชนเหล่านั้น จึงกระทำอย่างนั้น.

ผู้ใด อันบุคคลอื่นกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงมาเพื่อประโยชน์แก่การรับภิกษา ก็ไม่มาเพราะฉะนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า นเอหิภิกขุติโก. ผู้ใด แม้อันผู้อื่นกล่าวว่าผู้เจริญ ถ้อย่างนั้น ท่านจงยืนอยู่ ก็ไม่ยืนอยู่ เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า นติฏฐภิกขุติโก. ก็เดียรถีย์ทั้งหลาย ย่อมไม่กระทำตามคำของบุคคลนั้นทั้ง ๒ อย่างด้วยคิดว่า คำของผู้นั้น จักเป็นกรรมอันเรากระทำแล้ว. บทว่า "อภินฺนุ" ได้แก่ ภิกษาที่เขาถือเอาก่อน แล้วนำมาให้. บทว่า "อุทฺทิสฺส กตฺ" ได้แก่ ภิกษาที่เขาบอกอย่างนี้ว่า ภิกษานี้เขาทำเฉพาะท่าน. บทว่า "นิมนฺตณฺ" ได้แก่ ไม่ยินดี และไม่ถือเอา แม้ภิกษาที่เขา นิมนต์อย่างนี้ว่า ท่านจงเข้าไปสู่ตระกูล หรือถนน หรือบ้านชื่อนั้น. บทว่า "น กุมฺภิมฺขา" ได้แก่ ไม่รับภิกษาที่บุคคลคดจากหม้อแล้วให้. บทว่า "น กโปกฺขมฺขา" ความว่า หม้อ หรือกระเช้า ชื่อว่า กโปกิ แปลว่า ภาชนะเขาย่อมไม่รับอาหารจากภาชนะนั้น ด้วยการคิดว่า เพราะเหตุไร ? จึงเอาทัพพีกระทบหม้อข้าวและภาชนะ. บทว่า "น เอภกฺกมฺนฺตร" ได้แก่ ไม่รับ

ภคที่เขาทำธรณีประคองแล้วให้ ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้วว่า เขาคิดว่า บุคคลนี้อาศัยเราแล้วจะได้มีการกระทำที่มีระหว่างกัน. แม้ในท่อนไม้และซาก ก็มีนัยนี้เหมือนกัน, บทว่า "ทวิหฺนุ" ได้แก่ เมื่อ ๒ คนกำลังบริโภคอาหาร อยู่ คนหนึ่งลุกขึ้นแล้วให้ภิกษาอยู่ ไม่ยอมรับ. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เขาคิดว่า อันตรายสำหรับก้อนข้าวจะมี.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "น คพฺภินิยา" เป็นต้น ก็ทารกอยู่ในท้อง ของหญิงมีครรภ์ย่อมลำบาก. อันตรายแห่งน้ำมันของทารกผู้ค่อมอยู่ย่อมมี. ไม่ยอมรับภิกษาด้วยคิดว่า อันตรายแห่งความยินดีย่อมมีแก่หญิงผู้ไปสู่ระหว่าง แห่งบุรุษ. บทว่า "น สฺงกิตฺตีสู" ได้แก่ ภคที่ทำรวมกันไว้. ได้ยินว่า ในสมัยที่มีภิกษาหาได้ยาก พวกสาวกของชีเปลือยทั้งหลายพากันรวบรวมข้าว สารเป็นต้นจากที่นั่น ๆ เพื่อประโยชน์แก่ชีเปลือยทั้งหลายแล้วจึงหุงข้าว ชีเปลือย ผู้ถูกอุทฺถไม่ยอมรับภิกษาจากที่นั่น. บทว่า "น ยตฺถ สทา" ได้แก่ เขาเลี้ยงสุนัข ไว้ในที่ใด ด้วยตั้งใจว่า เราจักได้การเลี้ยงชีพ ไม่ยอมรับภิกษาที่เขาไม่ให้แก่ สุนัขแล้วนำมาในที่นั่น. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เขาคิดว่า อันตราย แห่งก้อนข้าวของสุนัขนั้นจะมี.

บทว่า "สณฺฑสณฺฑจารินี" ได้แก่ การเที่ยวไปประชุมกันเป็น หมู่ ๆ ก็ถ้าว่าพวกมนุษย์ทั้งหลายเห็นชีเปลือยแล้ว เขาก็เข้าบ้านไปเพื่อต้องการ ภคด้วยตั้งใจว่า เราจักถวายภิกษาแก่ชีเปลือยนี้ ก็ครั้งเมื่อมนุษย์เหล่านั้นเข้าไป อยู่ พวกแมลงวันที่แอบจับอยู่ที่ปากกระเช้าเป็นต้นพากันบินขึ้นไป ย่อม เที่ยวไปเป็นหมู่ ๆ ย่อมไม่รับภิกษาที่เขานำมาจากกระเช้านั้น ถามว่า เพราะ เหตุไร ? แก้วว่า เพราะเขาคิดว่า เพราะอาศัยเรา อันตรายแห่งการโคจรของ แมลงวันทั้งหลายจึงเกิด. บทว่า "อุโสทก" ได้แก่ น้ำสำหมักที่เขากระทำ

ด้วยเครื่องปรุง ด้วยข้าวกล้าทุกชนิด ก็ในที่นี้ น้ำสุราเท่านั้นจัดว่ามีโทษ แต่บุคคลนี้มีความสำคัญแม้ในน้ำสำหักนั้นก็ยังมีโทษ. บทว่า "เอกาจาริโก" ได้แก่ ได้ศึกษาในเรือนหลังหนึ่งเท่านั้นแล้วก็กลับไป. บทว่า "เอกาโลปีโก" ได้แก่ เขาย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยคำข้าวเพียงคำเดียว. แม้ในคำว่า "ป่าและบ้าน" เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

สองบทว่า "เอกิสสาปี ทตฺติยา" แปลว่า ถาดใบหนึ่ง ถาดใบเล็กๆ ใบหนึ่งชื่อว่า ทตฺติ ก็ชนทั้งหลายบรรจุภิกษาอันเลิศตั้งไว้ในที่ใด. บทว่า "เอกาหิโก" แปลว่า ภัตที่เขาถวายวันหนึ่ง. บทว่า "อทุตฺตมาสิโก" แปลว่า ภัตที่เขาถวายมีกำหนดเดือนหนึ่ง. บทว่า "ปริยายภตฺตโกชน" ได้แก่ ภัตที่เขาบริโภครตามวาระ การบริโภครภัตที่เขานำมาโดยวาระแห่งวันอย่างนี้ คือตามวาระหนึ่งวัน สองวัน เจ็ดวัน ถึงเดือน. บทว่า "สากภโกโจ" ได้แก่ มีผักสดเป็นอาหาร. บทว่า "สามากภโกโจ" ได้แก่ มีเมล็ดข้าวฟ่างเป็นอาหาร.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า นิวารา แปลว่า การห้าม เป็นต้น พึงทราบ รัชชาติที่เกิดขึ้นเองในป่าก่อน. บทว่า "ททฺทุล" ได้แก่ เศษหนังที่ข่างหนังชูคหนังออกทิ้ง. ยางก็ดี สาหร่ายก็ดี แม้ยางคันไม่มีต้นกรรมกร์เป็นต้น เรียกว่า หฎฺ. บทว่า "กณฺ" แปลว่า ราข้าว. บทว่า "อาจาโม" ได้แก่ ข้าวตั้งที่ติดอยู่ที่หม้อข้าว. เขาถือเอาข้าวตั้งนั้นในที่ที่คนทิ้งแล้วจึงเคี้ยวกิน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เขาบริโภคน้ำข้าวตั้งนี้บ้าง. บทว่า ปิณฺซาก เป็นต้นมีความปรากฏชัดแล้ว. บทว่า "ปวตฺตผลโกชี" แปลว่า ผู้บริโภครผลไม้ที่หล่นเอง.

บทว่า "มสทานิ" ได้แก่ ฝ้าที่เขาทอปะปนกัน. บทว่า "ฉวตฺตฺสทานิ" ได้แก่ ฝ้าที่เขาทิ้งแล้วจากซากศพ. อีกอย่างหนึ่ง ฝ้าที่เขาถักกระทำด้วยหญ้า

ตะไคร้หน้าเป็นต้น. บทว่า "ปัสตุลานิ" ได้แก่ เศษผ้าที่เขาทิ้งที่แผ่นดิน. บทว่า "คิริฎกานิ" ได้แก่ ผ้าที่เขาทอดด้วยเปลือกไม้. บทว่า "อชิน" ได้แก่ หนังสือ (คือผ้าที่เขาทำด้วยหนังสือ.) บทว่า "อชินกุปิ" ได้แก่ หนังสือ นั้นนั่นแหละ ที่เขาผ่าตรงกลาง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ฟ้านุ่งที่เขาทำด้วย หนังสือพร้อมด้วยเล็บ ดังนี้บ้าง. บทว่า "กุตจิริ" ได้แก่ ผ้าที่เขาถักกระทำ ด้วยหญ้าคา แม้ในผ้าคากรองที่เขาทอดด้วยเปลือกไม้ แผ่นไม้เป็นต้น ก็มีนัย นี้เหมือนกัน. บทว่า "เกสภมฺพล" ได้แก่ ฟ้ากัมพล ที่เขาทำด้วยผสมมนุษย์ คำที่ท่านกล่าวหมายเอาไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ผ้าทั้งหลายเหล่านั้น เหล่าใด ที่ เขากรอแล้วถักแล้วมีอยู่ ฟ้ากัมพลที่ทำด้วยผสมมนุษย์ เรากล่าวว่าเป็นของน่า รังเกียจยิ่งกว่าผ้าเหล่านั้น." บทว่า "วาลมฺพล" ได้แก่ ฟ้ากัมพลที่ทำด้วย หางม้าเป็นต้น. บทว่า "อุตุกฺปกฺขก" ได้แก่ ผ้าที่เขาถักกระทำด้วยปีก นกเค้า.

บทว่า "อุพฺพกุฏโ" แปลว่า ผู้ยืนอยู่ในเบื้องบน. บทว่า "อุกฺกุฏิ- กฺปฺปฺชานมฺมุขฺตุโต" ความว่า ผู้ประกอบความเพียรในการนั่งกระโห่ง- เมื่อไปก็เป็นผู้นั่งกระโห่งเที่ยวแล้วกระโดดไป ๆ. บทว่า "กณฺฎกาปสฺส- ยิโก" ความว่า ปีกเหล็กแหลมหรือหนามแหลมที่แผ่นดินแล้วปลูลาดด้วยหนัง บนเหล็กแหลม หรือหนามแหลมนั้น แล้วจึงกระทำการยืน การเดิน เป็นต้น. บทว่า "เสยฺย" ได้แก่ แม้เมื่อนอน ก็สำเร็จการนอนบนแผ่นหนังปลูลาดนั้น นั้นแหละ. ผู้นั้นประกอบการอาบน้ำเป็นครั้งที่ ๓ ในเวลาเย็น เพราะเหตุนี้ ผู้นั้น ชื่อว่า สายตติยะ ผู้ประกอบการอาบน้ำเป็นครั้งที่ ๓ ในเวลาเย็น. ผู้ประกอบความเพียรในการลงอาบน้ำด้วยตั้งใจว่า เราจักลอยบาปวันละ ๓ ครั้ง คือ เวลาเช้า ๑ ครั้ง เวลาเที่ยงวัน ๑ ครั้ง และเวลาเย็น ๑ ครั้ง.

บุคคลใด ย่อมยังบุคคลอื่นให้เดือดร้อน เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้น จึงชื่อว่า **ปรนุตโป** ผู้ยังบุคคลอื่นให้เดือดร้อน การประกอบความเพียรเพื่อยังบุคคลอื่นให้เดือดร้อนชื่อว่า **ปรปริตাপนानุโยค**.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **โอรพุกา** (ผู้ฆ่าแพะ) เป็นต้น แพะหรือแกะท่านเรียกว่า **อรพุกา** บุคคลใดย่อมฆ่าแพะหรือแกะ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **โอรพุกโก** ผู้ฆ่าแพะหรือแกะ. แม้ในคำว่า ผู้ฆ่าช้างเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า "**ลุกุโท**" แปลว่า นายพราน ได้แก่ ผู้ทารุณ ผู้กักขฬะ (ดุร้าย). บทว่า "**มจฺจามาฏฺโกล**" แปลว่า ชาวประมง ผู้จับปลา. บทว่า "**พฺนุชฺชาคาริโก**" แปลว่า ผู้รักษาเรือนจำ. บทว่า "**กฺรูรุมฺมมฺมุตฺตา**" แปลว่า ผู้มีกิจการอันหยาบ. บทว่า "**มฺมุทฺธาภิตฺตฺโต**" ได้แก่ ผู้อภิเษกบนศิรষะโดยการอภิเษกเป็นกษัตริย์. สองบทว่า "**ปฺรตฺถิเมน นครสฺส**" ได้แก่ ในทิศตะวันออกแห่งพระนคร. บทว่า "**สนฺถาคาร**" ได้แก่ โรงยัญ.

สองบทว่า "**ขุราชินิ นิวาเสตุวา**" ได้แก่ นุ่งห่มหนังเสือพร้อมทั้งเล็บ. บทว่า "**สพฺปิเตเลน**" ได้แก่ เนยใส และน้ำมัน ก็ยกเว้นเนยใสเสียแล้ว ยางเหนียวอย่างใดอย่างหนึ่งที่เหลือ ท่านเรียกว่า **เตล** น้ำมัน. บทว่า "**กณฺฑทฺวมาน**" ได้แก่ เพราะตนตัดเล็บเสีย จึงเอายางเหนียวเกาหลังในเวลา ที่ควรเกา. บทว่า "**อนนฺตรหิตาย**" ได้แก่ เขามีได้ลาดเครื่องลาดไว้. บทว่า "**สฺสรูปจฺจนาย**" ได้แก่ ลูกโคที่เหมือนแม่โค. อธิบายว่า ได้แก่ ลูกโคที่มีรูปอย่างนี้ คือ ถ้าแม่โคขาว ลูกโคก็ขาวเทียว ถ้าแม่โคเหลืองหรือแดง แม่ลูกโคก็เป็นเช่นนั้น. ชื่อว่า "**โส เอวมาน**" ได้แก่ พระราชานั้น ตรัสอย่างนี้. บทว่า "**วจฺจรา**" ได้แก่ ลูกโคหนุ่มที่มีกำลังก้าวล่วงความเป็นลูกโคอ่อน. แม้ในลูกโคตัวเมีย ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า "**ปฺริหีสฺสตาย**" ได้แก่ เพื่อต้อง

การแก่การล้อมรั้ว และเพื่อต้องการแก่การปลูก ณ ที่ชัยณภูมิ. สองบทว่า "ทัญญูเรว ฐมฺเม" ได้แก่ ในอรรถาพินันท์แหละ.

ค้นหา ท่านเรียกว่า **ฉาดิ** แปลว่า ความหิว ความกระหาย ความอยาก ในคำนี้ว่า **นิจฺฉาโต** ค้นหา คือความกระหายนั้นของบุคคลใดไม่มี เพราะเหตุนั้นบุคคลนั้นจึงชื่อว่า **นิจฺฉาโต** ผู้ไม่มีค้นหาคือความกระหาย. ชื่อว่า ผู้ดับสนิทแล้วเพราะกิเลสทั้งหมดดับไปแล้ว. ผู้ใด เป็นผู้เยือกเย็นเกิดขึ้น เพราะความไม่มีกิเลสเป็นเครื่องให้เราร้อนในภายใน เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า **สีติภูโต** คือ ผู้เย็นแล้ว. ผู้ใดเสวยพร้อมเฉพาะซึ่งความสุขอันเกิดแต่ ฌาน มรรค ผล และพระนิพพาน เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า **สุขปฏิสฺสเวทิ** คือ ผู้เสวยพร้อมเฉพาะซึ่งความสุข.

สองบทว่า "**พฺรหฺมญฺเฒน อตฺตนา**" แปลว่า มีคนประเสริฐที่สุด. ก็เพื่อจะแสดงบุคคลผู้ประเสริฐที่สุดนี้ จำเดิมแต่กาลอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสคำว่า "**อิชฺ ตถาคโต**" เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "ตถาคโต" บัณฑิตพึงทำการวินิจฉัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ทรงพระนามว่า ตถาคต ด้วยเหตุ ๘ ประการคือ

(๑) **ตถา อากโตติ ตถาคโต** พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว อย่างนั้นคือ เสด็จมาอย่างพระพุทธเจ้า เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต.

(๒) **ตถา คโตติ ตถาคโต** พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปอย่างนั้น เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต.

(๓) **ตถลกฺขณํ อากโตติ ตถาคโต.** พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ มาสู่ลักษณะอย่างนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต.

(๔) ตถธมฺเม ยถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้สังขารทั้งหลาย ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต.

(๕) ตถทสฺสิตาย ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีปกติเห็นอย่างนั้น.

(๖) ตถวาทิตาย ตถาคโต พระองค์ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีปกติตรัสอย่างนั้น.

(๗) ตถการิตาย ตถาคโต พระองค์ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีปกติทรงกระทำอย่างนั้น.

(๘) อภิกฺวณฺเณน ตถาคโต พระองค์ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะอรรกว่าทรงครอบงำ.

คำว่า "อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ" เป็นต้น ข้าพเจ้าให้พิสดารแล้ว ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล. สองบทว่า "ตํ ธมฺมํ" ได้แก่ ย่อมฟังธรรมนั้น อันถึงพร้อมด้วยคำมีประการตามที่กล่าวแล้ว. ข้อว่า "คหปติ ว" ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม กับคหบดีก่อน เพราะเหตุไร? แก้วว่า เพราะเขากำจัดมานะได้แล้ว และ เพราะเป็นผู้มีกุศลอันหนาแน่น จริงอยู่ ชนเป็นจำนวนมากที่บวชมาจากชาติตระกูล อาศัยเชื้อชาติแล้วถือตัว ที่บวชมาจากตระกูลพราหมณ์ อาศัยมนต์แล้วก็ถือตัว พวกที่มีตระกูลต่ำบวชแล้วก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้ เพราะความที่ตนมีชาติตระกูลต่ำ. ก็ทารกของคหบดีทั้งหลาย ทำงานมีเหงื่อไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ข้าง มีหลังชุ่มอยู่ด้วยน้ำเค็มทำการไถภาคพื้น เขาไม่มีมานะ ไม่มีมโนะเย่อหยิ่ง เพราะความไม่มีมานะเย่อหยิ่งเช่นนั้น ลูกคหบดีเหล่านั้นบวชแล้วจึงไม่กระทำมานะ ไม่กระทำความเย่อหยิ่ง เขา

จะเรียนพุทธพจน์ตามกำลัง กระทำการทำงานอยู่ด้วยวิปัสสนา ย่อมสามารถเพื่อ ดำรงอยู่ในพระอรหัตได้. ก็ชื่อว่าชนผู้ออกจากตระกูลที่นอกจากนี้มาบวชไม่ มาก คหบดีเท่านั้นมีมาก ดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงธรรมกับ คหบดีก่อน เพราะเขาเป็นผู้จัดมานะ คือการถือตัวได้แล้ว และเพราะเขามี กุศลอันสั่งสมมามากด้วย.

คำว่า "อณฺตุรสุมี วา" ได้แก่ ผู้เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง แห่งตระกูลทั้งหลายที่นอกจากนี้. ชื่อว่า "ตถาคเต สทฺธํ ปฏฺฐิลภติ" ความ ว่า ผู้ฟังธรรมอันบริสุทธิ์แล้วได้เฉพาะซึ่งศรัทธา ในพระตถาคต ผู้เป็นธรรม สามี คือ เจ้าของธรรม ว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงเป็น พระสัมมาสัม พุทฺธะ หนอ" ชื่อว่า "อิติ ปฏฺฐิสลฺยจฺกฺขติ" ได้แก่ ย่อมพิจารณาอย่างนี้. สอนบทว่า "สมฺพุทฺโธ ฆรราวาส" แปลว่า การอยู่ครองเรือนเป็นของคับ แคบ ความว่า ก็ถ้าสามี และภรรยาทั้ง ๒ คน อยู่ครองเรือนมีประมาณ ๖๐ สอก หรือตั้งร้อยโยชน์ แม้ถึงอย่างนั้นฆราวาส คือ การอยู่ครองเรือนของ สามีและภรณานั้น ก็ชื่อว่า คับแคบแท้ เพราะอรรถว่า มีการเป็นไปกับด้วย กิเลสอันเป็นเครื่องเข้ายวน และกิเลสเป็นเครื่องกังวลใจ. คำว่า "รชปฺโถ" ท่านกล่าวไว้ในมหาอรรถกถาว่า เป็นฐาน คือ เป็นที่ตั้งขึ้นแห่งฐลี มีรากะเป็น ต้น แต่จะกล่าวว่าเป็นทางมาแห่งฐลี ดังนี้บ้างก็ควร.

บรรพชา ชื่อว่า มีโอกาสอันดี เพราะอรรถว่าไม่ต้อง. จริงอยู่ บุคคลผู้บวชแล้วแม้จะอยู่ในปราสาทแก้ว คือ เรือนยอดก็ดี อยู่ในที่ทั้งหลาย มีวิมานเป็นต้นอันปกปิดดีแล้ว คือ มีประตูกว้างต่างอันปิดสนิทดีแล้วก็ดี เขา ย่อมไม่ข้อง ไม่ติด ไม่ผูกพัน เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าววว่า "อพฺุโภ- กาส ปพฺุชชา" แปลว่า การบรรพชา มีโอกาสอันดียิ่ง.

อีกอย่างหนึ่ง ฆราวาส ชื่อว่า คับแคบ เพราะไม่มีโอกาสในการสร้างกุศลตามสบาย. การอยู่ครองเรือน ชื่อว่าเป็นทางมาแห่งฐิติ เพราะเป็นที่สันนิบาต คือการประชุมแห่งฐิติ คือ กิเลสทั้งหลาย จุดสถานที่กองหยากเยื่ออันบุคคลมิได้ปกปิดทิ้งไว้ การบรรพชาจึงชื่อว่า มีโอกาสอันดียิ่ง เพราะมีโอกาสในการสร้างกุศลได้ตามสบาย.

ในคำว่า "นยิทฺ สุกฺริฯเปฯ ปพฺพเชยฺย" นี้มีคำกล่าวไว้โดยสังเขป ดังต่อไปนี้ว่า พรหมจรรย์คือ ไตรสิกขานี้ ชื่อว่า บริบูรณ์แล้วโดยสิ้นเชิง เพราะไม่กระทำให้ขาดตลอดวันหนึ่ง แล้วสามารถยังจรมกจิต คือ จิตดวงสุดท้ายให้ถึงได้. พรหมจรรย์นี้ ชื่อว่า บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง เพราะกระทำไม่ให้มัวหมอง ด้วยกิเลสมลทินตลอดวันหนึ่งแล้ว ก็สามารถยังจรมกจิตให้ถึงได้. บทว่า "สงฺขลจิตฺ" ได้แก่ พึงประพฤติพรหมจรรย์ให้เป็นเช่นกับสังขที่ลิจิตแล้ว คือ ให้มีส่วนเปรียบด้วยสังขที่ขจัดแล้ว การประพฤติพรหมจรรย์นี้ บุคคลผู้อยู่ครองเรือนกระทำไม่ได้ง่าย การที่บุคคลผู้อยู่ในท่ามกลางเรือน ไม่อาจประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์โดยสิ้นเชิงได้ โฉนหนอ เราพึงปลงผมโกนหนวดนุ่งห่มผ้า ชื่อว่า กาสายะ เพราะความเป็นผ้าสีเหลืองที่ย้อมด้วยน้ำฝาดอันสมควรแก่บรรพชิต ผู้ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ผู้ไม่มีเรือน ดังนี้.

ก็ในอธิการนี้ กรรมมี กสิกรรม และพานิชกรรม เป็นต้น อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การครองเรือน ท่านเรียกว่า "อการีย" แปลว่า ผู้ครองเรือน ก็กสิกรรมเป็นต้นนั้นไม่มีในบรรพชา เพราะฉะนั้น การบรรพชา บัณฑิต พึงทราบว่าเป็น "อนการีย" แปลว่า ผู้ไม่ครองเรือน. การบวชนั้นจึงเป็น อนาคาริยะ. บทว่า "ปพฺพเชยฺย" ได้แก่ พึงปฏิบัติ. บทว่า

"อุปป์ วา" ความว่า กองโกคะต่ำกว่าหนึ่งพัน ชื่อว่า มีน้อย ตั้งแต่หนึ่งพันขึ้นไปชื่อว่า มีมาก. ญาคินันท์และ ชื่อว่า เครือญาติ เพราะอรรถว่าเกี่ยวเนื่องกัน เครือญาตินั้น ต่ำกว่า ๒๐ ชื่อว่า มีน้อย ตั้งแต่ ๒๐ ขึ้นไปชื่อว่า มีมาก. สองบทว่า "ภิกขุณฺโณ ลิกฺขาสาชีวะสมาปนฺโน" ความว่า ลิกขา กล่าวคือ อริศीलลิกขาใจของภิกษุทั้งหลายมีอยู่ ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยลิกขานั้นด้วย ภิกษุเหล่านั้นย่อมเป็นอยู่ร่วมกันคือ เป็นผู้อยู่เป็นอันเดียวกัน เป็นผู้มีลิกขาสมาปรลลิตเสมอกัน ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วซึ่งลิกขาสาชีพ กล่าวคือ ลิกขาบทอันพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แล้วนั้นด้วย ในลิกขาสาชีพใด ด้วยภาวะ คือ การศึกษาในลิกขาสาชีพนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่า "ภิกขุณฺโณ ลิกฺขาสาชีวะสมาปนฺโน" แปลว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยลิกขาสาชีพของภิกษุทั้งหลาย อธิบายว่า ภิกษุเป็นผู้ยังลิกขาให้บริบูรณ์ด้วย ไม่กำลวงสาชีพด้วย แล้วเข้าถึงซึ่งลิกขาสาชีพนั้นทั้ง ๒ อย่าง.

กถา คือ ถ้อยคำมี ปาณาติบาต เป็นต้น ในคำทั้งหลายมีคำว่า "ปาณาตปาตํ ปหาย" เป็นต้น ข้าพเจ้าให้พิศดารไว้ในหนหลังนั้นเทียว. บทว่า "ปหาย" ได้แก่ ละความเป็นผู้ทุศีลอันบัณฑิต นับพร้อมแล้วว่าเจตนาเป็นเครื่องยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปนี้. สองบทว่า "ปฏิวีโรโต โหติ" ความว่า เป็นผู้เว้นแล้ว คือ เว้นขาดแล้วจากความเป็นผู้ทุศีลนั้น จำเดิมแต่กาลเป็นที่ละแล้ว. สองบทว่า "นิหิตทณฺโท นิหิตสตุโถ" อธิบายว่า ชื่อว่าผู้มีท่อนไม้และมีศาตราอันวางแล้ว เพราะการไม่ถือท่อนไม้หรือศาตราเพื่อต้องการเบียดเบียนสัตว์อื่นให้เป็นไป. ก็ในอธิการนี้ ยกเว้น ทณฺฑะคือ ท่อนไม้เสียแล้ว อุปกรณ์ที่เหลือแม่ทั้งปวง บัณฑิตพึงทราบว่ ชื่อว่า สตุถุ คือ ศาตรา เพราะเป็นเครื่องเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย. ก็ภิกษุถือเอาวัตถุใด คือ จะ

เป็นไม้เท้าคนแก่หรือมีดสำหรับเหลาไม้สีฟัน หรือมีดเล็กเที่ยวไป วัตถุนั้นไม่ชื่อว่า ศาสตรา เพราะไม่เป็นไปเพื่อต้องการเบียดเบียนสัตว์อื่น เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นย่อมถึงซึ่งการนับว่า เป็นผู้ที่มีท่อนไม้และศาสตราอันวางแล้วเที่ยว.

บทว่า "ลขุชี" ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความละเอียด มีการรังเกียจบาปเป็นลักษณะ. บทว่า "ทยาปนุโน" ได้แก่ ผู้ถึงความเอ็นดู คือ ผู้มีจิตอันประกอบด้วยเมตตา. บทว่า "สพฺพปาณภูตहितานุกมฺปิ" ได้แก่ ผู้อนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวงด้วยประโยชน์เกื้อกูล อธิบายว่า ชื่อว่า ผู้มีจิตประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง เพราะความเป็นผู้ถึงความเอ็นดูนั้น. บทว่า "วิหฺรติ" ได้ยอมแก่ ย่อมผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ คือยอมรักษาอัธภาพ.

ผู้ใด ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาให้เท่านั้น เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า ทินฺนุทายี แปลว่า ผู้ถือเอาเฉพาะของเขาให้. ผู้ใด หวังสิ่งของที่เขาให้แม้ด้วยจิตนั้นแหละ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า ทินฺนุปาฏิภฺจฺจิ แปลว่า ผู้หวังสิ่งของที่เขาให้. ผู้ใด ย่อมขโมย เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า เถโน แปลว่า ผู้ขโมย การไม่ขโมยชื่อว่า อเถนะ. ชื่อว่า เป็นผู้สะอาด เพราะความไม่เป็นขโมยนั้นแหละ.

บทว่า "อตุตฺตนา" แปลว่า อัธภาพ มีคำอธิบายไว้ว่า การกระทำอัธภาพไม่ให้ขโมย คือทำให้สะอาดอยู่. บทว่า "อพฺรหฺมจฺริยํ" แปลว่า การประพฤติธรรม อันไม่ประเสริฐ. บุคคลใด ย่อมประพฤติอาจารย์ คือ จรรยาที่คิงาม อันประเสริฐที่สุด เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า พฺรหฺมจฺริ แปลว่า ผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐที่สุด. บทว่า "อาราจารย์" แปลว่า ประพฤติห่างไกลจากพรหมจรรย์.

บทว่า "เมถุนา" ได้แก่ อสังกรรม อันถึงซึ่งการนับว่าเป็น "เมถุน" เพราะภาวะอันบุคคลพึงเสพเฉพาะตามโวหารแห่งชาวโลก ที่ได้ชื่อว่า เมถุนกา คือ ผู้เสพเมถุนธรรม เพราะเป็นเช่นกับด้วยอำนาจแห่งการบเร้าของราคะอันครอบงำจิต. บทว่า "คามธมฺมา" แปลว่า ธรรมของชาวบ้าน.

บุคคลใด ย่อมพูดคำอันเป็นจริง เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า **สัจจวาปี** แปลว่า ผู้พูดคำจริง. ผู้ใดติดต่อกับ ย่อมสืบทอดวาจาตั้ง ด้วยวาจาตั้ง เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า **สัจจสนฺุโ** แปลว่า ผู้สืบทอดตั้งจะ เขาเป็นผู้ไว้ใจได้ อธิบายว่า ไม่พูดคำเท็จในระหว่าง ก็บุคคลใด บางคราวพูดคำเท็จ บางคราวพูดคำจริง คำของผู้นั้นไม่เชื่อมต่อความจริงด้วยความจริง เพราะคำของเขาคั่นด้วยความเท็จ เพราะเหตุนี้เขาจึงชื่อว่า ผู้ไม่สืบทอดตั้งจะ เป็นผู้ไว้ใจไม่ได้. ก็บุคคลผู้นี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ เขาไม่ยอมพูดคำเท็จแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ย่อมสืบทอดความจริงด้วยความจริงเท่านั้น เพราะฉะนั้น ผู้นี้จึงชื่อว่า **สัจจสนฺุโ**.

บทว่า "เถโธ" แปลว่า ผู้มั่นคง อธิบายว่า ผู้มีวาจาอันตั้งมั่น. บุคคลคนหนึ่งเป็นผู้มีวาจาอันไม่ตั้งมั่น เปรียบเหมือนกับผ้าที่เขาข้อมด้วยขม้น เหมือนตอไม้ที่เขาปักไว้ที่กองแกลบ เหมือนลูกฟักที่เขาวางไว้ที่หลังม้า. บุคคลคนหนึ่งมีวาจามั่นคงเหมือนรอยขีดที่ติดอยู่ ณ แผ่นหิน และเหมือนเสาเขื่อน แม้จะถูกตัดศิระด้วยดาบ เขาก็ไม่กล่าวคำเป็นสองภาค ผู้นี้ท่านเรียกว่า **เถโธ** ผู้มีวาจามั่นคง.

บทว่า "ปจฺจยโก" ได้แก่ ผู้มีวาจาควรเชื่อถือ คือ ได้แก่ผู้ที่ควรเชื่อถือได้. ก็บุคคลบางคนเป็นผู้เชื่อถือไม่ได้ เมื่อใคร ๆ ถามว่า "คำนี้ใครพูด" ก็กล่าวว่า "คนโน้นพูด" เขาข้อมถึงวาตะอันใคร ๆ ฟังกล่าวว่า "อย่า

เชื่อถือถ้อยคำของเขา. บุคคลคนหนึ่งเป็นผู้มีวาจาเชื่อถือได้ เมื่อใคร ๆ ถามว่า "คำนี้ใครพูด ก็กล่าวว่าเป็นคนโน้นพูด" เขาย่อมถึงวาตะอันใคร ๆ ฟังกล่าวว่า "พิวว่า คำของผู้โน้นกล่าว คำนี้เท่านั้นถือเป็นประมาณได้ บัดนี้การสอบถามย่อมไม่มี คำนี้เป็นอย่างนี้เท่านั้น.

สองบทว่า "อวิสวาทโก โลกุตฺต" อธิบายว่า ย่อมไม่ล่วงชาวโลก เพราะความที่คนมีปกติกล่าวคำเช่นนั้น. สองบทว่า "อิเมถฺ ฌทาย" ได้แก่ เพื่อการทำลายเหล่าชนที่ตนฟังในสำนักของชนที่เขากล่าวจากข้างนี้. ชื่อว่า "ภินฺนํ วา สนฺชทาตา" ได้แก่ การเข้าไปหาทีละฝ่าย ในชนทั้งสองฝ่าย คือ ผู้เป็นมิตร หรือผู้ร่วมอุปัชฌาย์เป็นต้น ที่แตกสามัคคีกันด้วยเหตุอย่างใด อย่างหนึ่งแล้วกล่าวว่า การวิวาทกันนี้ไม่สมควรแก่ท่านทั้งหลายผู้เกิดในตระกูล เช่นนี้ ผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ แล้วกระทำการสมัคสมานสามัคคีกันให้มั่นคง. บทว่า "อนุปฺปทาตา" ได้แก่ ผู้สนับสนุนความพร้อมเพรียงกัน อธิบายว่า เห็นคนทั้งสองคนผู้มีความสามัคคีกันแล้วกล่าวว่า ชื่อนี้เหมาะสมแก่ท่านผู้เกิดในตระกูลเห็นปานนี้ ผู้ประกอบด้วยคุณทั้งหลายเห็นปานนี้ แล้วกระทำให้เป็นผู้มั่นคง.

ความยินดีทั่วในชนผู้พร้อมเพรียงกัน ของผู้นั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า สมคฺคคาราโม แปลว่า ผู้มีความยินดีในชนผู้สามัคคีกัน อธิบายว่า ชนผู้พร้อมเพรียงกันไม่มีในที่ใด เขาย่อมไม่ยอมไปแม้เพื่อจะอยู่ในที่นั้น. พระบาลีว่า สมคฺคคาราโม ดังนี้บ้าง คำนี้มีเนื้อความเหมือนกัน. บทว่า "สมคฺครโต" ได้แก่ ผู้ยินดีในชนผู้พร้อมเพรียงกัน อธิบายว่า เขาละชนผู้พร้อมเพรียงกันนั้นแล้ว เขาก็ไม่ปรารถนาแม้จะไปที่อื่น.

ผู้ใด เห็นก็ดี ฟังก็ดี ซึ่งชนผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมเปล็ดเพลิด เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า สมคฺคนนฺทึ แปลว่า ผู้เปล็ดเพลิดในชนผู้

พร้อมเพรียงกัน. ชื่อว่า "สมคฺคกรณิ วาจิ ลาสิตา" ความว่า วาจาใดย่อมกระทำสัตว์ทั้งหลายให้เป็นผู้พร้อมเพรียงกันเท่านั้น เขาย่อมกล่าววajanัน อันแสดงถึงคุณแห่งความสามัคคีนั้นแหละ ไม่กล่าววajanอกจากนี้.

ผู้ใด ย่อมกล่าวในกาลอันสมควร เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า กาลวาทิ แปลว่า ผู้มีปกติกล่าวในกาล อธิบายว่า เขากำหนดกาลอันสมควรแก่คำอันตนพึงกล่าวแล้วจึงกล่าว.

ผู้ใด ย่อมกล่าวคำอันเป็นจริง คือ คำอันเป็นสภาวะเท่านั้น เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า ภูตวาทิ แปลว่า ผู้มีปกติกล่าวคำอันเป็นจริง.

ผู้ใด ย่อมกล่าวคำอิงอาศัยประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ในภพหน้าเท่านั้น เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า อตุลวาทิ แปลว่า ผู้มีปกติกล่าวคำอันเป็นประโยชน์.

ผู้ใด ย่อมกล่าวคำอิงอาศัยโลกุตตรธรรม ๘ ประการ เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า ฆมฺมวาทิ แปลว่า ผู้มีปกติกล่าวธรรม.

ผู้ใด ย่อมกล่าวคำอิงอาศัยสังวรวินัย และปหานวินัย เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า วินยวาทิ แปลว่า ผู้มีปกติกล่าววินัย.

โอกาสอันเป็นที่ตั้งของวajanัน ท่านเรียกว่า นิธาน. โอกาสอันเป็นที่ตั้งของวajanันมีอยู่ เพราะเหตุนั้น วajanันจึงชื่อว่า นิธานวติ แปลว่า วาจาที่มีหลักฐาน อธิบายว่า กล่าววajanันสมควรแก่คำอันบุคคลพึงฟังไว้ในหทัย.

บทว่า "กาลเลน" ความว่า ก็เขาคิดว่า เราจักกล่าววajanันมีหลักฐาน แม้เมื่อกล่าววajanันเห็นปานนี้แล้ว เขาย่อมไม่กล่าวโดยกาลอันไม่สมควร หมายความว่าพิจารณาเวลาอันเหมาะสมแล้วจึงกล่าว. บทว่า "สถาปเทส" ได้

แก่ ถ้อยคำมีอุปมา คือ ได้แก่ ถ้อยคำมีเหตุ. บทว่า "**ปริยัตตวตฺติ**" ได้แก่ แสดงการกำหนด อธิบายว่า การกำหนดความจានั้น ย่อมปรากฏโดยวิธีใด ย่อมกำหนดโดยวิธีนั้น. บทว่า "**อตุลลสญฺหิตฺติ**" ความว่า ชื่อว่า ถึงพร้อมด้วยประโยชน์อันใคร ๆ ผู้จำแนกอยู่ โดยนัยแม้มีใช้น้อย ก็ไม่อาจจะกำหนดได้. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ย่อมกล่าววาทจានเป็นประโยชน์และประโยชน์เกื้อกูลพร้อม เพราะประกอบไปด้วยประโยชน์อันดี ที่ท่านอรรถเวทีนั้นกล่าวเนื้อความไว้. ท่านอธิบายไว้ว่า ไม่ละทิ้งคำอย่างหนึ่ง กล่าวคำอีกอย่างหนึ่ง.

บทว่า "**พีชคามญุตคามสมารมฺภา**" ความว่า การพรากพีชคาม ๕ อย่าง คือ **มูลพีช** พีชเกิดจากราก, **ขนฺธพีช** พีชเกิดจากลำต้น, **ผลพีช** พีชเกิดจากผล, **อตุลพีช** พีชเกิดจากยอด, **พีชพีช** พีชเกิดจากเมล็ดพีช, และการพราก (การทำลาย) ญุตคามมีหญ้าเขียวสด และต้นไม้เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ได้แก่เป็นผู้เว้นขาดจากการทำลายโดยภาวะมีการตัดการตัดเป็นต้น.

บทว่า "**เอภกตฺติโก**" ความว่า ภัต ๒ อย่าง คือ ภัตสำหรับเวลาเช้า และภัตสำหรับเวลาเย็น ในภัต ๒ อย่างนั้น ภัตที่บริโภคนในเวลาเช้า ท่านกำหนดภายในเวลาเที่ยงวัน ภัตที่บริโภคนในเวลาเย็นท่านกำหนดตั้งแต่เที่ยงวันไปจนถึงเวลาอรุณยังไม่ขึ้น เพราะฉะนั้นเมื่อภิกษุบริโภคอาหารอยู่สิ้น ๑๐ ครั้งภายในเวลาเที่ยงวัน ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า "**เอภกตฺติโก**" คือ ผู้มีภัตเดียวเที่ยว. คำว่า "**เอภกตฺติโก**" นี้ท่านกล่าวหมายเอาภัตที่บริโภคนในเวลาเช้านั้น. การบริโภคภัตในเวลากลางคืน ชื่อว่า **รตฺติ**. ผู้ใดเว้นขาดจากการบริโภคภัตในเวลากลางคืนนั้น เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า **รตฺตูปฺรโต** แปลว่าผู้เว้นขาดจากการบริโภคภัตในเวลากลางคืน. การบริโภคภัต ตั้งแต่เวลาเที่ยงวันลงไป

แล้วจนถึงพระอาทิตย์ตก ชื่อว่า **วิกาลโภชน** แปลว่า การบริโภคภัตในเวลา
วิกาล เป็นผู้เว้นขาดจากการบริโภคภัตในเวลาวิกาลนั้น.

การดูการเล่นอันเป็นข้าศึก อันเป็นปฏิปักษ์ต่อพรหมจรรย์ เพราะ
เป็นของไม่เหมาะสมกับพระศาสนา ฉะนั้น การดูนั้น จึงชื่อว่า **วิสุกทสฺสน**
แปลว่า การดูการเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ (**วิสุก** ข้าศึก, **ทสฺสน**
การดู). การเพื่อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี ด้วยสามารถแห่งการ
เพื่อนรำด้วยตนเอง หรือให้ผู้อื่นเพื่อนรำเป็นต้นก็ดี การดูการเพื่อนเป็นต้น
โดยที่สุด แม้ดูการเพื่อนรำของนกยูงเป็นต้นก็ดี จัดเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์
เพราะฉะนั้น การเพื่อนรำเป็นต้นนั้น จึงชื่อว่า **นจฺจกิตฺวาทิตฺวิสุกทสฺสนา**
แปลว่า จากการเพื่อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึก
ต่อพรหมจรรย์. (**นจฺจ** การเพื่อนรำ **กิต** การขับร้อง **วาทิต** การประโคม
ดนตรี) ก็การที่จะประกอบการเล่นเป็นต้นก็ดี ให้ผู้อื่นประกอบก็ดี การดู
การเล่นที่เราประกอบแล้วก็ดี ไม่สมควรแก่ภิกษุและภิกษุณีเลย.

พึงทราบ วินิจฉัยในคำว่า "**มาลา**" เป็นต้น. บทว่า "**มาลา**" ได้
แก่ดอกไม้อย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า "**คนฺธ**" ได้แก่ คันธชาติอย่างใดอย่าง
หนึ่ง. บทว่า "**วิเสปน**" ได้แก่ การข้อมผิว. ในอธิการนี้ บุคคลเมื่อ
ประดับตกแต่งอยู่ ชื่อว่า ข้อมทรงไว้ เมื่อบุคคลทำสิ่งที่บกพร่องให้บริบูรณ์
ชื่อว่า ข้อมประดับ. ผู้ยินดีอยู่ด้วยของหอมก็ดี ด้วยการข้อมผิวก็ดี ชื่อว่า
ข้อมตกแต่ง. การกระทำ ท่านเรียกว่า **ฐาน** อธิบายว่า มหาชน ข้อมกระทำ
การตัดทรงดอกไม้เป็นต้นนั้น ด้วยเจตนาเป็นเครื่องทูลอันใด ผู้มีศีลข้อม
เป็นผู้เว้นขาด จากเจตนาเป็นเครื่องทูลนั้น.

ที่นอนสูงเกินประมาณ ท่านเรียกว่า **อุจฺจาสยฺนํ** แปลว่าที่นอนสูง
ที่นอนที่มีเครื่องปูลาดด้วยวัตถุอันไม่สมควร, ท่านเรียกว่า **มหาสยฺนํ** แปลว่า
ที่นอนใหญ่ ผู้มีศีลเป็นผู้เว้นขาดจากที่นอนนั้น .

ทองคำ ชื่อว่า **ชาตฺรूपํ**. กหาปณะ ชื่อว่า **รชตํ**. กหาปณะเหล่านี้
ที่เรียกว่า **โลหมาสโก** คือ มาสกทำด้วยโลหะ **ชตฺรุมาสโก** คือ มาสกทำด้วย
ยาง **ทารุมาสโก** คือ มาสกทำด้วยไม้ อธิบายว่า ท่านเป็นผู้เว้นขาดจากการ
รับเงินและทองทั้ง ๒ อย่างนั้น คือ ทั้งไม่รับเองและไม่ให้ผู้อื่นรับแทน ทั้งไม่
ยินดีเงินและทอง ที่เขาเก็บไว้เพื่อตน.

บทว่า "**อามกธณฺยปฏิกุคฺคหณฺนา**" ได้แก่ เว้นขาดจากการรับ
ธัญชาติดิบ ๗ ชนิด คือ. ๑. **สาธิ** ข้าวสาสี ๒. **วิหิ** ข้าวเจ้า ๓. **ยวะ**
ข้าวเหนียว ๔. **โคธุมะ** ข้าวละมาน ๕. **กังคฺ** ข้าวฟ่าง ๖. **วรกะ** ลูกเดือย
๗. **กฺุทฺรฺสกะ** หัว้ากับแก้. ก็การรับธัญชาติดิบ ๗ ชนิดนั้น ไม่ควรแก่ภิกษุ
ทั้งหลายเท่านั้น ก็หาไม่ แม้การจับต้องสิ่งเหล่านั้น ก็ไม่ควรเหมือนกัน. ก็
ในคำว่า "**อามกมฺสฺปฏิกุคฺคหณฺนา**" นี้ การรับเนื่อปลาดิบก็ไม่ควรแก่ภิกษุ
ทั้งหลาย นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตไว้โดยเฉพาะเท่านั้น ทั้งการ
จับต้องเนื่อปลาดิบ ก็ไม่ควร.

ในคำว่า "**อิตฺถิถฺกุมาริกาปฏิกุคฺคหณฺนา**" นี้ หญิงที่ไปสู่ระหว่างบุรุษ
ชื่อว่า **อิตฺถิ** หญิงนอกจากนี้ ชื่อว่า **กุมาริกา** (หญิงสาว) การรับไว้ก็ดี การจับ
ต้องก็ดีซึ่งหญิงทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเป็นของไม่ควรทั้งสิ้น. ในคำว่า "**ทาสี-**
ทาสापฏิกุคฺคหณฺนา" นี้การรับหญิงและ ชาย เหล่านั้นไว้สำหรับเป็นทาสีเป็น
ทาสย่อมไม่เหมาะสม ก็เมื่อใคร ๆ กล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าขอถวายกบปียการก
คือ ผู้อุปฐาก ข้าพเจ้าขอถวายอารามิก คือ ผู้รับใช้ในวัด" ดังนี้ จะรับไว้
ก็สมควร. นัยที่ควรและไม่ควร แม้ในสัตว์ทั้งหลายมี แพะ แกะ เป็นต้น ใน
สถานที่ทั้งหลาย มีนาสวนเป็นที่สุด บัณฑิตพึงพิจารณาด้วยอำนาจพระวินัย.

ในสถานที่เหล่านั้น ที่ใด มีบุพพัตถาติงอกงามที่นั่นชื่อว่า **ทีนา** ในที่
โคอปรณชาติ ย่อมงอกงาม ที่นั่นชื่อว่า **ทีสวน**. อีกอย่างหนึ่ง บุพพัตถาติ
และอปรณชาติทั้ง ๒ ย่อมงอกงามในที่ใด ที่นั่น ชื่อว่า **นา**. ภูมิภาคที่เขา
กระทำแล้วเพื่อต้องการบุพพัตถาติ. และอปรณชาติ ชื่อว่า **สวน**. ก็ในอริการ
นี้ แม้ที่บึง และหนองน้ำเป็นต้น ท่านก็สงเคราะห์เข้าด้วยการถือเอาที่ **นา**
และ **ทีสวน** เป็นประธาน.

การงานของทูต ท่านเรียกว่า **ทูตยุย** อธิบายว่า การถือเอาหนังสือ
หรือสาสน์ ของคฤหัสถ์ทั้งหลายแล้วไปในที่นั้น ๆ. การรับใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ
ของผู้ส่งข่าวไปสู่อันผู้อื่น ท่านเรียกว่า **ปหิณคมน** แปลว่า การรับใช้
เล็ก ๆ น้อย ๆ (หมายถึงผู้ส่งข่าว) การทำกิจทั้ง ๒ อย่างนั้น ชื่อว่า **อนุโยโค**
แปลว่า การตามประกอบ เพราะฉะนั้นบัณฑิตพึงทราบเนื้อความในคำนี้
อย่างนี้ว่า **"ทูตยุยปหิณคมนาน อนุโยโค"** ซึ่งแปลว่า การประกอบทูตกรรม
และการรับใช้.

บัณฑิต พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ผู้โงงด้วยตาชั่ง เป็นต้น. บทว่า
"อญฺญ" แปลว่า การโงง คือ การหลอกลวง. บรรดาการโงงเหล่านั้น การ
โงงด้วยตาชั่งมี ๔ อย่าง คือ. ๑. **รูปอญฺญ** โงงด้วยรูป ๒. **องฺคอญฺญ** โงงด้วย
อวัยวะ ๓. **คหณอญฺญ** โงงด้วยการถือเอา ๔. **ปฏิจฺจนนอญฺญ** โงงด้วยสิ่งที่
ปิดบังไว้. ในการโงงเหล่านั้น บุคคลกระทำเครื่องชั่งทั้ง ๒ ให้มีรูปคล้ายกัน
เมื่อจะถือเอาย่อมถือเอาส่วนมาก เมื่อให้ยอมให้ด้วยส่วนที่น้อย ชื่อว่า **รูปอญฺญ**
โงงด้วยรูป. บุคคลเมื่อจะถือเอาสิ่งของ ย่อมใช้มือชั่งตาชั่งไว้ในส่วนเบื้อง
หลัง เมื่อจะให้ยอมใช้มือชั่งตาชั่งไว้ในส่วนเบื้องต้น ชื่อว่า **องฺคอญฺญ** โงง
ด้วยอวัยวะ. บุคคลเมื่อจะถือเอา ย่อมถือเอาที่คั่นเชือก. เมื่อจะให้ก็ยอมจับ

ถือเอาที่ปลายเชือก ชื่อว่า **คหณภูฏ** โกงด้วยการจับถือ. บุคคลกระทำดาซัง ให้เป็นโพรงแล้วใส่จุกเหล็กไว้ในภายใน เมื่อจะถือเอาสิ่งของ ย่อมทำจุกเหล็กนั้นไว้ในส่วนเบื้องหลัง เมื่อให้ก็ทำจุกเหล็กนั้นไว้ในส่วนเบื้องปลาย ชื่อว่า **ปฏิจจนนุญฏ** โกงด้วยสิ่งของที่ปกปิดไว้.

ถาดที่ทำด้วยทองคำ ท่านเรียกว่า **กัมโศ**. การลวงด้วยถาดทองคำนั้น ชื่อว่า **กัมตญญ**. ถามว่าทำอย่างไร. แก้วว่า ชนทั้งหลายทำถาดทองคำไว้ใบหนึ่ง ทำเทียมไว้ ๒-๓ ใบ แต่นั้นเขาก็ไปสู่ชนบทเข้าไปสู่ตระกูลมั่งคั่งตระกูลใดตระกูลหนึ่งแล้วพูดว่า ท่านทั้งหลาย จงซื้อถาดทองคำ เมื่อใคร ๆ ถามถึงราคา เขามีความประสงค์ให้ราคาเสมอกัน แต่เวลานั้นเมื่อชนเหล่านั้นกล่าวว่า ข้าเจ้าพึงทราบความเป็นภาชนะทองคำ ของถาดเหล่านี้ได้อย่างไร ? เขาจึงเอาถาดทองคำเข้ากับแผ่นดิน กล่าวว่า ท่านทั้งหลายทดลองเสียก่อนแล้วจึงถือเอา แล้วให้ถาดทั้งหมด คือขายทั้งหมดแล้วก็ไป. **มานญญ** แปลว่า โกงด้วยการวัดระยะมี ๓ อย่าง คือ ๑. หทยเภทะ วัดแบ่งด้วยการถ่ายออก ๒. สิททาเภทะ วัดแบ่งด้วยยอด ๓. รัชชูปเภทะ วัดแบ่งด้วยเชือก. ในการวัดเหล่านั้น **หทยเภทะ** ชื่อว่า การวัดแบ่งด้วยการถ่ายออก ย่อมได้ในเวลาที่เขาดวงเนยใส และน้ำมันเป็นต้น ก็บุคคลเมื่อจะถือเอาเนยใสเป็นต้นเอาเสียเอง ก็พูดว่า ท่านจงเทค่อย ๆ เพราะเครื่องวัดเป็นรูปทะลุข้างล่าง แล้วก็ให้ไหลออกไปภายในภาชนะที่รองมากมาย จึงถือเอา เมื่อจะให้ผู้อื่นก็ปิดช่องรูนั้นเสียแล้วรีบให้เต็มโดยเร็วแล้วก็ให้. **สิตทาเภทะ** ชื่อว่าการวัดแบ่งด้วยยอด ย่อมได้ในกาลดวงงาและข้าวสารเป็นต้น ก็เมื่อจะถือเอาสิ่งของนั้นเสียเอง ก็ให้พูนยอดของนั้นค่อย ๆ สูงขึ้นไป แล้วถือเอา เมื่อจะให้ก็ทำให้เต็มโดยเร็วทำลายยอดเสียแล้วยอมให้. **รัชชูปเภทะ** ชื่อว่าการวัดแบ่งด้วยเชือก ย่อมได้ในเวลาที่วัดนาวัด

สวน ก็บุคคลทั้งหลาย เมื่อไม่ได้สินบน ย่อมกระทำการวัดนาแม้ไม่กว้างให้กว้าง.

บัณฑิต พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "อุกโกฏฐน" เป็นต้น. การกระทำสิ่งของ ๆ เจ้าของทั้งหลายมิให้เป็นเจ้าของ แล้วก็ถือเอาสินบน ชื่อว่า **อุกโกฏฐน** แปลว่า การคดโกง. การหลอกลวงผู้อื่นด้วยอุบายนั้น ๆ ชื่อว่า **วณฺจน** แปลว่า การหลอกลวง ในเรื่องเหล่านั้น มีเรื่องหนึ่งเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า นายพรานเนื้อคนหนึ่งจับได้เนื้อและลูกเนื้อเดินทางมา นักเลงการพนันคนหนึ่ง พูดยกับนายพรานนั้นว่า แน่ะท่านผู้เจริญ เนื้อกับลูกเนื้อราคาเท่าไร? เมื่อนายพรานตอบว่า เนื้อราคา ๒ กหาปณะ ลูกเนื้อ ๑ กหาปณะ ดังนี้แล้วนายนักเลงการพนันก็ให้เงินหนึ่งกหาปณะแล้วก็จับเอาลูกเนื้อไป ครั้นไปได้หน่อยหนึ่งแล้วก็กลับมา พูดยว่า ท่านผู้เจริญ เราไม่ต้องการลูกเนื้อ ท่านจงให้เนื้อแก่ข้าพเจ้า. นายพรานพูดยว่า ถ้าอย่างนั้น จงให้ข้าพเจ้า ๒ กหาปณะ. นายนักเลงการพนันนั้นพูดยว่า ผู้เจริญ ข้าพเจ้าให้หนึ่งกหาปณะก่อนแล้วมิใช่หรือ เมื่อนายพรานตอบว่า ถูกแล้วท่านให้ข้าพเจ้าหนึ่งกหาปณะ. นายนักเลงจึงพูดยว่า ท่านจงจับเอาลูกเนื้อแม่นี้ ก็ครั้น เมื่อความเป็นอย่างนั้น กหาปณะนั้นด้วย ลูกเนื้อมีราคาหนึ่งกหาปณะนี้ด้วย ก็รวมเป็น ๒ กหาปณะ. นายพรานนั้น พิจารณาว่า นายนักการพนันนี้ยอมกล่าวถึงเหตุควร แล้วจึงรับเอาลูกเนื้อ และได้ให้เนื้อแก่นายนักเลงการพนันไป นี้ก็เรียกว่า **วณฺจน** *การหลอกลวง.

การทำ **อปามงฺค** คือ ซึ่งวัดอุมิใช่สายสังวาลย์ว่าเป็นสังวาลย์ที่ดี ทำวัดอุมิใช่แก้วมณีให้เป็นเหมือนแก้วมณีที่ดี ทำทองเทียมให้เหมือนทองคำแท้ก็ดี

* ในที่อื่นท่านเรียกว่า อุบายกถา อทินนาทาน

แล้วดวงตัวของปลอมนั้น ด้วยสามารถ การประกอบ หรือด้วยกลมายา ชื่อว่า นิกติซึ่งแปลว่า การปลอม. ผู้ประกอบในการคดโกง ชื่อว่า **สาวิโยคะ** ก็คำว่า สาวิโยคะ นี้เป็นชื่อของการโกง ซึ่งมีการรับสินบนเป็นต้นนั้นแหละ เพราะ ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบอธิการอย่างนี้ คือ **อุกฺโกฏฺฐนสาวิโยโค** คือ ผู้ประกอบ การโกงด้วยการรับสินบน **วณฺจนสาวิโยโค** คือ ผู้ประกอบการโกงด้วยการ หลอกหลวง **นิกติสาวิโยโค** คือ ผู้ประกอบการโกงด้วยการปลอมแปลง- เกจิอาจารย์ กล่าวว่าการแสดงของอย่างหนึ่งแล้วเปลี่ยนของอีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **สาวิโยคะ** ก็คำว่า **สาวิโยคะ** นี้ ท่านสงเคราะห์ด้วยการหลอกหลวงนั้นแหละ.

พึงทราบคำวินิจฉัยในคำว่า **เจทนํ** เป็นต้น. บทว่า "**เจทนํ**" แปลว่า การตัดมีการตัดมือ เป็นต้น. บทว่า "**วโร**" แปลว่า การฆ่าให้ตาย. บทว่า "**พฺนุโร**" แปลว่า เครื่องจองจำด้วยเชือก เป็นต้น. บทว่า "**วิปฺรา- โมโส**" แปลว่า การตีชิง. การตีชิงมี ๒ อย่าง คือ **หิมวิปฺราโมโส** การตีชิงอาศัยหิมะ **คฺมุพฺวิปฺราโมโส** การตีชิงอาศัยพุ่มไม้. จริงอยู่ ในสมัยใดที่ หิมะตก พวกนักเลงทั้งหลาย ปกปิดตนด้วยหิมะที่ตกแล้ว จึงตีชิงผู้เดินทาง ภาวะเช่นนี้ชื่อว่า **หิมวิปฺราโมโส**. สมัยใด พวกนักเลงอาศัยกำบังคนด้วย พุ่มไม้ แล้วตีชิงผู้เดินทาง ภาวะเช่นนี้ ชื่อว่า **คฺมุพฺวิปฺราโมโส**. การปล้น สดมภ์ตามบ้าน และหมู่บ้าน เป็นต้น ท่านเรียกว่า **อาโลโป** ซึ่งแปลว่า การ ปล้นสดมภ์. การเข้าไปสู่บ้านผู้อื่นด้วยกิริยาทำทางที่ดูร้ายแล้วเอาศาสตราจ่อที่ ออกมนุษย์ แล้วก็ถือเอาสิ่งของที่ตนปรารถนา ชื่อว่า **สหสฺสาราโร** แปลว่า การกรรโชก. ผู้มีศีลยอมเว้นขาดจากการทำความดูร้าย มีการตัดมือเป็นต้นนั้น ด้วยประการฉะนี้.

๑. ม. สาวิโยโคติ กุญฺฉิโยโค.

คำว่า "เสยฺยถาปี" เป็นต้นนั้น. สองบทว่า "ปกฺขี สกุโณ" ได้แก่ นก
ประกอบด้วยปีก. บทว่า "เทติ" แปลว่า ย่อมบินไป. ก็ในอธิการนี้มีเนื้อ
โดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ธรรมดาว่า นกทั้งหลายทราบว่ ต้นไม้ในประเทศโน้นมีผลasuk ก็
พากันบินมาจากทิศต่าง ๆ แล้วพากันจิกเจาะทำลาย และจิกกินผลไม้ทั้งหลาย
แห่งต้นไม้ นั้น ด้วยเล็บ ปีก และจะงอยปากเป็นต้นเกี่ยวกิน. ก็ความห่วงใย
ของนกลเหล่านั้นว่า ผลนี้ จักมีประโยชน์แก่พวกเราในวันนี้ ผลนี้ จักมีประ-
โยชน์แก่พวกเราในวันนี้ ผลนี้ จักมีประโยชน์แก่พวกเราในวันพรุ่งนี้ ดังนี้
ย่อมไม่มี. ก็ครั้นเมื่อผลไม้หมดแล้ว พวกนกก็ไม่ตั้งอารักขาต้นไม้ไว้เลย คือ
หมายความว่า พวกนกลเหล่านั้นจะไม่เอาปีก หรือเล็บ หรือจะงอยปากแตะ
ต้องต้นไม้เพื่อต้องการรักษาไว้ ที่นั่นแล ผุ้คนผู้ไม่ห่วงใยในต้นไม้ นั้นก็จะพา
กันไป นกตัวใดปรารถนาจะไปสู่ทิศภาคใด นกตัวนั้น ก็มีแต่เพียงปีกเท่านั้น
เป็นภาระแล้วก็โฉบบินไป จันใด ภิกษุนี้ ก็จันนั้นเหมือนกัน คือ เป็นผู้ไม่ข้อง
ไม่ห่วงใย ถือเอาเพียงบริวาร ๘ เท่านั้นแล้วก็หลีกไปด้วยประการฉะนี้.

บทว่า "อริเยน" แปลว่า ไม่มีโทษ. บทว่า "อหฺมตฺตํ" แปลว่า
ในอติภาพของตน. บทว่า "อนวชฺชสุขํ" แปลว่า ความสุขที่ปราศจากโทษ.
ชื่อว่า "โส จกฺขุณา รูปํ ทิสฺวา" อธิบายว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้ประกอบด้วย สีล-
จันธอันไม่มีโทษนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ. แม้ในบทที่เหลือ คำใดที่
ข้าพเจ้าฟังกล่าว คำนั้นทั้งหมดข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังนั้นแหละ. บทว่า
"อพฺยาเสกฺสุขํ" ได้แก่ ความสุขที่กิเลสทั้งหลายไม่รบกวน. คำนี้ท่านกล่าว
ว่า เป็นความสุขอันไม่เคลื่อนกล่น ดังนี้บ้าง. จริงอยู่ ความสุขในอินทรีย์สังวร
ชื่อว่าเป็นความสุขอันไม่เคลื่อนกล่นแล้ว เพราะความเป็นไปด้วยเหตุสักว่า

อารมณ์อันตนเห็นแล้วเป็นต้น ในบรรดาอารมณ์ทั้งหลายที่ตนเห็นแล้ว. ชื่อว่า "โส อภิกฺขุณฺเต ปฏิกฺขุณฺเต" อธิบายว่า ภิกษุ นั้นประกอบด้วยความสำเร็จ อินทรีย์ทั้งหลาย ซึ่งมีใจเป็นที่หก ย่อมเป็นผู้กระทำสัมปชัญญะ ด้วยสามารถ แห่งสติสัมปชัญญะในที่ทั้งหลาย ๘ มีการก้าวไปข้างหน้าและถอยหลังกลับ เป็นต้นเหล่านี้. ในบรรดาบทเหล่านั้น คำใดที่ข้าพเจ้าฟังกล่าว คำนั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในฉนวนวิภังค์แล.

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอะไรไว้ ด้วยคำเป็นต้นว่า "โส อภิกฺขุณฺเต" ดังนี้

ตอบว่า พระองค์ทรงแสดงปัจฉิมสมบัติ คือ การถึงพร้อมด้วยปัจจัย ของภิกษุผู้อยู่ในป่า ด้วยว่าปัจจัย ๔ คือ ศีลขันธ ๑ อินทรีย์สังวร ๑ สติ- สัมปชัญญะ ๑ ความสันโดษ ๑ เหล่านี้ไม่มีแก่ภิกษุใด การอยู่ในป่า ก็ไม่ สำเร็จประโยชน์แก่ภิกษุ นั้น หมายความว่า ภิกษุ นั้นจะต้องถึงความเป็นผู้อัน ใด ๆ ฟังดำหนิตติเยน กล่าวเปรียบด้วยสัตว์เดรัจฉาน และนายพรานป่า. เทวดาผู้สิงอยู่ในป่า ย่อมประกาศคำให้ได้ยินเสียงอันน่ากลัวว่า จะมีประโยชน์ อะไร ด้วยการอยู่ป่าของผู้ตามกเห็นปานนี้ พวกมนุษย์ทั้งหลายจะพากันเอามือ ลูบคลำศีรษะกระทำอาการให้เธอหนีไป ความไม่มียศของเธอย่อมฟังไปว่า ภิกษุ ชื่อโน้นเข้าไปอยู่ป่าแล้วสร้างกรรมอันลามกอย่างนี้ ๆ ก็ปัจจัย ๔ เหล่านี้ มีอยู่แก่ภิกษุใด การอยู่ในป่าก็ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ภิกษุ นั้น เพราะว่า เมื่อ เธอพิจารณาศีลของตน เมื่อไม่เห็นจุดดำต่างแต่สักอย่างหนึ่ง เธอก็จะยังปีติ ปราโมชให้เกิดขึ้นแล้ว ก็พิจารณาปีตินั้นอยู่ โดยความเสื่อมไปสิ้นไป แล้ว ย่อมหยั่งลงสู่ภูมิแห่งพระอรินะ. เหล่าเทพทั้งหลายที่สถิตอยู่ในปามีใจเป็นของตน

มีจิตใจเบิกบาน ย่อมกล่าวสรรเสริญคุณ ด้วยเหตุนี้ ยศของภิกษุนั้น ย่อมแผ่กว้างออกไป เหมือนหยาดน้ำมันที่บุคคลใส่เข้าไปในน้ำ ย่อมแผ่ขยายกว้างออกไป ฉะนั้น.

บทว่า "วิวิตต" เป็นต้น มีความเหมือนคำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในหนหลังนั้นแหละ. คำใดที่ควรกล่าวในฐานะมีประมาณเท่านั้นว่า "โส เอว สมานหิตะ จิตฺเต ฯลฯ ยถากมฺมุปกะ สตุเต ปชานาติ" ดังนี้ คำนั้นทั้งหมด ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล. บัณฑิตพึงทราบ จตุตถมานจิต อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา ในคำว่า "โส เอว สมานหิตะ จิตฺเต" แห่งตติยวิชา คือ วิชาที่ ๓ ได้แก่ อาสวกขญาณ. ชื่อว่า "อัสวานํ ขยณณาย" ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่ พระอรหัตมรรคญาณ. ก็พระอรหัตมรรค อันยังอาสวะกิเลสให้พินาศ ท่านเรียกว่า "อัสวานํ ขโย" แปลว่า ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. จริงอยู่ ญาณในอรหัตมรรคญาณนั้น ท่านเรียกว่า "อัสวานํ ขโย" เพราะเป็นธรรมอันนับเนื่องในอรหัตมรรคนั้น. ชื่อว่า "จิตฺตํ อภินินฺนเมติ" ได้แก่ วิปัสสนาจิตของเขา ย่อมมุ่งไป.

ในคำทั้งหลาย มีคำว่า "โส อิํ ทุขํ" เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบ เนื้อความอย่างนี้ว่า ภิกษุย่อมรู้ทั่ว คือ ย่อมแทงตลอด ทุกขสัจจะแม้ทั้งปวงตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งรสาว่า "เอตฺตํ ทุขํ น อิโต ภิชฺชโย" แปลว่า ทุกข์มีประมาณเท่านั้น ไม่ยิ่งไปกว่านี้. ก็ภิกษุย่อมรู้ทั่ว คือ ย่อมแทงตลอดค้นหาอันเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์นั้นตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งรสาว่า "อโย ทุคฺขสมุทฺทโย" สภาวะธรรมนี้เป็นแดนเกิดแห่งทุกข์. ภิกษุย่อมรู้ทั่ว คือ ย่อมแทงตลอด ซึ่งพระนิพพานอันเป็นที่ถึงความดับคือไม่เป็นไปของธรรมแม้ทั้งสองเหล่านั้นตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งรสาว่า "อโย ทุคฺขนิโรธ" สภาวะ-

ธรรมนี้เป็นที่ดับทุกข์. ก็ภิกษุยอมรู้ทั่ว คือ ย่อมแทงตลอดอริยมรรค อันเป็นสัมปทาปะกะเหตุแห่งพระนิพพานนั้นตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งรที่ว่า "อัย ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา" สภาวะธรรมนี้เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสัจจะทั้งหลายโดยสรุปอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงสัจจะโดยปริยาย ด้วยอำนาจกิเลส พระองค์จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "อิเม อาสวา."

ชื่อว่า "ตสฺส เอวฺ ชาเนโต เอวฺ ปสฺสโต" ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมตรัสประ โยชนอันถึงที่สุดพร้อมด้วยวิปัสสนาแก่ภิกษุผู้หนึ่ง ผู้รู้อยู่อย่างนี้ผู้เห็นอยู่อย่างนี้. บทว่า "กามาสวา" ได้แก่ (ยอมพ้น) จากกามาสวะ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงขณะแห่งมรรค ด้วยบทนี้ว่า "วิมุจฺจติ" ซึ่งแปลว่า กำลังหลุดพ้น. ทรงแสดงขณะแห่งผล ด้วยบทนี้ว่า "วิมุตฺตสมฺมึ" แปลว่า หลุดพ้นแล้ว. ก็จิตในขณะแห่งมรรค ชื่อว่า กำลังหลุดพ้น จิตในขณะแห่งผลชื่อว่า หลุดพ้นแล้ว. ย่อมทรงแสดงญาณในปัจจุบันขณะ ด้วยคำนี้ว่า "วิมุตฺตสมฺมึ วิมุตฺตมิตฺติ ญาณํ" เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า จิตหลุดพ้นแล้ว ทรงแสดงภูมิแห่งปัจจุเวกขณะนั้น ด้วยคำว่า "ชาติ จินฺนา" เป็นต้น. ก็พระจินาสพนั้นเมื่อพิจารณาด้วยญาณนั้น ย่อมรู้ชัดว่า ชาติของท่านสิ้นแล้ว. บทว่า "วุธิตํ" ได้แก่ อยู่แล้ว คืออยู่จบแล้ว ก็กระทำแล้ว ประพฤติเสร็จกิจแล้ว อธิบายว่า สำเร็จกิจแล้ว. บทว่า "พฺรหฺมจฺริยํ" ได้แก่ มรรค-พรหมจรรย์.

ก็ พระเสกขบุคคล ๗ จำพวก กับ กัลยาณบุรุษน ชื่อว่า ย่อมอยู่ อยู่ ประพฤติพรหมจรรย์ พระจินาสพ ชื่อว่า มีการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์จบแล้ว เพราะฉะนั้นเมื่อพระจินาสพ ท่านพิจารณาการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ของท่าน ท่านย่อมรู้ชัดว่าพรหมจรรย์อันเราอยู่จบแล้ว. สองบทว่า "กตํ

กรณี" อธิบายว่า กิจแม้ ๑๖ อย่างในสังจะทั้ง ๔ ที่พระชินาสพทำให้สำเร็จแล้ว ด้วยสามารถปริญา กิจ ปหานกิจ สัจฉิกิริยากิจ และภวานากิจ ด้วยมรรคทั้ง ๔. จจริงอยู่ กัลยาณปุถุชนเป็นต้น กำลังทำกิจนั้นอยู่ แต่พระชินาสพทำกิจนั้นสำเร็จแล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อพระชินาสพพิจารณากรณีกิจของตน ท่านย่อมทราบชัดว่า "กตฺ กรณียฺ" แปลว่า กรณีกิจเรากระทำเสร็จแล้ว. ชื่อว่า "นาปริ อิตฺตตฺตาย" ความว่า พระชินาสพ ย่อมทราบชัดว่า "บัดนี้ กิจด้วยการเจริญมรรคอื่นอีก ย่อมไม่มี จะด้วยการเจริญกิจในที่นี้ หรือด้วยการเจริญกิจ ๑๖ อย่าง หรือด้วยการสิ้นกิเลสก็ตาม.

[๑๓๖] ๑. สราคบุคคล บุคคลผู้มีราคะ เป็นไฉน ?

บุคคลใด ละราคะยังไม่ได้ บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้มีราคะ

๒. สโทสบุคคล บุคคลผู้มีโทสะ เป็นไฉน ?

บุคคลใด ละโทสะยังไม่ได้ บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้มีโทสะ

๓. สโมหบุคคล บุคคลผู้มีโมหะ เป็นไฉน ?

บุคคลใด ละโมหะยังไม่ได้ บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้มีโมหะ

๔. สมานบุคคล บุคคลผู้มีมานะ เป็นไฉน ?

บุคคลใด ละมานะยังได้ได้ บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้มีมานะ.

อรรถกถาบุคคลผู้มีราคะเป็นต้น

วินิจฉัยในคำทั้งหลาย มีคำว่า "ผู้มีราคะ" เป็นต้น. บทว่า "อปปุหีนโน" ความว่า ผู้ประหารราคะยังไม่ได้ ด้วยวิกขัมภนปหาน หรือ ด้วยตทังคปหาน.

[๑๓๗] ๑. บุคคล ผู้ได้เจโตสมณะในภายใน แต่ไม่ได้ปัญญา ที่เห็นแจ้งในธรรมกล่าวคือ อธิปัญญา เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้สมบัติที่สหระคด้วยรูป หรือสหระคด้วย อรูป แต่ไม่ได้โลกุตตรมรรค หรือโลกุตตรผล บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ได้ เจโตสมณะในภายใน แต่ไม่ได้ปัญญาที่เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคือ อธิปัญญา.

๒. บุคคล ผู้ได้ปัญญาเห็นแจ้งในธรรม กล่าวคือ อธิปัญญา แต่ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้โลกุตตรมรรค หรือโลกุตตรผล แต่ ไม่ได้สมบัติที่สหระคด้วยรูป หรือสหระคด้วยอรูป บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็น ผู้ได้ปัญญาที่เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคือ อธิปัญญา แต่ไม่ได้เจโต- สมณะในภายใน.

๓. บุคคล ผู้ได้เจโตสมณะในภายใน ด้วย ได้ปัญญา ที่เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคืออธิปัญญาด้วย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติที่สหคตด้วยรูป หรือ สหคตด้วยอรูป เป็นผู้ได้โลกุตตรมรรคหรือโลกุตตรผล บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ได้เจโตสมณะในภายในด้วย ได้ปัญญาที่เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคือ อธิปัญญาด้วย.

๔. บุคคล ผู้ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน ด้วย ไม่ ได้ปัญญาที่เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคืออธิปัญญาด้วย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้ได้สมบัติที่สหคตด้วยรูป หรือ สหคตด้วยอรูป ไม่เป็นผู้ได้โลกุตตรมรรคหรือโลกุตตรผล บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ได้เจโตสมณะในภายในด้วย ไม่ได้ปัญญาที่เห็นแจ้งในธรรมกล่าวคืออธิปัญญาด้วย.

อรรถกถาบุคคลผู้ได้เจโตสมณะในภายใน ฯลฯ เป็นต้น

วินิจฉัย ในคำทั้งหลายมีคำว่า "ลาภี โหติ" เป็นต้น. บทว่า "ลาภี" แปลว่า ผู้มีปกติได้ คือ ได้เฉพาะแล้วดำรงอยู่. สองบทว่า "อชฺฌตฺตเจโตสมณสฺส" ได้แก่ เจโตสมณะที่บังเกิดขึ้นในจิตของตน กล่าวคือ เป็นไปในภายในของตนเอง. บทว่า "อธิปัญญาธมฺมวิปัสสนาย" ความว่า ด้วยวิปัสสนา คือ อธิปัญญา ที่เป็นไปด้วยสามารถแห่งอนิจจลักษณะ เป็นต้น ในธรรมชั้นทั้งหลาย. บทว่า "รูปสหคตานิ" ได้แก่ รูปาวจรสมบัติ ที่มีรูปนิमितเป็นอารมณ์. บทว่า "อรูปสหคตานิ" ได้แก่ อรูปสมบัติซึ่งไม่มีรูปนิमितเป็นอารมณ์. ก็ในอธิการนี้ พึงทราบว่าเป็นบุคคลพวกที่ ๑ ได้แก่

ปุถุชนผู้มีสมบัติ ๘, บุคคลพวกที่ ๒ ได้แก่ พระอริยสาวกผู้สูกขวิปีสสก บุคคลพวกที่ ๓ ได้แก่ พระอริยสาวกผู้ได้สมบัติ ๘, บุคคลพวกที่ ๔ ได้แก่ โลกีย-ปุถุชน.

[๑๓๘] ๑. อนุโสตกามีบุคคล บุคคลผู้ไปตามกระแส เป็น
ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเสพกาม ย่อมกระทำความอันลามก นี้
เรียกว่าบุคคลผู้ไปตามกระแส.

๒. ปฏิโสตกามีบุคคล บุคคลผู้ไปทวนกระแส
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เสพกามและไม่กระทำความอันลามก บุคคล
นั้น ถึงจะมีทุกข์ มีโทมนัส มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ ก็ยังประพฤติพรหม-
จรรย์บริบูรณ์บริสุทธอยู่ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไปทวนกระแส.

๓. ฐิตัตตบุคคล บุคคลผู้ตั้งตัวได้แล้ว เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดผุดขึ้น เพราะความสิ้นไปแห่ง
โอรัมภาคิยสัตถุญจน์ ๕ ปรีนิพพานในโลกนั้น มีการไม่กลับมาจากโลกนั้น
เป็นธรรมดา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ตั้งตัวได้แล้ว.

๔. บุคคล ผู้ข้ามถึงฝั่งยืนอยู่บนบก เป็นพราหมณ์
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ กระทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะรู้
ยิ่งด้วยตนเอง สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ข้ามถึงฝั่ง
ยืนอยู่บนบก เป็นพราหมณ์.

อรรถกถาบุคคลผู้ไปตามกระแสเป็นต้น

วินิจฉัย ในคำว่า "อนุโสตกามิ" คือ ผู้ไปตามกระแส เป็นต้น.

บทว่า "อนุโสตกามิ" พึงทราบได้แก่ บุคคลผู้ไปตามกระแส คือ วัฏฏะ ผู้จมลงในกระแสคือ วัฏฏะ. บทว่า "ปฐิโสตกามิ" คือ ผู้ไปทวนกระแส. คำว่า "ปฐิโสตกามิ" นี้เป็นชื่อของท่านผู้ไม่ไปตามกระแส แต่ไปทวนกระแส. ชื่อว่า "ปาปญจ กมฺมํ น กโรติ" ได้แก่ ผู้ไม่ก้าวล่วงบัญญัติกระทำบาป. ชื่อว่า "สหาปี ทฺวเขน สหาปี โทมนสุเสน" ความว่า ครั้นเมื่อกิเลส อันเป็นปรีชญาณยังมีอยู่ ย่อมกระทำความอันลามก แม้กับด้วยทุกขโทมนัส ที่เกิดขึ้น. บทว่า "ปริปฺลฺลณํ" ได้แก่ บรรดาสิกขาทั้ง ๓ ไม่บกพร่องแม้สักอย่าง. บทว่า "ปริสุทฺธํ" ได้แก่ ไม่มีอุปกิเลส. บทว่า "พฺรหฺมจฺริยํ" แปลว่า ประพฤติธรรมอันประเสริฐที่สุด. พระโสดาบัน และพระสกทาคามี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยวาระนี้.

ถามว่า ก็บุคคลเหล่านี้ ร้องให้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์หรือ ?

ตอบว่า ถูกแล้ว ท่านเหล่านี้ ชื่อว่าร้องให้ประพฤติพรหมจรรย์ โดยการร้องให้ ด้วยอำนาจของกิเลส. แม้ภิกษุผู้ป้อนสมบุรณ์ด้วยศีล พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงสงเคราะห์เข้าในบทว่า "พฺรหฺมจฺริยํ" นี้เหมือนกัน. บทว่า "จิตฺตฺโต" ได้แก่ ผู้มีการดำรงตัวอยู่ได้เป็นสภาพ ก็พระอนาคามี ชื่อว่า ดำรงตัวอยู่ได้เป็นสภาพ เพราะท่านเป็นผู้มีจิตไม่หวั่นไหว ด้วยกามราคะ และพยาบาท และเป็นผู้ไม่เวียนกลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. บทว่า "ติณฺโณ" ได้แก่ ผู้ข้ามกระแสแห่งตัณหา. บทว่า "ปารคฺโต" ได้แก่ ผู้ถึงฝั่งคือ พระนิพพาน. สองบทว่า "ผล ติณฺจติ" ได้แก่ ยืนอยู่บนบก คือ อรหัตผลและสมาปัตติผล. บทว่า "เจโตวิมฺุตตี" ได้แก่ ผลสมาธิ. บทว่า "ปญฺญาวิมฺุตตี"

ได้แก่ ผลญาณ. สองบทว่า "อัย วุจติ" ความว่า พระจีณาสพ ผู้ข้าม
กระแสตัดหาไปแล้ว ถึงฝั่ง คือ พระนิพพานแล้ว ยืนอยู่บนบก คือ อรหัตผล
และสมาปัตติผล ท่านเรียกว่าเป็น "พราหมณ์". ก็พระจีณาสพนี้ชื่อว่าเป็น
พราหมณ์ เพราะท่านเป็นผู้มีบาปอันลอยเสียแล้ว.

[๑๓๕] ๑. บุคคล ผู้มีสุทธะน้อย และไม่ได้ประโยชน์เพราะ
สุทธะ เป็นไฉน ?

สุทธะ คือ สุทธะ เคยยะ เวชยาภรณ์ะ กาธา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ
อัပ္ภุตธรรม เวทัลละ ของบุคคลบางคนในโลกนี้มีน้อย บุคคลนั้นไม่รู้ธรรมดา
ไม่รู้ธรรมแห่งสุทธะอันน้อยนั้น ไม่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า ผู้มีสุทธะน้อย และไม่ได้ประโยชน์เพราะสุทธะนั้น.

๒. บุคคล ผู้มีสุทธะน้อย แต่ได้ประโยชน์เพราะ
สุทธะ เป็นไฉน ?

สุทธะ คือ สุทธะ เคยยะ เวชยาภรณ์ะ กาธา อุทาน อิติวุตตะกะ
ชาตกะ อัပ္ภุตธรรม เวทัลละ ของบุคคลใดในโลกนี้มีน้อย บุคคลนั้นรู้ธรรมดา
รู้ธรรมของสุทธะนั้น เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า
ผู้มีสุทธะน้อย แต่ได้ประโยชน์เพราะสุทธะ.

๓. บุคคล ผู้มีสุทธะมาก แต่ไม่ได้ประโยชน์เพราะ
สุทธะ เป็นไฉน ?

สุตะ คือ สุตะ เเคยะ เวชยาภรณ์ะ คาคา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัญญุตธรรม เวทลละ ของบุคคลบางคนในโลกนี้มีมาก บุคคลนั้นไม่รู้ธรรมดา ไม่รู้ธรรมของสุตะอันมากนั้น ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้มีสุตะมาก แต่ไม่ได้ประโยชน์เพราะสุตะ.

๔. บุคคล ผู้มีสุตะมาก และได้ประโยชน์เพราะ

สุตะ เป็นไฉน ?

สุตะ คือ สุตะ เเคยะ เวชยาภรณ์ะ คาคา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัญญุตธรรม เวทลละ ของบุคคลบางคนในโลกนี้มีมาก บุคคลนั้นรู้ธรรมดา รู้ธรรมของสุตะอันมากนั้น เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้มีสุตะมาก และได้ประโยชน์เพราะสุตะ.

อรรถกถาบุคคลผู้มีสุตะน้อย เป็นต้น

วินิจฉัยในคำว่า "ผู้มีสุตะน้อย" เป็นต้น. ชื่อว่า "อปุปกั สุต โหติ" ความว่า สุตะ คือ การฟัง การเรียน ในนวังคสัตถุศาสน์ มีบางส่วน คือ มีนิดหน่อยเท่านั้น. ชื่อว่า "น อตุลมลฺลยา น ฐมฺมมฺลฺลยา ฐมฺมานุ- ฐมฺมปฺปฏิปนฺโน โหติ" ความว่า เป็นผู้รู้บาลี อรรถกถา แล้วปฏิบัติธรรม อันเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น อันสมควรแก่โลกุตตรธรรม ย่อมไม่มีแก่เขา. ในบททั้งปวง บัณฑิตพึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้.

[๑๔๐] ๑. สมณมจลบุคคล บุคคลผู้เป็นสมณะไม่หวั่นไหว

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ชื่อว่าเป็นพระโศดาบัน เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาโยชน์ ๓ มีอันไม่ตกไปในอบายภูมิ เป็นผู้เที่ยง เป็นผู้จักตรัสรู้ในเบื้องหน้า บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสมณะไม่หวั่นไหว.

๒. สมณปทุมบุคคล บุคคลผู้เป็นสมณะบัวหลวง

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ชื่อว่า เป็นพระสกทาคามี เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาโยชน์ ๓ เพราะทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง จะมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ก็จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสมณะบัวหลวง.

๓. สมณปุณทริกบุคคล บุคคลผู้เป็นสมณะบัวขาว

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดผุดขึ้น เพราะความสิ้นไปแห่งโอรัมภาคียสัญญาโยชน์ ๕ และปรินิพพานในเทวโลกนั้น มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้น เป็นธรรมดา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสมณะบัวขาว.

๔. สมณสุขุมาลบุคคล บุคคลผู้เป็นสมณะสุขุมาล

ในหมู่สมณะ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว เข้าถึงแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ ในทิวฐธรรมเทียว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสมณะสุขุมาลในหมู่สมณะดังนี้แล.

จบบุคคล ๔ จำพวก

อรรถกถาบุคคลผู้เป็นสมณะไม่หวั่นไหว เป็นต้น

วินิจฉัยในคำว่า "สมณมจโล" เป็นต้น. บทว่า "สมณมจโล" ก็เป็น สมณจโล ซึ่งแปลว่า สมณะผู้ไม่หวั่นไหว ม อักษรกระทำ การเชื่อมบทไว้ อธิบายว่าบุคคลผู้เป็นสมณะ เป็นผู้ไม่หวั่นไหว คือ ผู้เป็นสมณะ ย่อมเป็นผู้มีจิตมั่นคง. สองบทว่า "อัย วุจจติ" ความว่า พระโศดาบันนี้ ท่านเรียกว่า "สมณมจโล" เพราะท่านเป็นผู้ตั้งมั่นด้วยศรัทธา (อจลศรัทธา) อันเป็นเหตุมั่นคงเกิดแล้วในพระศาสนา. ส่วนพระสกทาคามี พระองค์ตรัสว่า "สมณปทุมโม" คือ สมณะบัวหลวง เพราะกิเลสอันเป็นเครื่องยินดียังมีอยู่. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า "ก็ชื่อว่า อรรถแห่ง ปทุม ศัพท์ ในคำว่า สมณปทุมโม" นี้ ว่ามีความยินดีเป็นอรรถ (รตุตตุโล). พระอนาคามี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "สมณปุลุฑริโก" คือ สมณะบัวขาว เพราะท่านไม่มีกิเลสอันเป็นเครื่องยินดี กล่าวคือ กามราคะ ท่านอธิบายว่า "ก็ชื่อว่า อรรถแห่ง ปุลุฑริกะ ศัพท์ ในคำว่า "สมณปุลุฑริโก" นี้ ว่ามีความสะอาดเป็นอรรถ. ก็พระชีนาสพ พระองค์ตรัสว่า ชื่อว่า สมณสุขุมาล ในสมณะทั้งหลาย เพราะความเป็นผู้ไม่มีกิเลสทั้งหลาย อันกระทำความกระด้าง. ก็พระชีนาสพนี้ ชื่อว่าเป็นสมณะ ผู้สุขุมาลโดยแท้ เพราะอรรถว่า ท่านเป็นผู้มีทุกข์น้อย ดังนี้แล.

อธิบายบุคคล ๔ จำพวก จบเพียงนี้

ปัญจนิทเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๕ จำพวก

[๑๔๑] ๑. บรรดาบุคคลที่ได้แสดงไว้แล้วนั้น ๆ บุคคลนี้ใด ต้องอาบัติด้วย เตือคร้อนด้วย ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามก ที่เกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลเหล่านั้น บุคคลนั้นเป็นผู้อันบุคคลที่ ๕ คือ พระจีณาสพพึงว่ากล่าวอย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายเกิดแต่การต้องอาบัติ ย่อมมีแก่ท่านแล อาสวะทั้งหลายเกิดแต่ความเตือคร้อน ย่อมเจริญยิ่งแก่ท่าน ทางดีที่สุดของท่านผู้มีอายุ จงละอาสวะทั้งหลายที่เกิดแต่การต้องอาบัติ จงบรรเทาอาสวะทั้งหลาย อันเกิดแต่ความเตือคร้อน จงยังจิตและปัญญาให้เจริญ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านจักเป็นผู้เสมอด้วยบุคคลที่ ๕ นี้.

๒. บุคคลนี้ใด ต้องอาบัติ แต่ไม่เตือคร้อน ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือ แห่งอกุศลธรรมอันลามก ที่เกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลเหล่านั้น บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้อันบุคคลที่ ๕ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายเกิดแต่การต้องอาบัติ ย่อมมีแก่ท่านแล้ว อาสวะทั้งหลายเกิดแต่ความเตือคร้อน ย่อมไม่เจริญยิ่งแก่ท่าน ทางดีที่สุด ขอท่านผู้มีอายุ จงละอาสวะทั้งหลาย ซึ่งเกิดแต่การต้องอาบัติ จงยังจิตและปัญญาให้เจริญ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านจักเป็นผู้เสมอด้วยบุคคลที่ ๕ นี้.

๓. บุคคลนี้ใด ไม่ต้องอาบัติ แต่มีความเตือคร้อน ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามก ซึ่งเกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้น เป็นผู้อันบุคคลที่

๕ พึงว่ากล่าวอย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายเกิดแต่การต้องอาบัติ ย่อมไม่มีแก่ท่าน
แล อาสวะทั้งหลายเกิดแต่ความเดือดร้อน ย่อมไม่เจริญยิ่งแก่ท่าน ทางที่ดีที่
สุด ท่านผู้มีอายุ จงบรรเทาอาสวะทั้งหลายซึ่งเกิดแต่ความเดือดร้อน จงยังจิต
และปัญญาให้เจริญ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านจักเป็นผู้เสมอด้วยบุคคลที่ ๕ นี้.

๔. บุคคลใด ไม่ต้องอาบัติ ไม่มีความเดือดร้อน ทั้งไม่รู้ตามความ
เป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งอกุศล-
กรรมอันลามก ซึ่งเกิดแล้วแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้นเป็นผู้อันบุคคลที่ ๕ พึง
กล่าวอย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายซึ่งเกิดแต่การต้องอาบัติ ย่อมไม่มีแก่ท่านแล
อาสวะซึ่งเกิดแต่ความเดือดร้อน ย่อมไม่เจริญยิ่งแก่ท่าน ทางดีที่สุด ขอท่าน
ผู้มีอายุ จงยังจิตและปัญญาให้เจริญ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านจักเป็นผู้เสมอ
ด้วยบุคคลที่ ๕ นี้.

๕. บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ อันบุคคลที่ ๕ คือ พระชินาสพนี้
กล่าวสอนอยู่อย่างนี้ พร้าสอนอยู่อย่างนี้ ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะโดย
ลำดับ.

อรรถกถาปัญญาจนิตเทศ

อธิบายบุคคล ๕ จำพวก

บทว่า "ตตร" ได้แก่ บุคคลที่ท่านยกขึ้นแสดงไว้ในหนหลัง โดย
นัยเป็นต้นว่า "อารมฺภติ จ วิปฺปฏิสํวารี จ โหติ" เหล่านั้น. บทว่า "ยฺววยํ"
ตัดบทเป็น โย อยฺ. อารัมภะ ศัพท์ในคำว่า "อารมฺภติ" นี้ ย่อมเป็นไป
ในอรรถว่ากรรม คือการกระทำ ๑ ในกิริยา คือ กิจ ๑ ในหิงสนะ คือ การ
เบียดเบียน ๑ ใน อาปัตติวิติกกมะ คือ การล่วงอาบัติ ๑

จริงอย่างนั้น อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า **กรรม** ในคำว่า "ยักิณฺจิ
ทุกฺขํ สมฺภอฺติ สพุทฺธ อารมฺภปจฺจยา" แปลว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิด
ขึ้น ทุกข์ทั้งหมดมีกรรมเป็นปัจจัย.

อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า **กิริยา** ในคำว่า "มหายลฺลนา
มหารมฺภา น เต โหนฺติ มหปฺผลา" แปลว่า ภัยใหญ่ เป็น กิริยาที่ใหญ่
แต่ภัยเหล่านั้นไม่มีผลมาก.

อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า **หิงสนะ** คือ การเบียดเบียน ในคำนี้ว่า
"สมณฺ์ โคตมฺ์ อุกฺกุทิสฺส ปาณฺ์ อารมฺภติ" แปลว่า ย่อมฆ่าสัตว์ อุทิส
เจาะจงต่อพระสมณโคตม.

อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า **วิริยะ** คือ ความเพียร ในคำนี้ว่า
"อารมฺภถ นิกฺกมฺล ยุลฺลชถ พุทฺธสาสนเณ" แปลว่า ท่านทั้งหลาย จง
ปรารถนความเพียร จงบากบั่น จงประกอบธุระในพระพุทธานุศาสน.

อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า **วิโกปนนะ** คือ การพรางทำลาย ใน
คำนี้ว่า "พีชคามภฺตคามสมารมฺภา ปฏฺวิโรโต โหติ" แปลว่า ภิกษุ
เว้นขาดจากการพรางพีชคามและภุตคาม.

อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า **อาปัตติวิติกกมะ** คือการล่วงอาบัติ
ของภิกษุ ในคำนี้ว่า "อารมฺภติ วิปฺปฏิสारी โหติ" แปลว่า ภิกษุต้อง
อาบัตีย่อมเป็นผู้เดือดร้อน. เพราะฉะนั้น จึงมีเนื้อความในที่นี้ว่า ภิกษุยอม
ต้องอาบัติ ด้วยสามารถแห่งการล่วงอาบัติด้วย และยอมเป็นผู้เดือดร้อน
เพราะการต้องอาบัตินั้นเป็นปัจจัยด้วย ดังนี้.

บทว่า "เจโตวิมุตฺตี" ได้แก่ ผลสมาธิ. บทว่า "ปลฺลนาวิมุตฺตี"
ได้แก่ผลญาณ. ข้อว่า "ยถาภฺตํ นปฺปชานาติ" ได้แก่ ย่อมไม่รู้ตามความเป็น

จริง เพราะความที่ตนเป็นผู้ยังไม่บรรลุคุณวิเศษ. บทว่า "ยตุตสฺส" ตัดบทเป็น ยตุต อสฺส แปลว่า ของบุคคลนั้นมีอยู่ ในที่ใด. อธิบายว่า อกุศลธรรมอันลามก อันเกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ เพราะถึงฐานะใด.

ถามว่า ก็อกุศลธรรมเหล่านั้นถึงฐานะอะไรแล้ว จึงดับไปโดยไม่เหลือ.

ตอบว่า ถึงฐานะคือพระอรหัตมรรค จึงดับไปโดยไม่เหลือ.

ก็ อกุศลธรรมอันลามกของท่านผู้บรรลุพระอรหัตผลแล้ว ชื่อว่า ดับไปแล้วโดยไม่เหลือ แม้เมื่อความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ ผลจิตเท่านั้น พึงทราบว่าคุณกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งมรรคในที่นี้. บทว่า "อารมฺภชา" ได้แก่ เกิดจากการล่วงอาบัติ. บทว่า "วิปฺปฏิสาราชา" ได้แก่ เกิดจากความเดือดร้อน. บทว่า "ปวทุมนฺติ" ได้แก่ อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญด้วยการเกิดขึ้นบ่อย ๆ. บทว่า "สาธู" ได้แก่ ความดีที่เกิดจากการขอร้อง. มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ก็กรรมอันพลังพลาดมีอยู่เพียงไรหนอ แม้เมื่อความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ ข้าพเจ้าขอวิงวอนท่านผู้มีอายุ ขอท่านผู้มีอายุ จงละอาสวะที่เกิดจากการต้องอาบัติ ด้วยการแสดงอาบัติของภิกษุผู้ควรแสดง ด้วยการออกจากอาบัติของภิกษุผู้ควรออกจากอาบัติ ด้วยการกระทำให้แจ้งซึ่งอาบัติของภิกษุผู้ควรกระทำให้แจ้ง แล้วบรรเทาซึ่งอาสวะทั้งหลายอันเกิดจากความเดือดร้อน ด้วยการพิจารณาถึงภาวะที่ตนตั้งอยู่ในส่วนแห่งความบริสุทธิ์ แล้วจงนำอาสวะทั้งหลายออก แล้วจงยังวิปัสสนาจิต และ วิปัสสนาปัญญาให้เจริญเกิด.

ชื่อว่า "อภินา ปญจเมน ปุคฺคเลน" ได้แก่ บุคคลผู้เป็นพระ-
จิตตาสพเป็นที่ ๕ นั้น. สองบทว่า "สมสโม ภวิสฺสติ" อธิบายว่า ผู้อัน
พระจิตตาสพพึงโอวาทอย่างนี้ว่า "จักเป็นผู้เสมอ ด้วยความเป็นผู้เสมอกันด้วย
โลกุตตรคุณ นั้นแหละ". ชื่อว่า "อารมฺภติ น วิปฺปฏิสฺสริ โหติ" ได้แก่
ภิกษุผู้ต้องอาบัติ. ก็เพื่อจะแสดงอาบัตินั้นจึงแสวงหาภิกษุผู้ชอบพอกัน เพราะ
ฉะนั้นเธอจึงไม่เป็นผู้เดือดร้อน.

ท่านอรรถกถาจารย์ได้กล่าวคำอธิบายไว้ในคัมภีร์อรรถกถาอังคุตตร-
นิกายว่า "เธอยอมเป็นผู้ไม่เดือดร้อนเพราะออกจากอาบัติได้แล้ว". ชื่อว่า
"นารมฺภติ วิปฺปฏิสฺสริ โหติ" ได้แก่ ภิกษุผู้ไม่ต้องอาบัติ แต่เพราะเธอ
เป็นผู้ไม่ฉลาดในวินัยบัญญัติ เป็นผู้มีความสำคัญอนาบัติ ว่าเป็นอาบัติ จึง
มีความวิปปฏิสาร คือ เดือดร้อน. แต่ในอังคุตตรนิกายอรรถกถา อธิบายว่า
ภิกษุต้องอาบัติครั้งเดียว ออกจากอาบัตินั้นแล้วภายหลังไม่ต้องอาบัติแม้ไร ๆ
อีกก็จริง ถึงอย่างนั้น เธอก็ไม่อาจเพื่อจะพ้นจากความวิปปฏิสารได้. ชื่อว่า
"น อารมฺภติ น วิปฺปฏิสฺสริ โหติ" ความว่า ทั้งไม่ต้องอาบัติ ทั้งไม่
เดือดร้อน.

ถามว่า ก็บุคคลผู้ไม่ต้องอาบัติ และไม่เดือดร้อนนั้นเป็นไหน.

ตอบว่า บุคคลผู้มีความเพียรอันสละแล้ว. อธิบายว่า ก็บุคคลผู้มีความ
เพียรอันสละแล้วนั้น แม้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ย่อมไม่บำเพ็ญข้อปฏิบัติด้วยการ
คิดว่า ประโยชน์อะไรของเราด้วยการปรินิพพานในพุทธกาลนี้ เราจักปรินิพ-
พานในสมัยแห่งพระเมตเตยยสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอนาคตกาล. แม้เธออัน
ใคร ๆ พึงโอวาทว่า "ผู้มีอายุเป็นผู้ประมาทอยู่เพื่อประโยชน์อะไร ขึ้นชื่อว่า
คติของปุถุชนเป็นของไม่แน่นอน ท่านผู้มีอายุ ก็ใครเล่าจะรู้ว่า บุคคลพึงได้

หรือไม่ได้ซึ่งความเป็นผู้มีหน้าเฉพาะต่อพระเมตเตยยสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น ท่านจงเจริญวิปัสสนา เพื่อต้องการแก้พระอรหัตถ์เกิด. คำที่เหลือ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในบททั้งปวงนั้นแหละ.

[๑๔๒] ๑. บุคคล ให้แล้วคูหมิ่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ กิถานปัจฉัย เกสัชบริหารแก่บุคคลใด แล้วพูดแก่บุคคลนั้นว่า คนนี้ได้แต่รับของที่เขาให้ ดังนี้ ชื่อว่า ให้แล้วคูหมิ่นบุคคลนั้น บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ให้แล้วคูหมิ่น.

๒. บุคคล คูหมิ่นด้วยการอยู่ร่วม เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ คนยอมอยู่ร่วมกับด้วยบุคคลใด สิ้น ๒ ปี หรือ ๓ ปี ย่อมคูหมิ่นบุคคลนั้นด้วยการอยู่ร่วม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า คูหมิ่นด้วยการอยู่ร่วม.

๓. บุคคล ผู้เชื่อ่ง่าย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อเขาสรรเสริญ หรือติเตียนผู้อื่น ย่อมเชื่อทันที บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้เชื่อ่ง่าย.

๔. บุคคล ผู้โเลล เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีศรัทธาไม่จริงจัง มีความกักติไม่จริงจัง มีความรักไม่จริงจัง มีความเลื่อมใสไม่จริงจัง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้โเลล.

๕. บุคคล ผู้โง่งมง่าย เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่รู้กุตสธรรม อกุตสธรรม ย่อมไม่รู้
สววิชชธรรม อนวัชชธรรม ย่อมไม่รู้หีนธรรม ปณัตถธรรม ย่อมไม่รู้ธรรม
ที่มีส่วนเปรียบด้วยของคำและของขาว บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้โง่งมง่าย.

อรรถกถาบุคคลให้แล้วดูหมิ่นเป็นต้น

ภิกษุรูปหนึ่งมีบุญมาก ย่อมเป็นผู้มีปกติได้ปัจจัย ๔ เธอได้ปัจจัย ๔
มีจีวรเป็นต้นแล้วย่อมถามโดยเอื้อเพื่ออะภิกษุรูปอื่นผู้มีบุญน้อย เธอขึ้นเมื่อ
ภิกษุผู้มีบุญมากถามอยู่บ่อย ๆ จึงรับเอาปัจจัยทั้งหลายมีจีวรเป็นต้นไป ที่นั้น
ภิกษุผู้มีบุญมากโกรธภิกษุผู้มีบุญน้อยนั้นหน่อยหนึ่ง ประสงค์จะให้เธอเกิด
ความเคืองใจ จึงกล่าวว่า ภิกษุนี้ไม่ได้ปัจจัยทั้งหลายมีจีวรเป็นต้น ตาม
ธรรมดาของตน เพราะอาศัยเราจึงได้. บุคคลนี้จึงชื่อว่า ให้แล้วดูหมิ่น.

ก็บุคคลคนหนึ่งเมื่ออาศัยอยู่กับบุคคลคนหนึ่ง ๒-๓ ปี เขากระทำ
ความเคารพในบุคคลนั้นอยู่แต่กาลก่อน ต่อมาภายหลังเมื่อเวลาผ่านไป ๆ ไม่
กระทำความเคารพยำเกรงคือ ไม่ลุกขึ้นจากอาสนะบ้าง ไม่ไปสู่วินิจฉัยบ้าง
บุคคลนี้ชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นด้วยการอยู่ร่วม.

บทว่า "อาชยุมฺโห" ได้แก่ ผู้เชื่อง่ายแต่ต้น อธิบายว่า ผู้มี
ความสำคัญอันตั้งไว้แล้วในคำแรกเท่านั้น. สองบทว่า "อริมฺหุจฺจิตา โหติ"
ได้แก่ ความเป็นผู้มีศรัทธา. ในคำว่า "อริมฺหุจฺจิตา โหติ" นี้มีนัยดังต่อไปนี้
บุคคลคนหนึ่งกล่าวถึงภิกษุผู้มีสมณสาธูปนั้นแหละว่า "ภิกษุนี้ ไม่มีสมณสาธูป"
ผู้นั้นครั้งฟังคำนั้นแล้ว เชื่ออย่างมั่นคง คือ เชื่อถึงที่สุด แม้ภิกษุผู้ชอบพอ
กันรูปอื่นกล่าวว่า "ภิกษุนี้มีสมณสาธูป" ก็ไม่เชื่อฟังคำของภิกษุนั้นเลย เขา

กล่าวยืนยันว่าภิกษุรูปโน้นบอกข้าพเจ้าว่า "ภิกษุรูปนี้ ไม่มีสมณสาธูป จึงเชื่อ
ถ้อยคำของภิกษุรูปก่อนเท่านั้น. แม้บุคคลอื่นอีก ย่อมกล่าวถึงภิกษุผู้มีศีลว่า
เป็นผู้ไม่มีศีล เธอเชื่อคำของผู้นั้นแล้ว แม้ภิกษุอื่นอีกกล่าวว่า "ภิกษุนี้ ไม่
มีสมณสาธูป ไม่ควรเข้าไปสู่สำนักของท่าน" ดังนี้ เธอไม่เชื่อถ้อยคำของผู้นั้น
ย่อมเชื่อฟังถ้อยคำของภิกษุรูปก่อน เท่านั้น. บุคคลอื่นอีก ย่อมยึดถือถ้อยคำ
ที่ผู้อื่นกล่าวถึงความดีบ้างความชั่วบ้างนั้นแหละ บุคคลเมื่อนี้ชื่อว่า ผู้มีความ
เชื่อถ้อยอันตั้งไว้ อธิบายว่า ผู้มีความเชื่ออันตั้งไว้นี้ ฟังคำใด ๆ ย่อมเป็นผู้มี
ความเชื่อถ้อยอันตั้งไว้ในคำนั้น ๆ.

บทว่า "โลโล" ความว่า ชื่อว่า เป็นผู้โลเล คือ ผู้หวั่นไหว เพราะ
ความที่ตนเป็นผู้หวั่นไหวด้วยความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นต้น เพราะเหตุที่
ศรัทธาเป็นต้น เป็นธรรมชาติตั้งอยู่ชั่วกาลนิดหน่อย. บทว่า "อิตุตฺรสทฺโท"
ได้แก่ ผู้มีศรัทธาน้อย คือ มีศรัทธาไม่บริบูรณ์. แม้ในคำที่เหลือ ก็มีนัยนี้
เหมือนกัน. บุคคลผู้มีศรัทธาอันไม่จริงจึงนี้ ย่อมเป็นไปด้วยสามารถแห่งการ
คบบ่อย ๆ ในอธิการนี้. ชื่อว่าความรัก จะเป็นความรักที่เกิดจากศรัทธาก็ดี
จะเป็นความรักอันเกิดจากตัณหาที่ดี ก็ควร. ความเลื่อมใส ก็คือความเลื่อมใส
ที่เกิดจากศรัทธานั้นแหละ. ชื่อว่า "เอว ปุคฺคโล โลโล โหติ" ความว่า
บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้โลเล เพราะความที่ตนเป็นผู้มีศรัทธาชนิดน้อยเป็นต้น อธิบาย
ว่า บุคคลผู้โลเลนี้ เป็นผู้มีฐานะอันไม่ตั้งมั่น คุจผ้าที่ย้อมด้วยขมิ้น คุจหลัก
ที่ปักไว้ในกองแกลบ คุจตุ๊กฟักที่เขาวางไว้บนหลังม้า เขาย่อมเลื่อมใสโดย
กาลครู่หนึ่ง ย่อมโกรธโดยกาลครู่หนึ่ง หมายความว่าประเดี๋ยวรักประเดี๋ยวชัง.
ชื่อว่า "มนุโท โมมฺุโห" ความว่าบุคคลชื่อว่า โง่ เพราะไม่มีญาณ (อญาณ)
ชื่อว่า งามงาย เพราะความเป็นผู้ไม่ฉลาด อธิบายว่า ผู้หลงใหลมาก.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕

จำพวก เป็นไฉน ?

[๑๔๓] นักรบอาชีพ ๕ จำพวก คือ

๑. นักรบบางคนในโลกนี้ พอเห็นปลายธูลิเท่านั้น ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อมไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบ นักรบอาชีพบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ นี่เป็นนักรบจำพวกที่ ๑ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก.

๒. นักรบอาชีพอื่นยังมีอยู่อีก คือ นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้เห็นปลายธูลิแล้วยังอดทนได้ แต่ว่าพอเห็นปลายธงเท่านั้น ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อมไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบ นักรบอาชีพบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ นี่เป็นนักรบอาชีพจำพวกที่ ๒ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก.

๓. นักรบอาชีพอื่นยังมีอยู่อีก คือ นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้เห็นปลายธูลิยังอดทนได้ เห็นปลายธงยังอดทนได้ แต่พอได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีกเท่านั้น ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อมไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบ นักรบอาชีพบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ นี่เป็นนักรบอาชีพจำพวกที่ ๓ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก.

๔. นักรบอาชีพอื่นยังมีอยู่อีก คือ นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้เห็นปลายธูลิยังอดทนได้ เห็นปลายธงยังอดทนได้ ได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีกยังอดทนได้ แต่พอถูกอาวุธแม้แต่เล็กน้อย ย่อมเดือดร้อนระส่ำระสาย นักรบอาชีพบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ นี่เป็นนักรบอาชีพจำพวกที่ ๔ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก.

๕. นักรบอาชีพอื่นยังมีอยู่อีก คือ นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้เห็นปลายธูลิ เห็นปลายธง ได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีก ถูกอาวุธก็อดทนได้ นักรบ

นั้นขณะสงครามนั้นแล้วได้ชื่อว่า ผู้มีสงครามอันชนะพิเศษแล้ว ย่อมครอบครองความเป็นยอดนักรบนั้นนั่นแลไว้ได้ นักรบอาชีพบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ นี่เป็นนักรบอาชีพจำพวกที่ ๕ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก.

[๑๔๔] นักรบอาชีพ ๕ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก

ฉนฺได บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในภิกษุฉนฺไดนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ๕ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ พอเห็นปลาขรุขระเท่านั้น ย่อมจมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด ย่อมดำรงอยู่ไม่ได้ ย่อมไม่อาจสืบต่อพรหมจรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุพพลในสิกขาออกให้ปรากฏ บอกลาสิกขาเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว ถามว่า ปลาขรุขระของภิกษุนั้นเป็นอย่างไร ? คือ ภิกษุในศาสนานี้ ได้ยินข่าวว่าในบ้านหรือในนิคมชื่อนั้น มีสตรีหรือกุมารีรูปงามน่ารักน่าเลื่อมใส ประกอบพร้อมด้วยผิวพรรณและทรวดทรงอันงามยิ่ง ภิกษุนั้นครั้นได้ยินข่าวนั้นแล้ว ย่อมจมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด ย่อมไม่ดำรงอยู่ได้ ย่อมไม่อาจสืบต่อพรหมจรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุพพลในสิกขาออกให้ปรากฏ บอกลาสิกขาแล้วเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว นี้ชื่อว่าปลาขรุขระของภิกษุนั้น นักรบอาชีพนั้น พอเห็นปลาขรุขระเหล่านั้น ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อมไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบ แม้ฉนฺได ภิกษุนั้นก็อุปไมยฉนฺไดนั้น บุคคลบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพจำพวกที่ ๑ นี้ มีปรากฏอยู่ในหมู่ภิกษุ.

๒. ภิกษุจำพวกอื่นยังมีอยู่อีก คือ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เห็นปลาย
ธาตุยังอดทนได้ แต่พอเห็นปลายขงเท่านั้น ย่อมจมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด
ย่อมไม่ดำรงอยู่ได้ ย่อมไม่อาจสืบต่อพรหมจรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุรพล
ในสิกขาออกให้ปรากฏ บอกลาสิกขาแล้วเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว ปลาย
ขงของภิกษุนั้น เป็นอย่างไร ? คือ ภิกษุในศาสนานี้ไม่เพียงแต่ได้ยินข่าวเล่า
ลือว่า ในบ้านหรือในนิคมชื่อโน้นมีสตรีหรือกุมาริรูปงามนำคูน่าเลื่อมใส ประ-
กอบพร้อมด้วยผิวพรรณและทรวดทรงอันงามยิ่งดังนี้ แต่เธอได้เห็นสตรีหรือ
กุมาริรูปงาม นำคูน่าเลื่อมใส ประกอบพร้อมด้วยผิวพรรณและทรวดทรงอัน
งามยิ่งด้วยตนเอง ครั้นเธอเห็นเข้าแล้วย่อมจมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด ไม่
ดำรงอยู่ได้ ไม่อาจสืบต่อพรหมจรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุรพลในสิกขาออก
ให้ปรากฏ บอกลาสิกขา เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว นี้ชื่อว่าปลายขงของ
ภิกษุนั้น นักรบอาชีพนั้ เห็นปลายธาตุยังอดทนได้แต่พอเห็นปลายขงเท่านั้น
ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อมไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบได้แม้ฉันใด ภิกษุนี
ก็มีอุปไมยฉันนั้น บุคคลบางคนเห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ บุคคลผู้เปรียบ
ด้วยนักรบอาชีพจำพวกที่ ๒ นี้ มีปรากฏอยู่ในหมู่ภิกษุ.

๓. ภิกษุจำพวกอื่นยังมีอยู่อีก คือ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เห็นปลาย
ธาตุเห็นปลายขง ยังอดทนได้ แต่ว่าพอได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีก็เท่านั้น ย่อม
จมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด ย่อมไม่ดำรงอยู่ได้ ย่อมไม่อาจเพื่อสืบต่อพรหม-
จรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุรพลในสิกขาออกให้ปรากฏ บอกลาสิกขาแล้ว
เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว การได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีของภิกษุนั้น เป็น
อย่างไร ? คือ มาตุคามในโลกนี้ เข้าไปหาภิกษุผู้อยู่ในป่า อยู่โคนไม้ หรือ
อยู่เรือนว่างเปล่าแล้ว ย่อมยิ้ม ย่อมทักทาย ย่อมซิกซี้ ย่อมขั่วเข้า เธอถูก

มาตุคามยืมขั้ว ทักทาย ชิกชี ขั้วเข้าอยู่ ย่อมจมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด
ย่อมไม่ดำรงอยู่ได้ ย่อมไม่อาจสืบต่อพรหมจรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุรพล
ในสิกขาออกให้ปรากฏ บอกลาสิกขาเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว นี้ชื่อว่า การ
ได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีของภิกษุ นั้น นักรบอาชีพนั่น เห็นปลายธูลิเห็นปลาย
ธง ย่อมอดทนได้ แต่พอได้ยินเสียงดังเท่านั้น ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อม
ไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบ แม้ฉันใด ภิกษุนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น บุคคล
บางคนแม้เห็นปานนี้ย่อมมีในโลกนี้ บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพคนที่
๓ นี้ มีปรากฏอยู่ในหมู่ภิกษุ.

๔. ภิกษุจำพวกอื่นยังมีอยู่อีก คือ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เห็นปลาย
ธูลิ เห็นปลายธง ได้ยินเสียงพลนิกายอีกที ย่อมอดทนได้ แต่เมื่อถูกอาวุธ
เล็กน้อย ย่อมเดือดร้อน ย่อมกระสับกระส่าย การถูกอาวุธเล็กน้อยของภิกษุ
นั้นเป็นอย่างไร ? คือ มาตุคามในโลกนี้เข้าไปหาภิกษุผู้อยู่ในป่า อยู่โคนไม้
อยู่เรือนว่างเปล่า ย่อมนั่งใกล้ชิด ย่อมนอนใกล้ชิด ย่อมกอดรัด ภิกษุนั้น
ถูกมาตุคามนั่งใกล้ชิด นอนใกล้ชิดกอดรัด ไม่แสดงความเป็นผู้ทุรพลเพื่อลา
สิกขา แต่ ย่อมเสพเมถุนธรรม นี้ชื่อว่า การถูกอาวุธเล็กน้อยของภิกษุ นั้น
นักรบอาชีพนั่น เห็นปลายธูลิ เห็นปลายธง ได้ยินเสียงพลนิกายอีกที ย่อม
อดทนไว้ได้ แต่ว่าย่อมเดือดร้อน ย่อมระส่ำระสายในเมื่อถูกอาวุธเล็กน้อย
แม้ฉันใด ภิกษุนี้ ก็มีอุปไมยฉันนั้น บุคคลบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลก
บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพคนที่ ๔ นี้ มีปรากฏอยู่ในหมู่ภิกษุ.

๕. ภิกษุจำพวกอื่นยังมีอยู่อีก คือ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เห็นปลาย
ธูลิ เห็นปลายธง ได้ยินเสียงพลนิกายอีกที ถูกอาวุธเล็กน้อย ย่อมอดทนได้
บุคคลนั้นชนะสงครามนั้นแล้ว ชื่อว่าผู้มีสงครามอันชนะวิเศษแล้ว ย่อมบรรลุด

ความมีชัยในสงครามนั้นนั่นแหละ การได้ชัยชนะในสงครามของภิกษุ นั้น เป็น
อย่างไร ? คือ มาตุคามนางคนในโลกนี้เข้าไปหาภิกษุผู้อยู่ป่า อยู่โคนไม้ อยู่
เรือนว่างเปล่า แล้วยอมนั่งใกล้ชิด ย่อมนอนใกล้ชิด กอดรัด ภิกษุนั้นถูก
มาตุคามนั่งใกล้ชิด นอนใกล้ชิด กอดรัด ก็ปลดเปลื้องเอาตัวรอดแล้วหลีก
ไปตามปรารถนา ภิกษุนั้นยอมเสพเสนาสนะอันสงัด เช่นป่า โคนไม้ ภูเขา
ซอกเขา ถ้ำเขา ป่าช้า ป่าดง กลางแจ้ง กองฟาง เธอไปอยู่ในป่า โคน
ต้นไม้ หรือเรือนว่างเปล่า นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า
เธอย่อมละอภิชฌาในโลก มีจิตปราศจากอภิชฌา สำเร็จอิริยาบถอยู่ ยังจิตให้
ผ่องใสจากอภิชฌา ละความขัดเคืองคือพยายามแล้ว มีจิตไม่เบียดเบียน มี
ความอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์สำเร็จอิริยาบถอยู่ ยังจิตให้
ผ่องใสจากความขัดเคือง คือพยายาม ละถิ่นมัทธะ เป็นผู้ปราศจากถิ่นมัทธะ
มีสัญญาในแสงสว่าง มีสติ มีสัมปชัญญะ สำเร็จอิริยาบถอยู่ ยังจิตให้ผ่องใส
จากถิ่นมัทธะ ละอุทัจจกุกกุจจะ เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตเข้าไปสงบระงับใน
ภายใน ยังจิตให้ผ่องใสจากอุทัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจฉา เป็นผู้ข้ามพ้นจาก
วิจิกิจฉา ไม่เป็นผู้มีการกล่าวหาว่าอย่างไรในกุศลธรรมทั้งหลาย ยังจิตให้ผ่องใส
จากวิจิกิจฉา ภิกษุนั้นละนิเวรณเหล่านี้อันเป็นอุปกิเลสแห่งใจ อันทำปัญญา
ให้ทุรพลเสียได้แล้ว สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้า
ถึงปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ มีปีติ และมีสุขเกิดแต่วิเวก สำเร็จอิริยาบถอยู่
เพราะความสงบแห่งวิตกวิจารณ์เข้าถึงทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน สำเร็จ
อิริยาบถอยู่ ภิกษุนั้นครั้นจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสจุนเนินปราศ
จากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อน ควรแก่การงานตั้งมั่นแล้ว ถึงความไม่
หวั่นไหวแล้วอย่างนี้ ย่อมยังจิตให้น้อมไปในญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะ

ทั้งหลาย เขอย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ-
นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะ นี่เหตุเกิด
ขึ้นแห่งอาสวะ นี่ความดับไปแห่งอาสวะ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อ
เธอรู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ
แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ความรู้ว่า หลุดพ้นแล้วย่อมมี ย่อม
รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจ
อื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี นี่คือการได้ชัยชนะในสงครามของภิกษุ นั้น นักรบ
อาชีพนั่น เห็นปลายธูติ ปลายธง ได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีก็ ถูกอาวุธเล็กน้อย
ย่อมอดทนได้ บุคคลนั้นชนะสงครามแล้ว ชื่อว่าผู้มีสงครามอันชนะวิเศษแล้ว
ย่อมบรรลุลุคความมีชัยในสงครามนั้นนั่นแล แม้ฉันใด ภิกษุนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น
บุคคลบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ บุคคลเปรียบด้วยนักรบอาชีพ
ที่ ๕ นี้ มีปรากฏอยู่ในหมุมภิกษุ.

บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏ
อยู่ในหมุมภิกษุ.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕ จำพวก

วินิจฉัย ในบุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพ. บทว่า "โยธาชีวา"
ได้แก่ บุคคลผู้เข้าไปอาศัยการรบเลี้ยงชีพเป็นอยู่. บทว่า "รชकुคฺ" ได้แก่
กองธูติที่พุ่งขึ้นจากแผ่นดิน ที่ข้างม้าเป็นต้นเหยียบย่ำ. บทว่า "น สนฺถมฺภติ"
ได้แก่ ครั้นกระด้างแล้วย่อมไม่อาจเพื่อจะตั้งมั่นได้. สองบทว่า "สหติ
รชकुคฺ" ความว่า นักรบบางพวกแม้เห็นกองธูติที่พุ่งขึ้นไปจากแผ่นดินที่
ข้างม้าเป็นต้น เหยียบย่ำ ยังอดทนได้. บทว่า "รชकुคฺ" ได้แก่ ยอดธง

ทั้งหลายที่เขาขกขึ้นบนหลังช้าง ม้า หรือบนรถ. บทว่า "อุสุธาณ" ได้แก่ เสียงสูงเสียงใหญ่ของช้างม้ารถ และพลนิกาย. บทว่า "สมุปหาร" ได้แก่ ครั้นเมื่อการประหารแม้มีประมาณน้อยที่มาถึงแล้ว. บทว่า "หฤณติ" ได้แก่ ย่อมเดือดร้อน คือ ถึงความระส่ำระสาย. บทว่า "พฺยาปชฺชติ" ได้แก่ ย่อมถึงความวิบัติ คือ ย่อมละปกติภาพ. สองบทว่า "สหติ สมุปหาร" ความว่า นักรบอาชีพนั่นแม้ถูกประหารสองสามครั้ง ยังอดทน คือยังทนได้. สองบทว่า "ตเมว สฺจคามสึล" ได้แก่ ที่นั่นนั่นแหละเป็นที่ตั้งค่ายรบอันมิชัย. บทว่า "อชฺฌาวสติ" ได้แก่ ย่อมอยู่ครอบครองประมาณ ๗ วัน. ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้วว่า เพื่อต้องการรักษาเขตประหารของชนที่ได้ประหารไปแล้ว เพื่อทราบความต่างกันของกรรมที่ชนกระทำแล้วจึงให้ฐานันดร และเพื่อต้องการเสวยความสุข คือ ความเป็นใหญ่. บัดนี้ ก็ด้วยความเป็นนักรบอาชีของพระศาสดาไม่มี แต่เพื่อจะแสดงบุคคล ๕ จำพวกในพระศาสนานี้ พระองค์จึงตรัสคำว่า "เอวเมว" เป็นต้นมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "ลัทธิติ" ได้แก่ จมอยู่ คือ ย่อมตกไปในมิถฉาวิตก. ข้อว่า "น สกฺโก พุรฺหมจฺริยฺ สหฺตฺตานตุ" ความว่า ย่อมไม่อาจเพื่อรักษาการประพฤติพรหมจรรย์ อันไม่ขาดสายได้. สองบทว่า "ลิกฺขาทุพฺพลฺยํ อวิกฺตฺวา" ได้แก่ ประกาศความที่ลิกขาเป็นสภาพมีกำลังทราม. ข้อว่า "กิมสฺส รชคฺคสฺมี" ความว่า ท่านกล่าวว่า ชื่อว่าปลายธูลีของบุคคลนั้น เป็นอย่างไร ? บทว่า "อภฺริฐป" แปลว่ารูปงาม. บทว่า "ทสฺสนียา" ได้แก่ ควรจะดู. บทว่า "ปาสาทิกา" ได้แก่ นำความเลื่อมใสมาสู่จิตด้วยการเห็นนั่นแหละ. บทว่า "ปรมาเย" ได้แก่ สูงที่สุด. บทว่า "วณฺณโปกฺขรตฺยา" ได้แก่ ด้วยวรรณะแห่งสีระ และสัณฐานแห่ง

อวัยวะ. บทว่า "โอสหติ" ได้แก่ ย่อมอดทน. บทว่า "อุลลปติ" แปลว่า
ย่อมกล่าว. บทว่า "อุชฺชุกฺขมติ" ได้แก่ ตบมือแล้วหัวเราะใหญ่. บทว่า
"อุปฺผณฺณสฺส" ได้แก่ ย่อมกล่าวคำเยาะเย้ย. บทว่า "อภินิสฺสิตติ" ได้แก่
ผู้ชนะแล้วนั่งในสำนักหรือในอาศรมเดียวกัน. แม้ในบทที่ ๒ ก็มีนัยนี้เหมือน
กัน. บทว่า "อชฺโฆตฺตฺตฺต" ได้แก่ ย่อมปลุก. สองบทว่า "วินิเวเจตฺวา"
วินิโมเจตฺวา" ได้แก่ เปลี่ยนแปลง ปลดและเปลื้องมือของเขาจากที่อัน
มาตุคามจับแล้ว. คำที่เหลือในที่นี้ มีอรรถคืบทั้งนั้น.

[๑๔๕] บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร

๕ จำพวก เป็นไหน ?

๑. ภิกษุเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะเป็นผู้เขลา เป็นผู้มงาย.
๒. ภิกษุเป็นผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากได้เข้าครอบงำ
จึงถือบิณฑบาตเป็นวัตร.
๓. ภิกษุถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะเป็นบ้า คือ มีจิตฟุ้งซ่าน.
๔. ภิกษุถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะคิดว่าองค์แห่งภิกษุ ผู้ถือ
บิณฑบาตเป็นวัตรนี้ เป็นชื่อที่พระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายสรรเสริญแล้ว.
๕. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะอาศัย
ความปรารถนาอันน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะ
อาศัยความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว เพราะอาศัยความต้องการด้วยข้อปฏิบัติ
อันงามน้อยอย่างเดียว.

๑. บาลีว่าอุสฺสหติ.

๒. วินิเวเจตฺวา

บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุนี้ใด ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะอาศัย
ความปรารถนาน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะ
อาศัยความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว เพราะอาศัยความต้องการ ด้วยข้อปฏิบัติ
อันงามน้อยอย่างเดียว ภิกษุนี้เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ ประเสริฐสุด เป็นประมุข
เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ประเสริฐ ในบรรดาภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๕
จำพวกเหล่านั้น. น้านมเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากน้านม เนยข้นเกิดจาก
นมส้ม เนยใสเกิดจากเนยข้น ก้อนเนยใสเกิดจากเนยใสบรรดาเกสัช ๕ นั้น
ก้อนเนยใสชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศ ชื่อแม่ฉันใด ภิกษุถือบิณฑบาตเป็นวัตรนี้
ใด เป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะอาศัยความปรารถนาน้อยอย่างเดียว
เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะอาศัยความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว
เพราะอาศัยความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามน้อยเพียงอย่างเดียวก็ฉันนั้นเหมือนกัน
ภิกษุนี้ เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ประเสริฐ
ในภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้.

ภิกษุ ๔ จำพวกเหล่านี้ ชื่อว่า ผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร.

อรรถกถาบุคคลผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวก

วินิจฉัย ในภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร คือ ผู้ถือการฉันภัตตาหารที่
ได้มาจากการบิณฑบาต. สองบทว่า "มนุหตุตา โมมุหตุตา" ได้แก่ ย่อม
ไม่รู้จักการสมาทาน และไม่รู้จักอานิสงส์. อธิบายว่า ก็ภิกษุผู้ถือบิณฑบาต
เป็นวัตรด้วยความไม่รู้นั่นแหละ เพราะความที่เป็นคนโง่งมง่าย. สองบทว่า
"ปาปิโจโณ อิจฺฉาปกโต" ความว่า คนทั้งหลายจะทำการสักการด้วย
ปัจจัย ๔ แก่เราผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร ด้วยการคิดว่า "สโต อัง
ปิณฑบาตโลก" ซึ่งแปลว่า ภิกษุนี้ มีสติ เป็นผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร.

ภิกษุผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยความอยากอันลามกอย่างนี้ว่า ก็ชนทั้งหลายจะยกย่องเรา ด้วยคุณทั้งหลายว่า ภิกษุนี้เป็นผู้มีความละเอียด มีความปรารถนาน้อยเป็นต้น และถูกความปรารถนาอันลามกนั้นครอบงำแล้ว จึงถือบิณฑบาตเป็นวัตร. ก็ ภิกษุนั้น ย่อมเที่ยวไปบิณฑบาตด้วยความเป็นบ้า ชื่อว่า ผู้ถือบิณฑบาตเป็น วัตร เพราะความบ้า คือ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต. บทว่า "วณฺณิตํ" ความว่า ภิกษุพิจารณาว่า ธรรมดาว่า บิณฑบาตดิग्งคฺนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายและสาวก ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายพรรณาคุณ คือ สรรเสริญไว้แล้วจึงถือการบิณฑ- บาบตเป็นวัตร. ในคำว่า "อปฺปิจุจฺเอย นิสฺสาย" เป็นต้น ฟังทราบวินิจฉัยดัง ต่อไปนี้ คือ ภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร คิดว่า เราจักเป็นผู้มีกนน้อย เพราะ เหตุนี้ องค์แห่งบิณฑบาตดิग्งคฺของเราจักเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีกนน้อย เราจักเป็นผู้สันโดษ เพราะเหตุนี้ องค์แห่งบิณฑบาตดิग्งคฺของเราจักเป็น ไปเพื่อควมสันโดษ เราจักเป็นผู้ขัดเกลากิเลสทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ องค์ แห่งบิณฑบาตดิग्งคฺของเราจักเป็นไปเพื่อควมขัดเกลากิเลส. บทว่า "อิทฺมตฺถิตํ" ความว่า อาศัยความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามนี้ หรืออาศัย ความต้องการด้วยเหตุสักว่า บิณฑบาตนี้ อธิบายว่า อาศัยภาวะ คือการยังอัตภาพ ให้เป็นไป ด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งตามแต่จะได. บทว่า "อฺคฺโค" ได้แก่ ผู้เจริญที่สุด. คำที่เหลือเป็นไวยากรณ์ของคำว่า อฺคฺโค นั้น. บทว่า "ควา จิริ" ความว่า ธรรมดาว่า น้ำนมย่อมเกิดจากโค เว้นแม่โคเสียแล้วก็หาไม่มี. แม้ ในคำว่า "จิริมหา ทฺธิ" เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า "เอวมฺเว" อธิบายว่า เนยใสชนิดใส เป็นเลิศกว่าเบญจโครสเหล่านี้ ฉนฺได บรรดา ภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้ ภิกษุใดอาศัยความเป็นผู้มีกน น้อยเป็นต้นแล้ว ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร ภิกษุนี้เป็นเลิศ เป็นเจริญที่สุด เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด และประเสริฐสุดในภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร เหล่านี้ฉนฺฉนฺเหมือนกัน.

ก็บรรดาภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้ ที่ถือการบิณฑบาตเป็นวัตรที่แท้จริงมี ๒ จำพวก ที่ไม่ถือมี ๓ จำพวก บัณฑิตพึงทราบ ชน ๓ จำพวกนี้ว่า เป็นผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตรเพียงแต่ชื่อ.

[๑๔๖] ภิกษุถือการห้ามกัถอันเขานำมาถวายต่อภายหลังเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการนั่งฉันทนอาสนะเดียวกันเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือไตรจีวรเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุผู้ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการนั่งเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการอยู่ในเสนาสนะที่ท่านจัดไว้เป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๕ จำพวก เป็นไฉน ?

บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๕ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะความเป็นผู้เขลา เพราะความเป็นผู้มมงาย.

๒. ภิกษุมีความปรารถนาลามก ถูกความปรารถนาครอบงำ จึงถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร.

๓. ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะเป็นบ้า เพราะจิตฟุ้งซ่าน.

๔. ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะคิดว่า การอยู่ป่าช้าเป็นวัตรนี้เป็นข้อที่พระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ.

๕. และอีกอย่างหนึ่ง ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะอาศัยความปรารถนาน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะอาศัย

ความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว เพราะอาศัยความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามนี้
อย่างเดียว.

บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุนี้ใด ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะอาศัย
ความปรารถนาน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะ
อาศัยความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว เพราะอาศัยความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอัน
งามนี้อย่างเดียว ภิกษุนี้เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด
และเป็นผู้ประเสริฐ บรรดาภิกษุผู้ถือน้ำดื่มอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้
น้ำนมเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากน้ำนม เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใสเกิดจาก
เนยข้น ก้อนเนยใสเกิดจากเนยใส บรรดาภิกษุเหล่านั้น ก้อนเนยใส ชาว
โลกกล่าวว่าเลิศ ชื่อแม่ฉันใด ภิกษุผู้ถือน้ำดื่มอยู่ป่าช้าเป็นวัตรนี้ใด เป็นผู้ถือน้ำ
บิณฑบาตเป็นวัตร เพราะอาศัยความปรารถนาน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความ
สันโดษอย่างเดียว เพราะอาศัยความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว เพราะอาศัยความ
ต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามนี้อย่างเดียว ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุนี้เป็นผู้
เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ประเสริฐในภิกษุผู้ถือน้ำ
บิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้.

ภิกษุ ๕ จำพวกเหล่านี้ ชื่อว่าถือน้ำดื่มอยู่ป่าช้าเป็นวัตร.

จบบุคคล ๕ จำพวก

อรรถกถาภิกษุผู้ถือน้ำดื่มอยู่ป่าช้าเป็นวัตร

เป็นวัตรเป็นต้น

แม้ในภิกษุผู้ถือน้ำดื่มอยู่ป่าช้าเป็นวัตรเป็นต้น
ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

อธิบายบุคคล ๕ จำพวก จบเพียงเท่านี้

ฉกนิเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก

[๑๔๗] ๑. บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลนี้ใด ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ด้วยตนเอง ในธรรมทั้งหลาย ที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน ทั้งบรรลุความเป็นสัมพัชฌ์ในธรรมนั้นด้วย ทั้งถึงความชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลายด้วย บุคคลนั้น พึงเห็นว่าเป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยพระสัมพัชฌ์ตถญาณนั้น.

๒. บุคคลนี้ใด ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นสัมพัชฌ์ในธรรมนั้นด้วยทั้งมิได้ถึงความชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลายด้วย บุคคลนั้น พึงเห็นว่าเป็น พระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยปัจเจกโพธิญาณนั้น.

๓. บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในทวิภูษณธรรมเทียว ทั้งบรรลุสาวกบารมีด้วย บุคคลเหล่านั้น พึงเห็นว่าเป็น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ด้วยสาวกบารมีญาณนั้น

๔. บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในทวิภูษณธรรมเทียว แต่ไม่บรรลุสาวกบารมี บุคคลเหล่านั้น พึงเห็นว่าเป็น พระอรหันต์ที่เหลือด้วยการกระทำที่สุดแห่งทุกข์นั้น.

๕. บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน ทั้งมิได้กระทำที่สุดทุกข์ในทวิภูษณธรรมเทียวเป็นพระอนาคามี ไม่มาแล้วสู่ความเป็นอย่างนี้ บุคคลนั้น พึงเห็นว่าเป็น พระอนาคามี ด้วยการไม่กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้นั้น.

๖. บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลาย
ที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน ทั้งไม่ได้ทำที่สุดทุกข์ในทิวฏฐธรรมเทียว ยังมา
สู่ความเป็นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้น พึงเห็นว่าเป็น พระโสดาบัน พระ-
สกทาคามี ด้วยการมาสู่ความเป็นอย่างนี้นั้น.

จบบุคคล ๖ จำพวก

อรรถกถาฉกกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๖ จำพวก

บทว่า "ตตฺร" ได้แก่ บรรดาบุคคลเหล่านั้น. ชื่อว่า "สมมา-
สมพุทฺโธ เตน ทฏฺฐพฺโพ" ความว่า บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า
เป็นพระสัมพันธูปุทธเจ้าด้วยพระสัมพันธูปุทธญาณนั้น อันพระองค์ให้เกิดขึ้น
ด้วยพระองค์เองไม่มีใคร ๆ เป็นอาจารย์นี้ จัดเป็นพวกที่ ๑. แม้ในคำว่า
"ปจฺเจกสมพุทฺโธ เตน" เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยต่อไป.

บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นพระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้า ด้วย
ปัจเจกสัมโพธิญาณนั้น นี้จัดเป็นพวกที่ ๒. บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็น
ว่าเป็นพระอัครสาวก คือ พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ด้วยสาวกบารมี
ญาณนั้น นี้จัดเป็นพวกที่ ๓. บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นพระ-
อรหันต์ทั้งหลาย ด้วยการกระทำสิ่งที่สุดแห่งทุกข์นั้น นี้จัดเป็นพวกที่ ๔.
บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นพระอนาคามี เพราะไม่มาสู่โลกนี้อีก
นี้จัดเป็นพวกที่ ๕. บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นพระโสดาบันและ
พระสกทาคามี เพราะการมาสู่โลกนี้นั้น นี้จัดเป็นพวกที่ ๖. รวมเป็น ๖
จำพวก ดังนี้แล.

อธิบายบุคคล ๖ จำพวก จบเพียงเท่านี้

สัตตกนิทเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๗ จำพวก

[๑๔๘] ๑. บุคคล ผู้จมแล้วคราวเดียว ย่อมจมอยู่นั่นเอง
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประกอบแล้วด้วยอกุศลธรรมอันดำโดย
ส่วนเดียว บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้จมแล้วคราวเดียว ย่อมจมอยู่นั่นเอง.

๒. บุคคล ผู้โผล่ขึ้นแล้ว จมลงอีก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี
ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ หิริอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ โอต
ตัมปะอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ วิริยะอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม
คือ ปัญญาอันดี ศรัทธาของบุคคลนั้นย่อมไม่ตั้งอยู่ได้ ย่อมไม่เจริญ ย่อม
เสื่อมไปถ่ายเดียว หิริของบุคคลนั้นไม่ตั้งอยู่ได้ ย่อมไม่เจริญ ย่อมเสื่อมไป
ถ่ายเดียว โอตตัมปะของบุคคลนั้นย่อมไม่ตั้งอยู่ได้ ย่อมไม่เจริญ ย่อมเสื่อม
ไปถ่ายเดียว ปัญญาของบุคคลนั้นย่อมไม่ตั้งอยู่ได้ ย่อมไม่เจริญ ย่อมเสื่อมไป
ถ่ายเดียว บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้โผล่ขึ้นแล้ว จมลงอีก.

๓. บุคคล ผู้โผล่ขึ้นแล้ว หยุดอยู่ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี ใน
กุศลธรรม คือ หิริอันดี ในกุศลธรรม คือ โอตตัมปะอันดี ในกุศลธรรม คือ
วิริยะอันดี ในกุศลธรรม คือ ปัญญาอันดี ศรัทธาของบุคคลนั้น ไม่เสื่อม

ไม่เจริญ กงตั้งอยู่ หิริของบุคคลนั้น ไม่เสื่อม ไม่เจริญ กงตั้งอยู่ โอตตปปะ
ของบุคคลนั้น ไม่เสื่อม ไม่เจริญ กงตั้งอยู่ วิริยะของบุคคลนั้น ไม่เสื่อม
ไม่เจริญ กงตั้งอยู่ ปัญญาของบุคคลนั้น ไม่เสื่อม ไม่เจริญ กงตั้งอยู่ บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า โสฬสขันธ์แล้ว หยคอยู่.

๔. บุคคล โสฬสขันธ์แล้ว เหลียวมองดู เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ โสฬสขันธ์ในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี ใน
กุศลธรรม คือ หิริอันดี ในกุศลธรรม คือ โอตตปปะอันดี ในกุศลธรรม
คือ วิริยะอันดี ในกุศลธรรม คือ ปัญญาอันดี บุคคลนั้น เป็นพระโสดาบัน
เป็นผู้มีอันไม่ตกไปในอบายภูมิเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง เป็นผู้มีความตรัสรู้
เป็นที่ไปเบื้องหน้า เพราะสังขโยชน์ ๓ ลั่นไปแล้ว บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า
โสฬสขันธ์แล้ว เหลียวมองดู.

๕. บุคคล โสฬสขันธ์แล้ว วายข้ามไป เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโสฬสขันธ์ในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี
ในกุศลธรรม คือ หิริอันดี ในกุศลธรรม คือ โอตตปปะอันดี ในกุศลธรรม
คือ วิริยะอันดี ในกุศลธรรม คือ ปัญญาอันดี บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นพระ-
สกทาคามี เพราะสังขโยชน์ ๓ ลั่นไปแล้ว เพราะราคะ โทสะ และโมหะเบา
บางลง มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า ผู้โสฬสขันธ์แล้ว วายข้ามไป.

๖. บุคคล ผู้โสฬสขันธ์แล้ว วายไปถึงที่ตื่นพอหยั่งถึง
แล้ว เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี ในกุศลธรรม คือ หิริอันดี ในกุศลธรรม คือ โอตตปปะอันดี ในกุศลธรรม คือ วิริยะอันดี ในกุศลธรรม คือ ปัญญาอันดี บุคคลนั้นเป็นอุปปาติกะ เพราะ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ลื่นไปแล้ว จะปรินิพพานในเทวโลกนั้น เป็นผู้มิอันไม่กลับมาจากเทวโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้โผล่ขึ้นแล้วและ ว่ายไปถึงที่ต้นพ้อหยั่งถึงแล้ว.

๓. บุคคล ผู้โผล่ขึ้น ว่ายข้ามไปถึงฝั่งแล้ว เป็น

พราหมณ์ยืนอยู่บนบก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี ย่อมโผล่ขึ้น ในกุศลธรรม คือ หิริอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ โอตตปปะอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ วิริยะอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ปัญญาอันดี บุคคลนั้นรู้อย่างด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้วซึ่ง เจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ ชื่อว่าหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป แล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทักขิณธรรมเทียว บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้โผล่ขึ้นและ ว่ายข้ามไปถึงฝั่งแล้ว เป็นพราหมณ์ยืนบนบก.

[๑๔๕] ๑. บุคคล ผู้เป็นอุกโตภาควิมุต เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ และอาสวะทั้งหลายของบุคคลนั้นสิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้เป็นอุกโตภาควิมุต.

๒. บุคคล ผู้เป็นปัญญาวิมุต เป็นไฉน ?
๓. บุคคล ผู้เป็นกายสักขี เป็นไฉน ?
๔. บุคคล ผู้เป็นทวิภูมิตตะ เป็นไฉน ?
๕. บุคคล ผู้เป็นสัทธาวิมุต เป็นไฉน ?
๖. บุคคล ผู้เป็นชัมมานุสारी เป็นไฉน ?
๗. บุคคล ผู้เป็นสัทธานุสारी เป็นไฉน ?

สัทธินทรีย์ของบุคคลใด ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผลมี
ประมาณยิ่ง อบรมอริยมรรคมีศรัทธาเป็นตัวนำ มีศรัทธาเป็นประธาน บุคคล
นี้เรียกว่า ผู้เป็นสัทธานุสारी. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล
ชื่อว่า สัทธานุสारी ผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ชื่อว่า สัทธาวิมุต ด้วยประการ
ดังนี้แล.

จบบุคคล ๗ จำพวก

อรรถกถาสัตตกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๗ จำพวก

ชื่อว่า "สกี นิมุคฺโค" ความว่า บุคคลบางคน จมลงแล้วสิ้นวาระ
หนึ่ง. บทว่า "เอกนุคทาพเกหิ" ได้แก่ ด้วยธรรม คือ นยตมิจฉาทิภูมิจ
ทั้งหลาย คือ นัตถิกวาทะและอกิริยวาทะ อันดำอย่างเดียวกันเท่านั้น. ชื่อว่า "เอว
ปุคฺคโล" ความว่า บุคคลจมลงสิ้นวาระหนึ่งด้วยเหตุนี้ คือ ด้วยนยตมิจฉา-
ทิภูมิจนี้ แล้วก็จมอยู่อย่างนั้น นั้นแหละ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "ก็ชื่อว่า
การออกจากภพของนยตมิจฉาทิภูมิจนั้น ย่อมไม่มี" เชื้อไฟ คือ สัตว์นรกทั้ง
หลาย มีอยู่ในภพใต้นั้นแหละ เหมือนศาสดาทั้งหลายมีมกขลิโคศาล เป็นต้น.
ชื่อว่า "สาหุ สทฺธา กุสเลสุ ฐมฺเมสุ" ความว่า ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม

ทั้งหลาย ด้วยการคิดว่า "ชื่อว่าศรัทธา เป็นลัทธิที่ดี" บุคคลนั้น ชื่อว่า
ย่อมโผล่ขึ้นด้วยกุศลธรรมมีประมาณเท่านั้น นั่นแหละ. แม้ในคำว่า "สาธุ
หิริ" แปลว่า ความละเอียดเป็นลัทธิที่ดีเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า
"หายติเมว" ความว่า ผู้นั้นย่อมเสื่อมอย่างเดียวกันเท่านั้น เหมือนน้ำที่ตกลงใน
เปือกตม. ชื่อว่า "เอว ปุคฺคโล" ความว่า ก็นิยมมีจกาทิฏฐิบุคคลนั้น
โผล่ขึ้นสิ้นวาระหนึ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธาเป็นต้นเหล่านี้ว่า "เอว สาธุ
ศรัทธา" แปลว่า ศรัทธาเป็นความคืออย่างนี้ดังนี้ และก็จกเพราะความเสื่อม
จากธรรมมีศรัทธาเป็นต้นนั้น นั่นแหละ เหมือนพระเทวทัต เป็นต้น.

ความย่อว่า พระเทวทัตแม้ทำสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดแล้ว
ก็เสื่อมจากคุณวิเศษเหล่านั้น เพราะความเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธเจ้าอีก จึง
กระทำโลหิตุปบาทกรรม และสังฆเภทกรรมครั้นกายแตกทำลาย จึงเกิดใน
นรกด้วยวาระจิตที่ ๒. พระโกกาลิกะใส่โทษพระอัครสาวกทั้งสองจึงบังเกิดใน
ปทุมนรก.

ชื่อว่า "เนว หายติ โน วฑฺฒติ" ความว่า ในเวลาที่ไม่เสื่อมก็
ดี ในเวลาที่เสื่อมก็ดี ศรัทธาก็ไม่ลด และไม่เจริญ. ก็เหตุทั้งสองนั้น บัณฑิต
พึงแสดงด้วยยอคาริกบุคคล คือ คฤหัสถ์ และอนาคาริกบุคคล คือ บรรพชิต
แม้ทั้งสองเป็นอุทาหรณ์. ก็คฤหัสถ์บางคน ในเวลาที่คนไม่เสื่อมจากศรัทธา
จึงให้จัดแจงปักจิกภัต หรือสลากภัตหรือผ้าอาบน้ำฝน. คฤหัสถ์นั้น ในกาลที่
เสื่อมจากศรัทธา ในภายหลัง ย่อมยังสักว่าปักจิกภัตเป็นต้นให้เป็นไป ศรัทธา
ก็ไม่เจริญ. ฝ่ายบรรพชิต ในเวลาที่ไม่เสื่อม ในเบื้องต้น ย่อมเรียนเอาอุทเทส
หรือธุดงค์ แม้เวลาที่เสื่อมจากการถึงพร้อมด้วยปัญญา พละและวิริยะ ก็กระทำ
ให้ยิ่งกว่านั้นไม่ได้. ชื่อว่า "เอว ปุคฺคโล" ความว่า บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า
โผล่ขึ้นแล้วหยุดอยู่ เพราะความตั้งอยู่แห่งธรรมทั้งหลาย มีศรัทธาเป็นต้นนี้.

ชื่อว่า "อุมมุขชิตวา วิปสฺสตี วิโลเกตี" ความว่า พระโศดาบัน
ชื่อว่า ย่อมแลดูมรรคอันเป็นที่ไปในเบื้องบน หรือทิศที่ควรจะไปเพราะการ
โผล่ขึ้นจากห้วงน้ำ คือ วัฏฏะ. ชื่อว่า "อุมมุขชิตวา ปตฺรตี" ความว่า
พระสกทาคามีบุคคล โผล่ขึ้นจากห้วงน้ำ คือ วัฏฏะแล้ว เป็นผู้มุ่งต่อทิศที่จะ
พึงไป เพราะความที่ตนมีกิเลสเบาบาง จึงชื่อว่า ย่อมข้ามไปได้. ชื่อว่า
"ปติลาธิปฺปตฺโต โหตี" ความว่า พระอนาคามีบุคคลโผล่ขึ้นจากห้วงน้ำ คือ
วัฏฏะแล้ว เหลียวดูทิศที่จะไป แล้วก็ข้ามไปถึงที่แห่งหนึ่งอันเป็นที่พึง จึงพักอยู่
ย่อมไม่กลับมามาก. ชื่อว่า "ติณฺโณ ปารํภตฺโต ฤเต ตินฺนุจตี" ความว่า พระ-
จินาสพ ท่านข้ามห้วงน้ำ คือกิเลสทั้งหมดแล้ว ถึงฝั่งโน้นแล้ว ย่อมเป็นผู้ชื่อ
ว่ายืนอยู่บนบก คือ พระนิพพาน.

ที่บุคคล ๗ จำพวกนี้ ท่านแสดงการอุปมาไว้ด้วยห้วงน้ำเป็นอุทาหรณ์
ดังนี้

ได้ยินว่า นายชังฆพาวณิซ คือ พ่อค้าเร่ ๗ คน เดินทางไกลถึงแม่น้ำ
เต็มฝั่งในระหว่างหนทาง บรรดาพ่อค้าเหล่านั้น พ่อค้าคนที่ ๑ เป็นผู้กลัวน้ำหยั่ง
ลงก่อนแล้วก็ดำลงจากทำเป็นที่ข้ามนั้นแหละไม่สามารถที่จะโผล่ขึ้นอีก เขาจึง
ตกเป็นภิกษาหารของปลาและเต่าในแม่น้ำนั้นนั่นแหละ. พ่อค้าคนที่ ๒ ดำลง
แล้ว ณ ที่เป็นที่ข้าม โผล่ขึ้นมาครั้งหนึ่งแล้วก็จมลงอีกไม่อาจเพื่อจะโผล่ขึ้นได้
เขาจึงเป็นภิกษาหารของปลาและเต่าในแม่น้ำนั้นเหมือนกัน. พ่อค้าคนที่ ๓
ดำลงแล้ว โผล่ขึ้นแล้ว หยุดอยู่ในท่ามกลางแม่น้ำ ไม่อาจเพื่อจะไปฝั่งโน้น
ไม่อาจจะมาฝั่งนี้. พ่อค้าคนที่ ๔ ดำลงแล้ว โผล่ขึ้นแล้ว หยุดอยู่แต่ดูทำเป็นที่
ที่ข้ามไป. พ่อค้าคนที่ ๕ ดำลงแล้ว โผล่ขึ้นแล้ว หยุดแต่ดูทำเป็นที่ข้ามแล้ว
จึงข้ามไป. พ่อค้าคนที่ ๖ ดำลงแล้วโผล่ขึ้นแล้ว ข้ามไปแล้วถึงฝั่งโน้นแล้ว
จึงหยุดอยู่ในที่น้ำแก่สะเอว. พ่อค้าคนที่ ๗ ดำลงแล้ว ฯลฯ ถึงฝั่งโน้นแล้ว

อาบนำชำระตัวด้วยจุ่มหอมเป็นต้น นุ่งห่มผ้าอันประเสริฐ ลูบไล้ด้วยของหอม
ประดับดอกกุบลเจียวเป็นต้น แล้วประดับด้วยเครื่องอลังการนานาชนิด แล้ว
จึงเข้าไปสู่มหานคร ก้าวขึ้นสู่ปราสาทบริโศภโกชนะอันอุดม.

ในข้อนั้น บัณฑิตพึงทราบคำอุปมาดังนี้ คือ บุคคล ๗ จำพวกเหล่านี้
นี้เปรียบเหมือนพ่อค้าเร่ ๗ คนนั้น วัฏฏะ เปรียบเหมือน แม่น้ำ, การจม
ลงในวัฏฏะของนิยตมิจฉาทิฏฐิ บัณฑิตพึงทราบว่าเหมือนกับการจมลงในท่า
เป็นที่ข้ามของพ่อค้าผู้กลัวน้ำคนที่ ๑ บุคคลผู้โผล่ขึ้นด้วยเหตุสักว่าการเกิดขึ้น
แห่งศรัทธาเป็นต้นแล้วจมลง เพราะความเลื่อมศรัทธาเป็นต้นนั้น เหมือนกับ
พ่อค้าคนที่โผล่ขึ้นครั้งเดียวแล้วก็จมลงไปใ้ในแม่น้ำ. พระโศดาบัน แลดูอยู่
ซึ่งทางอันตนพึงไป หรือทิศทางที่ควรจะไป เหมือนกับ พ่อค้าคนที่โผล่
ขึ้นจากน้ำแลดูซึ่งท่าเป็นที่ข้าม. พระสกทาคามี ชื่อว่า กำลังข้ามไป เพราะ
ความที่ตนเป็นผู้มีกิเลสเบาบาง เปรียบเหมือนกับ พ่อค้าที่กำลังข้ามไป. พระ-
อนาคามี ชื่อว่า หยุคอยู่ เพราะความเป็นผู้ไม่กลับมาสู่กามโลกนี้ เหมือนกับ
พ่อค้าคนที่ข้ามไปแล้วยืนอยู่ที่น้ำแค่สะเอว. พระชินาสพ ผู้เป็นพราหมณ์ ผู้
ก้าวล่วงโอฆะทั้ง ๔ แล้ว ยืนอยู่บนบก คือ พระนิพพาน บัณฑิตพึงทราบว่า
เปรียบเหมือนพ่อค้าคนที่อาบนำชำระร่างกายให้สะอาดแล้วก็ข้ามขึ้นฝั่งโน้น แล้ว
ยืนอยู่บนบก. บัณฑิตพึงทราบว่า การที่พระชินาสพท่านเข้าผลสมาบัติ ซึ่งมี
นิพพานเป็นอารมณ์แล้วให้กาลผ่านไปอยู่ เป็นเหมือนพ่อค้าคนที่ยืนอยู่บนบก
แล้วเข้าไปสู่พระนคร ก้าวขึ้นสู่ปราสาทอันประเสริฐ แล้วก็บริโภคอาหารอัน
อุดม. พระอริยบุคคลทั้งหลาย มีอุภโตภาควิมุตตบุคคลเป็นต้น ข้าพเจ้าชี้แจง
ไว้แล้วในหนหลังนั้นแล้ว แล.

อธิบายบุคคล ๗ จำพวก จบเพียงเท่านี้

อัฐกนิทเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๘ จำพวก

[๑๕๐] บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยผล ๔ เป็นไฉน ?

๑. บุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน.
๒. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.
๓. บุคคลผู้เป็นพระสกทาคามี.
๔. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล.
๕. บุคคลผู้เป็นพระอนาคามี.
๖. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล.
๗. บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์.
๘. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเป็นพระอรหันต์.

บุคคลเหล่านี้ ชื่อว่า ผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ ชื่อว่า ผู้พร้อมเพรียงด้วยผล ๔.

จบบุคคล ๘ จำพวก*

๑. ข้อ ๑๕๐ - ๑๕๑ ไม่มีรรถกถาอธิบาย.

นวกนิทเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๕ จำพวก

[๑๕๑] ๑. บุคคล ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่คนมิได้เคยสดับมาแล้วในกาลก่อน บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น ๆ และบรรลุความเป็นผู้มีความชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลาย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

๒. บุคคล ผู้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่คนมิได้เคยสดับมาแล้วในกาลก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น ทั้งไม่ถึงความเป็นผู้มีความชำนาญในธรรมอันเป็นกำลังทั้งหลาย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า.

๓. บุคคล ผู้เป็นอุกโตภาควิมุต เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ ทั้งอัสวะของผู้นั้นก็หมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอุกโตภาควิมุต.

บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถ อยู่แต่อาสวะของผู้นั้นหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นปัญญาวิมุต.

๕. บุคคล ผู้เป็นกายสักขี เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ ทั้งอาสวะบางอย่างของผู้นั้นก็หมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้เป็นกายสักขี.

๖. บุคคล ผู้เป็นทิฐฐิปัตตะ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อนึ่งธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว ผู้นั้นเห็นชัดด้วยปัญญา ดำเนินไปด้วยดีแล้วด้วยปัญญา อนึ่ง อาสวะบางอย่างของผู้นั้น ก็หมดสิ้นแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็น ทิฐฐิปัตตะ.

๗. บุคคล ผู้เป็นสัทธาวิมุต เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว ผู้นั้นเห็นชัดด้วยปัญญา ดำเนินไปด้วยดีด้วยปัญญา อนึ่ง อาสวะบางอย่างของผู้นั้นก็หมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา แต่มิใช่เหมือนบุคคลผู้เป็นทิฐฐิปัตตะ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัทธาวิมุต.

๘. บุคคล ผู้เป็นธัมมานุสारी เป็นไฉน ?

ปัญญาธิริยของบุคคลใด ผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อให้แจ้งโศดาปัตติผล มีประมาณยิ่ง บุคคลนั้นย่อมอบรมอริยมรรค อันมีปัญญาเป็นตัวนำ อันมีปัญญาเป็นประธาน บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นธัมมานุสारी บุคคลผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อให้แจ้งโศดาปัตติผล ชื่อว่า **ธัมมานุสारी**. บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ชื่อว่า **ทิฏฐิปัตตะ**.

๙. บุคคล ผู้เป็นสัทธานุสारी เป็นไฉน ?

สัทธาธิริยของบุคคลใดผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อให้แจ้งโศดาปัตติผล มีประมาณยิ่งย่อมอบรมอริยมรรค อันมีศรัทธาเป็นตัวนำ อันมีศรัทธาเป็นประธาน บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัทธานุสारी บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโศดาปัตติผล ชื่อว่า **สัทธานุสारी**. บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ชื่อว่า **สัทธาวิมุต**.

จบบุคคล ๘ จำพวก

อรรถกถาอัฐก - นวกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๘ และ ๘ จำพวก

แม้ในนิทเทศแห่งบุคคล ๘ และบุคคล ๘ จำพวก บัณฑิตพึงทราบ โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลัง นั้นแล.

อธิบายบุคคล ๘ และ ๘ จำพวกจบเพียงเท่านี้

ทสกนิตเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๑๐ จำพวก

[๑๕๒] ความสำเร็จ ในกามาวจรภูมินี้ ของพระอริยบุคคล

๕ จำพวกนี้ เหล่าไหน ?

ความสำเร็จในกามาวจรภูมินี้ ของพระอริยบุคคล จำพวก
เหล่านี้ คือ.

๑. พระอริยบุคคลประเภท สัตตักขัตตอุปรมะ
๒. พระอริยบุคคลประเภท โกลังโกละ
๓. พระอริยบุคคลประเภท เอกพีธี
๔. พระอริยบุคคลประเภท สกทาคามี
๕. ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในอัทธานี้

ความละอัทธานี้ในกามาวจรนี้ไปแล้ว จึงสำเร็จ ของพระ-
อริยบุคคล ๕ จำพวก เหล่าไหน ?

ความละอัทธานี้ในกามาวจรนี้ไปแล้ว จึงสำเร็จของพระอริย-
บุคคล ๕ จำพวกเหล่านี้ คือ

๑. พระอริยบุคคลประเภท อันตราปรินิพพายี
๒. พระอริยบุคคลประเภท อุพหัจจปรินิพพายี
๓. พระอริยบุคคลประเภท อสังขารปรินิพพายี
๔. พระอริยบุคคลประเภท สสังขารปรินิพพายี
๕. พระอริยบุคคลประเภท อุตชังโสโต อกนิฏฐคามี

การบัญญัติจำพวกบุคคลทั้งหลาย ย่อมมีด้วยบัญญัติ เพียงเท่านี้.

จบบุคคล ๑๐ จำพวก

บุคคลบัญญัติปกรณ์ ฉ ภาณวาร จบ

อรรถกถาทสกนิตเทศ

อธิบายบุคคล ๑๐ จำพวก

คำว่า "อิธ" ได้แก่ ในกามาวจรภูมิ. ก็พระอริยบุคคลทั้งหลายมี สัตตักขัตตบุรุษเป็นต้น ที่อยู่ในกามาวจรภูมิ ท่านยอมสำเร็จในกามาวจรภูมินี้แหละ หมายความว่า การบรรลุพระอรหัตก็ดี การบรรลุอนุปาติเสสนิพพานก็ดี ย่อมมีในอรรถภาพที่ท่านเกิดอยู่ในกามาวจรภูมินี้แหละ.

บทว่า "อิธ วิหยา" อธิบายว่า พระอนาคามีบุคคล ท่านละอรรถภาพในกามาวจรภูมินี้แล้ว จึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในอรรถภาพ ณ ชั้นสุทธาวาสภูมิ. ก็พระอนาคามี ๕ ประเภท มีอันตราปรีนิพพายีเป็นต้นท่านบรรลุอนาคามีผลในกามภูมินี้ ครั้นจตุตถกามภูมิล้ำก็บังเกิดขึ้นในสุทธาวาสภูมิ จึงบรรลุพระอรหัต และ อนุปาติเสสนิพพานธาตุ. เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า "อิเมถ์ ปญฺจนํ วิหยา นิฏฺฐา" เป็นต้น ซึ่งแปลว่า พระอนาคามี ๕ จำพวกเหล่านี้ ละอรรถภาพในกามาวจรภูมินี้แล้ว จึงจะสำเร็จพระอรหัตในสุทธาวาสภูมิ แล.

อธิบายบุคคล ๑๐ จำพวก จบเท่าเพียงนี้

นิกมคคาถา

ก็ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ พระศาสดาผู้หาบุคคล
ในโลกเปรียบมิได้ ทรงแสดงแล้วซึ่งกัมภีร์บุคคล-
บัญญัติใดแล โดยมีได้ย่อหนัก ในที่อยู่แห่งเทวดา
ชาวไตรทส.

ข้าพเจ้าถืออรรถกถาแห่งกัมภีร์นั้น ที่ท่านแต่ง
ย่อไว้ด้วยภาษาชาวเกาะสิงหล และอรรถกถาอันมีที่มา
ทั้งหลายโดยไม่เหลือ.

เนื้อความใด ๆ ที่ท่านจำแนกไว้ดีแล้วไม่กระจัด
กระจายมีอยู่ในกัมภีร์ใด ๆ ข้าพเจ้าละข้อความที่พิศดาร
เกินไปแล้ว จึงถือเอาเนื้อความนั้น จากกัมภีร์นั้น ๆ.

ก็คำใด ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในปกรณ์วิสุทธิ-
มรรค ข้าพเจ้ามิได้นำมากล่าวไว้ในที่นี้อีก และได้
แต่งกัมภีร์อรรถกถาบุคคลปัญญัตินี้ไว้ โดยข้อความที่
ไม่ย่อ และไม่พิศดารเกินไป.

ได้แต่งไว้โดยแบบแผนมีประมาณ ๓ ภาควาร
เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรมตลอดกาลนาน.

อนึ่ง กุศลใดที่ข้าพเจ้าบรรลุแล้ว ด้วยเดชะกุศล
ผลบุญนั้น ขอให้สัตว์ทั้งหลายจงแลดู พระสังฆธรรม
อันสุขุมลึกซึ้ง อันเป็นศิริมงคล ด้วยธรรมจักขุอัน-
บริสุทธิเทอญ.

จบ อรรถกถาแห่งบุคคลบัญญัติปกรณ์